

O B S A H

František Miko, K emfaticko-emocionálnej stránke vety v spisovnej slovenčine	3
Mária Šalingová, K výstavbe kontextu v próze Mila Urbana	22
Eugen Pauliny, Klaretov Glosár a Bohemár na Slovensku	59
Katarína Habovštiaková, Niekoľko poznámok o Bernolákovskej spisovnej slovenčine	70
Ján Považan, Príprava a vydanie Bernolákovho Slovára	88
Николай А. Кондрашов, Материалы для словаря наречий горных Словаков, собранные И. И. Срезневским	103
Anton Habovštiak, Diferenciácia oravských nářečí vo svetle kolonizačných prúdov	117
Ján Mišianik, Dva slovenské slovníčky zo 17. a 18. storočia	139

DISKUSIE

Šimon Ondruš, Nad Etymologickým slovníkom jazyka českého a slovenského	144
--	-----

ZPRÁVY A POSUDKY

Prof. dr. Ludovít Novák 50-ročný, E. Pauliny	163
Za Ivanom Paňkevyčom, M. Nevrlý	163
Lubomír Durovič, Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine, Š. Ondruš	165
Československá logopedie, sborník statí, J. Dvončová	172
Dr. Ferdinand Buffa, Nářečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese, J. Štolc	173
František Daneš, Intonace a věta ve spisovné češtině, V. Uhlár	177
Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, tomus I, II, III, K. Habovštiaková, M. Hayeková	181
Rok činnosti Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV, R. Krajčovič	188

СО Д Е Р Ж А Н И Е

Франтишек Мико, К вопросу о эмфатическо-эмоциональной стороне предложения в словацком литературном языке	3
Мария Шалингова, О структуре контекста в прозе Мила Урбана	22
Эуген Паулины, Глосарий и Богемарий Кларета в Словакии	59
Катарина Габовштиак ова, Несколько замечаний о бернолаковщине	70
Ян Поважан, Подготовка и издание словаря Бернолака	88
Николай А. Кондрашов, Материалы для словаря наречий горных Словаков, собранные И. И. Срезневским	103
Антон Габовштиак, Членение оравских говоров в связи с историей колонизации Оравы	117
Ян Мишианик, Два словацких словаря 17 — 18 вв.	139

ДИСКУССИИ

Шимон Ондруш, Заметки к Этимологическому словарю чешского и словацкого языков	144
---	-----

СООБЩЕНИЯ И РЕЦЕНЗИИ

Пятьдесят лет проф. д-ра Людовита Новака, Э. Паулины	163
Иван Панькевич, Некролог, М. Неврлы	163
Любомир Дюрович, Модальность. Лексикально-синтаксическое выражение модальных и оценочных отношений в словацком и русском языках, III. Ондруш	165
Чехословацкая логопедия, сборник статей, Я. Двончова	172
Д-р Фердинанд Буффа, Говор Долгой Луки в Бардеевском округе, И. Штолц	173
Франтишек Данеш, Интонация предложения в чешском литературном языке, В. Углар	177
Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae (Славянистические исследования Венгерской Академии Наук), т. I, II, III, К. Габовштиак ова, М. Гаекова	181
Деятельность Общества словацких языковедов за 1958 г., Р. Крайчович	188

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

ROČNÍK IX, 1958

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 1958

FRANTIŠEK MIKO

K EMFATICKO-EMOCIONÁLNEJ STRÁNKE VETY V SPISOVNEJ SLOVENČINE

I. K funkcii dôrazu vo vete

Chceme hovoriť o dôraze nie ako o zvukovej náležitosti reči, ako o ortoepickej záležitosti, ale ako o syntaktickom, vetotvornom prvku. Vetou sa utvára a vyjadruje myšlienka. Máme napríklad v istej situácii formovať výpoveď. Danej skutočnosti zodpovedajú, povedzme, tematické prvky *žena, utíchnuť, chvílka*. Akumulácia týchto prvkov nám už čiastočne napovedá vetnú štruktúru: *ženz (ženy) o chvílku utíchla (utíchli, utichne, utichnu)*. Doplňme podľa skutočnosti číselné a časové údaje (množné číslo, minulý čas). Určíme platnosť výpovede vzhľadom na skutočnosť i vzhľadom na počúvajúceho (obsah vety sa konštatuje ako skutočný a oznamuje sa). Po týchto úkonoch (akumulačno-štrukturačný úkon, existenciálno-komunikačný¹ úkon) máme výpoveď: *Ženy o chvílku utíchli*.

Tým sa však stavba vety ešte nedovršila. Vieme si predstaviť situácie, v ktorých by naša výpoveď s tým istým obsahom, s tou istou gramatickou štruktúrou a s tým istým existenciálno-komunikačným zmyslom mala aj iné podoby: *O chvílku ženy utíchli. Ženy utíchli až o chvílku. O chvílku utíchli aj ženy*. Každá z týchto výpovedí predpokladá iné a iné súvislosti, v ktorých by ich bolo možné použiť. Obsah vety sa tu teda ešte ďalej formuje, člení, a to podľa spojitosti so situáciou alebo s predchádzajúcim kontextom. O tomto vetotvornom úkone sa hovorí ako o významovom členení vety.² Potreba súvislosti myslenia si vyžaduje vo vete vyznačiť, čo je už zo situácie alebo z predchádzajúcej reči známe (východisko výpovede) a čo je v danej vete prínosom (jadro výpovede). Východisko výpovede nadväzuje vždy na situáciu (obyčajne v prvej vete prejavy) alebo na predchádzajúcu časť prejavy a jadro výpovede

¹ K pojmu existenciálny vzťah výpovede ku skutočnosti pozri E. Pauliny, *La phrase et l'énonciation (veta a prehovor)*, Recueil linguistique de Bratislava, Volume I, Bratislava 1948, 62 n.

² Pauliny — Štolc — Ružička. *Slovenská gramatika*, druhé prepracované a rozšírené vydanie, Martin 1955, 319.

ukazuje na ďalšiu reč a tým sa vytvára kontinuita myslenia, istý poriadok v ňom, logika kontextu.

Vo vete *Ženy o chvíľku utíchli* slovo *ženy* tvorí časť, ktorá nám je relatívne známa, a slová *o chvíľku utíchli* sú vo výpovedi prínosom, novým prvkom. V druhej vete je východiskom *o chvíľku ženy* a jej jadrom *utíchli*. Podobne ďalej: *ženy utíchli — až o chvíľku, o chvíľku utíchli — aj ženy*.

Významové členenie vety má vo vyjadrení myšlienky svoju úlohu. Vzhľadom na situáciu a celkové súvislosti reči dáva výpovedi rozličný zmysel. Ako je veta členená, čo treba v nej chápať ako východisko a čo ako jadro, poznávame predovšetkým zo situácie, v ktorej sa prejav uskutočňuje, a zo súvislosti s predchádzajúcim kontextom. V konečnej inštancii vždy je situácia a kontext jednoznačným ukazovateľom významového členenia vety. Tento ukazovateľ leží teda vlastne mimo vety.

V našich príkladoch sme sa však zaobišli bez kontextu. Naopak, z podoby samej vety sme predpokladali alebo tušili istý kontext, resp. istú situáciu. Jednotlivé „pokusné“ podoby našej výpovede sme dostali obmieňaním slovosledu. Zdá sa teda, že formálnym ukazovateľom významového členenia vety na východisko a jadro výpovede je slovosled, a to taký slovosled, pri ktorom východiskom výpovede je to, čo je bližšie k predchádzajúcej reči a k situácii (situácia je v istom zmysle tiež to, čo je „predtým“, vpredu), na začiatku vety, a jadrom je to, čo je „potom“, na konci vety. Slovosled tu teda „prirodzene“ (priestorove i časove) odpovedá súvislosti reči a významovému členeniu.

Keby sme vety vyslovili nahlas alebo keby sme si len pozornejšie všimli ich „tichú“ výslovnosť pri čítaní, zistili by sme, že členenie sa dá poznať aj z priebehu intonácie a sily hlasu. Vo všetkých štyroch prípadoch by východisko výpovede malo intonáciu s tzv. antikadenčným vyznením. (Antikadencia³ je taký pohyb hlasu, ktorý naznačuje, že veta sa nekončí, ale že bude pokračovať ďalej.) Zatiaľ jadro výpovede má intonáciu s pohybom klesavým, kadenčným, ktorý naznačuje, že výpoveď je ukončená. Pritom sa po antikadencii môže uplatniť aj prestávka. Antikadenčný a kadenčný pohyb intonácie vo vete sa uvádza do súvislosti s intonáciou otázky a odpovede,⁴ čo by zodpovedalo postupu myšlienky vo vete (v prvej polovici vety opytovací postoj, v druhej

³ Pozri Fr. D a n e š, *Výslovnosť a prednes vĕt a souvislých textů*, v sborníku *O mluveném slově*, Praha 1954, 93 n. Ďalej Serge K a r c e v s k i j, *Sur la phonologie de la phrase*, TCLP IV, Praha 1931, 200 n. U nás používal pre túto časť vetnej intonácie už K r ě m ě r y (Št. Kréméry, *Melódia vety a prízvuk v slovenčine*, SP XLVIII, 1932, 74 n.) názov *prívetná melódia*, kým kadenčné vyznenie intonácie volá *melódiou odvetnou* (481—482). Pozri o tom tiež S. P e t ř í k, *K hudobnej stránke slovenskej vety*, Praha 1936, 3 n.

⁴ Pozri D. V. B u b r i e h, *O vznikenii podležastno-skazujemostnogo predloženiia*, Vestnik Leningradskogo universiteta, Leningrad 1947, č. 5, 77 n.; J. M u k a ř o v s k ý, *Intonace jako činitel básnického rytmu*, Kapitoly z české poetiky, Praha 1948, 173.

polovici odpoved: *ženy? o chvíľku utíchli*). Ako sa však podľa množstva iných prípadov ukazuje, ide pri antikadencii len o to, že sa relatívnym zdvihom hlasu udržuje ďalej napätie,⁵ pozornosť, očakávanie, kým kadencia znamená uvoľnenie napätia, teda signál, že sa veta končí. Antikadencia nemusí potom vyznačovať len východisko výpovede, ale aj hociktorý iný úsek vety, ktorý môže pri náležať aj k jadru výpovede:

Šarlach // je prudké nákazlivé ochorenie / charakterizované angínou, // typickou ružovo-červenou drobnoskvrnitou vyrážkou kože / s následným lúpaním // a možnosťou pridružených komplikácií, / ako je zápal miazgových uzlín, / stredného ucha, / obličiek, / srdcového svalu / a vnútroblany srdcovej.

Uvedené súvetie má dve východiská (*šarlach* a druhotné východisko *ako*). antikadencii je tu však desať (pri slovách *šarlach, ochorenie, angínou, kože, lúpaním, komplikácií, uzlín, ucha, obličiek, svalu*), z nich deväť pripadá na výpovedné jadrá hlavnej a vedľajšej vety. Naopak, východisko vedľajšej vety *ako* je bez samostatnej antikadencie. Pritom východisko hlavnej vety *šarlach* môžeme vysloviť aj bez samostatnej antikadencie. A možno to urobiť aj v štyroch pokusných obmenách našej prvej vety. Pravda, takýto spôsob výslovnosti súvisí vždy s tempom a s celkovou dôraznosťou reči.

Intonácia a pauza neshľúžia tak záväzne ako formálny prostriedok významového členenia vety na východisko a jadro výpovede. Hlavnou úlohou týchto zvukových prostriedkov je členiť vetu na vetné úseky a robiť ju tým zreteľnejšou.⁶ Toto tzv. frázovanie⁷ člení vetu síce tiež významovo, ale v širokom nešpecifikovanom zmysle. Prirodzene tam, kde napríklad vetný úsek splyva buď s východiskom, alebo jadrom výpovede, frázovanie podporuje i toto aktuálne významové členenie vety. Keď je veta krátka, obidvoje môže splyvať.

Ako záväzný prostriedok vyznačenia výpovedného jadra sa uvádza vetný prízvuk⁸ čiže dôraz. Skutočne, nech pozorujeme ktorúkoľvek vetu, je jej výpovedné jadro, resp. niektorá jeho časť, nositeľom dôrazu:

*Ženy o chvíľku 'utíchli.*⁹ *O chvíľku utíchli aj 'ženy. Továrň je jediná svojho druhu 'na Slovensku. Do objektu poprivádzali 'stroje.*

Z úvahy by teda vyplývalo, že významové členenie vety na východisko a jadro výpovede sa formálne naznačuje vo vnútri vety slovosledom a dôrazom. Vec však nie je taká jednoduchá, a to ani so slovosledom, ani s dôrazom. Ponechajme napríklad slovosled i významové členenie nezmenené a všimnime si, či nie sú za týchto podmienok možné aj iné eventuality v dôraze. Vo vete *Ženy*

⁵ S. K a r c e v s k i j, c. d., 200 n. K tomu tiež S. P e t ř í k, c. d., 4 n.

⁶ Pozri Fr. D a n e š, c. d., 93, 91.

⁷ Tamže, 90 n.

⁸ Tamže, 84.

⁹ Dôraz naznačujeme hore pred slovom čiarkou. Stupňovaný dôraz dvoma čiarkami, nadmerný dôraz tromi čiarkami. Automatizovaný dôraz bodkou.

o chvíľku 'utíchlí môžeme použiť ešte jeden dôraz na slove *ženy*, teda na východisku výpovede: *'Ženy o chvíľku 'utíchlí*. Tento prípad sa vyskytne v dôraznejšej reči s výraznejším frázovaním. Alebo vo vete *Továreň je jediná svojho druhu 'na Slovensku* býva jediný dôraz na konci len v pokojnej oznamovacej reči. Ak ju vyslovíme zvýrazneným tónom, dôraz ostáva síce v oblasti jadra, ale prenesie sa na slovo *jediná*, teda: *Továreň je "jediná svojho druhu na Slovensku*. Tým sa zmení aj pohyb intonácie. Intonačný vrchol kadencie sa viaže totiž v zvukovej osnove vety na dôraz.¹⁰ V danej vete môžeme položiť aj dva, ba aj tri dôrazy: *Továreň je "jediná svojho druhu 'na Slovensku*. *'Továreň je "jediná svojho druhu 'na Slovensku*.

Všimnime si ďalej tieto prípady:

Nechajte ústa otvorené. Môstik hneď nasadíme. Na pravej strane druhá horná stolička. Jeho zlomené oko, studená ruka svedčia, že života tu namále. Zakryla si tvár zásterou, ale neplače.

V hlboko pokojnom, ľahostajnom alebo deprimovanom tóne reči vypovieme tieto vety bez dôrazu. (Prirodzene, zase táto možnosť nie je jediná a nevyhnutná. Ale jestvuje.) Môžeme uviesť aj príklady z dôraznej reči, kde isté príčiny vedú v niektorých vetách k zrušeniu dôrazu:

Ludovít bol 'zarazený, že má odísť z Bratislavy, 'uznal však dôvody rodičov a ochotne im 'vyhovel. Azda by sa i "dalo vystopovať, z akých popudov utváral sa takýto Štúrov postoj k práci, a celkom nám je "zrejmé, na akých osnovách rástlo Štúrovo chápanie spoločenskej misie práce.

Vo vedľajších vetách chýbajú dôrazy. Tieto vety sa podradujú pod dôrazy viet hlavných. Stretávame sa s tým v patetickej reči s pozvoľnými antikadenciami a kadenciami, čo dikciu monumentalizuje. (Zase aj tu jestvujú iné eventuality:¹¹ *Azda by sa i dalo "vystopovať, "z akých popudov utváral sa "takýto Štúrov vzťah k práci a "celkom nám je "zrejmé, na "akých osnovách rástlo Štúrovo chápanie 'politickej misie 'práce*. Tón reči je tu už pravdaže iný.) Vedľajším vetám pritom nemožno upierať normálne významové členenie na východisko a jadro výpovede.

Z pozorovania vyplýva dvoje. Dôraz môže utkvieť na rozličných slovách jadra výpovede. (Môže sa vzťahovať aj na celé jadro alebo na viacej slov tvoriacich jeden významový celok. Tomu však tu nemôžeme venovať pozornosť a na veci to nič nemení.) Výpoveď však — pri zachovaní toho istého významo-

¹⁰ „Každá kadencia je totiž rozložená vždy okolo vetného (alebo úsekového) prízvuku...“ Tamže, 98.

¹¹ Potencialita dôrazu tu nevyplýva len z toho, že ide o písaný jazyk. Táto možnosť tkvie v samom jazyku. Proti námietke, že v písanej reči ani nemožno hovoriť o takom zvukovom prvku, ako je dôraz — graficky sa totiž nijako nevyznačuje —, treba uviesť, že písaná reč je skutočnou rečou len vtedy, keď sa realizuje — písaním a čítaním. A vtedy sa nutne realizujú (i keď len v predstavách) prinajmenej základné zvukové komponenty reči: artikulácia hlások, intonácia a dôraz.

vého členenia — mení v istom smere svoj zmysel. Dôraz môže ďalej okrem jadra utkvieť i na východisku výpovede alebo môže aj vystať. To znamená, že je od významového členenia vety aj relatívne nezávislý a že má v stavbe vety aj ďalší, svoj zmysel. Nezávislosť dôrazu od významového členenia vety platí len do istej miery. Ak sa dôraz vo vete uskutoční, máme ho v prvom rade na niektorej časti výpovedného jadra a len potom aj inde. A ďalej, vypustenie dôrazu vo vete sa nutne viaže na istý, „prirodzený“ slovosled, pri ktorom východisko výpovede zaberá prvú polovicu vety a výpovedné jadro jej polovicu druhú (tzv. objektívne poradie). Dôraz sa teda rozkladá „na“ významovom členení vety, ale má v tomto rámci svoju vlastnú tvárnosť, a teda i zmysel.

Venujme však pozornosť aj slovosledu a jeho spojitosti s významovým členením vety. Vráťme sa k niektorej z obmien prvej vety, napr. k vete *O chvíľu utíchlí aj ženy*. Pri zachovaní významového členenia a dôrazu na slove *ženy* môžeme si vetu v istých okolnostiach predstaviť aj takto:

O chvíľku aj ženy utíchlí. Aj ženy o chvíľku utíchlí. (Je tu i možnosť presunúť dôraz zo slova *ženy* na časticu *aj*, v čom tkvie istá dôrazová zvláštnosť, na podstate veci to však nič nemení.)

Ide tu o stupňovaný dôraz (tzv. vytyčovanie), pričom výpoveď nadobúda vzrušenejší ráz s citovým podfarbením. Ako vidíme, slovosled tu prestáva byť ukazovateľom významového členenia vety. Túto funkciu preberá na seba celkom dôraz. Prítom všetkom, že sa významové členenie vety zachováva, nastáva modifikácia zmyslu vety v inom smere. Vonkajším prejavom tejto modifikácie je zmena slovosledu, ktorá spočíva v tom, že tá časť výpovede, na ktorej je dôraz, posúva sa dopredu.¹² Slovosled tu slúži ako prostriedok kvalitatívnej a kvantitatívnej modifikácie dôrazu a vzrušového momentu reči. A to je emfaticko-emocionálna stránka vety. Slovosled sa tu teda podriadiuje dôrazu. Naopak, významové členenie vety sa tým do istej miery formálne zastiera. Najmä v písanej reči pri nekoncovej polohe dôrazu poznávame východisko a jadro výpovede predovšetkým z kontextu a zo situácie. A tak isto hľadáme aj dôraz. Teda rovnako ako pri viacnásobnom a zrušenom dôraze, aj pri premiestňovaní a stupňovaní dôrazu ide o jeho špecifický, na významovom členení síce spočívajúci, ale od neho funkčne nezávislý zmysel dôrazu.

Sám dôraz (včítane momentu polohy) je prvok formálny. Je to zosilnený slovný prízvuk. Pravda, na rozdiel od neho vzťahuje sa dôraz funkčne na celé slovo a často aj na skupinu slov¹³ tvoriacich jeden významový celok:

¹² Tu treba pripomenúť, že zmena slovosledu je z hľadiska živej reči nezmysel. Slovosled meníme pri opravovaní textu alebo ako my, pokusne. V živej reči slovosled nevzniká nijakou zmenou, z nejakého prvotného slovosledu, ale je vždy „prvotný“, „pôvodný“. Skôr by tu bolo na mieste hovoriť o usporiadaní slov, o mieste slov vo vete. Pre demonštráciu veci je však pokusná zmena slovosledu užitočná.

¹³ S. K a r c e v s k i j, c. d., 203, 201, 215. B. H á l a, *Úvod do fonetiky*. Praha 1948, 148.

'Neskončili sme v prípadlisku, 'nepohltila nás ničota: 'žijeme a sme 'národ. Smykovaním v prvom rade zmenšujeme 'vyparovanie 'vody, ale porušíme tak 'kapilaritu 'pôdy a vytvoríme 'izolačnú 'vrstvu.

Zmyslom zvukového zosilnenia smerujúceho na niektoré slová alebo na skupinu slov môže byť v prvom rade upozornenie na toto slovo alebo slová. (Vďaka tomu môže dôraz slúžiť ako indikátor výpovedného jadra alebo jeho časti.) Vnútorňý zmysel tohto upozornenia spočíva v snahe vyjadriť náš záujem, ktorý máme na skutočnosti pomenovanej vyzdvihnutým slovom alebo skupinou slov. Inými slovami povedané, dôrazom vyjadrujeme dôležitosť niečoho.

Aké miesto má táto dôležitosť v štruktúre myšlienky a vety? Pozorujme príklady:

Vykonal si 'zle. "Zle si vykonal! Nevážiš si starých Tudi. Starých "Tudi si nevážiš. 'Veľa, až "priveľa sme čakali.

"Tak veru . . . keď človek 'chce. Ale ja "nechcem. "rozumieš? Komu sa "chce, nech 'robí! 'Ja — 'nechcem. "Zunovala sa mi takáto robota.

A ja ti 'poviem, synak, "pravdu majú!

Voda "bude! Bárš aj z "pekla! — "Skade bude? Z deravého "čr páka? — "Z vodopádu! 'Chod! "Chod!! "'Ideš!?

'Kde si bol? Pýtam sa ťa, "kde si bol?!

Špecifickým zmyslom upozorňovania, ktoré uskutočňujeme dôrazom, je naliehavosť, nátlak pri ozname, v otázke alebo pri rozkaze.¹⁴ K zvýšenému nátlaku sa pripojuje aj naliehavosť zážitková (emócia, vzruch). Tieto momenty uplatňujeme vzhľadom na prijímateľa prejavu v rámci cieľa, ktorý vetou sledujeme.

Dôraz modifikuje pri stavbe vety existenciálno-komunikačný úkon a javí sa funkčne ako naliehavosť oznamu (tvrdenia alebo hodnotenia), otázky alebo rozkazu. Preto možno hovoriť o emfaticko-emocionálnom úkone ako o konštitutívnom prvku vetnej stavby. Pravda, myslíme tu len na emocionálnosť, ktorá sa uplatňuje v spojitosti s dôrazom. Kým úkon existenciálno-komunikačný vyčerpáva objektívnu modálnosť¹⁵ vety, tvorí emfaticko-emocionálna stránka vety jadro jej modálnosti subjektívnej. Dôrazovo-citová stránka vo vete nikdy nechýba a vždy podstatne zasahuje do stavby vety. Treba ju preto pokladať za normálny syntaktický (gramatický) prostriedok. Bez neho veta nie je dotvorená. Dôraz je takto „vnútri“ vety a nemožno ho pokladať za vonkajšiu náležitosť reči.

Ako sme ukázali, súvisí dôraz vo vete aj s významovým členením vety.

¹⁴ Pozri V. M a t h e s i u s, *Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové*, Čeština a obecný jazykozpyt, Praha 1947, 219.

¹⁵ Pozri M. D o k u l i l, *K modální výstavbě věty*, Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, 255 n.

Predovšetkým tým, že utkvieva na jadre výpovede alebo na istej jeho časti. Odkiaľ sa berie táto bytostná spojitosť výpovedného jadra a dôrazu? Ak berieme významové členenie vety striktné ako rozoznávanie toho, čo je relatívne známe, od toho, čo je nové, potom jadro nevyžaduje nevyhnutne dôraz. Môžeme si celkom dobre predstaviť súvislú reč významovo správne členenú aj bez toho, aby sme museli dôrazom narábať. Nové ostáva novým aj bez dôrazu ako vlastnosť, ktorá vyplýva predovšetkým zo súvislosti s kontextom a so situáciou. Kvalita „nového“ sa vo vete zachováva napr. pri vypúšťaní dôrazu. Vec je však v tom, že postup myslenia od jednej veci k druhej nejde len po línií staré-nové (= staré) — nové (= staré) — nové atď., ale súčasne aj po línií: ∅ — zaujímavé (dôležité). Nehľadáme vždy len „nové“ (z hľadiska čisto noetického), resp. „ďalšie“ (z hľadiska poznávacej techniky), ale aj to, na čom máme záujem, nehľadiac na to, že i „nové“ ako také je pre nás psychologicky spravidla vždy prameňom záujmu a vzruchu. Preto sa realizuje dôraz vždy „na“ významovom členení, ale v tomto rámci, ako sme uviedli, teda v rámci „nového“, uplatňuje dôraz samostatnú kategóriu „dôležitého“, „naliehavého“.

O relatívnej nezávislosti dôrazu od výpovedného jadra však svedčí najmä tá okolnosť, že v prípade posúvania výpovedného jadra spolu s dôrazom do čela vety sa musí významové členenie vety podrobiť tej samostatnej úlohe, ktorú koná dôraz vo vete ako jej špecifický prostriedok. I keď tu dôraz neopúšťa výpovedné jadro, núti ho, aby s ním putovalo po priestore vety za cieľom, ktorý s významovým členením nemá doslovne nič spoločného, za účelom emfaticko-emocionálneho dotvorenia vety.

Dôraz má úzky vzťah aj k lexikálnej zložke vety, k obsahu vety. Isté slová si vyžadujú sústavne dôraz. Slová so „silným“ významom, slová hodnotiaceho, výzovového a opytovacieho charakteru smerujú vždy k zdôrazneniu. A to nielen slová plnovýznamové, ale i niektoré skupiny slov modálno-expresívnych (citoslovčia, častice, modálne slová). Tieto slová dôraz nemôže obísť. To poskytuje možnosť uplatniť dôraz aj mimo rámca jadra výpovede. Tento moment vedie spravidla k hromadeniu dôrazov vo vete. Toto hromadenie odporuje prirodzenej požiadavke, aby veta obsahovala len jednu myšlienku a aby **vetný obsah** vrcholil v jednom bode. Prítomnosť **viacerých** dôrazov vedie k ich konkurencii, k štiepeniu, rozdrobovaniu a v krajnom prípade i k oslabeniu pozornosti. Aj obsah vety sa tým drobí, ak len nestráca na súvislosti a jasnosti. Pri hromadení dôrazov sa totiž čiastočne porušuje dôležitý psychologický zákon o figúre a pozadí pozornosti. Dôraz sa uplatňuje vďaka nezdôraznenému pozadiu. Pri väčšom počte dôrazov je všetko figúrou a pozadie chýba. Najmä dôrazy vedľa seba sa ťažko znášajú.¹⁶

¹⁶ Pozri Evgenij Polivanov, *Zur Frage der Betonungsfunktion*, TCLP VI, Praha 1936, 76.

Pri všetkej „intímnej“ súvislosti dôrazu s obsahom vety a s lexikálnym znamom slov nemožno ich stotožňovať. Potencialita dôrazu vo vete, jeho ličné možnosti v rámci toho istého obsahu ukazujú, že dôraz tu má svoju vlnú „vôľu“, možnosť pohybu, nezávislosť a zmysel, že je niečo, čo neprichá „z“ obsahu, ale „od“ hovoriaceho.

Ešte v inom smere však súvisí dôraz s lexikálnym plánom. Okrem zvukov, prostriedkov realizácie dôrazu máme i niektoré lexikálne, frazeologické a s taktické postupy, ktoré majú zdôrazňovaciu funkciu. Sú to napr. zdôrazňovacie a vydelovacie častice, vytyčovaci zvrät (*To bola „naša“ škola, ktorá získala prvenstvo*), vytyčený vetný člen, opakovanie slov ap. V tomto prípade sa teda dôraz vyjadruje analyticky, osobitnými prostriedkami, často mim slova, ktoré máme zdôrazniť. Zvukový dôraz sa spravidla tiež pridáva. V i telektualizovanej (a vôbec knižnej) reči badať tendenciu, že sa dáva predno analytickému lexikálnemu alebo syntaktickému dôrazu, pričom sa najmä o niektorých foriem jeho zvukovej realizácie upúšťa. V bežnej hovorovej reči to býva naopak:

Tváril sa veľmi-veľmi dôležito. Tváril sa "dôležito!! (Spojením obidvoch prostriedkov i: *Tváril sa "veľmi — "veľmi dôležito!*)

II. Niektoré druhy zdôrazňovania v spisovnej slovenčine

O dôraze¹⁷ sa zväčša myslí, že vystupuje vo vete ako subjektívny prvok.¹⁸ Zdôrazňovanie sa nám často javí, ako by sa neriadilo nijakými pravidlami, ako by podliehalo celkom našej ľubovôli. Pokúsime sa ukázať, že pri zdôrazňovaní platia isté pravidelnosti a že tak ako ostatné jazykové javy i dôraz sa vypracoval v systémový prvok.

Pri skúmaní vyjdeme z toho typu zdôrazňovania, pri ktorom sa dôraz mechanicky kladie na posledné slovo vo vete:

Druhá päťčlenná skupina z delegácie maďarských žien navštívila Závody 29. augusta v Partizánskom. Jej členky prezreli jednotlivé obuvnícke a gumárske oddelenia a zaujímali sa o celkový postup výroby. — Na oslavy Medzinárodného dňa žien pricestovali do Bratislavy delegátky organizácií žien z Albánska, Rumunska a Talianska. (Pravda

¹⁷ Niekedy sa odlišuje dôraz od tzv. vetného prízvuku. Proti vetnému prízvuku, ktorý máme v pokojnej reči a ktorého funkciou je naznačovať vo vete výpovedné jadro, má sa pod dôrazom rozumieť stupňovaný vetný prízvuk. Pozri Fr. Daneš, *Výslovnost a přednes vět a souvislých textů*, v sborníku Fr. Daneš, B. Hála, A. Jedlička, M. Romportl, *O mluveném slově*, Praha 1954, 94 a 95. Tiež J. Ondráčková, *O mluvném rytmu v češtině*, Slovo a slovesnost XV, 1954, č. 4, 147. B. Hála (c. d., 148) rozlišuje ďalej dôraz, kde prevláda stránka rozumová, od emfázy, ktorá má viacej citový ráz. Domnievame sa, že tieto javy majú spoločného menovateľa, a preto hovoríme len o dôraze. Takto i Pauliny — Štolc — Ružička, *Slovenská gramatika*, druhé prepracované a rozšírené vydanie, Martin 1955, 75.

¹⁸ B. Hála, *Úvod do fonetiky*, Praha 1948, 148.

1956). — V poslednom čase dostávame veľa dotazov vo veci odberu časopisov v tomto roku.¹⁹ (Príroda a spoločnosť 1954)

Tento tzv. automatizovaný²⁰ dôraz používame vtedy, keď vo vete nechceme nič osobitne vyzdvihnúť. Býva v pokojnej oznamovacej reči (najmä „knižnej“). Práve z neho vyplýva modálnosť pokojného oznámenia. O platnosti výpovede tu niet najmenej pochybnosti. Ani vzhľadom na prijímateľa prejavu sa neuplatňuje nijaký zreteľ. Ohľad nášho je oslabený. Vo vete sa jednoducho konštatuje istý fakt. Automatizovaný dôraz sa realizuje pokojne, nenápadne, no vždy zreteľne ako záruka, že oznámenie i pri svojej neproblematickosti sa nestane monotónnym. Iné príklady:

V septembri minulého roku začal starý robotnícky dom ožívať pracovným ruchom. Do objektu poprivádzali stroje. — Rýchle topenie a pokojný odchod lodov na Labe umožnil začatie plynulej vodnej dopravy medzi Nemeckom a Československom. (Pravda)

S takýmto dôrazom sa stretávame aj pri mechanickom reprodukovani nejakého textu, obyčajne cudzieho, napr. pri čítaní listu. Automatizovaný dôraz ide ruka v ruku s automatizovaním významového členenia vety. Výcho-disko výpovede sa pevne usádza na začiatku vety. prípadne v jej prvej časti, jadro výpovede v druhej polovici vety. Výpovedné zložky vety sú takto bezpečne vyznačené polohou vo vete, takže dôraz je zbavený úlohy formálne vyznačovať jadro. Členenie na vetné úseky je normálne. Okolnosť, že polohu jadra v reči bezpečne predvídame, oslabuje napätosť vyjadrenia, ktorá sa objavuje vždy, keď to nie je vopred isté. Táto okolnosť, ako aj neproblematickosť a nezataženosť oznámenia spôsobuje, že sa dôraz automatizuje. Istota v polohe výpovedného jadra a neproblematickosť existenciálno-komunikačného úkonu viaže na seba minimálnu mieru vzruchu a emócie. Výpoveď má hodnotu pokojného, nevzrušeného, no nie monotónneho vyjadrenia. To však nijako neznamená, že by vyjadrenie nemohlo mať zážitkový ráz, napr. v pokojnom rozprávaní:

Nad tmavými vrchmi stál mesiac. Veľký a okrúhly ako peceň chleba lial svoje strieb-risté svetlo nad krajinou. Všetko bolo zatiahnuté riedkym tmavobelasým závojom. Len hradská beleta sa ako vápno a kvitnúce slivky po obidvoch stranách zdali sa za-snežené. Ich tóne šikmo padali a obrubovali ju ľahkými priezračnými čípkami. Niekedy zadul ešte dosť chladný aprílový vietor a zašumel vrchom krátkého žita, rozprestiera-júceho sa na veľkých tablách. Drobné stromové listie zatrepotalo. Tiene na ceste sa pohýbali. (Jesenský, *Pani Raflková*)

Žilo malé mačiatko. Rado si hrávalo. Raz schvatlo do papuľky dlhú slamku. Pre-valilo sa na chrbát. Zadnými nohami podhadzovalo slamku hore. Zuvolo sa mu ďalej hrať. Rozbehlo sa za muchou. Tam zasa caplo labkou po kvietku. Schvatlo kvietok. Požulo ho. Vyplulo. Krútilo hlavou. Asi bol kvietok horký. Zbadalo čmeliaka. Zra-

¹⁹ Tento druh prízvuku označujeme bodkou hore pred slovom.

²⁰ Fr. Daneš, c. d., 265.

zilo ho na zem. Zrazu začalo mačiatko pišať. Čmeliak ho poštipal žihadlom. (Slovenský jazyk pre 2. roč. všeob. škôl)

Ďalšie typy dôrazu sa konštituuju v dvoch smeroch od automatizovaného dôrazu: smerom k ďalšiemu oslabovaniu dôrazu a opačným smerom k jeho zosilňovaniu.

S neprítomnosťou dôrazu máme do činenia v monotónnej reči, nech je jej monotónnosť spôsobená čimkoľvek: dôrazovou zdržanlivosťou, ľahostajnosťou, chabosťou alebo depresiou:

Jeho zlomené oko, studená ruka svedčia, že života tu nemá. Zakryla si zásterou tvár, ale neplače. — Letiaci čas ako by ju ovieval perutami. Pred ňou obraz, na aký nebola pripravená.

Sedí na truhle, pri nej Jurko. Hľadá do zeme, je akýsi smutný. (Kukučín, *Život*)

Sedíme zase len dvaja a obidvaja čakáme, že zakúria, že rozsvietia . . . Nechodí nik. Prepadli sa všetky . . . Sviečka dohorieva . . . Knôt sa nakloňuje a papier, do ktorého je zavinutá, vzbĺka . . . (Jesenský, *Pani Rafilková*)

Nechajte ústa otvorené. Mostík hneď nasadíme. Na pravej strane druhá horná stolička. Obrúsiť sprava. Prosím pinzetu. Vydržať chvíľku nehybne.

Kde sedí tak dlho. Nechaj zemiaky ešte na sporáku.

Narodený . . . Bydlisko . . . Zamestnanie otca . . . (úzus)

Dôraz sa v reči nerealizuje. Vyjadrovanie pôsobí dojmom skleslosti, ľahostajnosti, nehybnosti, stupňovaného pokoja. Tón reči sa pritom dostáva do rozporu s tými miestami a prostriedkami v texte, ktoré si žiadajú dôraz (zápor: *nechodí nik, neplače, nebola pripravená*; významovo silné slová: *namále, všetky, nehybne, obidvaja*; opytovacia a rozkazovacia veta). Pravda, len v hovorenej reči sa realizuje bezdôrazovosť jednoznačne. Ako všetky ostatné, aj tento typ je v reči písanej potenciálny. Objektívny zmysel kontextu síce naznačuje najpriliehavejší možný typ dôrazu, no treba vždy rátať s jeho subjektívnym prehodnotením. Potenciálnosť dôrazu však neznamená dôrazovú nediferencovanosť, „rozmazanosť“ celkových možností dôrazu v jazyku. Rozdiely v typoch ostávajú, ostáva aj ich vymedzená funkčná platnosť. Potenciálnosť znamená len možnosť príklonu k jednému z typov.

Oslabovanie dôrazu ide ruka v ruke so splošťovaním intonácie a so zastieraním členenia vety na úseky. Prítom sa však môžu výraznejšie uplatniť taktové (rytmické) prízvuky. Vo verši to môže byť postup, ktorým sa umožní uplatnenie rytmického členenia vety alebo jej intonácie. Neprítomnosť dôrazu teda má vo vete pozitívny zmysel a nemožno ho pokladať za defekt reči.

Zvláštny prípad je tzv. zrušenie dôrazu v pričlenených, parentetických vetách alebo i vo vedľajších vetách, ktoré sú mimo jadra súvetia alebo ktoré len rozvíjajú jadro:

Len u "Hviezdoslava stretávame sa s takým hlbokým kultom rodiny a príbuzenskej lásky, z akej sa opätovne spovedal Ľudovít Štúr. (Mráz, SP 1956)

Intímnu a prítlunú lásku Ľudovíta Štúra k "pospolitosti, ako on hovorieval, treba

hľadať v citoch, ktoré majú svoje korene vo vzájomných vzťahoch príslušníkov rodinných. (Tamže)

No nebyť nešťastného decembrového "dňa r. 1855, v ktorom sa Ľudovít Štúr výstrelom z polovnickej pušky zranil v modranskom chotári, a nebyť dňa januárového z roku "nasledujúceho, v ktorom svojmu zraneniu podľahol, v nastávajúcich časoch po páde bachovského absolutizmu "iste by ďalej bol plodne a pozitívne zasahoval do osudov nášho národa a Slovanstva. (Tamže)

"Krásna enosť je láska k národu, "krásna, "vznešená a "svätá je povinnosť každého národa, toho prirodzeného súboru rodín, od iných súborov tohože spôsobu predovšetkým rozoznávajúceho sa spoločným jazykom, ktorý v ňom z pokolenia na pokolenie prechádza a sa dedí, aby sa o svoj národný 'vývin, o svoju národnú 'osvetu a 'vzdelanosť, o svoju národnú 'česť a 'blaho "staral. (Palárik, KŽ 1956)

'Dobrú zápornú 'postavu v našej klasickej spisbe vytvoril — je to už otrapané, stále to opakovať — "zase básnik a "zase Hviezdoslav . . . (Matuska, KŽ 1955)

Aj v tých vetách z uvedených príkladov, v ktorých dôraz máme, vyznieva pozadie hodne bezdôrazne, najmä v tých prípadoch, keď je veta dlhá a dôraz je posunutý ďaleko dopredu (*v nastávajúcich časoch bachovského absolutizmu "iste by ďalej bol plodne a pozitívne zasahoval do osudov nášho národa a Slovanstva*). Jednak tu môže ísť o „vnútornú“, tesnú parentézu (*v nastávajúcich časoch po páde bachovského absolutizmu*) a jednak o to, že zosilnený a dopredu posunutý dôraz absorbuje dynamiku okolitého kontextu. Vzniká potom protiklad silného dôrazu jedného slova s intonačným vrcholom a rozflahlého bezdôrazového pásma vety s plochou, pomaly, monumentálne sa dvíhajúcou alebo klesajúcou intonáciou.²¹ Takýto typ dôrazu predstavuje disciplinovaný spôsob uplatňovania dôležitosti vo vete. Myšlienka tu nadobúda veľmi čistý a jasný tvar. Protiklad v dynamike vety alebo súvetia a s ňou spojená monumentálne zvládnutá intonácia sa využíva zámerne v rečníctve a v patetickom tóne. V písanej reči vyžaduje zvýšenú pozornosť.

Ako ďalší spôsob zdôrazňovania môžeme uviesť typ aktuálneho, živého dôrazu:

Zdurenia miazgových uzlín mierneho stupňa možno zistiť obyčajne už 'na začiatku choroby, takže patria k celkovému obrazu 'ochorenia. Toto mierne zdurenie však v priebehu prvého týždňa choroby 'ustúpi. 'Neskoršie, najčastejšie v 2—3. 'týždni choroby pozorujeme rozsiahlejšie zdurenie miazgových uzlín najmä 'na boku, pričom na hmat sú 'bolestivé. (Zdravý národ 1956)

V každej biologicko-evolučnej fáze, v ktorej tento súlad 'chýba, nastávajú poruchy látkovej 'výmeny a výživa rastlín 'trpí. — Keď je jačmeň v biologickej fáze 'odnoženia a vonkajšia vysoká teplota už vyhovuje 'nasledujúcej fáze stebelnenia, nastáva 'skrátenie tejto pôvodnej fázy odnoženia a rastlina musí predčasne prachádzať do fázy stebelnenia 'bez toho, že by svoje prirodzené vlastnosti v tomto cykle 'plne 'vyvíjala. Následok bude 'nedokonalý 'vývoj, čiže 'slabé 'odnoženie a porast ostane 'riedky. (Príroda a spoločnosť 1954)

²¹ Pozri o tom Fr. Daneš, c. d., 97.

Dôrazový ruch tejto ukážky je príznačný pre výkladovú reč. Živý zreteľ na zobrazovanú skutočnosť a na prijímateľa prejavu dôraz aktualizuje. Oznam tu má charakter neproblematického tvrdenia. Dôraz je znateľný, nie však silný. Reč je pokojná, nevybočuje do voľnej živosti, má však mierny intelektuálny vzruch. Významové členenie má objektívne poradie (východisko — jadro), dôraz je na vedúcej časti jadra. Pretože je dôraz živý, rešpektuje významové súvislosti, takže sa nekladie mechanicky na koniec vety (hoci sa to v praxi často robí), ako to bolo pri automatizovanom dôraze:

nasledujúcej fáze stebelnenia; 'skrátenie tejto pôvodnej fázy odnoženia; 'broja proti týmto zásadám spolupráce medzi podnikmi.

Prípadne sa dôraz rozvíja alebo rozšíri na členy významového celku:

'plne 'vyvíjala; 'nedokonaly 'vývoj; 'slabé 'odnoženie; nové druhy 'bucharov a 'lisov; 'kooperácia a 'špecializácia (z ďalších ukážok).

Rozvítý a rozšírený dôraz berieme ako dôraz jeden. Jeho nekoncovú polohu tu nehodnotíme ako vytyčovanie, s ktorým máme do činenia, keď sa dôraz s jadrom výpovede posúva smerom k čelu vety.

Iné ukážky:

Strojárne v Prakovciach začnú vyrábať nové druhy 'bucharov a 'lisov a kvalitu výrobkov budú kontrolovať 'ultrazvukom. (Pravda 1956)

Smykovanie po hlbkej jesennej orbe sa musí vykonávať aspoň 'dvakrát, aby sa hrboľatosť pôdy 'eliminovala. Smykovaním v prvom rade zmenšujeme 'vyparovanie 'vody, ale porušíme tak 'kapilaritu 'pôdy a vytvoríme 'izolačnú 'vrstvu. (Príroda a spoločnosť 1955)

Hodnotiaci a zážitkový dôraz v rozšafnom a osobne ladenom vyprávaní:

Ondrej Tráva, gazda v Kameňanoch, zavesil gazdovanie 'na kliniec a oddal sa na 'špekuláciu. Gazdovstvo viedol jeho 'syn a on sa zaoberal 'kupectvom. (Kukučín, *Život*)

O Ivanovej radodajnosti a štedrosti dala by sa 'napísať 'dlhá a 'milá 'kapitola. Mnohokrát som 'dojatá, ale zavše i 'namrzená pre ňu. (Šoltésová, *Moje deti*)

Aktuálny dôraz je v kontexte labilný. Jeho uplatňovanie na širšej rozlohe kontextu vedie k automatizácii. Oveľa častejší je však prípad, že aktualizovaný dôraz sa stupňuje a hromadí:

K dobrej práci v strojárenských podnikoch prispieva aj 'správna, 'hospodárna 'kooperácia a 'špecializácia. Často sa však 'stáva, že vedúci "'broja proti týmto zásadám spolupráce medzi podnikmi a 'nehľadajú "'také cesty, ktoré pri účelnom riadení pomôžu 'zvýšiť produktivitu práce a zhospodárniť 'výrobu. (Pravda 1956)

Úsek súvetia, počnúc slovami *a nehľadajú také cesty*, má nejasný dôrazový tvar (nezlučiteľnosť samostatných susediacich dôrazov 'nehľadajú a "'také; nesymetria dôrazov 'zvýšiť produktivitu práce a zhospodárniť 'výrobu; v súvislosti s tým i možnosť dôrazu 'práce). Svedčí to o tom, že v písanom jazyku sa niekedy nedbá na dynamické pomery vo vete. Tým potom trpí zreteľnosť a účin-

nosť vyjadrenia. Zameranie na dôraz pri stavbe vety spravidla vrcholí jedenkrát. Pri „čistom“ dôrazovom tvare vety sa stretávame potom len s jedným dôrazom. Niekedy máme v reči do činenia so zvláštnym dôrazovým impulzom, pri ktorom sa síce zachováva úroveň aktualizovaného dôrazu, **avšak** dôraz sa rozvinie i mimo jadra výpovede na iné lexikálne prvky:

Hoci sa 'používanie 'uvoľňovanej jadernej 'energie na 'liečbu a 'iné výkony v lekárskej vede datuje už od 'osemnástich 'rokov, 'predsa bol 'záujem širšej 'verejnosti o tento nový odbor 'vzbudený až po 'brutálnych 'zásahoch na konci 'druhej svetovej 'vojny, keď 'uvoľnenej jadernej 'reakcii padlo 'za obeť niekoľko 'stotisíc 'ľudí. (Príroda a spoločnosť 1956)

'Handlovské 'ženy 'odpracujú tohto 'roku 'osemdesiat 'brigádnických 'hodín. (Pravda 1956)

V 'britskej 'dolnej 'snemovni 'pokračovalo včera 'rokovanie o 'politike 'britskej 'vlády na 'Blízkom 'východe v 'posledných 'mesiacoch. (rozhlas)

'Tento 'balíček 'vezmeš a 'odovzdáš 'tete, že 'mama 'posiela. 'Rozumel si? (úzus)

Hromadenie dôrazov nastáva obyčajne **preto**, lebo sa do vety vtesnáva obsah, ktorý by sa podľa množstva dôrazov mal rozvieť do niekoľkých viet. Potom je vo vete temer všetko dôležité. Každé zomknutie myšlienky vedie k možnému mnohonásobnému dôrazu. Veľmi často to býva najmä pri tzv. nepreťom východisku výpovede, t. j. takom východisku, ktoré je vo výpovedi tiež nové a čitateľ sa s ním stretáva po prvý raz.²² Pri dôraznom tóne reči (v prednáške, pri vyučovaní) dôraz môže postihnúť temer každé plnovýznamové slovo vo vete. Takýto dôrazový impulz býva však v reči často manierou alebo návykom. Potreba zdôrazňovať všetko niekedy vyplynie i z obavy, že poslucháčovi niečo pre roztržitosť, nepozornosť alebo pre iné (technické) prekážky unikne (napr. **pri diktáte**, v telefóne, v rozhlase).

Viacdôrazovosť tu okrem vlastnej, pôvodnej funkcie slúži ako prostriedok na zvýšenie zreteľnosti výkladu, oznamu alebo príkazu. Funkčne sa však dôraz oslabuje. Ide tu vlastne už skôr o úsekový prízvuk, a teda o členenie vety na vetné úseky, než o skutočný dôraz. Čím viac je potom vo vete úsekov, tým väčší je počet úsekových prízvukov. Pri výraznom dôrazovom vyznačovaní úsekov celok vety ustupuje do úzadia a uplatňujú sa plastickejšie vyčlenené časti. Oslabuje sa však prehľadnosť celku, hierarchia jednotlivých častí a ich skĺbenosť. Psychologicky tento prostriedok skoro unavuje. Dôrazy sa pre nedostatok pozadia stávajú neúčinnými, bezprostredne za sebou doliehajú na pozornosť a oslabujú ju.

Na mieste je takýto postup napr. v definíciách a v zásadných vysvetleniach:

'Šarlach je 'prudké 'nákazlivé 'ochorenie charakterizované 'angínou, 'typickou ružovočervenou drobnoskvritou vyrážkou 'kože s 'následným 'lúpaním a 'možnosťou 'pridružených 'komplikácií, ako je 'zápal miazgových 'uzlín, stredného 'ucha, 'obličiek, srdcového 'svalu a 'vnútroblany 'srdcovej. (Zdravý národ 1956)

²² Pozri J. H o r e c k ý, *Kapitoly zo štylistiky a gramatiky*, cykl. Praha 1955/56, 49.

(Všimnime si tu možnosť iného zdôrazňovania. Veta nie je vzhľadom na dôraz stavaná dosť symetricky: *'typickou ružovočervenou drobnoškrvnitou vyrážkou 'kože — dlhý úsek a proti tomu: 'obličiek.*)

Podobne v nadpisoch:

'Použitie jadernéj 'energie v 'medicíne a v 'biológii. 'Šariach. 'Srdečné 'privítanie 'maďarskej 'parlamentnej 'delegácie v 'Kunčiciach. Pre 'radosť 'žien. 'Slovenská 'gramatika.

Ďalším typom zdôrazňovania je zosilnený (stupňovaný) dôraz, emfáza v užšom zmysle:

V tejto päťročnici čakajú naše strojárské závody "veľké úlohy. Na naše doterajšie úspechy aj napriek niektorým nedostatkom môžeme byť "právom hrdí. (Pravda 1956)

Ja strpím "všetko. A on si nedovolí ani "slovičko. — Večera "nemožná. Obsluha "mizerná. Tebe to "nemôže urobiť. (úzus)

Ale má on i svoju "temnú stránku: je "prudký, vie sa "zlostiť. — Dnes má naša Elenka "tri roky a je už "veľmi múdre dievčatko, že mi je často na "počudovanie, ako rastie jej detský rozumček. (Šoltésová, *Moje deti*)

"Nemusíte. Sú "tam. Ale nových "nepozičiam. — Ja si "nedám, kým "ja "zijem. A po smrti sa "netráp. "Mám svoj rozum, spravím si poriadok "zavčasu. — A nech "je, ako "chce, ale ja majetok "neprepíšem. — "Môžem, ale "neurobím. Ja "nie som cigáň. — Lebo si "držgroš. "Vydriduch! Nepomohol by si ani vlastnému "bratovi. "Nepotrebujem tvojho uctenia! — Otea mi "nevyháňajte, lebo si ich "zastanem. Mlč, ja "nie som napitý. — Ty tu máš "najmenšie slovo doposiaľ. (Tajovský, *Ženský zákon*)

"Nechcem tým povedať, že slobodno uverejňovať len "majstrovské. "dokonalé preklady. (Jesenská. KŽ 1955)

Dôraz je tu výrazne zosilnený a pojí sa so zvýšeným vzruchom reči. Vyjadruje zosilnený záujem hovoriaceho na povedanom spolu so subjektívnou (citovou) účasťou. Zosilnený dôraz má niekoľkoraký zmysel podľa toho, aký je hlavný komunikačný cieľ vety. Môže znamenať napríklad silné hodnotenie, predovšetkým v úvahovom, patetickom a polemickom tóne: "veľké úlohy; "právom hrdí; "všetko; "nemožná; "mizerná; "temnú stránku; "držgroš; "vydriduch; "najmenšie slovo.

V patetickej reči máme často rozšírenie zosilneného dôrazu:

... a hoci sme sa "denne oháňali tradíciami, sevrkla sa nám i "táto, "štúrovská. "najrdzejšia a "najplodnejšia, na niekoľko "cítátov. (Matuška, *Štúrovci*)

V polemickom vyjadrovaní a v dôraznom výklade alebo úvahe znamená zosilnený dôraz naliehavé tvrdenie a odporovanie:

"Mám svoj rozum. Nechcem "tvrdiť, že naše deti "nemajú byť sebavedomé, že im "nemáme dať všetko, čo potrebujú. (KŽ 1955, č. 39.)

"Neskončili sme v priepadlisku, "nepohltila nás ničota: "zijeme a sme "národ. (Matuška, *Štúrovci*)

A ja ti "poviem, synak. "pravdu majú. (Bukovečan, *Surové drevo*)

Zosilneným dôrazom sa zosilňuje zreteľ na adresáta prejavu, čo súvisí so zvýšenou dialogickosťou reči. Zosilnený dôraz sa vzťahuje spravidla aj na

významový celok, nielen na jedno slovo. Môžeme ho použiť i na osobitné zdôraznenie jediného slova. To je tzv. vytyčovanie. Dôraz sa tu koncentruje a okrem toho sa slovo vyzdvihne osobitne polohou vo vete. Dáva sa napríklad na koniec vety:

Prednášky dnes "budú. Predstavenie bolo len "jedno.

Dnes večer sa predstavenie "nekoná.

A Štúrovo zblíženie sa s národnou ideológiou, zo začiatku veľmi živelnou, zaujalo ho potom za túto ideológiu "celého. — Búrливо sa vlnil i život "maďarského národa. (Mráz, SP 1956, 1—2)

Veľmi častý je vytyčovací postup pri adjektívnom prívlastku a prísudku, často s nezosilneným dôrazom:

Že svoju kritiku podnikol síce v podmienkach národa politicky "neslobodného, ale na pozadí situácie a svetonázoru "sedliactva, v tom bola včera "sila Hviezdoslavovej kritiky. (Matuska, *Nové profily*) — Pozerá naň očami "vpadnutými. (Kukučín, *Život*) — Nečaká ta život "lahký. Život "študentský — život "veselý. (úzus) — Svoju slovanskú orientáciu Ľudovít Štúr sýtil i z prameňov "knižných a "vzdelaneckých. — "Zo všetkých takýchto prameňov sýtilo sa Štúrovo poznávanie života, a z prameňov ešte "bohatších a "rozsiahljších, no "jeden prameň bol medzi nimi "najživotodarnejší. (Mráz, SP 1956)

Pri vytyčovaní na konci vety je emocionálna účinnosť dôrazu pomerne malá. Často však je pri tomto postupe závadné, že koniec vety vyznieva niekedy tvrdo²³ a strmo, čo štylisticky nie vždy vyhovuje:

Úfam, že sa zo situácie, v ktorej sa ocitol po otcovej smrti, "dostane. Prednášky dnes "sú. Prichádzam o siedmej "vždy.

Proti tomuto strohému dynamickému vyzneniu sa bráni hovorová reč tak, že posunie dôrazové slovo (už či s dôrazom riadnym alebo i zosilneným) na predposledné miesto:

Večer mi "zabúchal ktosi. Richtárka "pradie nad chorým, aby ju "sen nezašiel. (Kukučín, *Život*). — Evka z otcovej tvári sa "presvedčila, že ju "neklamala predtucha. — Ako Elenka začala "do školy chodiť, mali sme "hneď viac pokoja. (Šoltésová, *Moje deti*) — Často "zo srdca by sme radi pomôct, ale "nedá sa. Dačo "povravte o tých vašich doma. (rozhlas)

Pravda, takéto premiestnenie dôrazu vyplýva i zo živšieho, viacej citového ruchu hovorovej reči.²⁴

Aj ináč posunutie dôrazového slova smerom k čelu vety a konečne i na čelo vety je symptómom zvýšeného dôrazu a silnejšieho citového vzruchu. Dôraz sa stáva výhradne i formálnym ukazovateľom jadra výpovede. Preskupovaním výpovedného východiska a jadra sa stráca bezprostredná, priama súvislosť vety s kontextom. Reč sa stáva prezyvanou:

²³ Pozri V. M a t h e s i u s, *K poriadku slov v hovorové češtině*, Čeština a obecný jazyko-zpyt, Praha 1947, 358, tiež 362, 364.

²⁴ Pozri tamže, 358.

Pri nástupe rôznych komponentov vo filme sa "vždy našli (miesto sa našli" vždy) prorocké hlasy konzervatívnych estétov, ktorí často 'zavrhovali nastupujúcu technickú novinku. (Príroda a spoločnosť 1955)

"Zle si vykonal -- . . . Starých "ľudí si nevážiš. — Jerguš "dlho, "veľmi dlho mlčal. (Ondrejov, *Zbojnícka mladosť*)

No 'tak, či 'onak, predsa "obdivuhodná zákonitosť a dôslednosť je v celom Štúrovom živote. — Plným "dúškom a "dychtivo sa mladý Ľudovít tieto podnety do svojich vzrušených citov, vzletnej fantázie a vnímavovej mysli. Ale "neostal len pritom. (Mráz, SP 1956, 1—2)

Ba i "toto mu čiastočne odpustili. "Neprišiel som najvhodnejšie, lebo Ďuro mal 'skúšku. "Palicou sa naňho ohnal. (úzus) — "Spomínať si ideme. (Matuška, *Štúrovi*)

"Stúpa počet vizuálnych a fonetických technických foriem na reprodukovanie skutočnosti. "Každá z týchto foriem je epochálna, nevynímajúc ani stereoskopický 'film, široké 'plátno a 'televíziu. (Príroda a spoločnosť 1956, č. 2)

"Predčasne umrel, vykonajúc v krátkom živote "prelomové dielo v zhode 's objektívnymi potrebami pokroku 'spoločnosti. (Mráz, SP 1956, 1—2)

Iné než koncové polohy dôrazu sú tiež prostriedkom vytyčovania:

Myslím, že "inde je chyba. "Ináč to bolo treba urobiť. "Veľa sme čakali a ukázalo sa, že až "privela. Isteže "vo všetkých dobách a "u všetkých národov nájdu sa preklady 'slabé, spravené bez básnickej 'iskry. Mali ste to urobiť "vy. Mali ste to "vy urobiť. "Vy ste to mali urobiť.

Pravda, vo vetách, kde chýba východisko a kde je málo slov, možnosti sú obmedzené a uskutočnený dôraz má širší, nešpecifikovaný zmysel. Niekedy stavba vety ani nedovoľuje manipuláciu so slovosledom:

Tieto veci sú "nevhodné teraz, keď sa na celú záležitosť zabudlo. Slovosled *Tieto veci sú teraz, keď sa na celú vec zabudlo,* "nevhodné je z hľadiska symetrie vetných členov a viet i z hľadiska zreteľnosti vetných vzťahov nevyhovujúci a okrem toho vyznieva dynamicky stroho.

Rovnako ako koncová, i začiatočná poloha zosilneného dôrazu pôsobí strmo, preto sa jej intelektualizovaná reč vyhýba. Vhodne sa využíva v kompozícii prejavu ako úvodný, pointový alebo záverečný prostriedok.

Zosilnený dôraz máme prirodzene aj v opytovacích a žiadacích vetách. Vyjadruje tu zvýšenú naliehavosť otázky a rozkazu, prípadne želania. Aj tu máme rozličné obmeny slovosledu s príslušnými dôrazovými a citovými stupňami. Opytovacie a žiadacie vety však nestoja so zreteľom na stupeň naliehavosti a citového vzruchu na tej istej úrovni ako vety oznamovacie. Otázka a rozkaz sú vždy v istom stupni naliehavé a vzruchové. Preto máme dôrazové slovo najmä v doplnovacích otázkach a v rozkazoch na začiatku vety:

"Prines mi. Rudko, tú knižku. "Kde sa mi podešii okuliare? "Ostaň dnes u nás!

Vytyčovacie možnosti sú tu tiež početné:

Prines mi, Rudko, tú "knižku! Ostaň dnes "u nás! Prines mi tú "knižku, Rudko! Ostaň "u nás dnes! Tú "knižku mi, Rudko, prines! "U nás dnes ostaň!

Kde sa teraz budú stravovať "vaši? Kde sa budú teraz "vaši stravovať? Kde sa "vaši teraz budú stravovať? (Hovorové i: "Vaši kde sa teraz budú stravovať?)

Nositeľom prízvuku je spravidla slovo s plným lexikálnym významom. Je to i prirodzené. Jadro myslenia je v plných lexikálnych významoch. Gramatické významy a slová s neplným gramatickým významom slúžia ako prostriedok techniky myslenia a vyjadrenia myšlienky. Preto nebývajú spravidla dôrazové. Iba citoslovceia, niektoré zdôrazňovacie a odporovacie slová a vytyčené modálne výrazy bývajú s dôrazom:

"Och, ty si to "iste nebo! "Prirodzene, ja "nie. "Predsa len ho "uvidíme. "Len ty si o tom vedel. O chvíľku utíchlí "aj ženy. Príde "tiež. To bolo "naozaj nevhodné. "Nijako sa s tým neuspokojím. (úzus)

V praxi sa stretávame i so zdôrazňovaním ostatných gramatických slov a významov:

I keby "boli robili chyby, i keby "boli ich prvé ilustrácie detských kníh menej výstižné ako ďalšie, dopúšťali sa chýb iba "preto, že "robili a "hľadali. (Ponická, KŽ 1955)

"Chcel byť, "bol a "nemohol nebyť 'aktuálny, 'dobový. — Sládkovič i "tu pracuje svojou "hlavnou kategóriou, "krásou: "prvý nazval svoj ľud: "špatnokrásnym, ale 'príznačne pre seba a skoro pre celé pokolenie 'vystihoval a plne aj 'vystihol len jeho "krásu, nie 'aj a 'spolu jeho 'špatnosť, hoci o nej 'vedel. — Ale "vedľa týchto konzervatívnych, patriarchálnych, reakčných prvkov a im "napriek obsahuje jeho kritika i nesporné prvky "socialistické. — Národ "neutvára, je "utváraný. (Matuška. *Nové profily*)

Zdôrazňujú sa tu kladné tvrdenie, modálnosť, častice, predložky, kategória slovesného rodu.

Zdôrazňovanie gramatických významov je paradoxné (zdôraznenie toho, čo je vedľajšie) a sťažuje pochopenie myšlienky. Spravidla si gramatické významy pri vnímaní vety neuvedomujeme, takže pre priemerného čitateľa niekedy padne takýto dôraz do prázdna. Všetko, čo má byť predmetom nášho chápania, musí sa vyjadriť v lexikálnom pláne.

Takýto spôsob vyjadrovania je knižný, môžeme si ho vysvetliť ako snahu po úspornosti za každú cenu alebo ako túžbu neobyčajne, efektne sa vyjadriť, prípadne ako svedectvo o veľmi precíznom a minucióznom myslení. Môže však ľahko vyznieť strojene, násilne alebo ako maniera.

V písanej reči zápasí jednoznačné chápanie zosilneného dôrazu s ťažkosťami. Aj potreba intelektualizovaného vyjadrovania núti upúšťať od silnejších dôrazov, spočívajúcich iba na zvukovej realizácii a na zmene slovosledu, lebo tieto prostriedky spravidla vyznievajú aj expresívne a vzruchem.²⁵

Na druhej strane sa zase bez dôrazu ako prostriedku na vyznačenie dôležitosti a naliehavosti niektorej myšlienkovvej zložky nemožno zaobiť. Tu sa potom uchylujeme k analytickému vyjadrovaniu týchto potrieb reči. Máme na tento účel veľa prostriedkov: hodnotiace výrazy, vydeľovacie a zdôrazňo-

²⁵ Pozri S. K a r c e v s k i j, c. d., 219.

vacie častice, modálne slová, vytyčovací zvrät (*To bol náš návrh, ktorý pomohol odstrániť nedostatky*), vytyčený vetný člen, opakovanie slov ap.

Spravidla sa druží k nim aj zvuková realizácia dôrazu, no nie nevyhnutne a v plnej miere. V tomto prípade sa však jazyk ochudobňuje o veľmi výrazný zvukový prostriedok, ktorý uvedené prvky sotva môžu plnohodnotne nahradiť. Niektoré z nich (vytyčovací zvrät) boli do spisovnej slovenčiny prenesené z jazykov, ktoré pre ustálený slovosled nemôžu vyjadriť stupeň dôrazu jeho obmieňaním (francúzština, angličtina). Sú teda našej syntaktickej sústave cudzie.

Pokladáme teda zvukovo a slovosledom realizovaný dôraz za hlavný prostriedok vyjadrenia dôležitosti a naliehavosti v spisovnej slovenčine.

Ako sme už spomenuli pri aktuálnom dôraze, isté príčiny vedú k hromadeniu dôrazu vo vete. Zosilnenie dôrazu vyjadruje väčšiu naliehavosť v uskutočňovaní existenciálno-komunikačného úkonu vo vete. Táto zvýšená naliehavosť prerazí často medze jediného dôrazu a uskutoční sa v dvoch alebo niekoľkých dôrazoch, ktoré sú súvzťažné:

Rýchlosť atómových jadier "vodíka bude dosahovať rýchlosť "svetla. — Všetok ich "um, "práca bude slúžiť "nám, našim "detom. (rozhlas)

Advokátsky "list moja žena ešte "nikdy nedostala. (Jesenský, *Pani Rafiková*)

"Každá z týchto foriem je "epochálna. (Príroda a spoločnosť 1956)

Vznešená "láska plodí vznešené "ovocie. — Ale svojho "najmilšieho syna chceli už mať rodičia "doma. — "Niet hraníc v čitateľských túžbach detí, sú len hranice medzi "dobro, umelecky "pôsobivo a "pútavo napísanými knihami a medzi knihami "nudnými. — Prišlo sa na to, že aj "nový človek nielen "pracuje, ale aj "myslí a "cíti. (Kultúrny život 1955)

V "čase, keď sa "v plnej miere začala rozvíjať spolupráca vedcov "na celom "svete, treba aj "u nás zainteresovať do problémov mierového využitia atómovej energie čo "najširší okruh "vedcov a "technikov — no "nielen ich, ale i "všetkých "pracujúcich — lebo už "v začiatkoch sa ukazujú "nádherné "perspektívy využitia tohto "nového, prakticky "nevyčerpatelného zdroja "energie. (Pravda 1955)

Aj tu platí, že hromadením dôrazu sa zastiera hierarchia výpovedného východiska a jadra, dynamická štruktúra vety sa stáva nejasnou, vnímanie vety je namáhavejšie. Iba protikladne združené dôrazy vyznievajú čisto a účinne (*Vznešená "láska plodí vznešené "ovocie*). Násilné hromadenie dôrazu vetu rozbiha:

Naša mládež "úprimne žiada "skutočne umelecké diela o súčasnom "živote, "o sebe.

Zosilňovanie dôrazu môže nadobudnúť ráz hyperboly. Obvyčajne utkvie na všetkých plnovýznamových slovách vo vete:

"Len sa "'opováž! "'Štyri "'mesiace tu "'robím "'od rána "'do noci "'na pretrhnutie .. (Tajovský, *Statky zmätky*) -- Bolo to "'strašné! Daj "'sem ten "'chlieb!

Zveličený dôraz v rámci jedného slova (tzv. zmocnený dôraz²⁶):

²⁶ Pozri S. P e t ř í k, *Dva příspěvky k hmlobnej stránke slovenskej vety*, Praha 1940, 363.

“Ná-”ramme ma to “napajedilo! ”O-”sem-”de-”siat ”kilov ”vážila! ”Ko-”mu
”by to ”prišlo ”na um?!

Zmocnený dôraz sa už vymyká z rámca spisovnej normy, pretože vedie k deformácii fonologickej stránky slova: *strašné, ssem, ná-ram-ne, mma, ossemddessiat kkilov, kko-hhō* ap.²⁶

Záverom treba povedať, že problematika dôrazu je omnoho zložitejšia, než ako ju tu podávame. Preto výklad jednotlivých typov zdôrazňovania nepokladáme za úplný. Bude treba osvetliť užšie vzťah medzi prízvukom na strane jednej a dôrazom, na strane druhej. Treba podrobnejšie vyskúmať účasť ostatných zvukových prvkov vety na realizácii dôrazu. Bude sa treba zaoberať podrobnejšie aj lexikálnymi, morfológickými a syntaktickými prostriedkami dôrazu, vzťahom medzi lexikálnou sémantikou a dynamickou líniou vety, vzťahom medzi zosilňovaním (intenzifikáciou) ako postupom lexikálnym a dôrazom ako postupom syntaktickým.²⁷

Skúmanie dôrazu má osobitný význam i pre štylistiku a rečovú prax. Dôrazové gesto výrazne charakterizuje štylistickú tvár prejavu a autora. Ustálenie prozodických vlastností spisovnej slovenčiny je najmä v oblasti dôrazu a intonácie kapitola ešte nehotová. Aj tu výskum prinesie nemálo.

²⁷ Pozri o tom V. Mathesius, *Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové*, Čeština a obecný jazykozpyt, Praha 1947, 203 n.

MÁRIA ŠALINGOVÁ

K VÝSTAVBE KONTEXTU V PRÓZE M. URBANA

Úvod

K základným otázkam rozboru umeleckej prózy patrí otázka výstavby kontextu, problémy umeleckých postupov pri budovaní kontextu. Dosiaľ sa týmto otázkam nevenovala v našej odbornej literatúre takmer nijaká pozornosť. Chceme si preto všimnúť niektoré otázky súvisiace s výstavbou kontextu v próze M. Urbana, pretože jeho dielo poskytuje zaujímavý, vývinove rozrôznený materiál, takže môžeme zároveň konfrontovať rôzne funkcie toho istého prostriedku v rôznych dielach a sledovať rôzne vzťahy výstavbových, najmä dialogických prostriedkov v dielach toho istého autora.

M. Urban ako prozaik prechádza zložitou vývinovou cestou od menších prozaických útvarov k rozsiahlym románovým cyklom. Dosvedčuje to i jeho posledný román *Zhasnuté svetlá*, ktorý nadväzuje na predchádzajúcu trilógiu: *Živý bič*, *Hmly na úsvite* a *V osídlach*. *Zhasnuté svetlá* sú prvým zväzkom chystanej trilógie. V tomto prvom zväzku autor spracúva udalosti od septembrovej mobilizácie r. 1938 až do rozbitia ČSR v marci 1939. V druhom zväzku chce autor spracovať vojnové roky s prípravami na odboj a v treťom Slovenské národné povstanie až po prvé dni oslobodenia.

Hrôzy prvej svetovej vojny, jej drsné dôsledky na slovenskej dedine upútali M. Urbana v *Živom biči*; v najnovšom Urbanovom diele je to zas príznak novej, druhej svetovej vojny zachytený vo vare slovenského kolektívu.

Próza M. Urbana predstavuje zložitý vývin autora zo stránky ideovej, pretože M. Urban sa vo svojom diele vyrovnáva s reakčnou ideológiou buržoázneho nacionalizmu a fašizmu, ďalej znamená vývin v tematickej oblasti, keďže sa Urban preorientáva na mestské prostredie (*V osídlach*, *Zhasnuté svetlá*). Vývin možno sledovať aj v oblasti umeleckej techniky, jazyka a štýlu tohto spisovateľa. Aby sme mohli čo najnázornejšie ukázať na vývin spôsobov umeleckej výstavby kontextu v próze M. Urbana, obmedzíme sa hlavne na porovnanie *Živého biča* a *Zhasnutých svetiel*, ktoré sa z tejto stránky navzájom výrazne odlišujú. *Hmly na úsvite* a *V osídlach* tvoria prechodnú vývinovú fázu, pričom *Hmly na úsvite* inklinujú viac k *Živému biču*, *V osídlach* zas k *Zhasnutým svetlám*.

Rozborom kontextu v *Zhasnutých svetlách* a jeho porovnaním s kontextom

v *Živom biči* chceme poukázat na zložitý spôsob výstavby textu, príznačný pre súčasnú modernú prózu vôbec, ktorý možno nazvať dialogizáciou epického textu. Urban sa teda, ako ukážeme ďalej, svojou kompozičnou technikou, jazykovými a slohovými črtami zaraďuje medzi predstaviteľov modernej prózy.

V súvislosti s výstavbou epického textu treba skúmať tieto základné kompozičné prostriedky: autorskú reč a reč postáv.¹

1. Reč vyprávača predstavuje základný výstavbový prostriedok, tzv. autorskú reč. Treba skúmať jej znaky, ráz a funkcie v umeleckom diele. Typické gramatické znaky: 3. osoba slovesná a vyprávacie préteritum.

2. Druhým závažným výstavbovým prostriedkom je reč postáv. Pretože reč, prehovorený a myslený prejav postáv, môže byť v umeleckom diele vyjadrená niekoľkými spôsobmi, niekoľkými jazykovými prostriedkami, napr. priamou, myslenou rečou, nevlastnou priamou a polopriamou rečou, zhrnujeme všetky tieto prostriedky pod názvom dialogické prostriedky. Dialogické prostriedky rozlišujeme od dialogických prvkov, ktorými pomenúvame jednotlivé fonetické prvky: slabikovanie slov, predĺžená výslovnosť samohlásky, pauzy atď., lexikálne prostriedky (napr. citoslovceia, častice) a syntaktické prostriedky (elipsa, apoziopéza atď.).

¹ Na dôležitosť tejto problematiky najnovšie upozornil L. Doležel vo svojich podnetných článkoch: *K vyjadřování řeči postav v románe J. Otčenáška „Občan Brych“*, NŘ 41, 1957, 1—15; *Polopřímá řeč v moderní české próze*, SaS XIX, 1958, 20—46. Pretože náš článok bol napísaný pred vyjdením Doleželovho článku v Slove a slovesnosti, aj pred vyjdením též jeho kandidátskej dizertácie, nemohli sme prihliadať k výsledkom, ku ktorým autor došiel. I keď sa náš prístup k danej problematike v podstate zhoduje s Doleželovým, zrejme sú aj rozdielnosti. Príčin je viacero. L. Doležel podrobne analyzuje jednotlivé javy ako také, a to na bohatom materiáli zo súčasnej českej prózy. Nám išlo len o charakteristiku vývinu základného výstavbového princípu u jedného autora. Preto závery, ku ktorým sme došli, platia len pre M. Urbana (napr. presné rozlišovanie dvoch vrstiev priamej reči, označené *P*, *CP*, čo vplýva aj na celkový ráz autorskej reči — autorská reč v užšom a širšom zmysle). Jednotlivé výstavbové prostriedky sme nevyšvetľovali a nezdôvodňovali izolovane, bez vzájomných súvislostí, ale chápali sme ich rozvoj, ich bohatú obsahovú a formálnu diferenciaciu ako nevyhnutný dôsledok dialogického princípu povýšeného na základný výstavbový princíp v epickej próze. V centre našich pozorovaní je preto dialogizácia epického textu. Rozdielne je napr. chápanie umeleckého postupu. Stačí porovnať u Doležela: „slohový postup, ktorý je u nás znám pod názvom polopřímá řeč“ (SaS XIX, 1958, 20) a v našej štúdii výstavbový postup, ktorým menujeme spôsob organizácie, kombinácie jednotlivých výstavbových prostriedkov v kontexte. Pritom polopriama reč predstavuje v našej štúdii jeden druh dialogických, nadvetných výstavbových prostriedkov. Rozdielnosti sú aj čisto terminologickej povahy, pretože L. Doležel nahrádza napr. bežné termíny „autorská reč“, „reč postáv“ termínmi „text vyprávača“, „text postáv“ a zavádza mnoho nových potrebných termínov. Dúfame, že sa nám v blízkej budúcnosti naskytne príležitosť vrátiť sa k tejto závažnej problematike.

3. Rozdielnym funkčným použitím autorskej reči a dialogických prostriedkov v prozaických dielach nastoľuje sa otázka zložitého vzájomného pomeru autorskej reči a reči postáv v próze. Mení sa hierarchia týchto prostriedkov v prozaickom diele. Oproti hierarchicky nadradenej autorskej reči stojí spočiatku podradená reč postáv. V tomto štádiu možno klásť reč autorskú a reč postáv do protikladu a v epickom diele sa zreteľne rozlišujú dva kontexty: reč autorská a reč postáv. Postupným rozširovaním dialogických prostriedkov, ich rozložením na rozsiahlu oblasť textu, ich prenikaním do autorskej reči, postupne sa prejavuje tendencia „nahradzovať“ autorskú reč rečou postáv, čím sa autorská reč zatláča do úzadia, klesá z hierarchicky nadradeného postavenia a stáva sa iba spájajúcim článkom v reťazi výstavbových dialogických prostriedkov epického kontextu. Tento proces možno nazvať dialogizáciou epického textu. V dôsledku rôzneho stupňa dialogizácie epického textu mení sa celkový ráz textu i ráz tzv. autorskej reči. Prísne rozlišovanie hraníc autorskej reči a reči postáv sa postupne stiera. Používaním rozličných druhov dialogických prostriedkov a ich prenikaním do autorskej reči stierajú sa príkre hranice medzi obidvoma kontextami. Autor výhodne používa myšlenú reč, nevlastnú priamu a polopriamu reč na utváranie pozvolného, „mäkkého“, nenápadného, plynulého prechodu z reči autorskej do reči postáv a naopak. Dialogizáciou autorskej reči prenášajú sa prvky reči živej, hovorenej do autorskej reči. Celý kontext presakuje prvkami reči hovorenej v širokom zmysle.

4. Vo výbere rôznych výstavbových prostriedkov a ich mnohorakom spájaní, v rozmanitom funkčnom využití v diele odzrkadľuje sa aj rôzny prístup autora k stvárňovanej realite. Mení sa nielen vyjadrenie autorovho postoja k realite, k opisovaným postavám, ale aj k čitateľovi. Nahradzovaním častí autorskej reči rečou postáv zatláča sa autor do úzadia. Pri dôslednom nahradení autorskej reči rečou postáv sa niekedy vraví o „zmiznutí“ autora z textu. Autor sa čoraz viac zmocňuje reality pomocou jazykových prejavov postáv. Postavy sa tým dostávajú do popredia, informujú čitateľa o vonkajších dejoch i vnútorných stavoch, o myšlienkových i citových stavoch osôb.

Pri používaní autorskej reči býva autor viac-menej zrejším sprostredkovateľom medzi čitateľom a opisovanými osobami. Tak je to napr. v *Živom bičí*. V *Zhasnutých svetlách* sa mení vzťah autora v tom zmysle, že autor vysúva osoby do popredia, osoby sa dostávajú akoby do priameho styku s čitateľom a zároveň sa oslabuje sprostredkovacia úloha autorskej reči. Komentáre k udalostiam, k počínaniu, správaniu, k charakterom iných postáv podávajú obyčajne postavy samy (navzájom). Autor obmedzuje svoje vlastné komentáre na opisovanie najnevyhnutnejších vonkajších okolností, duševných stavov osôb, na opisy prírody a pod. Aj tu má autor niekoľko možností. Alebo sa za dielom skrýva bez značnejšieho hodnotenia udalostí, nezasahuje zjavne do

deja, slovom snaží sa o maximálny stupeň objektivizácie, dokumentárnosti, ako napr. Urban na mnohých miestach v *Zhasnutých svetlách*. Alebo sa sto-tožní s určitou opisovanou osobou a má tak opäť možnosť vyslovovať „mas-kovane“ svoje vlastné názory, komentáre atď. Pritom, pravda, takáto iden-tifikácia nikdy nie je faktická, ale je fiktívna a má povahu vyvierajúcu zo zákonitostí platných v rámci umeleckého diela. Pokiaľ ide o čitateľa, mení sa tu podstatne pomer k autorovi aj k vystupujúcim postavám. Osoby vystupujú do popredia, čitateľ má dojem bezprostrednejšieho styku s osobami, ktoré ho priamo informujú o svojich zážitkoch najmä v bohatom využívaní vnútorného monológu. Čitateľ sa tým akosi dostáva do intímnejšieho styku s osobou, má dojem hlbšieho poznania opisovaných skutočností.

5. Výber a organizácia výrazových prostriedkov pri výstavbe kontextu v umeleckej próze vplyvajú priamo na jazyk a štýl diela a autora. Preto rôzny stupeň dialogizácie epického textu, ako ho pozorujeme v románoch M. Urbana, zapríčiňuje aj odlišný ráz jazyka a štýlu jeho románov. Vpád dialogických prostriedkov do autorskej reči rozrušuje v *Zhasnutých svetlách* jednoliatosť autorskej reči (akú pozorujeme ešte napr. v *Živom biči*). V súvislosti s tým treba skúmať pojem autorskej reči, ktorého náplň, ako vidíme, sa mení. Značná dialogizácia celého kontextu znamená z jazykovej stránky hojnú prenikanie prvkov hovorovej reči do písanej, teda do autorskej reči.

Všetko toto vplyva na individuálny štýl M. Urbana, ktorý sa postupne mení. V súvislosti so skúmanými otázkami možno načrtnúť len niektoré zá-kladné črty Urbanovho jazyka a štýlu. Základný výstavbový princíp Urba-novej prózy, ktorý je v centre našich pozorovaní, dovoľuje poukázať iba na niektoré podstatné znaky Urbanovho jazyka a štýlu. Podrobnejšie bude treba ďalej skúmať kompozičné princípy v umeleckej próze na celej súčasnej sloven-skej próze. Zatiaľ sa obmedzíme na skúmanie vývinu kompozičnej techniky u jedného autora. V budúcnosti bude treba skúmať tieto javy historicky, vý-vinove od začiatkov umeleckej prózy. Takéto výskumy umožnia hlbšie poznať zákonitosti platné pri výstavbe textu v umeleckej próze.²

² Rozborom ideovej a tematickej stránky *Zhasnutých svetiel* sa zaoberali viacerí lite-rárni kritici, pričom sa ich mienky značne rozchádzali. Najhlbší rozbor podal J. Š p i t z e r v článku *Prológ nového vývinu M. Urbana* (KŽ XIII, 1958, č. 11, str. 3—4 a č. 12, str. 3,10). J. Špitzer poukazuje na správny prístup k najnovšiemu Urbanovmu románu a hodnotí ho na pozadí celého Urbanovho prozaického diela. Vyzdvihuje nové perspektívy vývinu M. Urbana ako talentovaného prozaika. Okrem toho sa *Zhasnutými svetlami* zaoberali O. M a r u š i a k (Pravda 39, 1958, č. 35, str. 3), B. C h o m a (Práca XIII, 1958, č. 56, str. 3), V. M i n á č (Mladá tvorba III, 1958, č. 2, str. 13—14) a iní. Otázky umeleckej techniky sa dotkol iba V. M i n á č. Kritické stanovisko k ideovej koncepcii zau-jal aj V. D o l e j š í v článku *Novinári v knihe Zhasnuté svetlá* (Čsl. novinár, ročník neudatý, 1958, č. 3; str. 73—74).

I. Autorská reč (jej znaky a funkcie)

Autorskou rečou menujeme tú časť epického textu, ktorú nemôžeme pripísať nijakej z opisovaných osôb. Pripisuje sa teda pôvodcovi diela. Na pozadí autorskej reči, podávanej v 3. sloves. osobe, obyčajne v minulom čase (vyprávacie préteritum), vydeľuje sa reč postáv, a to priama reč, dialógy a monológy, myšlená reč atď.

Zatiaľ čo v prozaických dielach pred realizmom autorská reč zaberá podstatnú časť textu a tvorí jednoliaty, súvislý celok, vývinom prózy za realizmu sa jej celistvosť porušuje, a to hojným prenikaním dialogických prostriedkov do epického textu. Spočiatku však tieto prostriedky nenarúšajú ráz autorskej reči. Zachovávajú sa hranice medzi autorskou rečou a rečou postáv, dialógom. Jazykovo výraznejšie sa začínajú obidva kontexty diferencovať iba postupne, no od prvoti badať snahu reprodukovať v reči postáv živú, hovorenú reč. Autorská reč zachováva pomerne dobre znaky písanej, knižnej reči. Popri rozlíšení jazykovom ide od začiatku o odlišné funkčné využitie v texte.

Autorská reč vystupuje ako centrálny, základný výstavbový prostriedok v epickej próze, tak je to v našom prípade v *Novelách*, *Živom biči* a v *Hmlách na úsvite*.

Na pozadí autorskej reči javí sa reč postáv ako ilustratívny materiál dodávajúci autorskej reči vierohodnosti, zvyšujúci plasticnosť autorskej reči, zvyrazňujúci jej obsahovú, dejovú stránku. Takáto priama reč osôb je úplne podriadená autorskej reči.

Príklad³

Položenie zatiaľ stávalo sa pre Hlavaja povážlivým. Z krčmy vychodiaci chlapi, vidiac stáť notárovu korbu a pri nej neznámeho muža, obstupovali ju s tou neprekonateľnou dedinskou zvedavosťou, ktorá ich robí napodiv smiešnymi. Tušili, že tu sa odohráva čosi nevšedné. Štuchali sa lakťami do bokov a dopytovali sa pošušky:

— Čo? Čo je to?

Hlavaja nepoznali. Stál k nim obrátený chrbtom, zahľadený do ohromného notára, ktorý sa odrazu vypál a vyvalil zo seba zduseným, stuhnutým hlasom:

— Zbojník! Chyťte ho!

Hlavaj mal chuť uderiť ho po tých kričiacich ústach, ale opanoval sa. Obrátil sa nazad, a keď uzrel za sebou zhŕknutých sa ľudí, zvýšil hlas a ním, čudne jasným, opýtal sa:

— Viete, kto przní naše ženy!?

Zdvihol prst, ukázal ním na Okolického a riekol:

— Toto hovädo!

Viac Hlavaj nepovedal. Zostať ešte znamenalo dať sa chytiť. Preto, odplývúc si poriadne, pustil sa lahostajným krokom popod Áronovu záhradu k potoku. Všetko to stalo sa

³ Príklady citujeme z týchto vydaní: *Novely*, Turč. Sv. Martin 1943; *Živý bič*, Turč. Sv. Martin 1941; *Hmly na úsvite*, Turč. Sv. Martin 1941; *V osídlach*, Turč. Sv. Martin 1940; *Zhasnuté svetlá*, Bratislava 1958. *Živý bič* skraccujeme: *Ž. b.*, *Hmly na úsvite*: *Hmly*, *Zhasnuté svetlá*: *Zh. sv.* Číslo za skratkou udávajú stránky.

tak chytro, akosi neočakávané, že ľudia, prebravší sa z udivenia, videli pred sebou len notárovu korbu a v nej notára, zalievajúceho sa zlosťou, ako reve: „Chyťte ho! Chyťte ho!“ (Ž. b., 255.)

Postupne sa však priama reč značne relatívne osamostatňuje, nadobúda pomerne pevnú obsahovú, dejovú líniu a vystupuje v pomere k autorskej reči ako rovnocenný výstavbový prostriedok, ktorý konkuruje autorskej reči pri výstavbe epického textu. (Príklady uvádzame ďalej pri priamej reči.)

Autorská reč má základnú kompozičnú funkciu budovať text epického diela, obsahovú i formálnu stránku. Preto sú v autorskej reči podávané vyprávania i opis, charakteristiky i komentáre k reči postáv.

Pevná štruktúra epického diela sa dosahuje hlavne jednotiacou, seclujúcou úlohou autorskej reči. Tak je to napr. v *Živom biči*.

Autorská reč sa v *Živom biči* a v *Hmlách na úsvite* odlišuje od reči postáv výrazne aj z jazykovej stránky. Zatiaľ čo v reči postáv prevláda živá, hovorená, ľudová reč, lexikálne charakterizovaná najmä expresívmi, syntakticky vetou jednoduchou (neúplnou vetou — apoziopézou), autorská reč zachováva celkove znaky knižnej reči v slovníku i v syntaxi. Rad zložitejších vetných konštrukcií prerušuje autor zámerne vetou jednoduchou, slovesnou alebo mennou. Na knižný ráz poukazuje aj časté používanie prechodníkov a prídavných, najmä príd. mín. činných. V autorskej reči používa hojne trópy, básnické prirovnania, perzoniifikáciu, metaforu, čo ju podfarbuje lyricky.

Príklady

Ilíčke jazyk rástol v ústach, rozpaľoval sa: slová, naliate trpkosťou rozkývaného srdca, vrhli sa na ticho a na verande, odkiaľ bolo vidno len kus belasej oblohy, rozpútal sa boj. Dekan Mrva videl, ako porazené ticho uteká. Mlčky hľadel za ním a vtedy zbadal, že pod belasou oblohou je i Pilsko, ktoré sa náhle rozduło, rozťahlo. (Ž. b., 42.)

Zdalo sa, že celý svet je jedinou krvavou ranou, jediným výkrikom bolesti.

Ale miera ešte vždy nebola dovŕšená: vlaky — pravda — privádzali ranených a mŕtvych bolo už celé cintoríny, no ich miesta nahrádzali nové čaty, nové pluky, noví, vybratí, zdraví ľudia. Krajiny na míle ďaleko otriasali sa výstrelmi z diel. Obzory za teplých letných nocí farbili dediny do červena. Fronty pod náporom útokov prehýbali sa sťa obrovské pásma raz na tú, raz na inú stranu. Kadiaľ prešli, zostali len ohorené brvná, zdoehliny a granátmi rozryté polia.

Zem pod tisícami bežiacich nôh stenala.

Doma plakali hladné deti.

Matky s ceduľami v rukách v dlhých radoch stáli pred obchodmi a prosili o chlieb.

Ale chleba nebolo.

Boli len cedule.

A noviny písali o víťazstve, o ústupe nepriateľských vojsk: prelamovali fronty ako triesočky na kolene, porážali, zajímali na tisíce nepriateľských vojakov a na konci jasali, púšťali do vzduchu slovné vzducholode.

Vojna však trvala ďalej.

Sťa by ktosi bol švihal čarovným prúťkom; dlhé rady vojska, strojových pušiek a diel valili sa zo zeme.

V kostoloch sa konali služby božie za víťazstvo zbraní.

Svet sa zamotával do akejsi obrovskej, strašlivej siete, z ktorej — ako sa zdalo — východiska nebolo.

Vojaci mali v žalúdkoch hlad a v košeľiach vši. (Ž. b., 92—93.)

Biedu treba liečiť ako chorobu. Treba ju chytiť ako priečneho koňa za hubu i vyviesť z domu a odohnať, ako potulného psa, na hony ďakelo. Treba sa pred ňou zadobniť, zatarasíť dvere i nepustiť ju dnu, keby sa akokoľvek dobíjala.

Na takéto čin však treba mať silné rameno a telo pružné ako brezový prút. Treba sa vedieť biť s okolnosťami ako so zbojníkmi, z každej hodiny treba vedieť vziať svoj diel. Dni nesmú odbehnúť nevyužitú. Ale Eva Hlavajová bola slabou ženou; tehotenstvo ju pripútalo k domu reťazou na obojku psa, ktorú aj pri tom všetkom, že bola dosť silná, držali ruky ľudí, nadžgáných prísloviami, zvrátenou, krutou morálkou dediny, ktorá hrabe po povrchu ako zlý robotník. Sami seba ňou šlahali a vychodili z tej šlahacky zanovitiť, rozdráždení, bijúc do všetkého, čo bolo na dosah ruky.

Málo zviezla Eva Hlavajová do humna. Pivnica vtedy ešte bola prázdna a na pôjde ani slampášom nedalo sa nájsť nič pod zuby. (Ž. b., 125.)

Umelecký účinok *Živého biča* sa dosahuje hlavne kontrastným charakterom autorskej reči a reči postáv. Preto možno v *Živom biči* rozlíšiť dvojaký kontext: reč autorskú a reč postáv. Hranice týchto kontextov sa presne zachovávajú.

Odlíšny charakter, obsahovú náplň i funkcie má autorská reč v *Zhasnutých svetlách*. Predovšetkým sa rozširuje obsah pojmu autorská reč. Do tohto pojmu nezahrnujeme tu len čisto prejavy autora v protiklade k prejavom postáv a odlišené na pozadí reči postáv. Teda popri autorskej reči v užšom zmysle (ako sme ju vymedzili vyššie), zahrnujeme do pojmu autorská reč aj také prehovorené alebo neprehovorené, myslené prejavy postáv, ktoré autor zaraďuje, vsúva do autorskej reči, adaptuje ich v autorskej reči — a to opäť v protiklade k takým prehovoreným prejavom, ktoré autor naďalej ponecháva ako relatívne samostatné v pomere k reči autorskej. Prejavy osôb zaradené do autorskej reči strácajú zo svojej samostatnosti, často i z obsahovej závažnosti, posúvajú sa do inej kompozičnej a obsahovej roviny.

Tak ako v rámci celého diela ide pri častom používaní dialogických prostriedkov o dialogizáciu celého epického kontextu, v rámci autorskej reči ide pritom o dialogizáciu autorskej reči. Jednotný, ucelený ráz autorskej reči, ako sme pozorovali v *Živom biči*, narúša sa v neskorších románoch M. Urbana čoraz viac. Najväčšiu mieru dosahuje tento proces v najnovšom románe *Zhasnuté svetlá*.

Zatiaľ čo v *Živom biči* môžeme schematicky označiť pomer dvoch kontextov (autorskej reči a reči postáv) jednoduchou schémou $A - P$ (autorská reč — reč postáv), táto schéma v *Zhasnutých svetlách* nie je možná, pretože situácia sa tu komplikuje. V protiklade k autorskej reči vystupuje tu jednak priama reč postáv, ale často aj myslená reč, nevlastná priama reč a polopriama reč. Okrem toho sa tie isté prostriedky používajú na výstavbu autorskej reči samej. Stiera sa teda rozdielny charakter reči postáv a autorskej reči, v rámci ktorej

stále viac miesta zaberá reč postáv. Stierajú sa zároveň hranice dvoch kontextov, takže v *Zhasnutých svetlách* možno skôr hovoriť o jednotnom dialogizovanom kontexte s prudkým striedaním jednotlivých výstavbových prostriedkov. V dôsledku toho mení sa aj jazykový a slohový charakter autorskej reči v *Zhasnutých svetlách*. Najnázornejšie by sa ukázala dialogizácia autorskej reči i celého kontextu, keby sme rozpisali text tak, že by sme všetky druhy dialogických prostriedkov začínali osobitným odsekom.

Príklad

Po treťom poháriku Vrtík chytil vec z iného konca. „Dušan, počuj.“ naladil hlas do veselšieho tónu, „čože to ty . . . ? Ako počúvam, aj Hitler maľoval izby . . .“

Cvengroš nepostihol hned, kam miéri:

„No a . . . ?“

Bolo treba dodať:

„Kolega . . . O kolegovi by si nemal tak.“

To už pochopil.

„Veď keby maľoval izby ako ja . . . Ale on teraz maľuje mapy a ja mám strach . . .“ zaonačil nevinne.

„Ale! Strach . . . ? A prečo?“ chytil sa Vrtík.

Cvengroš len na to čakal:

„Nuž vieš, my maliari sme veľkodušní ľudia. Čiarka sem, čiarka tam . . . Bojím sa, aby nás v maliarskej horlivosti náhodou neprimaľoval k Maďarsku, k Poľsku alebo nebodaj ku svojej ríši . . .“

Vrtík vo svojom obdive k Hitlerovi zas by sa bol pohoršil, avšak Cvengroš už počítal s tým. Nalial po štvrtý raz, a keď vypili, všetko ustúpilo do akéhosi ružovejšieho, zmierlivejšieho sveta. V ňom aj Cvengroš vyzeral inak.

„Potvora potvorská, ale je prešibaný! Mať taký jazyčisko . . . Hotový poklad! uznával Vrtík v duchu volky-nevolky Cvengrošovu prevahu a predstavoval si, čo by on s takým jazykom robil.

Márnosť šedivá! Ale by Amálke ukázal, ale by ju vyobracal. Nie po zlom, nadávkami . . . Božechráň! To uhádne hocaký chruňo. Keď už, tak fajново: namazať, zabaliť a — spustiť vodu . . .

Takto vyzera jeden odsek súvislej autorskej reči po úprave v *Zhasnutých svetlách* na str. 92. Takýchto príkladov je množstvo.

Z jazykovej stránky sa jednoliatosť, jednotný, pokojný ráz autorskej reči narúša, autorská reč sa stáva pestrejšou tým, že sa striedavo mení jej povaha podľa druhov adaptovaných dialogických prostriedkov.

Z obsahovej stránky sa autorská reč dynamizuje. Jej dynamickosť je priamo úmerná dynamike použitých dialogických prostriedkov. V dôsledku väčšieho rozpätia dialogických prostriedkov autorská reč (označujeme ju písmenom A a kurzívou) klesá často na číre spojivo dialogických prostriedkov. Zrejmé je to v takýchto prípadoch:

— Kde sú?

— Vari som jasnovidec! Odkiaľ to mám vedieť . . . ? — rozhodil Cvengroš rukami (A).
A smejúc sa tahal (A):

— Zima im bolo. Nebodaj išli do Devína na víno . . .
Pochopili. Rehotali sa. Iba Kapusta — ako zvyčajne — sa nedovtipil. Vypleštil oči a staby sa mu niečo marilo, vyhrkol (A):
 — Ale ved Devín . . .
 — Vzal Hitler, — *doplňoval Cvengroš obratom ruky (A).* — To sa, Ondriško, nauč naspamäť. Aby si sa ta niekedy v nedefu nevybral na výlet . . .
 — A čet . . .
Až vtedy objavil zmysel Cvengrošovho žartu. Aby unikol posmechu, chcel zahororit (A):
 — Čo spravíme teraz?
To si len dal! (A)
 — Máš remeň? — *spýtal sa Cvengroš (A).*
 — Mám. Ako by som nemal? — *odvetil, netušiac nič zlého (A).*
A ten ho už držal (A):
 — Chvalabohu, že máš aspoň niečo! Pod, ideme heno do hája. Obesíme sa . . . (Zh. sv., 369.)

Inokedy sa autorská reč redukuje na stručné komentáre, doplňujúce údaje o mimojazykovej situácii, v ktorej prebieha prehovor.

Príklad

Tréka sa zlostne posožil (A).
 — S tebou je fažká reč, — *dudral (A).* — Len prirovnania, len mravné škrupule, zatiaľ čo iní . . .
A pomohol si príkladom (A):
 — Napríklad Julo Remeň . . .
Kalnický po prvý raz prejavil akýsi záujem (A):
 — Julo? A čože ten?
 — Je už pobočníkom náčelníka Čiernej gardy.
Myslel si, že sa Vlado Kalnický zhrozí, pohorší, ale aj v tom sa zmýlil. Vlado sa dal do veselého smiechu (A):
 — Vari hej . . .? Ešte sa mi nepochválil . . . No, ale toto! Potvora, ten Julo, kde ho čert zanesol . . . Hoci . . . Čo iné sa mohlo od Jula očakávať?
To Tréku nevdojak povzbudilo (A).
 — A čo by si povedal na to, keby som sa ja stal poslancom autonómneho snemu? — *vyhrkol znevrady (A).*
Kalnický hodil ľahostajne plecóm (A):
 — Čo by som mohol povedať? Len to, čo o Julovi . . .
 — A keby tebe dali taký návrh? — *vystřčil Tréka opatrne tykadlí (A).*
 — Odmietol by som, — *odvetil Kalnický bez váhania (A).*
Tréku pochytila zlosť. Ústa sa mu celkom vykřivilí, z očí ťahali zelenkavé blesky. Vyskočil a tak zvolal (A):
 — Ale prečo . . .? Povedz, prečo?! Čo vlastne chceš robiť? So založenými rukami hľadieť, ako . . . ako . . .
 . . . ako sa hráte na slepú babu, chcel povedať Kalnický, no potom si pomyslel, že dost bolo prekárania, a vážne odvetil (A):
 — Čo budem robiť, to ešte neviem, ale na slepú babu sa nebudem hrať. Alebo bude zle a postavím sa proti, alebo, ak uvidím, že je lepšie tak, pokúsím sa čestne pomáhať. (Zh. sv., 230—231.)

Niekedy má autorská reč podobu vsuvky, ktorá lakonicky, úryvkovite podčiarkuje určité dôležité časti prejavu; autor na ne sám upozorňuje.

Príklady

— Náš náčelník . . . ? Oj, to je ohromný chlap! — *chválil na plné ústa (A)*. — Nevytahuje sa ako iní, nezametá žľobom, ale ako rovný s rovným. Zavolá, prisadne si, po pleci potľapká, opýta sa: „Serafin, čo si vypijeme . . . ?“ obromne kamarátsky! Na takých cestách . . . Neraz sme si už vedno posedeli i vypili . . . — *usmial sa významne (A)*. — To teda hej, rád si on posedí i pobeseduje pri poháriku, rád má spoločnosť, čo aj neveľkú, lebo vraj len vól pije sám. (*Zh. sv.*, 200.)

— Bolo by veľmi zlým vysvedčením pre nás, keby sme nepohli ani prstom, keby sme niekoľkým nezodpovedným chlapom, — *tak povedal doslovne*, — dovolili rezbíť to, na čo u nás i u vás tolké pokolenia po stáročia čakali. (*Zh. sv.*, 302.)

II. Dialogické prostriedky

I. Priama reč

Sem zahrnujeme taký prehovorený prejav opisovaných osôb, pri ktorom možno takmer vždy jednoznačne zistiť pôvodcu prejavu. Priama reč sa v kontexte vyznačuje osobitnými grafickými znakmi. Z jazykovej stránky ju charakterizujú svojské gramatické, fonetické, lexikálne a slohové črty. Odlišný ráz dialógov postáv sa výrazne prejavuje u Urbana (napr. v *Živom biči*) hlavne na pozadí autorskej reči. V autorskej reči prevláda oznamovacia veta, v priamej reči sa striedavo používajú všetky druhy viet. V Urbanovej próze prejavy osôb majú často ráz neúplného dialógu. (Po prejave osoby nenasleduje predpokladaná replika, ale autorská reč.) Táto črta priamej reči u M. Urbana jasne ukazuje na ilustratívnu funkciu prejavov postáv tohto druhu v kontexte.

Pri priamej reči sa popri 1. os. slovesnej používajú aj ostatné slovesné osoby, čím sa priama reč výrazne odlišuje od polopriamej reči. Oproti autorskej reči je pre priamu reč charakteristický prítomný, no používa sa i prítomný a budúci. Realizácia prejavu sa v texte pravidelne udáva, najčastejšie slovesami dicendi, u Urbana často aj inými výrazmi charakterizujúcimi ráz prejavu, jeho citové zafarbenie, obsahovú stránku a pod. Urban má bohatý repertoár týchto výrazov. Ak sa výslovne nesignalizuje realizácia prejavu, vtedy je zo situácie dostatočne zrejmé, že sa prejav uskutočnil. Len výnimočne sa v Urbanovej próze stretávame s takými prípadmi, pri ktorých nevieme jednoznačne určiť, či sa prejav uskutočnil alebo nie, napr.: — Kuš! — zasmial sa Adam Hlavaj v akejsi divej radosťi, ktorá sa ho zmocnila pri pohľade na besnenie toho bieleho žívlu. (*Ž. b.*, 217.)

Autor niekoľkými spôsobmi udáva pôvodcu prejavu. Najčastejšie sú tieto spôsoby:

a) Autor menuje priamo pôvodcu jazykového prejavu, keď ide o individuum, napr.:

„No, no . . . Dobré je, — tíšil ho svák Ignác (*Novely*, 17); „Pribehla?“ — začudoval sa Iečko (*Hmly*, 302); „Utiecť“, zašeptal Štefan náruživo. „Keby to len tak bolo“, rozťahol Vavrínec slová (*Ž. b.*, 49); „Bol tu Kúrňava“, oznamovala mu v sieni Marka (*Ž. b.*, 135).

b) Inokedy je zrejme z **kontextu**, prípadne z oslovenia, komu ktorá osoba svoj prejav adresovala.

Príklady

Vošiel syn. a keď to videl, osopil sa naňho: „Čo neležíte?“ Pavol Duclaj pozrel na syna . . . (*Novely*, 110); „I akože, Jano?“ opýtal sa ho. Ale syn myslel na čosi iné. Až po chvíli zdvihol hlavu a vyčítavo riekol: „Keby ste sa vtedy s tými vrecami neboli ťahali . . .“

— Never! Aj tak by to bolo na mňa prišlo.

— Nebolo!

Vstal, a chodiac po izbe, bol hotový škriepiť sa s otcom. Otec však sklonil iba hlavu. A syn, vidiac ho zlomeného, starého pred sebou, zaššil hlas:

— Nebolo vám to treba, — dodal ticho.

— Jano, veď som ti chcel pomôcť.

— Bol som tam ja.

— Ale sám.

— Aj tak by som si bol dal rady.

— Ale by to bolo dlho trvalo.

— A keby aj do noci, čo vás do toho? . . . Sú teraz z toho len pletky.

Otec zmĺkol. (*Novely*, 111.)

c) Ak autor bližšie neurčí pôvodcu jazykového prejavu, tak obyčajne aspoň všeobecnejšie charakterizuje realizátora, pôvodcu, napr.: „chlapi, ženy, Ráztočania, iní, ktosi“ a pod. Ide zväčša o reprodukovanie jazykových prejavov **kollektívu**.

Príklady

Prosebníci sadali na lavicu polámaní akísi . . . Mokré, stuchlinou páchnúce slová ospalo padali im z úst kdesi k nohám.

— Nedajbože nijako si poradiť, — vraveli obyčajne. — Nikto nechce pomôcť. Každý sľubuje len hory-doly, každý traktuje len čakaním a — nakoniec človeku ukáže figu.

— Pekne-rúče do poslednej kože idú už odrať človeka, — tak *ini*. — Dane a dane, a všade len dane.

— A keby človek mal aspoň z čoho . . . Čert ich vzal! . . . Zaplatil by im. Nech si majú, ale . . . Tu na soľ nemáš . . . — *druhý* na to, keď traja boli v kuchyni.

Tretí zlostne odpľul pred seba a dobil:

— Človeku už neprichodí len zutekať odtiaľto. (*Hmly*, 202.)

Teraz sa prebudil v nich, ozval sa v ich krvi a *Ráztočania* sa ani nenazdali, iba keď boli na ceste pred *nenávidenou farou*. *Nohy* ich mimovoľne niesli, ruky chytali kľučku a otázka za otázkou, ako bojazlivé deti, vchádzali do kuchyne:

— Ako je pánu dekanovi?

— Lepšie?

— Horšie? (*Hmly*, 308.)

Grúň ako dľaň v slnku: široký, plecnatý a chodaň, ako belasá stužka, vedúci do doliny. *Ktosi* ide jasný a svetlý, a *ktosi* volá:

— Počuli ste?

Otáznik vešia sa do zelenkavého vzduchu, kolíše sa a zneje. Vzduch sta by nekládol odpor: hlas letí ľahký a trblietavý ako strieborný šíp. Zdá sa, že uletí, ale *ktosi*, prebodnutý ním, háči sa v ceste, dvíha hlavu a pýta sa:

— Čože?

— Sedmík prišiel a Krista Dominová, — tečie z grúňa rezký potôčik jasného hlasu.

— Nehovorte! — čuduje sa *ktosi* dolu.

No hore *ktosi* zdôrazňuje:

— Naozaj! (*Hmly*, 477—478.)

A takýchto všeobecnejších, kolektívnych dialógov by sme našli hodne hlavne v *Hmlách na úsvite*, v románe *V osídlach* a v *Zhasnutých svetlách*.

d) Pôvodca sa neudáva pri kolektívnych, úryvkovitých dialógoch, zachytávajúcich masové scény (*Zh. sv.*, 163, 323, 352; *Ž. b.*, 238, 320—322).

Zo syntaktickej stránky je pre priamu reč príznačná v *Živom biči* jednoduchá veta. Pretože sa autor snaží verne reprodukovať živú, hovorenú reč, často stretávame v dialógoch jednočlennú vetu, ďalej neukončenú, neúplnú vetu. Urban využíva zámerne všetky typy apoziopézy. Túto vlastnosť Urbanových dialógov možno sledovať od *Noviel* po *Zhasnuté svetlá*. No v posledných dvoch románoch (*V osídlach* a *Zhasnuté svetlá*) stretávame sa v priamej reči občas aj so zložitejšími súvetiami.

Z lexikálnej stránky je pre dialógy v *Novelách*, *Živom biči* a *Hmlách na úsvite* príznačné používanie slov z bežnej, živej, hovorenej reči ľudovej, postupne sa však, hlavne u príslušníkov inteligencie slovník intelektualizuje (napr. u Adama Hlavaja, Badáňa, Mahúta a i. — *Zh. sv.*, 43, 256, 301, 426, 432-433).

Už v *Živom biči* Urban jazykovo, lexikálne charakterizuje postavy, napr. čatára Rónu (*Ž. b.*, 88—89, 160) nadávkami; Grünberga lámanou slovenčinou (*Ž. b.*, 296); avšak sú to len ojedinelé prípady. Vedome niekoľkorakým spôsobom rozvíja jazykovú charakteristiku reči postáv v *Zhasnutých svetlách*. Výslovnosťou, a to račkovaním (*h* miesto *r*), charakterizuje Raušera (str. 30 n.); Katschinského nemeckou výslovnosťou slovenčiny (str. 285, 286, 307, 311); nemeckou výslovnosťou češtiny rozvratníkov (str. 403, 404); Opitzovcov miešaním nemčiny a slovenčiny (str. 200, 458); vulgárnym slovníkom Vrtíka, o ktorom autor na str. 20 hovorí: „vyjadroval sa príliš vulgárne“ (str. 45, 48, 49, 53, 76 a inde); onikaním, ktoré autor sám označuje za archaické, charakterizuje vrátnika na univerzite (str. 37). Okrem toho príslušníkov rôznych nárečí charakterizuje M. Urban príslušným nárečím: Cvengroša a tetky západoslovenským nárečím (str. 74), iných, napr. narukovaných vojakov, stredoslovenským nárečím (str. 87, 83, 104, 196, 321).

V porovnaní so *Živým bičom* ide o viaceré spôsoby jazykovej charakteristiky, pričom zámernosť vidieť aj z toho, že Urban sám v texte tieto charakteristiky podáva (str. 20, 37).

Osobitne treba skúmať Urbanovu neúplnú vetu, no predbežne sa musíme uspokojiť iba s konštatovaním základných črt Urbanovej apoziopézy.

Verné zachytávanie reči postáv neprejavuje sa u M. Urbana len v lexikálnej oblasti, ale aj v syntaxi. Pritom jednou z črt hovorenej, živej reči je práve prerušená, neúplná veta. Úryvkovitost prehovorených prejavov je zapríčinená hlavne citovým vzrušením postáv. Prerušenie označuje pauzu v reči, hľadanie vhodného výrazu, váhanie v reči, zadržanie nevhodného, silného výrazu, citové vzrušenie (str. 209, 352), prudké striedanie myšlienok, načatých, ale nerozvinutých, nedopovedaných, pričom **bodky naznačujú** možnosť dopovedania; zdôrazňovanie, vyzdvihovanie určitých častí vety (*Zh. sv.*, 151) atď. Všetky tieto skutočnosti vplývajú na intonáciu Urbanovej vety. Melodickosť dialógov je veľmi pestrá, čo Urban naznačuje grafickými znakmi, a to najčastejšie troma bodkami, výkričníkom, dvoma výkričníkmi (*Zh. sv.*, 209), otáznikom, kombináciou otáznika s výkričníkom (*Zh. sv.*, 230), bodiek s výkričníkom alebo otáznikom (*Zh. sv.*, 436, 437). Prerušenie býva formálne, keď významovo nasledujúca veta je logickým pokračovaním predchádzajúcej. V autorskej reči sa apoziopéza účinne používa pri prekvapujúcich udalostiach (*Zh. sv.*, 352).

V Urbanovej próze nájdeme prípady fingovaného dialógu, napr. rozhovor postavy s prírodou, s prírodnými živlami (*Ž. b.*, 217, 48). V uvedených prípadoch nevieme okrem toho s istotou rozhodnúť, či ide o prehovorený alebo len o myslený prejav.

U M. Urbana nájdeme viac prípadov, keď autor jednoznačne neinformuje čitateľa, či ide o prehovorený alebo myslený prejav (*Ž. b.*, 95, *Zh. sv.*, 53).

Za fingovaný prejav považujeme aj prejavy zvierat (napr. prejavy kocúra, psa Rexiho — *Zh. sv.*, 173, 206), podávané Urbanom ako hovorené alebo myslené.

Miestami má dialóg už v *Živom biči* pozoruhodne dynamickú povahu. Najvyuklejšie sa nám ukážu vlastnosti Urbanovho dialógu v *Živom biči* umelým osihotením dialógu zo súvislého kontextu. Na príkladoch, ktoré si uvedieme, zistíme pevnú obsahovú líniu, dramatický spád, živosť a názornosť dialógov. Tieto vlastnosti sú dôkazom organického použitia v rámci diela a ich závažnosti vo výstavbe epického diela. Okrem toho poukazujú na pevnú konštrukciu dialógu samého.

Príklad

(Marka): — Ticho, pán spí!

(Okolický): — Marka!

(Marka): — Prosím, pán veľkomožný.

— Čaká tu niekto? — pýtal sa notár Okolický.

— Áno, pán veľkomožný. Je tu pán richtár, — odvetila Marka.

(Okolický): — Pošli ho.

(Okolický): — No, čo je nového?

(Vorčiak): — Ako obyčajne, pán veľkomožný. Kde len idem, všade sa sťažujú na biedu, na plané časy.

— Ved tí ani iné nevedia, — zahundral notár Okolický. — Keď je zle, sťažujú sa, že je zle, keď je dobre, hundrú, prečo nie je ešte lepšie. To sú stroje na večné hundranie. A ktože z nich teraz najviac hundre?

(Vorčiak): — Nuž . . . Pľíčka včera v asentírke vzali syna.

(Okolický): — Tak. Teda Pľíčka?

— Keď je to ono, pán veľkomožný, všelijako, — vravel Vorčiak plačlivým hlasom a pokračoval na mieste. — Mala len toho jediného, i vzali jej ho. Ani to pokosiť, ani pozvážať nebude mať kto. Veru . . .

Okolický opovržlivo pozrel naň a zahučal: — Hlúposť. Vlast potrebuje každé rameno.

(Vorčiak): — Ja im to tiež vravím. Aká pomoc? Keď to musí byť, nuž musí. Darmo je . . .

(Okolický): — Čo je s popisom dobytká?

(Vorčiak): — Robíme, robíme, pán veľkomožný, len nevieme . . .

— Čo neviete? — obrátil sa notár Okolický zhurta.

(Vorčiak): — Sú tu takí, ktorí majú — s odpustením — len po jednej kravičke.

(Okolický): — Nuž a?

(Vorčiak): — Nevieme, či . . . či . . . či aj tie máme zapísať.

— Čím viac! — zvolal notár Okolický. — Vojsko, ktoré za nás bojuje, nesmie hladovať. Nesmie. V zime i v úpeku snečnom bojuje za našu bezpečnosť, vylieva krv za blaho našej krajiny, za nášho milovaného kráľa. Vojsko musí byť sýte. My, občania, ostavší doma, musíme sa postarať o to s vynaložením všetkých svojich síl. Musíme sa postarať o všeobecný poriadok, o pokoj, musíme dbať, aby panovala všade zhoda, aby sa nezasieval nesvár, aby, keď sa vojaci vrátia, našli všetko tak, ako nechali, aby . . . Ved to viete . . .

— Viem, viem, — prisvedčil Vorčiak . . .

(Okolický): — Neviete, takto v dedine nehovorí sa nič?

(Vorčiak): — Nuž, vravieť sa vraví, ale takých pletiek poriadny človek ani de ucha nepustí.

(Okolický): — Napríklad čo? Mám totiž rozkaz veľmi dbať, čo sa po dedinách hovorí.

(Vorčiak): — Ej, čiže hreje! Takú dnes nerobia. Vravia o tej Hlavajovej, ak ráčite poznať . . .

(Okolický): — Hlavajová? Ktorá?

(Vorčiak): — Taká rúča ženička je to. Má i dieťaťko, ale muž jej je tiež na vojne.

(Okolický): — Zdá sa mi, že ju poznám. Myslím, chce vyrekľamovať svojho muža.

(Vorčiak): — Tototo! . . . Ale teraz už sotva bude chcieť, lebo Hlavaj, ten si na takých veciach dá ukrutne záležať.

(Okolický): — Čo je s ňou?

(Vorčiak): — Ale nuž . . . Muž jej chyboval. Čože inô.

(Okolický): — A?

(Vorčiak): — Našla si iného.

(Okolický): — Koho?

(Vorčiak): — Ved. Keby sa to vedelo . . .

(Okolický): — Teda ako viete, že si našla muža?

(Vorčiak): — Z ničoho sa jej to nestalo. A sú tu už aj znaky. Aspoň ľudia tak vravia.

(Okolický): — Slovom, Hlavajová je šikovná žena?

(Vorčiak): — Je, prisámbohu!

(Okolický): — No, nie je to pekné od nej.

(Vorčiak): — Nie, veru. Ale ako Hlavaja poznám, nech Boh chráni toho, čo s jeho ženou tak . . .

(Okolický): — To sa ťažko dozvie.

(Vorčiak): — Dozvie, dozvie. Keď iný nie, tak Hlavaj sa istotne dozvie.

(Okolický): — A potom vojna. Z vojny sa ťažko vracajú ľudia.

(Vorčiak): — To by bolo šťastím pre ňu, keby sa nevrátil.

(Okolický): — Hm . . .

Okolický sa zamyslel, potom vypili ešte po jednom poháriku. Vorčiak vstal a notár Okolický ho vypevradil za dvere. Keď ich zatvoril, povedal si:

— Hlupáci.

No čosi začalo ho mrziť. Sadol za stôl, že bude niečo písať, ale nestačil vziať ani pero do ruky, keď mu zaklopali na dvere.

(Okolický): — Voľno! No?

(Marka): — Je tu Hlavajova žena, rada by s veľkomožným pánom hovoriť.

(Okolický): — Hlavajova žena? Povedz jej, že dnes nemám kedy. Nech príde.

(Eva): — Prišla som, pán notár . . .

(Okolický): — No, i čo si mi doniesla?

(Eva): — Prišla som opýtať sa vás, či viete, čo ľudia v Ráztočkách hovoria?

(Okolický): — Počul som. Myslím však, že na ľudské reči veľa nedáš. Povedz, je to pravda?

(Eva): — Je.

(Okolický): — Hlúpa!

(Eva): — Prečo hlúpa? Azda preto, že som sa vám dala zneužiť? Máte pravdu, hlúpa som bola, ale . . . Mali ste dvere nezamykať.

(Okolický): — No, nie preto.

(Okolický): — Evička, Evička.

(Okolický): — Stalo sa, pretoyslím, že dobre bude, keď tvojho muža ani reklamovať nebudeme. Vojna je divá a ako sa zdá, potrvá ešte dlhší čas. Gulky blúdžia poľami, i kto vie, či sa jedna nepomyli? Potom, Evička moja . . .

(Eva): — Čo? Vy môjho muža nechcete reklamovať?

(Okolický): — Ako si to myslíš vlastne?

(Eva): — Tak. Ja chcem mať Adama. Keď sa už stalo, čo sa stalo, tak stalo sa to Adamovi kvôli.

(Okolický): — Ale veď keď príde, tak ťa zabije.

(Eva): — Hoci. Nech. Len nech príde.

(Okolický): — A čo keď nepríde?

(Eva): — Musí, pán notár. Adam musí prísť. Lebo ak nie . . .

(Okolický): — Dobré. Keď tak chceš, urobím, čo môžem, ale len pod jednou podmienkou.

(Eva): — Nuž?

(Okolický): — Keď sa moje meno do celej tej veci nedostane, keď sa dieťa nedozvie nikdy, kto je jeho ocom, slovom, keď ja z toho všetkého vystanem.

(Eva): — Dobré, nik sa nedozvie. (Ž. b., 32—40.)

K zaujímavému zámernému paralelnému rozvíjaniu priamej reči a myslenej reči osôb dochádza Urban pri tzv. „*dvojitom*“ dialógu. Tu jeden partner dialógu realizuje svoj jazykový prejav, druhý reaguje naň svojím prehovorom, pritom však obidvaja sprevádzajú svoje prehovory otázkami a odpoveďami myslenými, obsahovo rozdielnymi od prehovorených. Uvedieme si príklad zo *Živého biča*, a to rozhovor Okolického s Kúrňavom:

Pozvanie prekvapilo Kúrňavu ako hrom z jasného neba. Na gazdinú vyvalil oči ako vráta, ale potom popravil si remeň na nohaviciach, vysiakal nos a vošiel. Zastal pri dverách, žmurkajúc nedôverčivými očami, lež notár Okolický zval ho ďalej.

— Podte len, Jano, nehanbite sa.

Usadil Kúrňavu na stoličku, začal znášať poháriky, fľašku, začal núkať a Kúrňavovi sa zdalo, že sa mu sníva. Pretieral si oči, preberal nohami, stoličku stískal, potom pozeral okolo seba, mysliac si: „Huncút je ten náš pán notár; vie udrieť človekovi na strunu, ej, vie . . .“

Ale notár Okolický sadol si na pohovku, oprel chrbát a začal:

— Vieš, Jano, prišlo mi ťa ľúto. Tam, vo dvore, keď si povedal, že pôjdeš kade ľahšie, nuž . . .

Hladeli na seba: Okolický uprene, ako by chcel vidieť Kúrňavovi do duše, a Kúrňava potmehúdsy, siliac sa do strašnej vážnosti. „Hej, lutuješ“, myslel si, „čerta starého ty lutuješ. Ešte si ty nikoho v živote nepolutoval.“

„To je ten figel“, hútal ďalej. „Pozor, Jano, ten ťa chce zaplietť do dajakej kalamajky“, upozorňoval sám seba. Ale na Okolického hľadel dôležite a prisviedčal od kraja na všetko.

— Nuž, — pokračoval Okolický, — keď som ťa videl takého ubiedeného . . .

— Áno, áno, pán veľkomožný, — hovoril, — ono je to čertovská robota.

Obom však bolo do smiechu; obom sa chcelo nahlas zasmiať a utiecť z izby von, alebo dačo iné urobiť, len nesediť pri stole a nehladiť na seba. Okolickému sa chcelo vstať a zakričať Kúrňavovi do ucha. „Somár, ja sa vykašlem na teba; ja chcem len čosi vedieť . . .“ Ale Kúrňava si myslel tiež: „Neboj sa, viem to ja dobre, a preto ma tak ľahko nedostaneš.“ Preto nepozostávalo im nič iné, len vážne sedieť oproti sebe, dusiť smiech a čakať, kedy ktorému sa vykluje šidlo z vreca. Ale z fľaše sa mihľalo a Kúrňava cítil už, že tá čertovina začína mu mútiť hlavu, že stolička pod ním je akási neistá, ako by sa chcela oslobodiť, utiecť spod neho. Držal ju rukami a prisviedčal ako najatý, smejeúc sa v duchu.

„Maj pravdu, keď chceš“, myslel si.

— To chcem povedať, — hovoril Okolický, ale v sebe myslel: „Nie to. Ja chcem povedať čosi iné, len neviem, ako začať, vieš, ty somár sprostý? Chcem povedať len niečo, aby si sa mi prezradil, či vieš o tom alebo nie. Ale nemám takého slova i hľadám ho. Chápeš?“

— Chápem vás, pán veľkomožný, — vravel zas Kúrňava, no v skutočnosti bol z toho všetkého Jano, ozajstný Jano. „Tára dve na tri“, hundral v duchu, „a nie aby povedal odrazu tak, ako to chce povedať. Veď ja myslím, že ho škrie, ale predsa, ak je to nie to . . .“

„A keby som mu tak povedal, že tu bola a že som ja mal, čo by bolo?“ prišlo na um notárovi Okolickému. Zdalo sa mu neobyčajne smelým tak odrazu sa vyjaviť. Ale potom sa tej myšlienky zlakol. „Nie. Kto vie, čo on vie a prečo sa smeje?“

Miesto toho notár Okolický sa zasmial a riekol:

— Čoskoro bude tomu rok, Jano, čo tu na tej pohovke . . .

Hľadel naň zapálenými očami, lebo Kúrňavovi sa mihľanice zúžili a pomedzi ne, zúžené, vyletel šibalský, tenký pohľad.

— Viem, viem, pán veľkomožný, — povedal s tvárou rozjarenou. Zarazil sa však, lebo notár Okolický vyskočil, chytil ho za rameno a zatriasol ním.

— Čo vieš? Povedz, čo vieš? — syčal sklúčeným, jedovatým hlasom. — Čo vieš? Povedz!

A myslel si: „Mám ho; chytil som ho, vtáčka!“

No Kúrňava sa akosi unavene usmial a tým prirodzeným hlasom, ktorý nemožno zmotaf, odvetil:

— Nuž viem, že si na nej radi poležíte. Ale aj tak povedám: Čo by si človek nepoležal, keď môže?!

— Ale nie sám, — nafaňoval Okolický a znova sa mu uprene zahľadel do tváre.

— No ved . . . Ja by tiež sám neležal, keby nemusel. Ale aj ja niekedy, časom, viete . . . Mám v Lazuchách takú . . . Marišou ju volajú . . . He-he-he . . . — smial sa.

— Diabol! — hundral v duchu Okolický. — Vie alebo nevie?

A udrúe pástou o stôl, zavolal:

— Povedz, čo vieš!

„Čože by ja hovoril“, myslel si Kúrňava. „Ani ty mi nepovieš. A čo ja viem, to sa mi môže ešte pridať. Kto vie, aké časy prídu?“

Oči im svietili už obom. V dusnej izbe myšlienky boli hladké ani hady: motali sa, krútili, no práve preto nebolo možné nimi nič dosiahnuť. Sotva vypovedané, tratili zmysel alebo sa zvrhli a mali celkom iný význam, ktorý Okolického rozčuľoval skoro do zúrivosti.

— Nuž, ved ja viem, pán veľkomožný, všeličo. Ojoj! Ale vás by to nezaujímalo. Kdeže! Také dedinské pletky . . . — hovoril Kúrňava a Okolický sa až tak triasol zlostou. „Vie alebo nevie?“ trápila ho otázka, ale do tajomnej duše Kúrňavu nebolo možno zostúpiť. Stála pred ním ako nedobytná pokladnica, zatvorená zámkom primitívnej sedliackej nedôverčivosti a preffikanosti.

Notár Okolický pred tou zámkom bol bezmocný. Zlyhali mu všetky kľúče.

„Hovädo!“ nadával mu v duchu. (Ž. b., 195—198.)

Dvojitý dialóg je tu skomplikovaný ešte tak, že jeden partner reaguje konkrétnou odpoveďou na myšlenú otázku druhého: — To chcem povedať, — hovoril Okolický, ale v sebe myslel: „Nie to. Ja chcem povedať čosi iné, len neviem, ako začať, vieš, ty somár sprostý? Chcem povedať len niečo, aby si sa mi prezradil, či vieš o tom alebo nie. Ale nemám takého slova i hľadám ho. Chápeš?“

— Chápeš vás, pán veľkomožný, — vravel zas Kúrňava, no v skutočnosti bol z toho všetkého Jano, ozajstný Jano.

Z hľadiska fungovania v kontexte má priama reč v *Živom bičí* iné funkčné zataženie, ako to vysvitá z porovnania s priamou rečou v *Zhasnutých svetlách*.

Priama reč v *Živom bičí* tvorí relatívne samostatnú zložku textu, presne rozlíšenú obsahovo, funkčne a kompozične od autorskej reči. Priama reč sa nepoužíva ako rovnocenná výstavbová zložka v prípadoch, keď priama reč nie je dej nesúcim dialógom, ale keď má len ilustratívnu funkciu: dokresľovať, spetrovať, oživovať autorskú reč, podčiarkovať presvedčivosť autorskej reči.

Podstatne iná je situácia v *Zhasnutých svetlách*. Tu možno na prvý pohľad rozlíšiť jasne dve vrstvy priamej reči. Líšia sa navzájom obsahovou závažnosťou i funkčným použitím.

a) Priama reč stojí v protiklade k autorskej reči (je vyznačená graficky osobitným odsekom). Táto priama reč je obsahovo závažnejšia, dej nesúca, rozvíjajúca, má väčšiu samostatnosť v pomere k priamej reči vtiesnanej do rámca autorskej reči. Táto priama reč ako rovnocenný kompozičný prostriedok zúčastňuje sa na budovaní kontextu priamo. (Označíme ju *P*.)

b) Druhú vrstvu priamej reči tvoria také prehovorené prejavy postáv, ktoré autor zaraďuje do autorskej reči (graficky vyznačené dvoma úvodzovkami). Tieto prejavy sa účastnia na výstavbe autorskej reči a len jej prostredníctvom na výstavbe kontextu románu. Preto tieto prejavy strácajú zo svojej samostatnosti, autor ich tesnejšie spína s autorskou rečou, ich závažnosť v diele sa oslabuje, zámerne sa posúvajú do inej roviny. Obidve vrstvy priamej reči majú teda závažné funkčné a obsahové zdôvodnenie, rozlíšené samým autorom. Táto druhá vrstva je hlavným prostriedkom dialogizácie autorskej reči. Z hľadiska autorskej reči možno tieto prejavy postáv považovať za citovanú priamu reč v širšom zmysle. (Označíme ju *CP*.)

Oproti tejto citovanej priamej reči stretávame ešte citované prejavy alebo úryvky prejavov, ktoré sa v diele už použili, prípadne sa uvádzajú v rámci prejavu ako prevzaté od inej osoby, ako opakované, čítané, písané a pod. (Označíme ju *CcP*.)

Príklady

Flaša pomaly prázdna, avšak druhá stojí už na stole. Kapusta hľadá na ňu ako na zjavenie. Nevie, či sa mu len marí, alebo už dvojmo vidí? Skusmo chytá, opáčuje, a fakt: dve sú! Vrtík zas vo vytržení volá: (A) „Dušan, kotuha, priznaj sa! Sklad si vyňuchal . . .“ (*CP*) Cvangroš sa rehlí (A): „Prepytujem . . . Ak bol nejaký, policajti ho vylôchali . . . Choď a pohľadaj! Čo nájdeš, bude tvoje.“ (*CP*) Vrtík by aj išiel, keby ho nohy poslúchali. Nohy však . . . Sú akési náramne ľahké — uhýbajú sa pod ním (A). „Čo budem . . . Ak vieš o niečom, iste nás neukrátiš,“ (*CP*) lichotí Cvangrošovi a srdce mu prekypuje vďačnosťou (A). (*Zh. sv.*, 92.)

— Á . . . Tak! (*P*) — pochopil dekan Just (A). — Myslíte na to tam vonku . . . (*P*) „To tam vonku . . .“ (*CcP v rámci A*). Tie tri slová vyslovil so zrejším dešpektom ako čosi, čo patrilo na ulicu, ale i tam bolo to našim pokladať za neslušnosť. (A). (*Zh. sv.*, 40.)

— Aj ty? (*P*) — rozčertil sa ešte viac (A). — Žiaľbohu, držali ste nás na retiazke, ubíjali ste náš záujem o tieto veci. Potrebovali ste eunuchov, vymiškovanú vedu, aby nemal kto odhaliť vaše nacionalistické podfuky; vaše šalbiarstvo. Iba keď vám tieklo do topánok, keď ste si už nevedeli rady, pribehli ste s prosbou (*P*): „Nože, napíš nám o tom a o tom článok. Ale taký a taký . . .! Nože, vysvetli našim čitateľom to a to, ale tak a tak, sprav nám štatistiku, ale takú a takú . . .!“ (*CcP v rámci P*). Akoby sa tieto veci dali robiť na želanie, podľa vrtošivých potrieb vašej obmedzenej, všiváckej šovinistickej politiky . . . Nie, braček, s takouto príležitosťou, sebeckou vedou treba už raz skončiť. Svinstvo, nie veda! Do čerta s takou vedou! Nech ju hrom pobije!! Alebo sa bude robiť politika na vedeckom a veda na politickom základe, podľa skutočných potrieb človeka, alebo . . . Na čo je komu taká veda? (*P*) (*Zh. sv.*, 180.)

Lidové noviny . . . Hneď na prvej strane udrel mu do očí utošujúci titul (A): „Deväť desetin lidstva je za námi.“ (*CcP*) (*Zh. sv.*, 37.)

Aj do postele ho uložila, celkom ako dečko. „Márnosť šedivá . . .“ čudoval sa nahlas. „To už hej! Predsa sme sa dožili. Mój ty Bože sladký, jediný, radostný . . . Ani by som nebol, vieš“, ospravedlňoval sa, „ale . . . Kamaráti, známi . . . A cudzích koľko! Keby si len bola počula . . . Pán Vrtík sem, pán Vrtík tam . . . Objednávali, len sa tak mihali litríky.“ Až tu si dovolila uštipnúť ho: „Vidím . . . Vidím, že ste ich nepočítali.“ On to

však nezbadal, alebo proste nechcel zbadáť. Udivený veľkými zmenami snivo pokračoval: „Predstav si, ešte aj ten policajtsko, tá ryšavá prašina, čo si nás to tak na paloš načiarala a preháňala . . . V civile, ani by som ho nebol poznal . . . Vraj: „Pán Vrtík, musíte mi prepáčiť . . . Mali sme také rozkazy . . . Veď aj ja som bol srdcom váš, ale . . . Musel som si hľadiť toho kúska chleba . . .“ Najradšej by som mu bol lizol po papuli, pačmage akejsi, reku, choď do hajzla, aj so svojim srdcom, ale potom . . . Čert vie . . .! Myslím si, čo bolo, bolo. Ani pes nechmatne psa, ak leží na chrbte a otŕča labky . . . Nuž čo . . . Tú žilu zahodím . . . Na čo mi je, keď . . .“ (*Zh. sv.*, 48—49.)

V poslednom príklade, reprodukovajúcim nesúvislé táranie opitého Vrtíka, je niekoľko zaujímavých prvkov. V rámci rozsiahlejšej citovanej priamej reči v širšom zmysle máme prípady citovanej cudzej prehovorenej reči (Pán Vrtík sem, pán Vrtík tam . . . Pán Vrtík, musíte mi prepáčiť . . . Mali sme také rozkazy . . . Veď aj ja som bol srdcom váš, ale . . . Musel som si hľadiť toho kúska chleba . . .) a citovanej vlastnej myslenej reči (Myslím si, čo bolo, bolo). Podobne aj úryvok: „ . . . reku, choď do hajzla aj so svojim srdcom, ale potom . . .“ je citovanou vlastnou vnútornou rečou. Autor ju formálne nijako nevydeľuje, ale jazykovo ju signalizuje slovom reku, podobne ako vyššie citovaný príklad uvádza slovom vraj.

Funkcie priamej reči.

Hoci pri používaní priamej reči v epickej próze možno badať niekoľko spoločných základných funkcií, jednako len, ako to dokazuje aj próza M. Urbana, ich funkčná zataženosť sa v konkrétnych dielach rovnakou mierou neuplatňuje.

Základnou spoločnou funkciou priamej reči, dialógov postáv v Urbanových románoch je popri slohovej a estetickú funkciou ich kompozičná funkcia, a to zúčastňovať sa na výstavbe textu v epickej próze. Pravda, rozsah, miera, stupeň funkčného zataženia priamej reči v rámci jednotlivých funkcií sa v Urbanovej próze uskutočňuje rôzne.

a) Kompozičná funkcia. V *Živom biči* sa priama reč používa na výstavbu textu popri autorskej reči, v protiklade k nej, tvoriac samostatný, od autorskej reči prísne odlišovaný výstavbový prostriedok. (Predstavuje ju priama reč typu *P*.)

V *Zhasnutých svetlách* sa naproti tomu rozširuje funkcia tohto prostriedku aj na výstavbu autorskej reči, čím sa priama reč rozprestiera na veľkú oblasť, mení sa nielen náplň, ale aj rozsah prostriedku a dochádza k dialogizácii autorskej reči i celého kontextu. (Predstavuje ju priama reč typu *CP*.)

Príklady

Nečinnosť a dni, zaliate kalným svetlom, rozjedili v Ilčíčke starú ranu, ktorá začala nadobúdať nebezpečné príznaky ťažkej, dlhej choroby. Ukrutná nenávisť prešľahúvala do tupého zúfalstva, trvajúceho neraz celé dni. Činnosť Ilčíčky vybíjala sa vtedy v zalamovaní rúk a v ťahavom volaní (*A*):

— Syn môj jediný, syn môj zlatý! (*P*)

Hlas bol suchý. bez slz, ale nasýtený takou bolesťou, že tým, čo ho počúvali, behali po chrbte zimomriavky. Podobný akejsi ozrutnej pile zarezával sa do duše a drnčal v nej čímisi takým prenikavým, takým živelným, že počúvať ho spôsobovalo doslovne telesnú bolesť. Tešili ju, prehovárali, ukazovali jej príklady, ale Ilčička sa nedala potešiť. Hodila na všetko rukou a vyhĺkol z nej ukrutný žiaľ. (A)

— Ktože mi môjho syna vráti, ktože mi ho dá? (P)

Hľadela pred seba suchými očami. Bledé pery sa stiahli i triasli sa bolestne, smutne ako dve ostrihané jahňatá.

Potom bez akéhokoľvek prechodu schytila ju zlosť. Stisla päsť a chudou rukou, podobnou suchej haluzi, zatriasla v povetří. (A)

— Príde, (P) — hovorila suchým, tvrdým hlasom, (A) — príde deň. Náš deň, lebo teraz je deň ich. A my odplatíme. Ej, odplatíme! . . . (P) (Ž. b., 274—275.)

Sedmík však vstrčil ruku do slamy asi na troch miestach. Keď ju vytiahol po tretí raz, tvár sa mu rozjasnila. (A)

— A tam je čo? (P) — ukázal na príslušné miesto. (A)

— Noha, (P) — povedal prekvapený Matúz, štúriac na tom mieste ruku do slamy. (A)

— Hajde nazad! (P) — rozkrikoval sa Sedmík. (A)

Vorčiak vtedy stíchol už úplne. Zaprosil: (A)

— Chlapci, dajte pokoj . . . (P)

— Koho tu máte? (P)

— Ale notárisko ma prosilo . . . Čo vás tam po ňom. Odvlečiem ho v peklo. (P)

S Matúзом azda bolo by sa dalo ešte hovoriť, ale Sedmík nechcel ani počuť o tom. Vorčiak musel pekne rúce voz obrátiť a vrátiť sa do Ráztok. Sedmík išiel s ním. (A)

Pred Áronom kázal zastaviť. Zdnu sa už ozýval kriek, lomoz. Chlapi trhali dvere. Sedmík zavolať na nich: (A)

— Podte sem. Doviezol som vám notára. (P)

Chlapi pribehli. (A)

— Kdeže ho máš? (P)

— V slame, aby sa mi nerozbil, (P) — škeril sa Sedmík. (A)

Slama za chvíľu bola z voza dolu. Notára polomŕtveho vytiahli z nej. (A) (Ž. b., 378.)

Nemusel ani pozerieť. Presne o tretej, ako mu kázal, zjavil sa pobočník Remeň. Pri niesol uvolnenie. Trčka sa potešil starému priateľovi, no nemohol si odpustiť, aby sa aspoň bokom neopýtal: (A) „Kdeže si nechal náčelníka?“ (CP) Zdalo sa, že nechápe. (A) „Náčelníka . . .?“ (CP) uprel naňho veľké, udivené oči, akoby ani nevedel, čo je to. Spamätal sa však a tým istým tónom odvetil: (A) „Osirel som, braček! Náčelníka zjedli Nemci aj s chlpmi.“ (CP) Trčka sa smial: (A) „Akože si ho prizeral?“ (CP) Len-len že sa nepohoršil: (A) „A či ja som jeho dozorcem!“ (CP) Cheel ešte šepmo dodať, že pobehlicu (na myslí mal drsnejšie slovo) neuprizeráš, ale v tom sa otvorili dvere a vo dverách bez ohlásenia — náčelník Zrubeč . . . (A) (Zh. sv., 383.)

b) Dramatizačná, dynamizačná funkcia. Sem patrí hlavne priama reč vydeľovaná z textu osobitným odsekom, tzv. dej nesúca priama reč, ktorej obsahová závažnosť i rozsah sa postupne v Urbanovej próze zvyšuje. V *Živom biči* rozvíjajú dej v značnej miere časti autorskej reči, no i tu dramatický ráz a pevná obsahová línia priamej reči poukazujú na dôležitosť dialógov ako nositeľov deja popri autorskej reči. Táto funkcia priamej reči nadobúda v Urbanovej próze postupne prevahu, až sa stáva v *Zhasnutých svetlách* hlavným nositeľom dejovej zložky románu. Preto sú všetky dejove viac-menej závažné

vreholy i celý dej podávané prevažne priamou rečou. Priamou rečou sa dávajú popudy k novým zápletkám, k ďalšiemu rozvíjaniu deja.

Príklad

No Smutný sa nedal vyprovokovať.

— Darmo, Matej, nemôžem si pomôcť. Pokiaľ ide o kuchyne, radšej pražskú, — odvetil mierne. — Tam som mal aspoň možnosť nazrieť do hrnea, vedel som, čo varia, a keď sa mi nepáčilo, mohol som spraviť krik, kým v berlínskej . . .

— Veď dobre, dobre, — zlostil sa Zrubec, — ale čo, keď ti ju zavrú . . . ? Umrieš hladom . . . ? Obesiš sa . . . ?

— Ešte ju nezavreli. Teda prečo by som mal z nej utekať prv a dokazovať svetu, že je zbytočná, že Hitler dobre robí, keď ju zatvára? — vymotával sa Smutný bez námahy zo Zrubcovho klepa.

Nastrojil mu vlastný, lenže Zrubec sa nedal zväbiť na toto pole. Nenávidel abstraktné úvahy, mravné škrupulantstvo. Chytro uhol:

— Nechajme to, Paľo. Neprišiel som filozofovať.

— A?

— Chcel by som si niečo overiť.

— No . . .

— Či Katschinski a Eisner neklamali, keď . . .

Smutný sa začudoval:

— Čože? Vari im už neveríš?

— Aby som bol úprimný, nie, — pripúšťal Zrubec.

— A o čo ide?

— O zápisnicu z pamäti.

— Hádám len nie so mnou . . .

— Ba.

— Bože! Aj s tým sa ustávali . . . ? Nože ukáž! Uvidíme, čo popisali.

Zrubec naozaj vytiahol z vrecku po nemecky písanú zápisnicu a vetu za vetou prekladal ju do slovenčiny. Smutný s privretými očami pozorne počúval a prisviedčal. A keď Zrubec skončil, uznanlivo povedal:

— Napodiv presná! Vidieť, že si dali na nej záležať.

— Aj to, že s tvojou účasťou pri vyhlásení samostatného štátu nemôžeme počítať?

— Aj.

— Jaj, jaj! — zabedákal Zrubec. — To si nemal! Akokoľvek, ale nemal si!

(Zh. sv., 396—397.)

Priamu reč v tejto funkcii M. Urban vhodne podopiera všetkými ostatnými dialogickými prostriedkami v celom kontexte.

c) Situačná funkcia. Na živé podanie najrozmanitejších situácií, na ich plastické znázornenie M. Urban používa takmer výlučne priamu reč, často úspešne kombinovanú s myslanou rečou. Urban dosahuje tým nielen živosť a názornosť opisovaných situácií, ale aj osobitnú atmosféru, podfarbenú obyčajne silne citovo, prípadne inými odtienkami, napr. bojovnosťou (Zh. sv., 350—352), neistotou (Zh. sv., 189), tajomnosťou (Zh. sv., 194, 201, 292—293), vypočítavosťou (Zh. sv., 223—224, 228), iróniou (Zh. sv., 192, 204, 214, 235), náznakovosťou (Zh. sv., 320), zatajovaním pravej príčiny (Zh. sv., 272, 317)

atď. Dodatočné vysvetlenie sa podáva napr. v rozhovore Vrtíka s Hlavajom (*Zh. sv.*, 316), podobne Aliny s Hlavajom (*Zh. sv.*, 184—186, 252—253). Pretože si čitateľ často vie domyslieť obsah a ráz týchto dialógov, pripadajú niekedy málo zaujímavé, až zbytočné. Na druhej strane so závažnosťou priamej reči súvisí používanie dialógov na dejových vrcholoch, takže na obsahovo závažných miestach vyúsťuje autorská reč v *Zhasnutých svetlách* nevyhnutne v situačný dialóg, obyčajne prudký, nabitý vzruchom a výbušnosťou.

Príklad

Cvengroš miešal karty. Pozrel na bruškatého a z ničoho nič napodobnil ženské výskanie. Spravil to tak majstrovsky, že v kuchyni zaburácal smiech. Počuli ho až v izbe. Prihrnuli sa s Vrtíkom na čele.

— Čože . . . ? Vari už máte aj ženské? — čudoval sa Kapusta.

Cvengroš si ho vypožičal:

— Aha, kocúr! Vidíte, ako dotrietil? Len niečo zapiští, už je tam . . . No počkaj, starý potmehúd, poviem ti doma!

Nový smiech. Kapusta s vyjavenými očami naozaj stál medzi nimi sťa kocúr prichytený na slanine. Odovzdané čakal, čo ešte zvalia naňho, ale Cvengroš už bral na paškál Vrtíka:

— A ty, Serafín, lepšie prizeraj svoju. Tu, ja, títo kopasníci, — ukázal bradou na kuchynskú spoločnosť, — ju obťažujú . . .

Mohol narobiť aj hriechu, lenže Vrtík poznal Amálku i Cvengrošove figle.

— Tej ja žandára robiť nemusím! — poznamenal sebavedome.

— Ale tebe by sa on zišiel! — udrel Cvengroš naňho.

A uprú huncútske oči na Amálku, pokračoval:

— Skazenc z skazený . . . Priznal sa aspoň k tomu dobrodružstvu u slobodných murárov? Prezradil vám, s kým sme ho tam napopáckali?

Chlapi vedeli, na čo naráža. Zas sa len dali do smiechu. Vedela aj Vrtička, neraz si už pre tú smrťku Serafína podala, ale dnes . . . Znezdary vybuchla a sršala ako prskavka na vianočnom stromčeku:

— No ale toto! Páčte, po čom im rozum chodí. Celé Slovensko trpne, čo bude, a oni takto . . . Hrom aby do vás! Chlapi, nehanbíte sa? Toto má byť garda? Zaliezli ako krty pod zem a tu pekne v teple, pri vínku a pri kartičkách čakajú, ba ešte by nedbali sukne. Otupno im je, hrdinom . . . Eh! Ja som žena, ale . . .

Odhodila zásteru, pozvítala sa a čosi-kamsi Vrtičky nebolo. (*Zh. sv.*, 322.)

Situačnú funkciu majú aj všetky kolektívne dialógy zachytávajúce masové scény.

Príklad

Odkiaľsi z boku, popri stene, vbehli do voľného priestoru traja páni. Jeden z nich, telnatý, mocný, v rozopätom zimníku náhlivo vykročil na schodište, zatiaľ čo druhý, vysoký, prešedivený, zdola so zdvihnutou pravou rúčkou nástojčivo zvolal:

— Ticho! Pán podpredseda vlády Teplan vám chce niečo povedať . . .

Napodiv: prekvapený zástup poslúchol. A Teplan hore, lapajúc dych, úryvkovite, zachrípnutým hlasom vyhadzoval zo seba:

— Občania . . . ! Pred chvíľou mi telefonovali z rozhlasu . . . Prišiel som vás upozorniť, aby ste . . .

Viac nemohol povedať. Zástup sa spamätal z prekvapenia. Ozvali sa výkriky:

— Upozorniť?

— Aha!

— Pozrime ho!

— Čože nás má Teplan upozorňovať?

— My nie sme jeho bíreši!

— Nech upozorňuje svojich bírešov!

— Agrárnik!

— Zapredanec!

— Zradca!

— Fúj!

— Hanba mu!

Výkriky hustli, premenili sa na jednoliaty rev, poprešivaný hvízdaním a smiechom. (Zh. sv., 352.)

d) Charakterizačná funkcia. Pôvodnou funkciou priamej reči v umeleckom diele bolo výrazne charakterizovať zmýšľanie, počínanie, reč postáv na pozadí autorskej reči. Preto slohová a estetická účinnosť priamej reči pramenila hlavne z protikladného slohového charakteru autorskej reči a reči postáv.

Charakterizačná funkcia priamej reči sa uskutočňuje v niekoľkých rovinách. Priama reč charakterizuje:

1. zmýšľanie postáv (napr. Ilčíčka, Létay, Mrva, Kúrňava),
2. počínanie postáv (napr. Cvengroš, Vrtík, Vrtička),
3. reč — jazykovými prostriedkami: využitými ďalej na vykreslenie charakteru (vulgárny spôsob vyjadrovania Vrtíka): sociálnej príslušnosti alebo geografického, územného príslušenstva (stredná slovenčina — západná slovenčina); národnej príslušnosti (Katschinski). Nemci hovoriaci česky; intelektualizuje sa slovník príslušníkov inteligencie (v *Hmlách na úsvite*, *V osídlach a v Zhusnutých svetlách*).

Príklady

V ňom aj Cvengroš vyzeral inak. „Potvora potvorská, ale je prešibaný! Mať taký jazyčisko . . . Hotový poklad!“ uznával Vrtík v duchu volky-nevolky Cvengrošovu prevahu a predstavoval si, čo by on s takým jazykom robil. Márnosť šedivá! Ale by Amálke ukázal, ale by ju vyobracal. Nie po zlom, nadávkami . . . Božechráň! To uhádne hocaký chruňo. Keď už, tak fajnovo: namazať, zabaliť a — spustiť vodu . . . (Zh. sv., 92.)

Iba Vrtík sa sklamané zaošival:

— Ej, ale si len pohol tým rozumom! Ja, že bohviečo, a . . . Somárstvo! Kde je četnícky kordon? Ako sa chceš prešmyknúť cezeň?

Nedal sa vyrušiť. Uprel naňho posmešne očiská a odbavil ho frčkou:

— Zas kikirikaš . . . ? Počkaj trochu. Bič na konci pieska.

A obrátený k chlapom pokračoval:

— Tak, a teraz to najhlavnejšie, kamaráti . . . Ako prekabátiť četníkov? Pravdaže, keby sme šli, ako sme, pochytajú nás a loď s našimi flintami môže ísť do kelu. Ale ja, kamaráti, myslím toto . . . Preobliecť sa za efesákov, na autá vystrčiť fangle s hákovými križmi a . . . Keby četníci aj zastavili, len zhurta na nich: „Hajl Hitler! Was wünschen Sie? Wir gehen nach Theben.“ A četníci . . . Čo môžu robiť? Zasalutujú. Pre pár efesákov

predsa, čo si idú do Devína prepláknúť gágory ríbezľovým vínom, nebudú dráždiť Hitlera.

Chlapi uznanlivo prikyvovali hlavami:

— A veru hej!

— Dobre to vytentútil . . .

— Potvora!

— Nás by chlopli, a Nemcov sa neopovážia.

— Pred Hitlerom teraz majú lufty . . . (*Zh. sv.*, 364.)

Smutného-krok mu síce imponuje, ale celú históriu so samostatnosťou, vedno s pražskou, bratislavskou i viedenskou politikou, pokladá za — ako sa vyjadril — „výplod fašistického delíria“. Nepozastavil sa nad tým. „To fašistické delírium má zrejme z Mahtovho slovníka“, konštatoval sucho, a keď už vedel všetko, opýtal sa:

— Tak teraz čo? (*Zh. sv.*, 432.)

e) Ilustračná funkcia. Priama reč má v dielach M. Urbana ilustračnú funkciu. Autor používa priamu reč na oživenie autorskej reči, na zvýšenie presvedčivosti opisovaných javov, dejov, udalostí, postáv. Dialóg býva zväčša v týchto prípadoch neúplný (chýba replika), prerušuje zámerne a esteticky účinne súvislejší prúd autorskej reči. Svojím spôsobom uzemňuje autorskú reč, sprítomňuje opisovanú skutočnosť čitateľovi.

V *Zhasnutých svetlách* má táto ilustračná funkcia často podčiarkovať dokumentárnosť, verné zachytávanie reality.

Príklad

Malý plavovlasý Adam sedel pri okne, hľadiacom na potok, nabrznutý dažďami. Niesol svetlé triesky a utrhnuté kroviny, ktoré v penách krútili sa popod záhrady, zbiehajúce k potoku. Bolo v tej hre živlu čosi smelé i mocné. Malý Adam hľadel celé hodiny, ako dlhá lavica s operadlom preklenuje vzdutú hladinu rieky, ako vrany, mávajúc strapatými krídlami, letia ponad ňu a usedávajú na čierne, premoknuté strechy. Vzduch páchol riedkym hlinieňým blatom úvozov a malý Adam čakal, kedy sa rieka vypne ešte viac, zachytí lavicu a odnesie ju na mocnom chrbte dolu. Túžil po tom, aby ju voda odniesla. Ale voda do lavice sa nemala a malý Adam sklamane odvracal oči od okna.

— Mama, hladný som! — volal.

Eva vstávala a donášala, kým bolo čo donášať. Pomaly však začalo chybovať to aj ono; začala chybovať soľ, začala chybovať múka, mlieko a Eva musela si uvedomiť trpkú pravdu, že z ničoho niečo urobiť sa nedá.

No malý Adam o tom nevedel. Hlad pokoja nedal a on otváral ústa na nové volanie:

— Mama, hladný som!

Bola by mu srdce dala, keby ho bol chcel. Ale pýtal ješ. Preto musela vstať a ísť po chalupách, pýtajúce to mlieka, to omasť alebo aspoň kúsok chleba. Keď nedali, zle bolo, a keď dali, zle bolo tiež. Čo doniesla domov, bolo ohundrané hundraním sedmorakým. Bola v tom, čo doniesla, jej hrdosť polámaná na kúsky, boli prosby, ktoré ohýbali dušu a bičovali ju. Prichodila domov, ani nevedela ako, a sadala, ako keď niekto vrece hodí: ťažko, tupo, hľadiac veľkými, bolesťou rozšírenými očami kdesi do neurčíta, kde trčali suchotinárske radosti dňa bez pôvabu, bez chuti. (*Ž. b.*, 125—126.)

f) Slohová funkcia. Všetky uvedené funkcie priamej reči spĺňajú zároveň aj slohovú funkciu. Na pozadí autorskej reči sa v *Živom biči* výrazne pociťuje odlišná štylistická hodnota priamej reči. Čitateľ sa striedavo uvádza do kon-

taktu s autorom v autorskej reči, s postavami v reči postáv. Slohová hodnota priamej reči sa pri dvoch kontextoch v *Živom biči* zvyšuje výrazne odlišnými výrazovými prostriedkami. (Ich charakteristiku sme podali vyššie.)

Zároveň sme ukázali, že funkčné zaťaženie priamej reči v próze M. Urbana nie je rovnaké čo do kvality i čo do rozsahu. Postupne sa obohacuje jednak funkčné využitie, jednak sa zvyšuje frekvencia dialógov a dialogických prostriedkov vôbec. Tým sa priama reč ako typický reprezentant dialogických prostriedkov stáva základným výstavbovým prostriedkom nielen reči postáv, ale aj autorskej reči. Priama reč sa teda v Urbanovej próze „prehodnocuje“. Zatiaľ čo v *Živom biči* charakter štýlu tohto diela je určovaný ešte značne knižnosťou autorskej reči, štýl *Zhasnutých svetiel* určuje prevažne hovorovosť dialogických prostriedkov, obsahové i formálne rozvinutie priamej reči a jej rozmanité, mnohonásobné funkčné zaťaženie. Tým, že sa v Urbanovej próze uskutočňuje zámerne a dôsledne dialogizácia autorskej reči i celého kontextu, spôsobuje dialóg osobitný slohový ráz diela i osobitosť individuálneho štýlu autora. „Potlačením“ autorskej reči v najnovšom románe vysúva sa do popredia reč postáv, čím sa celý text mení v nepretržitý prúd dialógov vyznačujúci sa pestrou kombináciou rôznych typov dialogických prostriedkov. Tým sa ruší pokojný ráz epického vyprávania bežný v realistickej próze, uskutočňuje sa proces od epického k dramatickému. V Urbanovej próze sa teda vyvíja nielen obsahová a formálna stránka dialógov a dialogických prostriedkov, ich funkčné využitie, ale mení sa v dôsledku ich mnohostranného rozvinutia aj hierarchické postavenie výstavbových prostriedkov. Zatiaľ čo v prvých dielach M. Urbana hierarchicky nadradeným, najzávažnejším výstavbovým a slohovým prostriedkom bola autorská reč, v posledných románoch, najmä v *Zhasnutých svetlách*, organizujúcim, základným výstavbovým prostriedkom a slohove najzávažnejším sa stáva reč postáv, prehovorené i myslené prejavy postáv. Celkový slohový charakter *Zhasnutých svetiel* je charakterizovaný prudkým striedaním stručných, úryvkovitých prejavov postáv, dialógov, spájaných úsečnými komentármi, poznámkami autora. Celistvosť kontextu sa v istom zmysle rozrušuje. Záplava do podrobností realisticky zachytených dialógov spôsobuje neprehľadnosť, oslabuje neraz nosnosť dialógov a tým aj ich estetickú účinnosť.

g) Estetická funkcia. Estetickú funkciu majú všetky zložky a prvky umeleckého diela. Estetická funkcia sa neuplatňuje samostatne, ani nie je samoúčelná, ale sa uplatňuje prostredníctvom všetkých umeleckých prostriedkov a ich funkcií. Estetická účinnosť priamej reči závisí od jej zdôvodnenosti umeleckým zámerom autora, od jej hierarchického zaradenia v sústave vyjadrovacích, výstavbových prostriedkov diela, od spôsobov zapájania priamej reči do kontextu, od jej pomeru k autorskej reči i k ostatným druhom a typom dialogických prostriedkov. Všetky tieto vzťahy, rozložené do niekoľkých rovín

a mnohonásobne sa preplietajúce, vplyvajú na estetickú účinnosť priamej reči, dialógov ako dôležitého výstavbového prostriedku prózy M. Urbana.

Estetickú funkciu priamej reči v *Živom biči* pozorujeme na zámernom používaní priamej reči na verné zachytenie reči postáv, na názorné, presvedčivé vykreslenie zmysľania a konania postáv. Kontrastný ráz výstavbových vyjadrovacích prostriedkov v reči postáv a v autorskej reči značne zvyšuje estetický účinok použitých dialogických prostriedkov v tomto diele. Úsečnosť, lakonickosť, úryvkovitosť dialógov použitých na ilustráciu, oživenie autorskej reči na jednej strane a pevná obsahová a formálna línia dialógov na druhej strane poukazujú na závažnú úlohu týchto prostriedkov v Urbanovej próze. Dynamická, dramatická povaha dialogických partíí vyniká tu na pozadí plynne a naširoko sa rozvíjajúcich výpravných častí autorskej reči. Vnútorne napätie vzniká tak v rámci štruktúry diela na rozhraní dvoch kontextov: reči autorskej a reči postáv. Vysoké umelecké majstrovstvo v *Živom biči* dosahuje M. Urban pomerne jednoduchým, „ehudobným“ umeleckým postupom, a to striedavým zapájaním reči postáv do kontextu.

Postupne sa v Urbanovej próze uskutočňuje mnohostranné rozvinutie dialogických prostriedkov, ich obsahová, formálna i funkčná diferenciacia. Celý text epického diela sa dialogizuje, ale nedosahuje vo všetkých dielach rovnaký stupeň. Maximálny stupeň dialogizácie dosahuje Urban v *Zhasnutých svetlách*. Preto V. Mináč jednoznačne charakterizuje autorovu výstavbu textu takto: „Bez prepínania možno povedať, že je to próza v dialógoch, že je to vodopád dialógov, dialogická mliečna dráha: nekonečne mnoho dialógov.“ (Mladá tvorba III, 1958, č. 2, str. 13.) V. Mináč vyčíta autorovi *Zhasnutých svetiel* „**dialogický naturalizmus**“, mysliac tým dialógy málo umelecky únosné, hoci verne odpočúvané zo skutočnosti. Takými sú napr. dialógy pri zvitani, pri predstavovaní, pri lúčení a pri telefonovaní. (Príklady pozri v *Zh. sv.*, 23, 126, 139.)

Dialogický princíp povýšený v *Zhasnutých svetlách* na základný umelecký kompozičný princíp skrýva v sebe, ako vidíme, nebezpečenstvo, že do textu vklánu obsahovo plytké a pre výstavbu diela bezcenné dialógy. V *Živom biči* by sme takéto dialógy márne hľadali. No toto nie je chyba umelekej techniky, ktorá je u Mila Urbana pri svojej zložitosti v *Zhasnutých svetlách* účinná, ale je daná obsahovou plytkosťou niektorých dialógov. Autora pritom neospravedľňuje ani snaha po dokumentárnosti, realistickej vernosti, snaha po dôslednom uplatnení dialogického princípu, ba ani zrieknutie sa „umeleckých pohnútok“ pri uskutočňovaní literárneho plánu. Takéto dialógy zbytočne oslabujú aj účinnosť náročnejších dialógov, ktoré zanikajú v nerozlišenej záplave dialógov.

Zdrojom umeleckého zážitku v *Živom biči* bol jednotný ráz diela, daný celistvosťou autorskej reči a majstrovským sklbením dvoch kontextov, reči

autorskej a reči postáv. Zdrojom umeleckého zážitku v *Zhasnutých svetlách* je naproti tomu jednotný dialogický ráz celého kontextu, vyplývajúci zo základného dialogického kompozičného princípu tohto diela. V *Živom bičí* sa utváralo vnútorné napätie medzi rečou autorskou a rečou postáv, v *Zhasnutých svetlách* sa toto napätie tlmí a prenáša sa do oblasti prejavov postáv, ktoré sa v dôsledku toho mnohostranne obsahovo, funkčne i jazykovo diferencujú.

2. Myslená, vnútorná reč

Myslenou rečou menujeme súhrnne také prejavy postáv, ktoré autor označuje ako neprehovorené, myslené, prípadne ich neoznačuje nijako, ale z kontextu je dosť zrejmé, že sa neuskutočnili.

Najbežnejším spôsobom vyjadrovania myslenej reči je vnútorný monológ, nevlastná priama reč a polopriama reč. M. Urban používa už v *Novelách* a v *Živom bičí* funkčne vnútorný monológ, a to obyčajne pri opisovaní prudkých duševných zvrátov, pri duševných krízach hrdinov, pri líčení rozdielneho myslenia od prehovoreného prejavu, pri rôznych dohadoch, pri tajných zámeroch postáv a pod. No v *Zhasnutých svetlách* nadobúda vnútorná reč neobyčajnej šírky. Súvisí to s hlavným kompozičným princípom autora podávať priebeh historických udalostí tak, ako sa odrážajú vo vedomí členov opisovaného kolektívu. Osoby vyjadrujú svoj postoj k udalostiam alebo priamou alebo myslenu rečou. Takýto postup je v *Zhasnutých svetlách* funkčne odôvodnený.

a) Vnútorný monológ. Z gramatickej a lexikálnej stránky má znaky zhodné s priamou rečou (okrem realizácie prejavu). (Označujeme ho *VM.*) Príznačná je preň 1. os. aj iné slovesné osoby, prítomnosť, jednoduchá veta, menná veta, neúplná veta, úryvky viet atď. V texte sa graficky vyznačuje jednou úvodzovkou. Okrem toho autor signalizuje vnútorný monológ takýmito výrazmi: *myslel si, pomyslel si, cítil, prisviedčal v duchu, popchla ho zvedavosť, dával si otázku, povedal si, šiblo Hlavajovi umom, pripomínal si, utrášil v duchu, tíšil sa mu otázky, kombinoval v duchu, uvedomoval si* atď. Často sprievodným výrazom charakterizuje duševný stav, náladu mysliacej postavy: *hneval sa* (*Zh. sv.*, 36), *utešoval sa* (*Zh. sv.*, 42), *posošíl sa zlostne* (*Zh. sv.*, 270), *zúríl v duchu* (*Zh. sv.*, 56), *získoval sucho* (*Zh. sv.*, 270). Inokedy rozvádza duševné rozpoloženie vetou, prípadne viacerými vetami: 'Veru, mohol som sa poinformovať... Žiť v takej neistote, to je strašné!' vyčítal si v duchu a s výrazom nevôle na namydlenej tvári zadudral: — Pekná zábava... (*Zh. sv.*, 250.) Zdalo sa mu, že chce povedať: 'Prosím, tu to máte...!' (*Zh. sv.*, 195.) 'Krv', uvedomil si Angyal a ukrutne zahrešil. (*Ž. b.*, 107.) 'Prečo tu sedím?' položil si vtedy, ani nevediac ako, otázku. (*Ž. b.*, 108.) 'Nuž nech,' povedala si a ľahostajne hodila plecom. Ale do očí mimovoľne vtisli sa jej slzy. 'Nehnevá sa,'

chodilo jej ustavične hlavou. Krista voľky-nevoľky sa zobrala, a hoci v Ráz-
tokách sa už spalo, vyšla na cestu. (Ž. b., 108.)

V *Zhasnutých svetlách* nájdeme často také prejavy vnútorného monológu, ktoré autor nijako nesignalizuje jazykovo, ale označuje ich jednou úvodzovkou, a obyčajne je aj z obsahovej stránky a zo situácie dosť jasné, že sa prejavy neuskutočnili. Vynechaním sprievodných, prípadne úvodných slov autor tesnejšie spína vnútorný monológ s okolitým textom, najčastejšie s autorskou rečou, čo umožňuje autorovi rýchlo striedať rôzne typy dialogických prostriedkov.

Príklady

K puškám . . . (CcP)

Mráz prešiel Hlavajovi po chrbte (A). „Pušky . . . Preboha, na čo títo ľudia myslia . . .!“ (VM) Zhrozený pozrel na Dolníka. (A) (Zh. sv., 63.)

Podakovali sa za pohostenie, rozlúčili sa a odišli, lepšie povedané — vyvalili sa z krčmy ťažkým, kolísavým krokom nosičov (A). „Škoda!“ (VM) utrúsil Badáň v duchu za nimi, lebo sa mu zdalo, že odnášajú odpoveď na veľmi dôležitú otázku. Neveril, že to boli len takí nejakí celkom obyčajní robotníci (A). Nie! Čo povedali, malo hlavu i pätu a čo naznačili . . . (NP — *nepravá priama reč*) „Ako to vravel ten starší? . . . Keby sa naše sny uskutočnili . . . Ľuďom by sme dali, čo im patrí, a hranice . . .“ (VM spojený s úryvkami citovanej cudzej priamej reči z predchádzajúceho dialógu.) Myklo ho (A). A znova to prudké svetlo (NP). „Východisko!“ (VM) zajasalo v ňom čosi (A). „Dať ľuďom, čo im patrí, a hranice sa stanú vedľajšou vecou!“ (VM) nadehýnal sa prostunkou myšlienkou, ale vtom už mu ktosi šepkal (A): „Ved hej, hej, len — kto im to dá? Dáte vy . . .? Dajú Maďari . . .?“ (VM) Zamyslel sa a nakoniec musel záporne pokrútiť hlavou (A). Nie! Tu ešte čosi bolo treba urobiť. Čosi alebo kohosi odstrániť . . . (NP)

„Čo . . .? Koho . . .? Ako . . .?“ (VM)

Namáhal sa ešte chvíľu, zanovite zväzoval trhajúce sa myšlienky, ale ďalej sa nemohol prebiť. (A) (Zh. sv., 129.)

— . . . Aby hrom pobil také poriadky vedno s pánni, čo inak nevedia riešiť svoje spory len cez mŕtvolu! (P)

Tu už mladý Adam voľky-nevoľky nastavil uši (A). „Ako . . .? Čo . . .? Ohóhó! Veď otec . . .“ (VM) To predsa boli tie isté nôtky, s ktorými sa v poslednom čase tak často stretal (PP — *polopriama reč*). Tam . . . Tam, v tesnom styku so žeravou skutočnosťou, ony neprekvapovali, tam sa ľahko mohli zrodiť, ale tu, ďaleko od sveta, od dravého prúdu udalostí . . . Či už na vrbach rastú, či sa šíria vzduchom ako mor alebo rádiové vlny? (NP) (Zh. sv., 172.)

Vnútorný monológ autor vhodne používa na prehlbenie malých vedľajších scénok (Zh. sv., 34, 42, 227), poukazuje na pozadie, na skryté príčiny prehovorených prejavov, najnázornejšie pri tzv. dvojitom dialógu (Ž. b., 195—198, *Hmly*, 208—209, Zh. sv., 230—231, 356), na tajné zámery, významné pre pochopenie deja, rozmanitých súvislostí v diele a pod. Osoby samy analyzujú mnohostranne svoje vnútro, kladú si otázky, boria sa so svojím okolím, vyslovujú svoje názory na politické udalosti formou vnútorného monológu. Zámerným sledovaním odrazu vonkajších spoločenských udalostí vo vnútri osôb je zdôvodnené mnohostranné, rozsiahle používanie vnútorného monológu

v Urbanovej próze, výrazné najmä v posledných dvoch románoch. Tento fakt motivuje do značnej miery ústup autora z textu, čo umožňuje Urbanovi reprodukovať javy spoločenskej reality prostredníctvom odrazu vo vedomí členov tejto spoločnosti.

Vnútorňý monológ autor poväčšine zaraďuje do autorskej reči. Možno povedať, že popri priamej reči býva vnútorňý monológ druhým najdôležitejším výstavbovým prostriedkom autorskej reči v širšom zmysle.

M. Urban obyčajne prerušuje jednotlivé časti vnútorňého monológu autorskou rečou, pričom podáva v autorskej reči komentáre k myslenej reči.

Príklad

„Čo vlastne chceš? Načo to napísal?“ (VM) čudoval sa. Ale potom mu svitlo (A). „Aha! Zrejme si pripravuje verejnú mienku; volá iných na zboj, kryje si chrbát, vopred sa ospravedľňuje z toho, čo už robí alebo len mieni robiť . . . Aké naivné, aké hlúpe!“ (VM) smial sa v duchu a čudoval sa ešte viac. (A) (Zh. sv., 241.)

Pri opisovaní dlhšej myslenej reči autor vhodne strieda vnútorňý monológ s nevlastnou priamou alebo s polopriamou rečou v rámci autorskej reči. Tým dosahuje nenápadný prechod z jedného prostriedku do druhého. V týchto prípadoch nejde o rozdielnu štylistickú funkciu jednotlivých prostriedkov.

Príklady

Félix v rozpakoch dal sa prekračovať (A). Raz nevedel, čo ďalej, či tajiť, alebo . . . (nepriama reč — NR). Mal dojem, že ho už aj tak upodozrieva, ved pri prvej vete ho prichytil, a potom . . . (A) Čože bude tajiť? Pobočník vie toho viac než on. Zaiste vie aj to, kde je náčelník, a keď to vie . . . (PP) „Iba tie prašivé inštrukcie“ (VM), spomenul si zrazu na papiere, zašité v kabáte (A). Čo s nimi? Má sa priznať, že je spojkom? Aj by mu dobre padlo trochu sa povytahovať, keby . . . (PP) „Bodaj ich . . . ! Na všetko pamätali, len na takô nie“ (VM), jedoval sa. (A) (Zh. sv., 356.)

Márne. Pobočník sa prilepil k nemu ako ôstie, ba — akoby mu bolo veľmi naponáhlo — temer ho fahal za rukáv. Félix volky-nevolky vykročil, ale tým tuhšie rozmyšľal (A): „Čo mu tak na mne záleží? Naozaj sa bojí o mňa? Ide mu len o to, aby som tie inštrukcie doniesol domov, alebo . . .“ (VM) Neznelo to neveriteľne. (A) Veď komu by malo záležať na tom, ak nie jemu? (NP) No hoci mu rozum vrazil, aby sa nebál, strach ho neopúšťal. Preniknutý ním skrz-naskrz, uvažoval už iba o tom, ako sa ho zbaviť. (A) Vrátiť sa do mesta . . . ? Kam . . . ? Na hlavné veliteľstvo . . . ? (NP) Ak je obsadené, padol by četníkom rovno do rúk. Inak — nemal tam čo hľadať. Veliteľ štábnej čaty Cvengroš bol u nich; jemu mal odovzdať inštrukcie. A okrem toho (PP) — čo ho najviac škrelo (A) — strašne sa zabavil týmto zbytočným rozhovorom (PP). Otec už podistým zúri . . . (NP) (Zh. sv., 358.)

Vnútorňý monológ včlenený do autorskej reči tvorí jej pevnú súčasť, pričom je jeho obsahová závažnosť oslabená v porovnaní s takými vnútorňými monológmi, ktoré Urban kladie na osobitný riadok (Zh. sv., 254, 268). Tieto spĺňajú pri výstavbe textu obdobnú funkciu ako prehovorená priama reč, ibaže sú posunuté do inej roviny.

Vcelku spĺňa myslená reč v texte tie isté funkcie ako priama reč, preto ich nebudeme znovu rozvádzať. Na závažnosť myslenej reči ukazujú také prípady, keď autor začína vnútornou rečou kapitolu. Je to v týchto prípadoch: *Zh. sv.*, 123, 321.

Niekedy nemožno jednoznačne zistiť, či ide o myslenu reč alebo o priamu reč postáv, inokedy zas, či ide o vnútorný monológ alebo o nevlastnú priamu reč, no také prípady sú ojedinelé.

Príklady

„Prečo?“ (*VM alebo P*)

Túto otázku si položil, keď sa večer vrátil zo zasadnutia komisie. (*A*) (*Zh. sv.*, 122.)

Vari prvý raz v živote, aj to nevdojak, vyletelo mu z úst toto ošklivé slovo (*A*). „Fuj!“ (*VM alebo P*) Strhol sa, koniec odhryzol, zmrvil v zuboch a vyplul pod nohy . . . (*A*) (*Zh. sv.*, 138.)

Tupý pocit zmaru ležal mu na duši, čadil sám do seba ako zanedbaný kahanec (*A*). Čo je? Čo sa stalo . . . ? (*NP*) „Prašiví Rišiaci!“ (*P alebo VM*) zašomral nakoniec a vyliel do seba aj druhý pohár. (*A*) (*Zh. sv.*, 270.)

b) Zvláštnym druhom vnútornej reči, ktorý Urban v najnovšom románe používa, je nevlastná priama reč (označujeme ju *NP*). Nevlastnou priamou rečou menujeme taký neprehovorený prejav postavy, ktorý autor nesprievádza nijakou poznámkou, odpadajú teda výrazy: *myslel si*, *pomyslel si*, *cítil* a pod. Pre nevlastnú priamu reč sú príznačné slovesné osoby priamej reči, **prézent**, teda nevlastná priama reč zachováva zhruba gramatické a lexikálne vlastnosti priamej reči, len s tým rozdielom, že sprievodný text autora odpadá. Preto v rámci textu je možný hladký prechod autorskej reči do nevlastnej priamej reči a naopak. Nevlastná priama reč je s autorskou rečou, prípadne s rečou postavy **bezprostrednejšie**, **tesnejšie spätá**.

Použitie nevlastnej priamej reči je v texte vždy zdôvodnené funkčne. Obyčajne ide o obsahove menej závažnú časť prejavu opisovanej osoby, ktorého je pokračovaním, prípadne dodatočným nadviazaním. Obsahove závažnejšia časť prejavu osoby sa obyčajne vyjadruje priamou rečou, menej závažná vnútorným monológom alebo nevlastnou priamou rečou.

Od polopriamej reči sa líši tým, že pri nej nejde o „posunutie“ gramatickej osoby. Niekedy je však ťažko rozoznať nevlastnú priamu reč od polopriamej. Ak totiž postava nehovorí o sebe, ale o niekom alebo niečom inom, o osobe alebo predmete prejavu, vtedy i v priamej reči je náležitá 3. osoba. Popri gramatickej osobe je preto rozhodujúca obsahová stránka nevlastnej priamej reči. O nevlastnej priamej reči môžeme bezpečne hovoriť vtedy, ak sa prejav týka hovoriaceho subjektu a podáva sa zväčša v 1. osobe, prípadne ak sa reprodukovaný prejav inej osoby podáva v 1. osobe (je to potom citovaný prejav, včlenený do rozsiahlejšieho vnútorného monológu). Takýto spôsob „citácie“ vo vnútornom monológu sa v Urbanovej próze používa najmä pri výstavbe

zložitých, rozsiahlejších vnútorných monológov. Také prípady, pri ktorých nemožno na základe gramatických znakov rozhodnúť, či ide o polopriamu reč alebo nevlastnú priamu reč, možno považovať za prechodný typ. Sú to napr. infinitívne vety, vety eliptické: Ale odhovárať ho? (*Zh. sv.*, 50.) Tu možno rovnako dobre doplniť: Ale (mám — má) ho odhovárať?

Vynechaním autorského sprievodného alebo úvodného textu pri nevlastnej priamej reči autor dosahuje nielen iný stupeň spätosti s kontextom ako pri reči postáv a vnútornom monológu, ale zároveň vzbudzuje v čitateľovi dojem bezprostredného zážitku opisovaných udalostí. Autor v tomto prípade prejavuje najväčší „ústup“ z textu. Dáva slovo osobe samej — tá sa prihovára čitateľovi. Čitateľ sa preto dostáva akoby do priameho, bezprostredného styku s osobou. Ide tu teda aj o rôzny zástoj autora v texte a o zámerné vytlačenie autorskej reči z epického textu.

Pritom nevlastná priama reč prestupuje podobne ako vnútorný monológ autorskú reč. V prvých Urbanových prózach je tento tvárny prostriedok využitý len náhodne, zatiaľ čo v najnovšom románe ide o bohaté funkčné využitie nevlastnej priamej reči.

M. Urban používa nevlastnú priamu reč ako účinný prostriedok dramatickej autorskej reči, výpravných, zriedkavo i opisných častí svojich románov. Nevlastná priama reč sa podáva v úryvkovitej, kusej forme. Obyčajne sa tu vyjadrujú iba repliky jedného z účastníkov dialógu, zatiaľ čo repliky druhého sa zamlčujú, nevyjadrujú sa.

Príklady

Čo teraz? (*NP*)

Otázka, na ktorú nevedel odpovedať. (*A*)

Unavený hodil sa na pohovku. (*A*) ,Prašivá mobilizácia,‘ (*VM*) zanaďoval v duchu. (*A*) Netýkala sa ho bezprostredne: nebol vojakom, nemusel rukovať, a jednako . . . Neohrozila len jeho prácu. Išla ďalej. Visela ako lavína nad všetkým, čo súviselo s jeho životom. Sama osebe ešte neznamenalala veľa. (*PP*) Čo však, ak povedie k vojne? Čo bude so zápisom, s prednáškami, s fakultou, ba s celou univerzitou? Premiestiť ju? Kedy a kde . . . ? (*NP*) Pri poslednej otázke len-len že sa nahlas nezasmial. (*A*) (*Zh. sv.*, 34.)

Až tam ho švihla otázka (*A*): ,Kam . . . ?‘ (*VM*) Spomenul si, že by mal ísť na políciu — komisariát bol vedľa, pri radnici — a podať trestné oznámenie . . . (*A*) Na koho? Na neznámeho páchatela . . . ? (*NP*) Len-len že sa nahlas nezasmial. Vedel, čo by z toho bolo. Dlhá zápisnica, záplava nepríjemných otázok (*A*) — ako, prečo, začo? — (*NP* — *vsuvka v A*) — a nakoniec by ešte jeho vsadili do basy pre rozširovanie ilegálnych letákov. (*A*) ,Hohó, to nie, do pazúrov im nepoleziem! O takých veciach najlepšie čušať. Spravil som hlúposť; dal som sa nachytať na somárčinu a basta fidi . . .‘ (*VM*) uvažoval napodiv triezvo vo svojej potĺkanej hlave. (*A*) (*Zh. sv.*, 155.)

Pri článku bola aj fotografia en face, ale či je to on alebo Budha o pol dvanásťte v noci, to onen informátor nemohol bezpečne zistiť. (*A*)

A to ešte nebolo všetko. (*A* alebo *NP*)

Kdeže! (*NP*)

Iba potom sa začal opravdivý cirkus. (*NP*)

Pre nešťastný článok na Korinka **sa vrhla polícia**. (A) (Zh. sv., 158—159.) Verubože, ani sa nenazdal: hrdinstvo, chabrosť i **martýrstvo** v pekle, „čistý štít“ zafafraný, stáby sa sto rokov brodil v politike, a obchod . . . (PP)

Škoda reči! (NP)

— Tak, nech sa páči! (P) (Zh. sv., 159.)

Osobitný prípad tvorí striedanie nevlastnej priamej reči a priamej reči v jednotlivých replikách toho istého dialógu.

Príklad

— Tak čo bude? — (P) precedil Papala netrpezlivo cez zafaté zuby. (A)

Vtom sa mladší obzrel. Povedal čosi staršiemu. Aj ten sa obzrel. (A)

Teraz . . . (NP)

Nie. (NP)

Trhani zastali a čakali na nich. (A) (Zh. sv., 146.)

Nevlastná priama reč býva funkčne využitá napr. v prípadoch, keď vyjadruje prejav častejšie opakovaný, charakteristický pre opisovanú osobu. Tak sa opakuje Vrtíkov obľúbený výraz *márnosť šedivá* v Zhasnutých svetlách na stranách 46, 50, 52, 92 a inde.

Zvláštnym typom nevlastnej priamej reči je prejav s 2. os. jedn. čís., príznačný pre rozhovor so sebou samým (česky samomluva).

Príklad

To už neboli výnimky; to bola jednoliata, popudlivá, zlá masa, v ktorej si nerozoznával jednotlivcov. Známe tváre zmizli. Miesto nich mihali sa ti pred očami masky, prázdne, nič nehovoriace strniská bez príznačných črt, bez teploty, čo predtým tieto tváre zohrievala. (NP) (Zh. sv., 85.)

Niektoré typy vnútornej reči zastupujú v najnovšej Urbanovej próze celú epickú pasáž.

Niekedy nemožno s istotou rozhodnúť, či ide o priamu alebo o nevlastnú priamu reč. Na priamu reč poukazuje úvodný autorský text (ktorý pri nevlastnej priamej reči chýba), ale zároveň chýba grafické označenie (bežné pri priamej reči). Takéto prípady sú výnimočné.

Príklady

Iba pred kalvársnym kostolíkom položil si otázku: Čo na to Amálka . . . ? (Zh. sv., 53.)

Sú skonfundovaní, nevedia, čo si o všetkom myslieť, lež Vrtík ich posmeľuje:

Nič to, kamaráti . . . Len sa nebát! Však naši im vytrú kocúra. (Zh. sv., 55—56.)

c) Na vyjadrenie myslenej reči používa M. Urban vo svojej próze stále viac polopriamu reč. Polopriama reč sa líši od autorskej reči zo stránky gramatickej, lexikálnej i slohovej. V texte sa nevyznačuje graficky. Od priamej reči sa líši tým, že sa pri polopriamej reči používa výlučne jedna slovesná osoba, a to 3. os. Tým sa líši aj od nevlastnej priamej reči, s ktorou má spoločné to,

že sa v texte graficky nevyznačuje. Niekedy však nemožno na základe gramatických znakov presne určiť, či ide o polopriamu reč alebo o nevlastnú priamu reč. Tak je to pri menných vetách, pri eliptických vetách, keď chýba sloveso, keď nemožno stanoviť osobu na osobnom zámene a pod. Používaním 3. os. slovesnej blíži sa polopriama reč nepriamej reči. Možno ju preto považovať za prechodný typ od priamej reči k nepriamej. Autor akoby mlčky vypustil úvodný text potrebný pri prevádzaní priamej reči do nepriamej, čím dosahuje polopriama reč osobitný slohový a estetický účinok. Sám subjekt totiž nikdy nemôže o sebe hovoriť v 3. os. Tento fakt poukazuje na „tichý“ zásah autora „posunutím“ slovesnej osoby z prvej alebo druhej na tretiu.

M. Urban používa polopriamu reč účinne na dynamizáciu autorskej reči, na zachytávanie prudkých pohybov mysle a citových stavov opisovaných osôb. Tým, že pri polopriamej reči podobne ako pri nevlastnej priamej reči odpadá úvodný alebo sprievodný autorský text, je daná možnosť rýchleho striedania týchto prostriedkov v texte, ich hladkého, plynulého zapojenia do kontextu v epickej próze. Plynulosť prechodu z autorskej reči do polopriamej a naopak, podporuje nielen zhoda slovesnej osoby a potenciálne aj ten istý slovesný čas, ale aj okolnosť, že nie je graficky vyznačená hranica medzi týmito výstavbovými prostriedkami.

Príklady

... — dal si ešte tri deci. Aj ich statočne vypil, no keď sa mal zdvihnúť, bol už **taký** smelý, že by sa bol pochytil s celým svetom, nielen s Amálkou. (A) Amálka ...? Hohoho ...! (NP či PP?) Svet prežíva historické chvíle, a on má žene sukne strážiť ...? Ani ho nehne! Nič sa jej nerobí, spí si, **tak čo?** Kým on ... Je v službách národa, stojí na stráži, a keď si aj na otčenáš odskočí pod viešku ... Či si nezaslúži, či nepotrebuje trochu osvieženia ...? Isteže, vec jasná ako facka. (PP) Odloží svoj pohár, aby nemusel počítať, a pije zo spoločného, ba nakoniec aj sám objednáva litrík. (A) (Zh. sv., 55.)

Sám Mahút akoby sa bol zháčil. (A) Nezašiel pridaleko? (PP) Uvedomil si to až dodatočne. (A) (Zh. sv., 244.)

Ona sa cíti ponížená ... Prečo ...? Chečo sa mu vyskočiť a metať hromy-blesky na toto obmedzené ponímanie života, ale ... Či je to po **prvý raz?** Či **nevedel** o tom aj predtým? Či si ju nebral **takú?** Či ona sama bola na vine? (PP)

Záplava neprijemných otázok ho zamrazila. Mimovoľne prisadol si k nej a chlácholivo začal (A):

— Alina, duša moja, s touto vecou sa už raz musíme vyrovnat'. (P) (Zh. sv., 260.)

Julo Remeň bol chvíľu v rozpakoch. (A) Má, nemá ...? (PP) Váhal. (A) (PP je tu vsunutá do autorskej reči.) (Zh. sv., 276.)

III. Výstavbové postupy

Základný výstavbový postup v *Živom biči* je charakterizovaný striedaním autorskej reči s rečou postáv. Základné výstavbové prostriedky sú autorská reč a reč postáv. Prítom sa reč postáv poväčšine uskutočňuje ako prehovorený prejav, ako priama reč. Myslená reč, vnútorný monológ sa síce zámerne

používa, ale len v obmedzenej miere. V *Živom biči* pozorujeme teda stúpajúce tendencie k pevnej výstavbe dialogických partii, ale vcelku sa zachováva rozsah i funkčná závažnosť priamej reči, príznačná pre staršiu realistickú prózu. Hranice autorskej reči a reči postáv sa presne zachovávajú. Prechod od autorskej reči k reči postáv je ostrý a vyznačuje sa nielen jazykovými prostriedkami, ale aj grafickými znakmi.

Schematicky možno základný výstavbový princíp v *Živom biči* znázorniť takto: $A - P - A - P$. Reč postáv sa môže pritom rozvíjať viacerými replikami (na dĺžke reťaze replík nezáleží), možno teda rozviesť túto schému takto: $A - P - \dots - P - A$.

Jednotiacu úlohu, hegemóniu textu tvorí autorská reč. V porovnaní so základným výstavbovým princípom v najnovšom Urbanovom románe je princíp v *Živom biči* pomerne jednoduchý, nekomplikovaný. (Príklady na tento postup pozri pri priamej reči a pri autorskej reči.)

Postupne sa však v Urbanovej próze jednotlivé výstavbové prostriedky mnohostranne rozvíjajú. Reč postáv sa vyjadruje popri prehovorenom prejave (priamou rečou) často aj myslenou rečou, nevlastnou priamou rečou a polopriamou rečou. S tým súvisia aj rozmanité spôsoby kombinácie týchto prostriedkov. Repertoár výstavbových prostriedkov i postupov sa obohacuje. Oproti autorskej reči nestojí teraz ako protikladný prostriedok reč postáv vyjadrená iba priamou rečou, ale aj vnútorný monológ, nevlastná priama a polopriama reč. Situácia sa okrem toho veľmi komplikuje tým, že sa tie isté dialogické prostriedky (*CP*, *VM*, *NP*, *PP*) používajú na výstavbu autorskej reči v širšom zmysle. V dôsledku bohatého repertoára dialogických prostriedkov a ich rozšírenia na veľkú oblasť textu možno hovoriť v *Zhasnutých svetlách* o zámernej dialogizácii epického textu. Táto vlastnosť je príznačná pre modernú epickú prózu vôbec. Tým nadobúda aj jazyk a štýl epickej prózy v najnovšom románe M. Urbana osobitný ráz.

Zámerné stieranie hraníc medzi autorskou rečou a rečou postáv, utváranie plynulého prechodu, dosahuje sa rozmanitou kombináciou dialogických prostriedkov na hraniciach autorskej reči a reči postáv i pri výstavbe autorskej reči samej. Základný výstavbový princíp Urbanovej najnovšej prózy je dialogický princíp, preto V. Mináč charakterizuje *Zhasnuté svetlá* ako „prózu v dialógoch“, čím vystihuje odlišný ráz štruktúry tohto románu od klasického typu tohto epického žánru. Zložitý výstavbový princíp, prelmanie, prestupovanie autorskej reči i celého kontextu prudko sa striedajúcimi dialogickými prostriedkami nemožno znázorniť jednou schémou. Možno len naznačiť tendenciu základného výstavbového princípu. Hegemóniu textu preberá dialóg, autorská reč v užšom zmysle klesá poväčšine na spojivo medzi dialogickými prostriedkami. Dochádza teda k prestavbe vnútri štruktúry klasickej epickej prózy.

Schémy

Živý bič

$$\left. \begin{array}{l} A // P \\ A // VM \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{výstavbové} \\ \text{prostriedky} \end{array}$$

základný výstavbový
postup

$A-P-A-P-\dots-P-A$

Zhasnuté svetlá

$$\left\{ \begin{array}{l} A [CP-VM-NP-PP] // P \\ A [CP-VM-NP-PP] // VM \\ A [CP-VM-NP-PP] // NP \\ A [CP VM NP PP] // PP \end{array} \right.$$

základná tendencia

výstavbového postupu

$A [CP-VM-NP-PP] -P-VM-NP-PP$

Príklady

Félix mal tenké uši. Neuniklo mu. (A) „Nevie... Hop! už ani muk“, (VM) povedal si. A celkom vedome zacigánil: (A)

— Parom sa tu vyzná! Hen hore kdesi, (P) — ukázal neurčite rukou na vilovú štvrt. (A)

— Veď vravíš, že si bol uňho (P), — dobiedzal Remeň (A).

— Bol, (P) — ometal sa Félix, ako vedel (A), — ale už by som ta netrafil. (P)

— Nemáš jeho adresu? (P)

— Nemám. (P)

— A ako si sa dostal k nemu? (P)

— Zaviedli ma. (P)

— Kto? (P)

— Akási Nemka. (P)

— To znamená, že je u Nemcov! (P) — zvolal Remeň víťazoslávne. (A)

— Je, (P) — prisvedčil Félix namrzený, že sa nemôže vzoprieť, že tento hrozny človek všetko vyťahuje z neho ako z otvoreného kredenca (A). (Zh. sv., 357.)

— Náš náčelník...? Oj, to je ohromný chlap! (P) — chválil na plné ústa (A). — Nevyťahuje sa ako iní, nezametá človekom, ale ako rovný s rovným. Zavolá, prisadne si, po pleci potlapká, opýta sa: (P) „Serafin, čo si vypijeme...?“ (CP v rámci P) Ohromne kamarátsky! Na takých cestách... Neraz sme si už vedno posedeli i vypili... (P) — usmial sa významne. (A vsuvkou v P) — To teda hej, rád si on posedí i pobeseduje pri poháriku, rád má spoločnosť, čo aj nevelkú, lebo vraj len vól pije sám. A múdry...! Keď sa mu tak rozviaže jazyk, keď sa rozhovorí... Márnosť šedivá! Akoby z knihy čítal. Vtedy by ste ho počúvali aj tri noci za sebou. Ohromný Slovák, ohromný národovec! Ako sa ten v politike vyzná... Toto, hento, a už máš všetko ani na dlani. Ale keď sa nahnevá... Nech Boh zachová! Tak ti je, akoby si stál pred gulometom (P). „Tra-ta-ta-ta-ta-ta-ta-ta, koniec, šlus, basta...!“ (CcP) — napodobňoval zázračnou rýchlosťou jazyka gulomet a obľúbené Zrubcove slová, ktorými končieval svoje hnevne výpady (A vsuvkou v P). — Juj, ostrý ani britva! Len sa mu vtedy nezovať, lebo... Rozdrapil by človeka. Ale to je uňho šťastie, že sa hneď udobrí. Chvilka, a zas ho môžeš na ehlicb natierať. (P) (Zh. sv., 200—201.)

V piatok popoludní na hlavnom veliteľstve zrazu sa zjavil Smutný. Ešte si ani dobre nesadol, už sa spytoval (A):

— Čo to, Maťo...? Počúvam, že sa s Markom v Ryšňave chystáte vyhlásiť samostatnosť... (P)

Zrubec zmeravel. (A) Do paroma! Ako sa mohol Smutný dozvedieť o Ryšňave? Iba ak Marek niekde... (NP alebo PP) „Trepák! Taká vážna vec, a on... Ešte ma do niečoho zatiahne,“ (VM) pohoršil sa. Na šťastie Smutného informácia bola zveličená. (A)

Nezmysel! (NP) Ani on, ani Marek na vyhlasovanie samostatnosti v Ryšňave nepomýšľali. (PP) Chopil sa toho a so smiechom súkal: (A)

— V Ryšňave . . . ? A prečo práve v Ryšňave . . . ? To má byť nejaký nový žart, alebo . . . Či už niet na Slovensku vhodnejšieho miesta? Prosím ťa, kde si to počul? (P)

— Kde . . . Po všetkých bratislavských kaviarňach sa o tom hovorí. (P) (Zh. sv., 281.)

Iné príklady pozri pri jednotlivých druhoch dialogických prostriedkov.

Charakteristika základných výstavbových postupov a pokus o ich schematické znázornenie najlepšie ukazujú na ich výraznú rozdielnu povahu v dielach M. Urbana. V tom spočíva vývinové rozrôznenie Urbanovej prózy, odrážajúce sa na jazyku a štýle jednotlivých diel a autora. Najnovší román má zo stránky umeleckej techniky, zo stránky výstavby textu všetky znaky súčasnej modernej epickej prózy.

Záver

Pri skúmaní textovej výstavby umeleckého diela treba venovať náležitú pozornosť jednotlivým druhom a typom nadvetných výstavbových prostriedkov. Textovou analýzou *Živého biča* a *Zhasnutých svetiel* sme zistili dva základné druhy výstavbových prostriedkov: autorskú reč a reč postáv. Reč postáv zastupovala priama reč a myslená reč. Myslená reč sa členila ďalej na vnútorný monológ, nevlastnú priamu reč a polopriamu reč. M. Urban rozlišuje v *Zhasnutých svetlách* dve vrstvy priamej reči: dej nesúcu priamu reč a dej nenesúcu priamu reč, používanú poväčšine na výstavbu autorskej reči (nazvali sme ju citovanou priamou rečou).

Rozlíšenie nadvetných výstavbových prostriedkov, ich funkčné využitie, ich organizácia v texte pomáhajú odhaliť zákonitosti platné pri výstavbe štruktúry umeleckého diela. Textová výstavba je najvyšším plánom jazykovej výstavby epického diela. Patrí teda do oblasti jazykového výskumu umeleckého diela. Základný výstavbový princíp je zároveň rozhodujúcim činiteľom pri utváraní slohovej osobitosti diela, individuálneho štýlu autora i štýlu príslušného žánru. Výstavba kontextu je jednotiacim faktorom všetkých „nižších“ plánov jazykovej výstavby. Porovnaním *Živého biča* so *Zhasnutými svetlami* sme ukázali, že sa vyvíja, rozširuje jednak repertoár výstavbových prostriedkov, mení sa ich funkčné využitie a frekvencia v rámci jednotlivých diel, jednak sa vyvíjajú umelecké postupy, organizácia výstavbových prostriedkov v Urbanovej próze.

V posledných desaťročiach sa u nás s vývinom výstavbových prostriedkov uskutočňuje prestavba štruktúry epickej prózy, ako to jasne ukazuje konfrontácia výstavby *Živého biča* so *Zhasnutými svetlami*. Pretože *Živý bič* zachováva základný, „klasický“ typ epickej štruktúry, bežný v staršej realistickej próze, vystúpili nám do popredia rozdielne črty výstavby *Zhasnutých svetiel*, ktoré predstavujú moderný typ štruktúry epickej prózy. Zatiaľ čo v *Živom biči*

centrálnym výstavbovým prostriedkom je autorská reč, v *Zhasnutých svetlách* je ním reč postáv. Hierarchia základných výstavbových prostriedkov sa mení. Tento fakt svedčí o dialogizácii epického textu. Dialogický princíp podmieňuje výber výstavbových, jazykových a slohových prostriedkov a ich organizáciu v diele. Preto M. Urban opisuje v *Zhasnutých svetlách* historické udalosti prevažne pomocou prejavov postáv. Osoby sa svojimi prejavmi vyrovnávajú s okolitým svetom, s politickými udalosťami i so sebou. Rýchle striedanie jednotlivých výstavbových prostriedkov umožňuje autorovi zachytiť odraz historických udalostí vo vedomí jednotlivcov, predstaviteľov rozličných spoločenských skupín v celej zložitosti a zámerne odhaľuje rozpory v kapitalistickej spoločnosti. Striedaním rozmanitých dialogických prostriedkov v prejavoch postáv dosahuje autor vnútornú gradáciu prejavov. Rozšírením dialogických prostriedkov na veľkú oblasť textu uskutočňuje dramatizáciu epického textu. V dôsledku toho „zatláča“ autorskú reč do úzadia. Paralele s dialogizáciou epického textu postupuje aj objektivizácia, resp. subjektivizácia epického vyprávania. „Ústupom“ autora z textu podčiarkuje Urban snahu po objektívnosti, dokumentárnosti opisovanej skutočnosti.

Prudký vývin textovej výstavby v umeleckej próze, ilustrovaný na próze M. Urbana, ukazuje na bohatú problematiku v tejto oblasti štylistického bádania. Netreba zdôrazňovať, že sme tu nepodali vyčerpávajúci, podrobný rozbor výstavby kontextu Urbanovej prózy. Išlo nám o charakteristiku základných znakov výstavby textu v jeho próze, o postihnutie základného výstavbového princípu ako rozhodujúceho činiteľa pri výbere jazykových prostriedkov a ich organizácii v diele. So zmenou základného výstavbového princípu mení sa nevyhnutne aj jazyk a štýl Urbanovej prózy, čo sa prejavuje pri dialogizácii zavádzaním prvkov hovorovej reči v širokom zmysle do epickej prózy.

EUGEN PAULINY

KLARETOV GLOSÁR A BOHEMÁR NA SLOVENSKU

I.

O osobe tohto veľkého českého slovníkára, encyklopedistu a pedagóga 14. storočia sme dnes podstatne lepšie informovaní než vtedy, keď Václav Flajšhans vydával jeho diela.¹ Veľkým krokom dopredu bolo odhalenie Klaretovho mena z akrosticha. Podarilo sa Bohumilovi Rybovi najprv neúplne,² neskoršie ho doplnil celkom.³ Celé meno Klaretovo podľa zvláštneho druhu akrosticha v *Glosári* znelo: *Bohemarius Bartholomaeus, dictus Claretus de Solencia*. Ďalej z akrosticha Enigmatiku B. Ryba doplnil, že Klaret mal hodnosť doktora.⁴ Týmito zisteniami sa stali bezpredmetné staršie názory F. M. Bartoša, že Klareta treba stotožniť s roudnickým priorom Petrom, zvaným Clarificator,⁵ a ukázala sa ako opodstatnená skepsa J. Vilikovského o tomto názore.⁶ Sám F. M. Bartoš svoje staršie názory opustil a pustil sa po stope, ktorú vyznačil B. Ryba. Zistil o Klaretovi mnohé fakty základnej dôležitosti.⁷ Ak to spojíme s tým, čo napísal v kritike Bartošovej štúdie Václav Chaloupecký,⁸ vychádza nám o Klaretovej osobnosti dosť plastický obraz.

Podľa faktov zistených od B. Rybu a ostatných Klaret bol nemanželským synom kňaza a nejakej meštianky (prameň ju označuje ako „lahkomyselnú ženu“). Na meštiansky pôvod jeho matky sa usudzuje preto, lebo Klaret mal v Prahe v Starom Měste dom a syn jeho sestry bol v Prahe krájačom súkna. V dokumente z roku 1363 sa pre Klareta udáva prídomok „de Hostin“. Tento prídomok označuje asi pôvod jeho matky. Nebolo by síce pre nás bez významu, keby sme mohli vedieť, či Klaret pochádzal skutočne z východných Čiech, ako sa domnieva Václav Flajšhans, alebo či prídomky „de Hostin“, „de Solencia“

¹ *Klaret a jeho družina* I, Praha 1926; II, Praha 1928.

² *Nové jméno mistra Klareta*, VKČSN 1943, V, třída filos.-hist.-filol.

³ *K rukopisným latinsko-českým slovníkům ostřihomským*, LF 75, 1951, 97—98.

⁴ B. Ryba, *Klaretovo autorství Enigmatiku*, LF 64, 1937, 266—267; pozri tiež LF 75, 1951, 98.

⁵ *Magister Claretus de Solencia a Petrus Clarificator*, LF 60, 1933, 153—157; *Z naší středověké literatury latinské*, LF 64, 1937, 127—133 (o Klaretovi na str. 130—131).

⁶ J. Vilikovský, ČMM 61, 1937, 221—231.

⁷ F. M. Bartoš, *Ještě jednou o mistru Klaretovi*, ČČF II, 1943/44, 143—147.

⁸ ČČH 47, 1946, 369—372.

ukazujú inde. Ale táto otázka je doteraz otvorená. Magister Bartolomej dosiahol vysoké postavenie, lebo sa stal osobným lekárom cisára Karola IV. a arcibiskupa Arnošta z Pardubíc. Dosiahol aj kanonictvo u sv. Víta a arcidiakonát boleslavský. Zomrel asi r. 1379, lebo tohto roku spomínaný syn jeho sestry Antonín vybavuje jeho pozostalosť.

Najdôležitejšie pre nás ostáva, že Klaret bol vedúcim slovníkových a vedeckých prác, ktoré podporoval cisár Karol IV., arcibiskup Arnošt z Pardubíc a olomoucký biskup Jan ze Středy. Jeho základným slovníkovým dielom je *Glosár*,⁹ ktorý robil za štyri roky — podľa V. Flajšhansa najpravdepodobnejšie v rokoch 1364—1368. Je to na svoj čas obrovský vecný slovník latinsko-český, písaný v rýmovaných hexametroch a zhrnujúci celú odbornú terminológiu a pomenovania všetkých vecí známych v onom veku. Výskumy B. Rybu ukázali, že Klaretovým dielom je bezpečne aj *Bohemarius*,¹⁰ tiež vecný slovník, podobný *Glosáru*, ale menší. Ďalej patrí do Klaretovej dielne ešte *Vokabulár gramatický*, *Complexionarius*, *Medicaminarius*, *Physiologiarius*, *Enigmaticus*, *Astronomarius*, *Exemplarius*¹¹.

Súvislosť Klaretovho diela so Slovenskom je niekoľkoraká.

Predovšetkým sa zdá, že ak nie sám Klaret, teda asi niektorý z jeho spolupracovníkov, ako ich vymenúva vo svojom *Glosári*, mal nejakú tesnejšiu súvislosť so Slovenskom alebo aspoň s východnou Moravou. Niektoré lexikálne zvláštnosti sa zdajú ukazovať na predpoklad, že na spracovaní Bohemára sa zúčastnil nejaký Slovák alebo Moravan z východnej Moravy. Túto možnosť opatrne naznačuje aj V. Flajšhans.¹²

Zodpovednejšie by bolo možné hovoriť o tejto veci iba po dôkladnejšom preštudovaní celého materiálu. Ale tu treba hneď priznať, že úplné a celkom bezpečné závery tu nebude možné vyniesť ani po dôkladnom štúdiu, lebo nemožno po 600 rokoch študovať hranice lexikálnych zjavov so zreteľnou istotou. Ale zasa nie sme tu ani celkom bezmocní, lebo rozdielna proveniencia viacerých rukopisov toho istého diela a ich vzájomný pomer, aký sa nám už dnes dosť jasne ukazuje po dôkladnom Flajšhansovom spracovaní a po nových objavoch v Ostrihome, umožňujú nám s pribatím hláskoslovných, gramatic-

⁹ Je to konvenčné pomenovanie, ktoré zaviedol V. Flajšhans, *Klaret a jeho družina* I, Praha 1926, II, Praha 1928. Klaret ho asi nazýval *Bohemarius maior*.

¹⁰ Podľa Klareta asi *Bohemarius minor*.

¹¹ Všetky tieto diela vydal V. Flajšhans, c.d. Tam je aj odôvodnenie Klaretovho autorstva. Pri niektorých prácach sú však už Flajšhansove názory prekonané, porov. ostatný raz B. Ryba, *K rukopisným latinsko-českým slovníkům ostríhomským*, LF 75, 1951, 89—123.

¹² C. d. II, 546: ale mimo tyto stopy nářečí severovýchodního (je jich jistě více, nežli zde uvedeno) nalezneme také stopy moravismů (ano i slovenského rázu, n. př. *ostřížko* = = holič). Jsou to patrně výrazy, jež pocházejí od některých Klaretových spolupracovníků, nám dnes neznámých.

kých a slovníkových zvláštností, ako ich z nárečí poznáme dnes, hodnotiť a zatriedovať jednotlivé zjavy s akousi dosť značnou pravdepodobnosťou. Uvedieme niekoľko príkladov z *Glosára*.

O pomere zachovaných rukopisov *Glosára* k originálu je viacej názorov, ale zdá sa, že pravdepodobný je názor V. Flajšhansa,¹³ podľa ktorého bol originál odpísaný do predlohy, z ktorej vznikli najdôležitejšie odpisy: *Prešporský slovník* a *Rajhradský rukopis*. K týmto dvom rukopisom treba teraz pridať ostrihomský rukopis, ktorý pochádza síce až z druhej polovice 15. storočia, ale pre rekonštrukciu Klaretovho *Glosára* a pre zistenie cieľov, pre ktoré sa Glosár i Bohemár robili, je mimoriadne dôležitý.¹⁴

Porovnanie Prešporského slovníka a Rajhradského rukopisu (ostrihomský slovník nemožno ešte použiť, lebo nie je ešte vydaný) ukazuje, že už v predlohe *Prešporského slovníka* a *Rajhradského rukopisu* boli slová, ktoré možno interpretovať ako moravské, resp. slovenské. Niekoľko príkladov.

Vo verši 1849¹⁵ je latinské slovo *almazia* preložené v *Prešporskom slovníku* ako *almazicz*, kým v *Rajhradskom rukopise* je *almarzycz*.¹⁶ Tento rozdiel si najlepšie vysvetlíme tak, že slovo *almazic(ě)*, ktoré bolo v Uhorsku známe, bolo už v predlohe oboch rukopisov. Pisár *Prešporského slovníka*, ktorý ho poznal, ho pri prepise zachoval, kým český alebo moravský pisár *Rajhradského rukopisu* ho nerozumel a „opravil“ ho chybné podľa slova *almařie* na *almazic(ě)*. Slovo „*almazia*“ nie je dnes známe ani na Morave, ani v Čechách. V našej ankete sa nevyskytuje ani jeden doklad z Moravy.¹⁷

Vo verši 2551 je lat. *pelista* preložené ako *blanarz*, vo verši 1666 je lat. *pellifica* preložené ako *blanarzstvo*. Tak isto je *pellista* preložené ako *blanarz* v Bohemári, verš 855. Ako udáva V. Flajšhans (podľa Zubatého),¹⁸ slovo „*blanár*“ je známe len zo Slovenska, Moravy a českého východného pohraničia. Podľa našej ankety nie je na Morave známe, ale je to azda preto, lebo dnes je už toto slovo zastarané aj na Slovensku.

Vo verši 1696 sa lat. *dulca* prekladá v *Prešporskom slovníku* ako *bolecza*, v *Rajhradskom slovníku* je tu *bolestka*. Treba súhlasiť s Flajšhansovým predpokladom, podľa ktorého sa proti J. Gebauerovi udáva, že v origináli bola *bo-*

¹³ C. d. I, 82.

¹⁴ Porov. B. R y b a, LF 75, 1951, 92 n.

¹⁵ Verše citujem podľa vydania V. Flajšhansa, c. d.

¹⁶ Zakončenie *-ic* namiesto *-icě* je kvôli rytmu (aby nebol hiát.) Pozri V. Flajšhans, c. d.

¹⁷ Keď tu budeme v ďalšom spomínať „našu anketu“, budeme tým myslieť dotazníkovú akciu, ktorú o šiestnástich slovách urobil na moje požiadanie Ústav pro jazyk český, pobočka Brno v 65 moravských a sliezskych obciach. Srdečne ďakujem aj na tomto mieste pracovníkom Ústavu pro jazyk český ČSAV, odbočka Brno, najmä dr. Jos. S k u l i n o v i, za rýchle, presné a ochotné vykonanie celej akcie.

¹⁸ C. d. II, 241.

lecška: V. Flajšhans tu odkazuje na moravské nárečia, v ktorých je *bolačka* = č. bolák;¹⁹ aj v našej ankete je *bolačka* pre moravské nárečia doložená pevne. V tom istom význame existuje aj slovenské *bolčka*.

Vo verši 712 má Prešporský slovník *loza*, v Rajhradskom rukopise je nepochopením *hloza*. Podľa našej ankety *nie je* dnes toto slovo na Morave známe. Proti tomu porov. slovenské *loza* (= západoslovenské „prút viniča“, východoslovenské „vrbový prút“). U Klareta je slovo uvedené vo význame *frux*; možno ide o skrátenu z *frutex*, možno o synekdochu: hroznový prút — hroznový plod — plod. Netreba tu s V. Flajšhansom²⁰ predpokladať prejatie z cirkevnej slovančiny.

Vo verši 1432 sa lat. *convicia*²¹ prekladá ako *przczka* (v Prešporskom i Rajhradskom slovníku) a vo verši 2665 sa slovo *probra* prekladá ako *przieka*. Treba k tomu porovnať slovenské „robiť na prieky“, „robiť priekom“ a pod.

Vo verši 400 je meno ryby *som* (v Prešporskom slovníku a ešte v jednom rukopise). Tak isto má Bohemár vo verši 74. V moravských nárečiach je táto ryba *sumec*, ale na južnom západnom Slovensku je doteraz *som*, *somíc*.

Vo verši 759 sa lat. *silitricum* prekladá ako *surzicze*. V Bohemári, verš 302, je tak isto lat. *silitriticum* preložené ako *surzyczye*. K tomu treba porovnať slovenské *suržica* (= zmes pšenice s ražou). Toto slovo je podľa našej ankety dosť známe aj na Morave.

Vo verši 1796 a v Bohemári verš 537 je lat. *frizorium* preložené ako *ssquarzenyna*. K tomu treba porovnať západoslovenské *škvarenina*. Toto slovo je podľa našej ankety aj v moravkoslovenských nárečiach, ba presahuje aj do hanáckych nárečí.

Vo verši 818 je medzi jahodami *truskacz*. Možno, že ide o skrátenu (časté u Klareta) a že slovo má znieť *truskavec*. V tom prípade by ho bolo treba porovnať so slovenským slovom *truskavica*, *truskavec* (= druh lesnej jahody). Slovo *truskavec* je podľa našej ankety známe v moravkoslovenských nárečiach.

Vo verši 1617 sa lat. *nota* prekladá ako *znak*. V novej češtine zaviedol toto slovo Josef Jungmann. V. Flajšhans sa domnieva,²² že slovo *znak* v češtine po Klaretovi zaniklo. Ale J. Zubatý v poznámke k V. Flajšhansovi upozorňuje, že slovo *znak*, *značit* je bežné na Slovensku.²³

Týchto niekoľko slov, vybraných z veľkého materiálu Klaretovho *Glosára*, nemuselo by byť nijako presvedčujúcim dokladom pre našu tézu, že už pri

¹⁹ C. d. II, 243.

²⁰ C. d. II, 333.

²¹ U Klareta je často z metrických dôvodov namiesto tvaru sg. tvar pl., a to v latinských i českých slovách. Pozri V. Flajšhans, c. d.

²² C. d. II, 523.

²³ O preberaní slovesa *značit* do češtiny pozri V. Blánár. *Vývin významovej stavby sloviés znamenat* — vyznamenat — zaznamenat, *Slavia* XXV, 1946, 63—80.

spracovaní *Bohemára* a *Glosára* musela sa javiť nejaká súvislosť so Slovenskom. Pri niektorých slovách sa možno opierať o výskyt na Morave. Bolo by možné hájiť tiež názor, že pokiaľ pre uvedené slová neexistujú doklady z Čiech, možno to vysvetliť tým, že od čias Klaretových tieto slová v češtine zanikli.²⁴ Týchto niekoľko slov bolo by možno označiť za slová, ktoré nemajú nijakú preukaznosť pre našu tézu.

Proti tomu však možno uviesť, že počet slov, ktoré sa tu dokladajú, je iba ilustratívny, nie je nijako úplný. Konečne, stačilo by, aby sa o celkom minimálnom počte slov dokázalo, že sú slovenskej proveniencie, aby naša základná téza, že už pri spracúvaní *Bohemára* a *Glosára* musela byť nejaká súvislosť so Slovenskom, získala na oprávnenosti. Treba tiež uvážiť, že Klaret mal svojou prácou veľký vplyv na rozvoj českej kultúrnej slovnej zásoby, preto je možné, že tak ako viaceré jeho umele utvorené slová prenikli do českej slovnej zásoby,²⁵ prenikli aj slová slovenskej proveniencie, takže je možné, že viaceré pôvodom slovenské slová dnes už u Klareta nemôžeme rozoznať. Okrem toho moravská slovná zásoba mohla prevziať od XV. storočia (pri valašskej kolonizácii, ba i pri neskorších kolonizáciách) viacej slovenských slov, takže ak je dnes nejaké slovo na východnej Morave a na Slovensku, neznačí to, že to slovo muselo byť na Morave známe aj v XIV. storočí. No z druhej strany treba zasa vždy mať na pamäti, že západoslovenské a moravkoslovenské nárečia tvorili kedysi ten istý alebo aspoň veľmi blízky nárečový celok, takže treba tu pre staršie obdobia predpokladať veľmi blízku slovnú zásobu. Všetky tieto úvahy ukazujú, že je veľmi ťažké získať si jednoznačný názor. No nech sa majú veci akokoľvek, príklady sa zdajú ukazovať, že nie je bezpodstatné počítať pre originál *Glosára* a *Bohemára* s nejakými slovenskými lexikálnymi prvkami.

Na isté vzťahy k Slovákovi sa zdajú ukazovať aj úvodné verše *Glosára*, týkajúce sa „Slověninov“. Už samo postavenie tejto časti je zaujímavé. V prostriedku čisto latinského úvodu (vo veršoch 1—10 sa po latinsky uvádza, prečo *Glosár* skladá, s akou pomocou ho skladal a že ho robil štyri roky, vo veršoch 21—30 sa zasa po latinsky uvádza delenie *Glosára*) sa zrazu vyskytnú 10 veršov (verše 11—20), v ktorých sa obracia latinsko-česky na „rozkochane czechy“, volá ich, aby sa učili, a chváli ich, že „Esse *byti* doctos *vczene* *chtlye* *voiens* *semy* *solos*“ (verše 11—16). Hneď za tým nasledujú tieto štyri verše:

Sperno *uzhrzyem* Sclavos *sslowyenyjny* *zkrziwene* pravos;
 Isti *ty* *variant* *promyenygi* *rzc*z *kazie* *cassant*;
Prawie *ferunt* *prisci* *starzi* *sic* *tako* *mastrzi* *magistri*;
Vmyeti *seire* *volunt* *chtie*, *legisse* *czisti* *nechtie* *noIunt*.

²⁴ Na výskyt uvádzaných slov v češtine usudzujem podľa údajov, ktoré V. Fla j š h a n s uvádza vo svojom slovníku k dielam Klaretovým, c. d. II, 236—523.

²⁵ Napr. *děloha*, *jepice*, *háv*, *záhněda*, *zlatohlav* atd. Pozri B. H a v r á n e k, *Vývoj spisovného jazyka českého*, Čsl. vlastivěda. Řada II, Praha 1936, 28.

Nelichotivú zmienku o „zkřivených Slověnoch“ pripisuje V. Flajšhans slovanským emauzským mníchom.²⁶ Ale súvislosť

vzhrziem Slověniny zkřivené,

ti proměňijí, řeč kazie.

Pravie staří tako mǐstři:

Uměti chtie, čisti nechtie

neukazuje na slovanských mníchov v emauzskom kláštore, ale v protiklade proti klerikom (študentom) českým, ktorí sa spomínajú aj s českou rečou uznanlivo v predchádzajúcich veršoch, bude tu asi reč o klerikoch (študentoch) slovenských. Tí mohli byť Klaretovi (alebo autorovi týchto veršov, ak ide o neskoršiu interpoláciu) svojou rečou skrivení. Slovenčina sa v tom čase odlišovala od češtiny veľmi málo, ale odlišovala sa predsa zreteľne, takže vzhľadom na češtinu mohla znieť ako pokazená čeština. Tak si vysvetlíme, že podľa autora týchto veršov Slovieni (Slováci) premieňajú a kazia reč a neučia sa dosť chytró po česky (vmyeti chtie, czisti nechtie). Podľa mojej mienky ide tu o prvý záznam, týkajúci sa pomeru češtiny a slovenčiny.

II

Viacere diela z Klaretovho okruhu sú zachované vo viacerých rukopisoch na Slovensku.

Najdôležitejší z nich je už spomínaný tzv. *Prešporský slovník*, ktorý je základným rukopisom Klaretovho najdôležitejšieho diela, Glosára. Tento rukopis je uložený v knižnici bratislavskej kapituly a svoje meno dostal od svojho prvého vydavateľa F. Menčíka.²⁷ *Prešporský slovník* je v Bratislave doložený už od roku 1425.²⁸ Václav Chaloupecký sa domnieva, že ho priniesol z Čiech do Bratislavy s ostatnými českými rukopismi vtedajší kapitulný prepošť Čech.²⁹ Niektoré jednotlivosti tohto rukopisu by však svedčili za to, že nebol napísaný v Čechách. Už V. Flajšhans vyslovil názor, že „opisovač rukopisu A (t. j. *Prešporského slovníku*, E. P.) byl jiného nářečí než autor originálu.“³⁰ Niekde je v rukopise neprehlasované ä: verš 2579: *obarzacz*, verš 2610: *po-bigacz*, verš 794: *czakanka*, verš 1265: *czakavecz*, *poczakatel*.³¹

²⁶ V. Flajšhans, c. d. I, 104; *Staroslověnské výrazy u Klareta*, Slovanský sborník... prof. Františku Pastrnkovi, Praha 1923, 26—29.

²⁷ *Prešporský slovník*, Praha 1892.

²⁸ Ipolyi Arnold. *A pozsonyi káptalan XIV. századi könyvtára*. Új Magyar Múzeum VI, 1856, I. zv., 162—171.

²⁹ V. Flajšhans, c. d. I, 80.

³⁰ C. d. I, 82.

³¹ Porov. V. Flajšhans, c. d. I, 82; Gy. Décsy, *Čeština v středověkých Uhrách*, Studia Slavica I, 1955, 285. V niektorých prípadoch sú neprehlasované doklady aj v rukopise rajhradskom.

K týmto dokladom možno priložiť ďalšie. Vo verši 391 má Prešporský slovník meno ryby *hruz*, *Rajhradský rukopis* má *hrzyz*, vo verši 879 má Prešporský slovník medzi menami korienkov meno *kovacz*, ktoré nemôže byť české (*Rajhradský rukopis* tento verš nemá), vo verši 1000 je v *Prešporskom slovníku podkonnyk* (rým ku *kmorník*). V ostatných rukopisoch je *podkonnye*. V Flajšhans sa domnieva, že slovo *podkonník* je umelé, utvorené len pre rým, a že ostatní odpisovači (okrem Prešporského slovníka) sa vrátili k správne tvaru.³² V tejto súvislosti hodno upozorniť, že v slovenčine, pravdaže, len v 18. storočí, je doložené slovo *konník* (= jazdec).³³ Toto slovo mohlo však byť v slovenčine oveľa staršieho pôvodu a mohlo vplývať na zachovanie tvaru *podkonník* v *Prešporskom slovníku*. Vo verši 750 je v *Prešporskom slovníku* tvar *postrzedek*, bežný doteraz v slovenských nárečiach, kým v *Rajhradskom rukopise* je už *prostrzyedek*.

Tieto a podobné doklady síce nejako jednoznačne nedokazujú, že by bol Slovák odpisoval *Prešporský slovník*, ale nesporne oslabujú platnosť náhľadu, že rukopis *Prešporského slovníka* vznikol v Čechách a bol na Slovensko iba náhodne donesený od českého člena bratislavskej kapituly. Napokon, hlavný význam *Prešporského slovníka* pre dejiny kultúrneho jazyka na Slovensku nie je v tom, že by ho bol odpisoval Slovák, ale inde. O tom viacej ďalej.

Druhý text *Glosára* na slovenskom území je zachovaný medzi rukopismi metropolitnej knižnice ostrihomskej. Odpísal ho a dôležitejšie časti z neho publikoval Bohumil Ryba.³⁴ Tento text nie je závislý od textu *Prešporského slovníka*³⁵ a sám tento rukopis alebo jeho predloha (to je pravdepodobnejšie) má súvislosti s Moravou.³⁶ Gy. Décsy ukazuje okrem toho ešte na zaujímavý fakt, že texty ostrihomskeho rukopisu, v ktorom je aj *Glosár*, hoci sú zapísané v druhej polovici XV. storočia, zachovávajú pravopis (a možno povedať i jazyk) z konca 14. storočia.³⁷ To by podľa Décsyho svedčilo o tom, že rukopis vznikol v Uhorsku alebo na Morave, kde v čase napísania rukopisu neboli podmienky pre preberanie nového Husovho pravopisu a vyvinutejšej formy jazyka z Čiech, lebo Matiaš Korvín bol protihusitskej orientácie.

Porovnanie ostrihomskeho textu *Glosára* s textom prešporským a s ostatnými nateraz nie je dobre možné, lebo B. Ryba vydal z textu iba tie čiastky, ktorými sa doterajšie texty dopĺňujú alebo opravujú.

Z ďalších Klaretových diel je dôležitý text *Bohemára*, a to rukopis zapísaný

³² C. d. II, 393.

³³ J. K o l l á r, *Národné spievanky* I, 173 (Bratislava 1953).

³⁴ B. R y b a, *K rukopisným latínsko-českým slovníkům ostřihomským*, LF 75, 1951, 92 n.

³⁵ B. R y b a, c. d., 93.

³⁶ B. R y b a, c. d., 114.

³⁷ Gy. D é c s y, *Čeština v středověkých Uhrách*, *Studia Slavica* I, 1955, 286.

Martinom zo Strážnice. S rukopisom *Bohemára*, o ktorý ide, sú zapísané aj Dialogi Bohemarii a tvoria s ním jeden celok. V tom istom rukopise, v ktorom je zapísaný *Bohemár* Martina zo Strážnice, je aj Sekvencionár magistra Konráda, zapísaný od Wenceslaa de Bzenecz, dicto Barthossek (resp. v inom explicitu Bartholomeus, dictus Wenczezlus). Text *Bohemára* a Dialogov je zapísaný asi r. 1379, text Sekvencionára je zapísaný r. 1385. Podľa pôvodu zapisovateľov (Strážnica, Bzenec) sa texty oboch zapisovateľov pokladajú najčastejšie za moravskoslovenské.

Najcharakteristickejším znakom *Bohemára* a Dialogov Martina zo Strážnice je zmena $t > c$, $d > dz$, napr.: *vczinek* (209),³⁸ *pruczie* (213), *dzyetel* (98), *rozczyescye* (132), *czychi* (38), *czyelo* (406), *dzyekan* (366), *pyedzymuzyk* (371), *ryczyer* (357), *dzyed* (477), *rodzyeczka* (480) atď. atď. J. Jireček³⁹ prináša aj ďalšie zvláštnosti: nedostatok úplnej zmeny $u > i$; *ie* rozšírené na *iej*: *paniej*, *prvniej*; nedostatok úplnej zmeny $o > uo$; prothetické *h*: *hožeh*, *hohen* atď. a ešte niektoré iné zvláštnosti v hláskosloví a tvarosloví.

Doteraz boli známe tri rukopisy *Bohemára* (medzi nimi aj *Bohemár* zapísaný Martinom zo Strážnice). Teraz k nim pribúda štvrtý rukopis ostrihomský.⁴⁰ Z týchto rukopisov má pre nás najväčšiu dôležitosť rukopis zapísaný Martinom zo Strážnice (V. Flajšhans ho označuje *O*) a rukopis ostrihomský (B. Ryba ho označuje *N*). Ostatné dva rukopisy označuje V. Flajšhans *E*, *F*. Podľa explicitu bol rukopis *O* zapísaný Martinom zo Strážnice *anno MCCC nono*, teda r. 1309. Ale zrejme sú tu vynechané desiatky rokov. V. Flajšhans na základe rozmanitých úvah predpokladá rok 1379. A tento rok sa vo všeobecnosti konvenčne prijíma.

Okrem jazykových zvláštností, ktoré sme pre *Bohemár* Martina zo Strážnice a pre jeho Dialogi Bohemarii uviedli vyššie podľa doterajšej literatúry, treba upozorniť ešte na niekoľko zaujímavostí, ktoré doterajšie územné zaradenie tohto rukopisu pozmeňujú. Prejavujú sa v ňom stopy mäkkenia *te*, *ne*, keď ide o *e z b* alebo o praslovanské *e*, napr.: *owczyenyecz* (637), *nyewyesta* (477), *polednye* (20), *czyesyerz* (= tesár, 811). Okrem toho sú tu nepravidelnosti v rozložení *r* — ř: *rohorce* (342, 599), *papierz* (343), *ryczyer* (357), *naprzstek* (787). Pozoruhodné sú ešte niektoré iné hláskoslovné jednotlivosti: verš 272 *scztwrt* treba čítať *štvt* (ostatné rukopisy ukazujú na *čtvrt*); verš 487 *maczocha* (ostatné rukopisy majú *maczecha*), verš 158 *myedwyed* (ostatné rukopisy — aj *Glosára* — majú český tvar *nedwyed*), verš 254 *czyesto*, iný rukopis má nepochopením *czyesta* a zasa iný rukopis má český tvar *tyesto*; meno šrotu majú rukopisy

³⁸ Číslo veršov podľa V. Flajšhansa, *Bohemár*, LF XIX, 1892, 381—391, 476—490.

³⁹ *O zvláštnostech češtiny ve starých rukopisech moravských*. Rozpravy KČSN VII, 2, Praha 1887, 18—19.

⁴⁰ B. Ryba, LF 75, 1951, 91—92.

českej proveniencie zapísané ako *tlucz* (tak aj v *Glosári*), ale v *Bohemári* Martina zo Strážnice je *klucz* (754); tento tvar upomína na stredoslovenský tvar *klě* (a podobne *klěl*, *klk*, *Klstá*).⁴¹

Zo slovníkových zvláštností by som upozornil na *czrwotocz* (199), v iných rukopisoch je *drzyewotocz*; *klepecz* (655, 880), v iných rukopisoch je *klew* (= lep), *cleczye* (= klietka); tu je úmyselne zmenené na typicky slovenské slovo *klepec*,⁴² *sydlo* (880), v iných rukopisoch je *osydlo* — znova je tu typicky slovenské slovo; *yatki* (685), v iných rukopisoch *krám* (porov. dnešné české *masné krámy* so slovenským a moravským *jatka* = predajňa mäsa); *medownyk* (285), ostatné rukopisy — i *Glosár* — *mednyk*; *rucznyk* (627), v iných rukopisoch *vbrussecz*; *lamacz* (866), v iných rukopisoch *zednyk*; *zuzel* (= žužel. 191), v iných rukopisoch *zyzala* (= žízala). Ďalšie príklady prináša V. Flajšhaus⁴³ a ešte ďalšie by sa dali priniesť podrobnejším porovnaním textov. dnes už dobre vydaných V. Flajšhansom.

Ale už uvedené doklady sa zdajú ukazovať, že rukopis *Bohemára*, zapísaný Martinom zo Strážnice, neukazuje tak výrazne na moravskoslovenské nárečie, ako sme sa doteraz nazdávali. Mäkčenie *t, ň* pred *e z ь* a pred *e* praslovanského pôvodu nie je známe v moravskej slovenčine.⁴⁴ Rovnako tak zápis *štvert, macocha* a azda i *kluč* nijako nepoukazujú na moravskoslovenské nárečové prostredie. Ani slovníkové zvláštnosti, ktoré sú priam charakteristické pre *Bohemár* Martina zo Strážnice, nezdaajú sa poukazovať na moravskú slovenčinu. O veci možno povedať síce len predbežný a dočasný úsudok, ale podľa jazyka ukazuje *Bohemár* Martina zo Strážnice skôr na oblasť trenčiansku než na moravskoslovenskú.

Istá možnosť vysvetliť zvláštnosť, že rukopis zapísaný príslušníkom moravskoslovenského nárečia má znaky ukazujúce na iné nárečie, by sa poskytovala porovnaním s ostrihomským rukopisom *Bohemára*. B. Ryba zisťuje, že ostrihomský rukopis *Bohemára* má síce najbližšie k rukopisu Martina zo Strážnice, ale nie je jeho odpisom, pretože sú v ňom aj také verše, ktoré nie sú v rukopise Martina zo Strážnice. B. Ryba sa domnieva, že oba rukopisy sa opierajú o spoločnú predlohu. Zisťuje, že už táto predloha mala niektoré dialektologické

⁴¹ Vec si možno vysvetliť aj tak, že v predlohe sa *k* písalo písmenom *c* a pisár odpisujúci predlohu, nevšimol si, že sa slovo začína na *t* (resp. *t* bolo zapísané ako *c*), čítal slovo *tlucz* ako *clucz* a prepísal ho ako *klucz*.

⁴² Pozri V. Flajšhaus, c. d. II, 303.

⁴³ *Z dějin našich nářečí*, NŘ VIII, 1924, 161—166.

⁴⁴ V preklade *Million M a r c a P o l a*, ktorý údajne vznikol začiatkom XV. storočia v Letoviciach (okres Boskovice), sa však také doklady vyskytujú. Porov. Jos. J i r e č e k, *O zvláštnostech češtiny*, 20—21; Josef H r a b á k, *Studie ze starší české literatury*, Praha 1956, 76—77 (tam aj ďalšia literatúra). Ale tento rukopis vykazuje aj iné odchylky od letovického nárečia. Doc. Fr. K o p e č n ý nevyklučuje (ústne) možnosť jeho vzniku v oblasti Kelče.

zvláštnosti, ktoré sa doteraz pripisovali Martinovi zo Strážnice. Vidieť to z toho, že oba rukopisy (O — Martina zo Strážnice, N — ostrihomský) majú proti ostatným dvom rukopisom (E, F) spoločné dialektologické zvláštnosti. Zaujímavé sú najmä doklady na zmenu $t > c$, $d > dz$, ktorá je aj v rukopise ostrihomskom a ktorá sa pokladala doteraz za typickú pre rukopis Martina zo Strážnice. Napr.: *ploczycze* O, N (= ploticě), *bradaczycze* O, *bradaczycie* N (= bradaticě), *raczyczye* O, *raczycze* N (= ratiště). V tejto súvislosti treba spomenúť aj doklady z ostrihomského rukopisu, v ktorých je namiesto náležitého *c* písmeno *t*: *tyhla*, *tyh* (= čin), *wlastowitie* (= vlašťovicě), *drlytye*, *krtytye* (= -cě), *switie* (= -cě), *trubitye*.

Vyskytujú sa tu ďalej doklady bez prehlásky $ü > ě$: *yaskynie*, *yazwecz*, *czassie*, *medwiedicza* (tu treba upozorniť aj na začiatočné *m*- namiesto *n*-), *swerzepicza*, *tihehnycza*.

Zaujímavé sú aj lexikálne zhody ostrihomského rukopisu a rukopisu Martina zo Strážnice proti ostatným dvom rukopisom: *byelorzyt* O, N — *lyska* E, F; *beczka* O, N — *sud* E, F; *wyedro* O, *wedro* N — *kbel* E, F; *czban* O, N — *banye* E, F; *rucznyk* O, N — *vbrussecz* E, F; *kram* F — *yatki* O, *yatki* N.⁴⁵

Tieto všetky fakty by sa zdali ukazovať, že nielen rukopis Martina zo Strážnice, ale aj spoločná predloha tohto rukopisu a ostrihomského rukopisu mala také jazykové znaky, ktoré ukazujú na Slovensko. Ak sa vznik *Bohemára* Martina zo Strážnice kladie na rok 1379, jeho predloha je iste staršia, a teda sa blíži k času, v ktorom vznikol originál. Teda aj takto, celkom z druhej strany, dostávame sa k úvahám, že pri vzniku *Bohemára* možno rátať s nejakou slovenskou účasťou.

Záver

V tomto článku som sa pokúsil ukázať na Klaretovu prácu z hľadiska slovenského. Z tohto hľadiska sa ukazujú dva momenty.

Podľa jedného by sa zdalo, že už pri skladaní Klaretových prác, *Glosára* a *Bohemára*, treba brať do úvahy nejakú slovenskú účasť. Zdá sa, že už do originálu týchto prác sa dostávali lexikálne slovakizmy. Možno bol nejaký Slovák medzi Klaretovými spolupracovníkmi, možno mal Klaret (alebo niektorý jeho spolupracovník) slovenského informátora. Ale túto druhú možnosť by som pokladal za menej pravdepodobnú, pretože lexikálne prvky, ktoré sa ukazujú ako slovakizmy, nemajú charakter lexikálnych prevzatí, lež stoja na mieste existujúcich českých slov. Ale táto vec je vlastne dôležitejšia pre dejiny českého spisovného jazyka. Pre dejiny kultúrneho a spisovného jazyka na Slovensku je presné zistenie závažnosti tohto momentu dôležité iba potiaľ, že je potrebné rozlíšiť slovakizmy, ktoré by boli v origináli Klaretových prác, od slovakizmov.

⁴⁵ Pozri B. R y b a, LF 75. 1951. 91—92.

ktoré do jednotlivých rukopisov prenikli vtedy, keď sa používali a prepisovali na Slovensku a Slovákmi.

A tu prichádzame k druhému momentu, ktorý je dôležitý pre dejiny kultúrneho a spisovného jazyka na Slovensku. Je známe, že Klaretov *Glosár* a *Bohemár* boli vlastne učebnicami. A tu sa stretávame s faktom, že tieto diela boli na Slovensku, ba prepisovali ich Slováci pre vlastné potreby. *Glosár* nachádzame pri kapitule v Bratislave a v Ostrihome (zrejme pre potreby kapitulných škôl) a *Bohemár* zasa jednak pri kapitule v Ostrihome, jednak druhý exemplár Bohemára (rukopis Martina zo Strážnice), ktorý sa viaže jazykovo s ostrihomským, ukazuje na spoločnú predlohu a sám má nárečové prvky, ktoré sa zdajú ukazovať na trenčiansku oblasť. Prítom je bratislavský *Glosár* z konca 14. storočia, *Bohemár* Martina zo Strážnice je z roku 1379, a teda jeho predpokladaná predloha je ešte staršia.

Tieto fakty ukazujú, že prenikanie spisovnej češtiny na Slovensko sa nedialo nijako živelné. Naopak, badať tu isté prvky organizovanosti. Možno usudzovať, že sa čeština aspoň na západoslovenských kapitulných školách vyučovala už koncom 14. storočia. Čeština sa tu pestovala pri vzdelávaní kňazského dorastu asi preto, aby ju kňazi mohli používať pri svojej pastoračnej činnosti. Takto sa ukazuje, že táto cesta češtiny na Slovensko je aj jednou z ciest, ktoré spôsobili neskoršie ponímanie češtiny ako spisovného jazyka tvoriacej sa slovenskej národnosti. Okrem toho prenikanie českých literárnych pamiatok na Slovensko — cez kapituly (kapitulné školy) a kláštory — v 14. storočí je takto ľahko vysvetliteľné.

KATARÍNA HABOVŠTIÁKOVÁ
 NIEKOLKO POZNÁMOK
 O BERNOLÁKOVEJ SPISOVNEJ SLOVENČINE

Roku 1962 bude 200 rokov od narodenia Antona Bernoláka a 15. januára 1963 150 rokov od jeho smrti. Životné dielo tohto priekopníka spisovnej slovenčiny si nesporne zaslúži, aby sme mu venovali primeranú pozornosť.

K hlbšiemu štúdiu Bernolákovho diela a spisovnej slovenčiny bernolákovského obdobia treba pristúpiť predovšetkým z dvoch dôvodov:

1. v minulosti sa Bernolákovo počín často hodnotil z ideologicko-politických príčin nespravodlivo,
2. doterajšie naše vedomosti o Bernolákovom diele a o bernolákovskej spisovnej slovenčine sú len rámcové, často i neúplné.

Z nespravodlivých súdov o Bernolákovskej spisovnej slovenčine pripomeňme iba už známe obvinenia, že Bernolák sa zaslúžil o odtrhnutie Slovákov od spoločného spisovného jazyka a že mal protičeské a hungaristické úmysly.¹ Za príčinu vzniku Bernolákovskej spisovnej slovenčiny sa zase nesprávne pokladali i náboženské dôvody.² Na historické korene vzniku Bernolákovskej spisovnej

¹ Napr. J. J a k u b e c vo svojich *Dějínách literatury české* (II. díl, II. prepracované a rozšírené vydanie, Praha 1934, 83) obviňuje Bernoláka, že chcel „přidusiť bohemizmus“ a „nastoliť hungarizmus“. Podobne aj A. P r a ž á k vo svojich *Dějínách spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu* (Praha 1922, 133) hodnotí Bernolákovu uzákonenie spisovnej slovenčiny ako rozkolnícky počín. No ešte vyostrenejšie kritizuje Bernoláka v štúdiu *Cesta k spisovné slovenštině* (v zborníku *Česi a Slováci, Literárne dejepisné poznámky k československému poměru*, Praha 1929, 75—79. V Bernolákovskej slovenčine vidí „vlastně a především akt politický“ (str. 76).

Ini zase našli zámenku na odsúdenie A. Bernoláka v jeho *Predslove k Slowáru*, na základe ktorého obviňovali Bernoláka z maďarónskeho zmýšľania. Prvý na toto miesto v *Predslove* upozornil M e n t o r (Ján Donoval) v posudku I. zväzku almanachu *Tovaryšstva v Literárnych listoch IV, 1894, 38*. Obvinenia Bernoláka z maďarónstva vyvrátil D. R a p a n t v štúdiu *Maďarónstvo Bernolákovo*, Bratislava 1930.

² Napr. J. V l ě k (*Dějiny české literatury*, zv. III, II. vyd., Praha 1931, 289) píše, že „konkurence a zčásti i odpor proti krajanům evangelickým, přidržujícím se „husitské“ češtiny byly jejím hlavním podnětem a vzpružinou“. Náboženské dôvody vo vzniku spisovnej slovenčiny vidia i S. C z a m b e l (*Slováci a ich reč*, Budapešť 1903, 184), z českých jazykovedcov najmä B. H a v r á n e k (*Vývoj spisovného jazyka českého*, Československá vlastivěda, Řada II, III/2, Praha 1936, 104—105) a J. B ě l i ě (*Poměr mezi češtinou a slovenštinou*, Slovo a slovesnost XIV, 1953, 40).

slovenčiny prvý poukázal J. Vlček, keď hodnotil bernoláčtinu ako „iba prvý krok od spisovnej češtiny k čistej slovenčine, ktorá ešte len prírodným, nie literárnym životom, žila medzi Tatrou a Fatrou“.³ Na dejinnú podmienenosť Bernolákovej spisovnej slovenčiny poukazovali aj iní,⁴ ale až J. Tibenský, vychádzajúc z marxistickej teórie o vývine národa a národných jazykov, správne charakterizoval „Bernolákov čin ako logický a zákonitý výsledok dlhého procesu, ku ktorému dochádza na určitom vývinovom stupni slovenského národného jazyka“.⁵ Motivovanosť bernolákovského hnutia „ideológiou slovenskej národnosti v osvietenskom chápaní, ktorá prerastá u najvynikajúcejších členov družiny, u Fándlyho a Hollého v ideológiu novodobého slovenského národa“ správne vysvetľuje aj E. Pauliny.⁶ Spomenuté práce Tibenského a Paulinyho politicky a ideologicky „rehabilitovali“ Bernolákovo dielo a zároveň nepriamo boli podnetom aj pre súčasných bádateľov pristúpiť k bližšiemu osvetleniu Bernolákovej spisovnej slovenčiny.

Druhý dôvod, pre ktorý pokladáme za potrebné prehĺbiť naše doterajšie poznatky o Bernolákovej slovenčine, chceli by sme ilustrovať na príklade o tom, aké sú naše doterajšie vedomosti o Bernolákovi a jeho diele neúplné. Ak si všimneme podrobnejšie podaktoré parciálne otázky, vynuárajúce sa nám v súvislosti so spisovným jazykom Bernolákovým, musíme priznať, že máme ešte veľa nejasností, veľa nevyriešených odpovedí. Jednou z takýchto závažných čiastkových otázok je napr. otázka prameňov Bernolákovej spisovnej slovenčiny. Pri jej skúmaní vystupujú dva problémy: pomer Bernolákovej spisovnej slovenčiny 1. k slovenským nárečiam, 2. k spisovnej češtine a k staršiemu spisovnému úzu na Slovensku, najmä v Trnave. V rámci prvej otázky sa zase stavajú tieto problémy: a) ktoré zo západoslovenských nárečí tvorí jadro spisovného jazyka Bernolákovho, b) aká je účasť stredoslovenských, najmä oravských nárečí na Bernolákovej spisovnej slovenčine.

Všetci doterajší bádatelia sa zhodujú na západoslovenskom nárečovom charaktere bernoláčtiny, ale rozchádzajú sa v tom, ktoré zo západoslovenských nárečí je vlastne východiskom Bernolákovej spisovnej slovenčiny. Tak napr. Jungmann pokladal bernoláčtinu za „podřečí nitranské“.⁷ J. Vlček ju zase

³ J. Vlček, *Dejiny literatúry slovenskej*, III. vydanie, Turč. Sv. Martin 1933, 35.

⁴ Napr. aj A. Miškovič, *Roku 1944 bude sté výročie uzákonenia spisovnej slovenčiny?*, Kultúra VIII, 1936, 443—446, H. Bartek, *Anton Bernolák*, Trnava 1937, 11.

⁵ J. Tibenský, úvodná štúdia k Fándlyho *Výberu z diela*, Bratislava 1954, 60. — K marxistickému zhodnoteniu A. Bernoláka prispel J. Tibenský aj štúdiou *Význam diela Antona Bernoláka vo vývine nášho spisovného jazyka*, KŽ VII, 1952, č. 40.

⁶ E. Pauliny, *Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského jazyka a našej národnej kultúry*, sborník O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov, Bratislava 1956, 115.

⁷ *Historie literatury české*, 2. vyd., 359 (citované podľa A. Pražáka, *Dějiny spisovné slovenštiny*, 136).

považuje za „západný dialekt so zvláštnym odtienkom trnavským“,⁸ na inom mieste však zdôrazňuje spojitosť Bernolákovej spisovnej slovenčiny s knižnou češtinou a jej umelosť.⁹

Czambel spomína, že niektorí ľudia, odvolávajú sa na vlastné výpovede Bernolákove, tvrdia, že Bernolák sa neopieral o nijaké živé nárečie, ale iba „pravopisne upravil katolícko-spisovnú reč svojho veku“.¹⁰ Czambel však stotožňuje bernoláčtinu so západoslovenským nárečím, ktoré podľa kultúrneho centra nazýva trnavským.¹¹

V tejto súvislosti treba ešte pripomenúť, že sám J. Fándly, prvý praktický používateľ a rozširovateľ bernoláčtiny, odlišuje trnavčinu od spisovného jazyka Bernolákovho. Rozoznáva „čistotnú slovenčinu“, t. j. spisovný jazyk, a „domácu obyčajnú, každodennú slovenčinu“, t. j. nárečie. Fándly uznáva záväznosť bernolákovskej kodifikácie.¹²

Trnavský nárečový základ videl v bernoláčtine už aj J. M. Hurban.¹³ Za nárečie západoslovenské bez bližšieho miestneho určenia pokladali Bernolákovu slovenčinu J. Jakubec.¹⁴ M. Weingart¹⁵ a A. Pražák.¹⁶ F. Peřinka¹⁷ vidí základy bernoláčtiny v trnavsko-nitrianskom nárečí.

K výskumu nárečového základu Bernolákovej spisovnej slovenčiny podstatne prispel V. Vážný¹⁸ rozborom konkrétnych jazykových faktov v bernoláčtine a ich porovnaním so stavom v slovenských nárečiach. On sa vlastne prvý neuspokojil s tradičným hodnotením bernoláčtiny ako spisovného jazyka vybudovaného na základe západoslovenských nárečí, ale skúmal, v ktorých slovenských nárečiach sú jednotlivé charakteristické znaky Bernolákovho spisovného jazyka. Tak napr. zisťuje, že podstatné znaky bernoláčtiny — mäkké spoluhlásky *d*, *t*, *ň*, *l* v trnavčine (ani v ostatných západoslovenských nárečiach) nie sú, ale sú vo východnej časti dolnej Trenčianskej pod Vlárrou alebo v Ponitří a na strednom Slovensku (okrem niekoľkých výnimiek ako

⁸ *Dejiny literatúry slovenskej*, 35.

⁹ *Jubileum Bernolákovo*, Prúdy IV, 1912—13, 141: „[Bernolák] nevolí nářečí lidového šmahem, nýbrž západoslovenský dialekt slučuje s knižnou češtinou v přechodní útvar umělý.“

¹⁰ S. Czambel, *Slováci a ich reč*, Budapešť 1903, 185.

¹¹ Tamže, 185.

¹² J. Fándly, *Důverná zmlúva I*, 7, *Pilní Hospodár I*, 33 (porov. J. T i b e n s k ý, c. d., 66 a L. S v r ě k o v á, *Juraj Fándly a bernolákovská jazyková norma*, JS IV, 1950, 193, *Tovaryšstvo I*, 52).

¹³ *Das nationale und litterarische Leben der Slowaken in Ungarn*. Jordans Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft II, 1844, 18.

¹⁴ *Dějiny české literatury II*, 1951, 84.

¹⁵ M. Weingart, *Přispěvky k studiu slovenštiny*, Bratislava 1923, 734, 748.

¹⁶ A. Pražák, *Dějiny spisovné slovenštiny*, 139.

¹⁷ F. Peřinka, *Slovenská lexikografia do r. 1930*, Prúdy XV, 1931, 8.

¹⁸ V. Vážný, *Spisovný jazyk slovenský*, Čsl. vlastivěda III/2, 156—159.

otec, mlátec v bernoláčtine). Pri hláske *n, ň* Vážný zisťuje, že je v bernoláčtine takmer v tom rozsahu ako v češtine alebo v západoslovenskom nárečí na Záhori. Vážný poukázal aj na celý rad znakov, ktorými sa bernoláčtina zhoduje so stavom v západoslovenských nárečiach a zároveň i so stavom v nárečiach moravských a českých, pričom však zastáva názor, že „Bernolák nevychádzel pri svém kroku z nejakého určitého nárečí slovenského, ktoré by chcel povýšiť na spisovnú reč, — tak jako to učinil později Štúr s nárečím středního Slovenska, — nýbrž vychádzel ze základu, jež mu poskytovala tehdejší spisovná čeština, který upravil tím, že uvedl do něho některé jevy všeobecně slovenské anebo západoslovenské v duchu tendence katolické spisovné řeči československé. Konkrétnějšího základu dialektického v Bernolákově slovenštině zjistiti nelze“.¹⁹ Pri hodnotení bernoláčtiny Vážný vychádza z buržoáznej koncepcie o jednotnom československom národe a jednotnom československom jazyku. Usiluje sa čo najviac vyzdvihnúť spoločné črty bernoláčtiny s češtinou a zatlačiť do úzadia domáce slovenské pramene Bernolákovho jazykového základu. Je síce pravda, že Bernolák viac staval na českej spisovnej tradícii ako E. Štúr (no i ten na nej staval), nesporné však je aj to, že západoslovenské nárečia (a treba dodať, že vo viacerých znakoch aj východoslovenské nárečia) sa v mnohom zhodujú s nárečiami moravskými a českými, alebo ináč povedané, že stredná slovenčina (a prirodzene, že do značnej miery i štúrovčina) zaujíma osobitné postavenie v rámci západoslovenských jazykov. Ale práve pre tieto zhody západoslovenských nárečí s nárečiami moravskými a českými nemožno zľahčovať slovenský charakter bernoláčtiny. Je pochopiteľné, že Bernolák ako človek zemianskeho pôvodu, žijúci za osvietenských čias, nemal taký vzťah k ľudovému jazyku, k nárečiam, ako ho mali štúrovci. Preto ani nárečový základ nie je v bernoláčtine taký zrejmý ako v štúrovčine.²⁰ No pre spravodlivosť treba priznať, že ani Štúr nevychádzal z nejakého konkrétneho stredoslovenského nárečia. Konštatuje to napokon v ďalšej kapitole aj sám V. Vážný, keď píše: „Štúr s porozumením a úspechom vybral znaky nejcharakterističtější společné největší části středního Slovenska s částečným zřetelom i na slovenský západ a východ a ty uvedl do spisovné slovenštiny.“²¹

Na druhej strane však treba zdôrazniť, že Bernoláková spisovná slovenčina nie je odtrhnutá od slovenských nárečí, nie je to jazyk vyabstrahovaný alebo vymyslený. Bernoláčtina tvorí organické vývinové spojivo medzi češtinou

¹⁹ Tamže, 159.

²⁰ Staršie názory na nárečový základ štúrovčiny, ako aj vlastný názor na vec, vybudovaný na základe porovnania hláskoslovných, tvaroslovných, sčasti i syntaktických znakov štúrovčiny so slovenskými nárečiami priniesol A. H a b o v š t i a k, *Ludovít Štúr a slovenské nárečia*, SR XXI, 1956, 218—232, najmä 222—230.

²¹ V. V á ž n ý, c. d., 165.

na jednej strane a spisovnou slovenčinou, vybudovanou na stredoslovenskom základe, na druhej strane. Bernolák ako „dôsledný kodifikátor toho, čo pred ním vyše sto rokov v tlači katolíckych Slovákov rástlo a zrelo ako rečový fakt“,²² vychádzal, prirodzene, i z českého spisovného jazyka, no silne poslovenčeného kultúrnou západoslovenčinou (budujúcou na jazykových faktoch západoslovenských nárečí).²³ Kultúrny západoslovenský základ svojej kodifikácie však do istej miery modifikoval aj prvkami stredoslovenskými, ktoré podľa prof. E. Paulinyho už od najstarších čias prejavovali silnú tendenciu prenikať aj na západné a východné Slovensko.²⁴

Na Vážneho názory o bernoláčtine nadväzuje K. Horálek tvrdením, že bernoláčtina „stojí najbližšie k nárečiu trenčanskému“. Horálek zaznamenáva aj „dostí silný vliv spisovné češtiny“, ale o stredoslovenských prvkoch v Bernolákovej spisovnej slovenčine sa nezmieňuje.²⁵

H. Bartek zdôrazňuje, že bernoláčtina sa nekryje ani s jedným západoslovenským nárečím a obraňuje Bernolákove vedomosti o stredoslovenských nárečiach poukazom na stredoslovakizmy v Bernolákovom *Slowári*.²⁶

Zo slovenských jazykovedcov venoval najväčšiu pozornosť otázke vzťahu spisovnej bernoláčtiny k slovenským nárečiam J. Mihál.²⁷ Hoci predmetom jeho štúdie je Bernolákovo *Slowár*, predsa rieši aj otázku nárečového základu *Slowára*. Mihál si všíma, čo sa v Bernolákovej slovenčine zhoduje s trnavským alebo iným západoslovenským nárečím. Východiskom porovnávanie Bernolákovej spisovnej slovenčiny so stavom v slovenských nárečiach je mu nielen Bernolákovo *Slowár*, ale aj jeho gramatické práce, pričom si všíma aj to, nakoľko je Bernolákovo *Slowár* v zhode s jeho *Gramatikou* a v čom sa od nej odlišuje. Pri tomto výskume nezameriava sa len na oblasť lexiky, ale venuje sa aj rozboru niektorých základných hláskoslovných a tvaroslovných javov v Bernolákovej spisovnej slovenčine. Kým vzťah Bernolákovej spisovnej slovenčiny k západoslovenským nárečiam objasnil Mihál pomerne podrobne, vzťah bernoláčtiny k strednej slovenčine alebo presnejšie k oravským nárečiam len naznačuje, sám uznávajúc, že „to pýta samostatnú štúdiu“. ²⁸ Mihál zisťuje, že na Bernoláka pôsobili tri činitele: česká predloha, nárečie Trnavy a jej

²² J. Vlček, *Dejiny literatúry slovenskej*, 35.

²³ E. Pauliny, *Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry*, sborník O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov, Bratislava 1956, 114.

²⁴ E. Pauliny, *Spoločenské funkcie strednej slovenčiny pred Štúrom*, SR XXI, 1956, 180—186.

²⁵ K. Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1955, 332.

²⁶ H. Bartek, c. d., 30.

²⁷ J. Mihál, *Bernolákovo Slowár*, SMS XIX, 1941, 356—388.

²⁸ Tamže, 370.

okolia a napokon reminiscencie na domáce nárečie.²⁹ V závere hovorí Mihál o vzťahu Bernolákovej kodifikácie k slovenským nárečiam takto: „Bernolák v celej svojej gramatickej štruktúre spisovného jazyka vo vokalickej systéme opieral sa o západoslovenské nárečie najbližšieho okolia Trnavy, v kousonantickom systéme opieral sa o toto nárečie len čiastočne (napr. uzákonením skupín *šč* m. strsl. *šl*), lebo napr. rešpektoval korelačné páry *d — ḍ, t — ṭ, n — ň, l — ḷ*, ktoré v kraji trnavskom nepoznajú, ale ktoré sú na väčšine Slovenska známe; v morfológii derivatívnej pridržal sa i takých zjavov, ktoré sú v slovenskom jazyku cudzie (*matka — matčin/matka — matkin*); v morfológii flexívnej popri tom, že vniesol do slovenského spisovného jazyka prvok archaický (*noha — noze, druh — druzi*), rešpektoval zjavy (*chlapov, chlapom, pékol, vedol* a pod.), ktoré sú charakteristické nielen pre trnavčinu, ale pre celé stredné Slovensko; v slovníku a vo frazeológii sa opiera Bernolák o celé Slovensko, nakoľko pri vtedajšom poznaní slovenských nárečí to bolo možné.“³⁰

J. Stanislav pripomína, že Bernolák, hoci od Béla vedel, že stredná slovenčina je najčistejšia, predsa „musel prijať západné nárečie ako už kultivované nárečie, lebo nemohol prerušiť vývin a zlomiť tradíciu“.³¹ Stanislav súdi, že „hlavným kodifikačným východiskom bol Bernolákovi úzus slovenských katolíckych spisovateľov, čiže v základe úzus trnavskej univerzity“.³² No priaznivo vyzdvihuje aj to, že Bernolák mal pozoruhodné vedomosti o stredoslovenských nárečiach, pričom argumentuje Bernolákovým skvelým odpozorovaním výslovnostných variantov hlásky *ó* v strednej slovenčine a uvádzaním stredoslovenských dvojtvarov s diftongmi do *Gramatiky*.

E. Pauliny vo svojich *Dejinách spisovnej slovenčiny*³³ pri syntetickom zhodnotení bernolákovského obdobia nadväzuje na výskumy V. Vážneho a čiastočne aj J. Mihála. Vydeľuje osobitne na jednej strane znaky, ktorými sa Bernoláková spisovná slovenčina odlišuje od češtiny, a na druhej strane západoslovenské znaky bernoláčtiny (v počte znakov a v príkladoch nadväzuje na V. Vážneho). Podobne ako J. Mihál uznáva tri pramene spisovnej bernoláčtiny, no s tým rozdielom, že za druhé východisko nepokladá priamo nárečie Trnavy a jej okolia, ale — podobne ako J. Stanislav — „jazyk vzdelaných katolíckych vrstiev na západnom Slovensku, teda konverzačnú a spisovnú reč, ako sa utvorila najmä v trnavskom centre“.³⁴ V ostatnom čase Pauliny svoje doterajšie stanovisko pozmenil v tom zmysle, že „Bernolákov spisovný jazyk vychádza z kultúrnej západoslovenčiny, ktorá vzniká na západnom Slovensku

²⁹ Tamže, 369.

³⁰ Tamže, 386—387.

³¹ J. Stanislav, *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka*, Bratislava 1941, 11.

³² Tamže, 18.

³³ E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1948, 63—64.

³⁴ Tamže, 65.

pod silným vplyvom češtiny v čase od 16. do 18. stor. Neutvorili ju katolíci, ale vzniká ako výsledok kultúrnej práce bez konfesionálneho rozdielu. Používa sa v kultúrnom styku mimo tlačených prác.³⁵ Pauliny utvára pojem kultúrna západoslovenčina analogicky podľa pojmu K. Horálka „kultúrna stredoslovenčina“.³⁶

Ostáva ešte otázka, ako sa staval k východisku svojej kodifikácie sám Bernolák. Hoci Bernolák od Béla vedel, že pravá slovenčina (recta pronuntiatio) je v kraji najviac vzdialenom od Čiech, Moravy, Poľska a Uhier, teda vlastne stredná slovenčina, predsa za normu navrhuje prijať výslovnosť „non tam plebis, quam cultorum literatorumque ac Bohemismum minime affectantium“.³⁷ Bernolák ako osvietenec kodifikuje síce reč pre ľud, ale nie z ľudového základu. Stanislav pokladá Bernolákov postup — rešpektovanie literárnej tradície úzu vzdelancov — za teoreticky správnejší ako Štúrov a ospravedľuje Štúra nedostatkom vzťahu k slovenčiacej staršej literatúre.³⁸

Proti hodnoteniu Bernolákovej spisovnej slovenčiny iba ako úzu katolíckych spisovateľov stavia sa A. Miškovič, ktorý zdôrazňuje západoslovenský nárečový základ bernoláčtiny, upravený umelým zásahom Bernolákovým.³⁹

Na základe uvedených názorov na nárečové východisko Bernolákovej spisovnej slovenčiny i na základe výsledkov podrobnejších štúdií o tejto otázke ukazuje sa možným vysloviť sa o pomere Bernolákovej spisovnej slovenčiny k slovenským nárečiam, k spisovnej češtine a k staršiemu úzu slovenských katolíckych spisovateľov. Stručná zhrnujúca odpoveď na túto otázku by vyznela v duchu Paulinyho syntézy v *Dejinách spisovnej slovenčiny*, opravenej v druhom bode (podľa Paulinyho novšieho názoru)⁴⁰ v prospech kultúrnej západoslovenčiny. No hlbšie, na základe materiálového prieskumu odvodené poznatky o vzájomných vzťahoch medzi Bernolákovou spisovnou slovenčinou na jednej strane a slovenskými nárečiami na druhej strane sú ešte v doterajšej literatúre neúplné, ba v jednotlivostiach aj nepresné.

Napríklad V. Vážný tvrdí, že Bernolákova slovenčina okrem mnohých znakov všeobecne slovenských má aj „řadu typických znakov západoslovenských, shodných s ostatnými nárečiami českými a moravskými proti slovenskému strediu: tak slabiky *ro-*, *lo-*, v prípadoch jako *rostem*, *rožen*, *loket*, *loni* ap., stav jerových striednic a hlások vkladných (odpovedajúci téměř jen poměrům nejzápadnějši části západního Slovenska v Pomoraví), srov. na př. *len*, *kotel*,

³⁵ E. Pauliny, *Čeština a jej význam*, 113.

³⁶ K. Horálek, c. d., 332.

³⁷ A. Bernolák, *Linguae Slavonicae per regnum Hungariae usitate compendiosa simul et facilis Orthographia*, Posonii 1787, 8.

³⁸ J. Stanislav, c. d., 21.

³⁹ A. Miškovič, c. d., 445.

⁴⁰ E. Pauliny, *Dejiny*, 63, *Čeština a jej význam*, 113.

orel, oves, ocet, ven, veš, rež, bez, deska, bečka, blázen, nesel, vedel, sem (jsem), inštr. sg. s pánem atd.“⁴¹

Na základe Vážneho výpočtu západoslovenských znakov bernoláčtiny vypracoval charakteristiku Bernolákovho spisovného jazyka aj E. Pauliny v *Dejinách spisovnej slovenčiny*.

Podrobnejším prieskumom parciálnych otázok Bernolákovkej spisovnej slovenčiny však zisťujeme, že v bernoláčtine nie sú iba *e*-ové jerové striednice a vkladné hlásky — tak ako sa to v doterajšej literatúre tvrdievalo⁴² — ale aj *o*-ové a výnimočne i *a*-ové (*Moch* S 1429, *Mochom* G 292⁴³, *Wichor* S 3646, *Zmok* S 4373, *Lalek/Lalok* E 134, pravidelne v Bernolákovskej *Gramatike* inštr. sg. typu *s pánom* a lok. pl. typu *o pánoch*, napr. *s tímto Sluhom, Sudcom, Pánom; na tichto Sluhoch, Sudcoch, Pánoch* G 27, *w Rokoch, we Wékoč, w Pískoch, na Pánoch, pri Sluhoch* G 37, *s Kupcom, s Pláščom, z Bratom, z Octom, z Olegom, s Pánom* O 10—12); striednicu *a* za pôvodný tvrdý jer sme našli iba v slove *Cesnak*. vulg. *Cesnek* S 203 a vo „vulg.“ variantoch **Raž* S 2700, **Rasca* S 2698, spis. *Resca* S 2710, za pôvodný mäkký jer v slove *lahký* S 1158.

Ako ukazuje uvedený materiál. jerové striednice v bernoláčtine neboli iba „odpovedajúcej témere jen poměrům nejzápadnější části západního Slovenska v Pomoraví“.⁴⁴ Žiada sa spresniť i Paulinyho formuláciu, že išlo o „jerové striednice západoslovenského typu“⁴⁵ a to v tom zmysle, že stav jerových hlások je v bernoláčtine zhodný so stavom jerových striednic predovšetkým v trnavskom a hornooravskom nárečí. Tak *o*-ové jerové striednice, ktoré sme spomínali v bernoláčtine, máme v trnavskom nárečí (ale v záhorskom nárečí — ako Vážný tvrdí — ich nemáme) a taktiež aj v hornooravskom slaničkom nárečí,⁴⁶ čo sa doteraz dostatočne nevyzdvihlo. Bernolák sa aj inokedy opiera o svoje rodné nárečie, a to najmä vtedy, keď nemôže vychádzať zo západoslovenského (predovšetkým trnavského) nárečia. Napr. na západnom Slovensku nie je známe slovo *rasca*, ale iba *kmín*. Hoci Bernolák na prvom mieste

⁴¹ V. V á ž n ý, c. d., 158.

⁴² V. V á ž n ý, c. d., 158 však uvádza aj tri odchýlne jerové striednice: *moch, cesnak, luž* (= lož). P a u l i n y, *Dejiny*, 62, nie.

⁴³ Pri citovaní dokladov z Bernoláka tu i ďalej uvádzame pred číslom strany skratku jeho práce: S = *Slowár*, G = *Gramatika*, O = *Ortographia*, D = *Dissertácia*.

⁴⁴ V. V á ž n ý, c. d., 158.

⁴⁵ E. P a u l i n y, *Dejiny*, 62.

⁴⁶ Pri porovnávaní so stavom v slovenských nárečiach vychádzali sme z materiálu nazhromaždeného v Dialektologickom oddelení Ústavu slovenského jazyka pre Atlas slovenského jazyka (dotazník zostavili univ. prof. dr. E. P a u l i n y a univ. prof. dr. J. Š t o l c). Pri porovnávaní so stavom v oravských nárečiach čerpali sme materiál aj z rukopisnej nárečovej monografie A. H a b o v š t i a k a o oravských nárečiach. O západoslovenských nárečových javoch podával nám cenné informácie aj dr. J. O r a v e c, pracovník ÚSJ.

uznáva za spisovné znenie *kmín*, predsa ako rovnocenné spisovné synonymum uvádza *Resca* S 970, S 2710, nárečový variant známy len z hornej Oravy.⁴⁷ Dnešnú spisovnú podobu *rasca* pokladá Bernolák za vulg. (S 970, S 2698). Tvar *rasca* je na dolnej Orave a v niektorých hornooravských obciach. Bernolák však do spisovného jazyka zavádza slanické znenie *resca*. Podobne vyšiel Bernolák z oravského (nielen hornooravského, ale celooravského) nárečového stavu pri volbe znenia *Cesnak*. Západoslovenské *Cesnek* uvádza iba ako nárečový variant (S 204).

Ďalej sa žiada doplniť aj naše doterajšie poznatky o vkladných hláskach v bernoláčtine. Aj tu treba zdôrazniť, že Bernolák mal nielen tvary s vkladným *-e-*, ale aj s vkladným *-o-*.⁴⁸ V Bernolákovej *Gramatike* bolo v minulom čase slovíe iba vkladné *o*, napr. v slovách *pékol*, *tlukol*, *trásol*, *pásol*, *lézol*, *wlézol*, *móhol*, *pomóhol* (aj *pomohol* G 207), *gedol*, *húdol*, *kladol*, *matol*, *métol*, *wimétol*, *plétol*, *poplétol*, *prádol*, *rástol*, *wiróstol*, *wédol*, *zedol* G 86—87, no v *Slowári* má už Bernolák v týchto prípadoch *e*-ové vkladné hlásky, napr. *nesel* S 1721, *pekel* S 2065, *pletel* S 2130, *pomohel* S 2293, *pradel* S 2455. Vkladné *-o-* je v tomto prípade na celej Orave i v trnavskom nárečí. Na Záhorí je *pomoheŷ*, *néseŷ*.

K *e*-ovým vkladným hláskam v slovách ako *Kmoter* E 54, S 972, *Koper* S 1026, *Weter* S 3618, v slovách cudzieho pôvodu ako *Cuker* S 328, *Klášter* S 944, *Švager* S 3241 treba dodať, že Bernolák ich volil nielen podľa trnavského vzoru, ale aj v zhode so svojim rodným hornooravským nárečím. V týchto slovách na Záhorí niet vkladného *-e-*, je napr. *kmotr*, *kopr*, *vetr*, *cukr*, *švagr*.

Na základe uvedeného materiálu teda zisťujeme, že ani pri vkladných hláskach nie je stav „odpovedajúci temerť jen poměrům nejzápadnější části západního Slovenska v Pomoraví“.⁴⁹ V Bernolákovej kodifikácii je nielen vkladné *-e-*, ale i vkladné *-o-*, pričom Bernolák sa tu správa predovšetkým podľa trnavského a hornooravského nárečia.

Ďalšiu „korektúru“ v otázke nárečového východiska spisovnej bernoláčtiny by sme mohli vnieť pri slovách so striednicami za praslovanské *ort-*, *olt-*. Aj tu sa tvrdieva, že Bernolák má striednice *rot-*, *lot-*. Vážný i Pauliny uvádzajú iba štyri príklady: *rostem*, *rožen*, *loket*, *loni* (Vážný), *loňi* (Pauliny)⁵⁰. Uvedené príklady sú správne. Treba však pripomenúť, že v bernoláčtine je nielen *rot-*, ale aj *rat-*, a to nielen v tých prípadoch, v ktorých je *rat-* aj v trnavskom nárečí, ale aj v niekoľkých takých slovách, v ktorých je *rat-* len v stredo-

⁴⁷ K etymológii a zemepisnému rozšíreniu slova *rasca* v slovenských nárečiach porov. A. H a b o v š t i a k, *Pomenovanie rasca v slovenských nárečiach*, Sborník k 70. narodeninám akad. Fr. Trávníčka, Praha 1958, najmä str. 326—332.

⁴⁸ Poukázal na to už J. Mihál, c. d., 371. Pauliny a Vážný *o*-ové vkladné hlásky nespomínajú.

⁴⁹ V. V á ž n ý, c. d., 158.

⁵⁰ V. V á ž n ý, c. d., 158, E. Pauliny, *Dejiny*, 62.

slovenských nárečiach (alebo len na Orave)⁵¹. V bernoláčtine sme našli za psl. *ort- rat-* v slovách *Rakita* S 2693, *Rala*, syn. *Pole* S 2694, *Rasoča*, *Rasoška* S 2689, *Rázvora*, syn. *Zázvora* S 2701, *Rážďí*, boh. *Roždí* S 2700, *Rázporek* S 2701. V znení s *rat-* sa tieto slová podnes používajú aj na hornej Orave, v západoslovenských nárečiach je *rokita* (v trnavskom nárečí je *rakita*), *rola*, *rasoza*, *rasoška*, *rázvora*, *rážďí*, *rúsporek*, *rosporek*. Oravské *rat-* je v slove *rala*.

Za praslovanské *ort-* sme našli v bernoláčtine *rot-* iba v slovách *Rozcesta* S 2749, *Rožeň*, syn. *Rožník* S 2759, *rost* S 2739, *rostrút* S 2740. Na Orave je *ražeň*, *rásť*, *virásť*, ale *roscestá*, na západnom Slovensku *rožen*, v trn. nár. *i ražen*, *roscit*, *roscescí*.

Zo slov so skupinou **ort-* nenašli sme v bernoláčtine slová *raticu*, *rúštep*.

Za psl. *olt-* je *lot-*. Tvary s *lat-* Bernolák síce pozná, ale pokladá ich za nárečové, napr. *Lokel*, vulg. *Lakel* S 1261, *loňi*, vulg. *laňi*, *lonskí*, vulg. *laňi*, *lanňi*, *lanskí* S 1263.

K doterajším výkladom o bernolákovských spoluhláskach pripojili by sme ešte niekoľko spresnení aspoň o hláske *ň* a *l*.

O hláske *ň* v bernoláčtine sa tvrdievalo, že je takmer v takom rozsahu ako v češtine alebo v záhorskom nárečí. Pomer bernoláčtiny k slovenským nárečiam v tejto otázke prvý objasnil V. Vážný.⁵² Jeho údaje sú správne, pokiaľ ide o Bernolákov *Slowár*. No pri porovnaní Bernolákovho *Slowára* so staršími Bernolákovými gramatickými prácami, napr. *Gramatikou* a *Etymológiou*, javí sa nám Vážneho tvrdenie nie dosť presné. V otázke rozsahu mäkkého *ň* je zreteľný rozdiel medzi Bernolákovými gramatickými prácami a Bernolákovým *Slowárom*. Stručne možno tento rozdiel charakterizovať ako odklon od používania *ň* v stredoslovenskom rozsahu a zavedenie *ň* v západoslovenskom, presnejšie v záhorskom rozsahu. Ako prišlo k tomuto Bernolákovmu odklonu od strednej slovenčiny, doposiaľ ešte nevieme vysvetliť. Môže tu ísť o ústupok v prospech západnej slovenčiny pod nátlakom jeho západoslovenských spolupracovníkov, predovšetkým Jura Fándlyho, no nie je vylúčený ani zásah rektorov a korektorov jeho *Slowára*, vydávaného až po jeho smrti.

Na základe spomenutého Vážneho konštatovania o rozsahu *ň* v bernoláčtine, urobeného podľa materiálu v *Slowári*, aj v neskorších jazykovedných prácach

⁵¹ O zemepisnom rozšírení slov, v ktorých je striednica za psl. *ort-*, *olt-*, pozri L. N o - v á k, *Prípady rat-, lat- za praslov. ort-, olt- v slovenčine*, Škultétyho sborník, Turč. Sv. Martin 1933, najmä 585—592.

⁵² V. V á ž n ý, c. d., 159: „Co se týče *n* a *ň* zachováva se v bernoláčtině téměř zcela usus český anebo takový, jaký je na nejkrajnějším slovenském západě v Pomoraví (mezi řekou Moravou a Malými Karpaty): srov. na př. v Bernolákově Slováru *ne*, *nedbat*, *neděla*, *neňi*, *hrnec*, *venec* a p. ve zhodě s češtinou proti středoslovenskému a štúrovskému *ň* v těchto případech: *ňe*, *ňedbat*, stredoslov. *ňedela*, *ňeňi*, *hrň(i)ec*, *veň(i)ec* a p. Jiní autoři píší podle výslovnosti středoslovenské: *ňe*, *ňedbat(!)*, *ňedela* a p.“

sa uvádzalo, že *ň* je v bernoláčtine v takom rozsahu ako v češtine alebo v západoslovenských nárečiach.⁵³

Pri hodnotení hlásky *ň* v bernoláčtine treba si teda osobitne povšimnúť výskyt spoluhlásky *ň* v Bernolákových gramatických prácach a v Bernolákovom *Slowári*.

V bernoláčtine bolo *ň* predovšetkým za pôvodné mäkké *n* a psl. *n* pred mäkkými samohláskami:

a) V pozícii na konci slova, a to nielen v tých slovách, v ktorých je *ň* dnes tak v češtine, ako aj v slovenčine, napr. *Bázeň* G 38, 262, 274, *Dlaň* G 249, *Kázeň* G 38, 243, E 91, *Koň* G 274, *Koň* S 1014, *Oheň* G 274, E 88, *Peň* G 12, 29, *Rožeň* G 23, 274, ale aj v tých slovách, v ktorých je v češtine *-n*, a len v slovenčine *-ň*, napr. *Ďeň* G 29, 274, S 364, *Geleň* G 30, 274, E 53, S 641 (ale *Gelen* E 149 asi tlač. chyba), *Hrebeň* G 30, 34, 274, S 787, *Kameň* G 30, 293, E 50, 52, S 870, *Koreň* G 30, 34, S 1032, *Kremeň* G 30, S 1080, *Pracháreň* G 23, S 2446, *Prameň* G 30, S 2451, *Prsteň* G 29, *Remeň*, G 30, S 2708, *Tideň* G 212, E 126, S 3306. Podobne je *ň* aj v slovenských lexikalizmoch *Hlucháň* G 30, 34, 274, *Hluchaň* S 727, *Chrtáň* (= *Pažerák*) E 133, S 259 a v slovách *Ozogáň*, *Buzogáň* G 251 a *Kepeň* G 31, S 925.

Proti očakávaniu je *ň* namiesto *n* aj v slove *Bočaň* E 152, *Bocaň* S 103 a v zhode s nárečovým stavom na Orave v slovách *Cíň* E 118, *Kleň* S 951, *Plň* S 2135, *Spľň* S 3077, v mene *Antoň* G 22, S 16 (ale proti stavu v oravských nárečiach *Oplň* S 1930, *Porcelan* S 2328, *amen* S 10) a v názvoch mesiacov ako *Ledeň*, *Brezeň*, *Dubeň*, *Čerweň* E 125, S 1195, 139, 509, 199. Na druhej strane je zase *-n* v slovách *Osten* S 1972, *proti Ostnu* G 300 a v slove *aspon* G 161, S 23 (čes. a slov. *aspoň*, v orav. nár. *-n*), *Chrapán* S 251 (dnes spis. i v orav. nár. *-ň*).

b) V pozícii pred *-e* (za *č*, za pôv. *e*, *i*, ba aj za *e* prehláskou z *a*), napr. *Hněw* G 29, 31, 34, 259, 269, *od Hněwu* G 210, z *Hněwom* G 218, *Hněw*, *hněwliwí*, *Hněwíwí* E 48, *hněwat sa* E 62, *hněwá sa* E 290, *Hnězdo* E 87, *hnězdíš* E 87, *Holubiňec* E 28, *Hrňec* G 291, E 87, *Junec* G 257, *Obeseňec* E 46, *Odvržeňec* S 1880, *Mládeňec*, ale v *Slowári* pred príponou *-ec* je dôsledne *n* (S 752, 795, 668, 1776, 1880, 1405). Podobne je mäkkosť aj v slovesných tvaroch, napr. *hnat*, *žeňem* G 89, S 730, *hnul*, *hňem* G 91, S 738, *mokňe* E 101, S 1436, *očerweňel* G 304, S 1817, *paňne* G 293, S 2007, *páchňe* E 98, G 291, S 2002, *ňest*, *ňésol*, *ňésla*, *ňéslo* G 245, *ňese* G 303, ale *nest*, *nesel*, *nesem* S 1721; *ňechat* G 74, 308, *ňech* G 79, *zaňechaní* G 205, ale *nechat*, *nech* S 1666, 1668. Bernolák mäkkí dokonca aj české spojky *ňebo* O 25, *aňeb* O 30, ale v *Slowári* má *aneb*, *anebo* S 12, *nebo* S 1664. Mäkkosť je aj v záporovej častici *ňe-* a v častici *ňe* (dneš. spis. *nie-*). Treba však osobitne zdôrazniť, že v Bernolákových gramatických

⁵³ Porov. E. Pauliny, *Dejiny*, 62.

prácach (vyše 200 dokladov) je mäkkosť v oboch častiach, ale v Bernolákovom *Slowári* je záporová časť *ne-* tvrdá, mäkká je len časť *ňe-* z *ňě*.⁵⁴ Napr. *ňe* G 297, 311, ale S 1661 *ne*; *ňeňi* G 286, 297, E 89, ale S 1689 *neňi*; *ňenaplňi* E 94, *ňepochopí*, *ňenaučí* E 86, *ňerobí* E 87, *ňestihňe* E 84; *ňeuteče* G 311, *ňepohrize*, *ňepokúše*, *ňezabige* E 95, *ňepremeňitedelní* E 57, *ňesmrtedelní* E 57, *ňewerící*, *ňewerní* E 107, *ňeznaboh* E 66, 107, *pozňenáhla* G 161, *ňedela* E 126, *ňewesta* E 146, ale v *Slowári* *nebezpeční*, *nebohí*, *nečesaní*, *Nechut*, *necítedelní*, *Nedela*, *nedostat*, *nedowolit* atď. (1664—1676). Pri zámenách a zámenných príslovkách je v bernoláčtine dôsledne mäkkosť, napr. *ňečo* E 94, S 1671, *ňekomu* E 84, 85, 86, *ňekdi* G 309, S 1679, *ňekolkokrát*, *ňekolkorazi* G 159, *ňekolkokrát* S 1680, *ňekdi* G 309, S 1679. Výnimku tvoria slová v *Gramatike* začínajúce sa veľkým *Ň* (podrobnejšie o tom ďalej).

Výnimočne je *n* miesto očakávaného *ň* v slove *Snem* G 28, 29, E 113.

V zdomácnených slovách cudzieho pôvodu je slabika *ňe-*, napr. *ňešpor* E 123, ale **Nerw* v. suchá Žilfa, Žilina S 1712.

c) V pozícii pred *i*, napr. *baraňi*. *Baraňina* E 36, *Gaňičko* G 20, 273. *Kapustňík* E 36, *Makowňík* E 36, *Márnotratňík* O 20, *ňikda* G 311, 243, *ňikdi* E 95, G 256, *ňišt* E 89, *Ohňisko* G 44, 256, *odňímat* G 104, *plňit* G 116, *učňit* G 75, E 58, *Zwoňica* E 110, *Žeňicka* G 20, *Žeňích* E 109. Proti náležitej etymológii asimiláciou na diaľku je mäkkosť aj v slove *ňiňi* G 157 (v S 1748 + *niňi* v. *včil*). Znenie *ňiňi* je známe z oravských nárečí i dnes. V udomácnených cudzích slovách je *ň* pred *-i* mäkké, napr. **Kanoňík* v. *Kapitulňík* S 879, ale *Kompánia* S 1013.

d) V pozícii pred inými samohláskami, napr.: *Baňa* E 117, G 285, *Gahňa* G 19, 251, E 148, *Kňaz* 272, E 112, *Peňáže* E 94, *Poludňa* E 114, 123, *na poludňa* G 158, *sňat* G 89, *Sukňa* G 19, *wiháňat* G 104, v cudzích slovách ako *Tarhoňa* S 3281. Hoci sa v nárečiach používajú aj podoby s *ň*, Bernolák má *Rožnawa* G 24, S 2791, *Koritňačka* G 158, 293, S 1038.

Osobitne sa treba zmieniť o mäkkom *ň-* pri podst. menách začínajúcich sa na (veľké) *Ň-*. V Bernolákovvej *Gramatike*, tlačenej u Landerera v Bratislave, ešte azda pre nedostatok typov sa neoznačovala mäkkosť nad veľkým *Ň-*. Píše sa napr. *Nebo* G 17, 168, *Nebe (Nebo)* G 43, *Stworitel Neba* G 168, *na Nebi* G 213, *Nebožátko* G 214, 243, *Nedela* G 288, *Nemec, Nemci* G 35, *blízko Newesti* G 209, *po Niňi* G 292, *Nadra* G 298, *za Nadrami* G 289. Pre úplnosť však musíme

⁵⁴ Iný názor na otázku častíc *ne-/ňe-* zastáva J. Mihál, c. d., 371, ktorý tvrdí, že Bernolák záporovú časť *ne-* (zo stsl. *ne-*) nemäkčí, ale mäkčí *ňe-* zo stsl. *ňě-*. V *Slowári* je v tejto veci dôslednejší, no nie tak v *Gramatike*. Ďalej vymenúva Mihál isté Bernolákovy nedôslednosti v mäkkení záporovej častice *ňe-* v *Gramatike*. Zistili sme však, že Bernolák v *Gramatike* dôsledne mäkčí obe častice a že Mihálom spomenuté nedôslednosti v Bernolákovvej *Gramatike* sú len pri veľkom *Ň*, a to z typografických dôvodov.

dodať, že už aj v *Ortografii*, vydanej taktiež u Landerera v Bratislave, na str. 30 našli sme *Ňebo* (viac dokladov na *Ň* sme nenašli). Nazdávame sa, že tlačiar Landerer v Bratislave nemal dost typov *Ň*, kým tlačiar Jelínek v Trnave ich mal k dispozícii, a preto sa Bernolák rozhodol tlačiť *Etymológiu* v Trnave. V *Etymológii* vydanej rok po *Gramatike* v Trnave u Jelínka sa už píše mäkkceň aj nad veľkým *N*-, teda *Ňebe* E 54, *Ňebo* E 104, *Ňebeský Otec* E 102, *Ňewesta* E 109. O tom, že v *Gramatike* ide o technický nedostatok, svedčia napr. aj slová *Nemec*, *Nemci* G 35, v ktorých v *Gramatike* nie je mäkkceň nad veľkým *N*, hoci je v nich mäkkosť aj v češtine a píše sa s mäkkceňom aj v Bernolákovom *Slowári* (str. 1683), v ktorom je tendencia mäkkčiť iba podľa stavu v záhorskom nárečí (resp. v češtine). Mäkkosť veľkého *Ň* sa v *Gramatike* dôsledne neoznačuje ani pri iných slovných druhoch, ak stoja na začiatku vety. Napr. v zbierke prísloví na konci *Gramatiky* našli sme na začiatku vety *Nekdi* 293, 295 2-krát, *Newí* 293, ale na str. 295 uprostred vety je *ňekdi*, *ňewí*. V zápornej častici *ňe-* (v predpone) je dôsledne mäkkosť vo všetkých gramatických teoretických prácach (s výnimkou na začiatku vety, nad veľkým *N*).

Na rozdiel od stavu v súčasnom spisovnom jazyku je v bernoláčtine *ň* aj za dnešné spis. *n*

1. v adjektívach, ktorými sa označuje časový a miestny vzťah, napr. *ranná Kázeň* E 69, S 2695, *večerné Pesničky* E 69, S 3589, *garní i garní* S 617, *gesenní i gesenní* S 646, *Weter wíchodní, západní, poludní, polední, polnoční* E 115-6, *Welkonoční* E 129, *Welikonoční* E 129, *dolní* S 433, *horní* G 303, S 764 (= superus, supernus, supremus, superior, ale *horní* alpinus, montanus, dnešné hôrny), *wišní* S 3877, ale *nižní* S 1750, *prední* S 2487, *zadní* S 1096, *zadné Kolesa* G 293, *zadnú Nohú* G 291, *pozadní* S 2428, *prostřední* S 2654. Mäkkosť v týchto adjektívach môže byť aj pod vplyvom oravských nárečí.

Pod vplyvom spisovnej češtiny i záhorskeho nárečia preniká prípona *-ní* aj k iným čisto vzťahovým prídavným menám, kde je v slovenských nárečiach tvrdé zakončenie. Tak pod vplyvom náboženskej češtiny je v bernoláčtine *oltární* S 1908, *Swátost Oltárná* E 108, *Posledné Pomazání* E 108, *poslední* S 2353. Pri odvodzovaní adjektív príponou *-ní/-ňí* Bernolák podliehal češtine v nerovnakej miere. Tak v *Etymológii* má *Réz* — *režní* 52, *Ruka* — *ruční* aj *ruční* 52, *Woda* — *wodní* 52, ale *Wodní Had* E 158, *wodní* S 3997, *Práwo* — *právni* 52, ale v *Slowári* je len tvrdo *režní, ruční, právní* (2716, 2843, 2461). Príponu *-ní* tak v *Etymológii*, ako aj v *Slowári* má Bernolák napr. pri týchto prídavných menách: *prasná, sprasná Swiňa*, E 51, S 2454, *prosní* E 51, S 2652, *pšeňiční* E 51, S 2668, *žitní* E 51, S 4328, *zemní* E 52. Podľa českého spisovného jazyka používa Bernolák aj číslovku *první* G 164, S 2666, *prvné Wíhrání* E 100, *prvné Ščestí* G 306, *prvného Mága* G 173 (namiesto podoby prvý) a príd. mená *spowední* S 3092, *zahradní* S 4115, *zwrchní* S 4438;

2. v nom. pl. prídavných mien, kde Bernolák dôsledne zmäkkuje predchá-

dzajúcu spoluhlásku: *pekňí* G 49, 273, *krásňí*, *chudobňí* G 53, *smrteďelňí* G 263, *statečňí* G 186;

3. v zdrobnených tvaroch prídavných mien pred príponou *-účki*, napr. *drobňúčki* S 48, *chudobňúčki* S 266, *pekňúčki* S 2069, *teňúčki* S 3298. Mäkkosť je v týchto prípadoch aj v oravských nárečiach. Tvary s *-ň-* sú známe zo Záhoria i z obcí na strednej a hornej Orave, na dolnej Orave sa používajú skôr tvary s *-n-*;

4. v deverbatívach utvorených príponou *-ba* (v Bernolákových gramatických prácach je spravidla *ň*, v *Slowári* zas *n*), napr. *Haňba* E 45, *Hoňba* E 45, *haňbí* O 27, ale v *Slowári* *Hanba* 688, *hanbíť sa* 689, ale *Hoňba* S 753. V oravských nárečiach je *-ň-*. Na západnom Slovensku sú tvary s *-n-*;

5. v pôvodných dlhých u-kmeňových substantívach (v gramatických spisoch je mäkké *ň*, v *Slowári* je *n*), napr. *Paňva*, *Paňvica* G 19, *Paňew*, *Paňwi* G 39, *Kaňew* G 24. V *Slowári* znenie *Kaňwa*, *Kaňwica* 880, 881 Bernolák označuje hviezdičkou ako nárečové. Za spisovné pokladá tvary *Kanwa*, *Kanwica*, *Kanwička*. Z oravských nárečí sú známe tvary s *-ň-*. Na západnom Slovensku sú tvary s *-n-*;

6. čiastočne v slovách odvodených príponou *-ský*, *-stvo* od základných slov zakončených na *-ň*, napr. *Koň* — *konskí* E 54, ale *Koňstvo* E 32, v *Slowári* je *konskí* (1024) iba ako odkaz na nasledujúce znenie *koňskí* (*Koňskí Lekar*, *Koňskí Chvost* ap.). Od *Wídeň* je adjektívum *wídenskí* S 3661. Na západnom Slovensku je *konskí*, *wídenskí*. Na Orave je taktiež *n*: *konskí*, *wídenskí*;

7. čiastočne pri opakovacích slovesách, napr. *míňat* S 1381, ale *uťínat*, *stíňat*, *witíňat* S 3528, 3157, 3926, G 89, *prížíňat*, *zažíňat* S 2645, 4248, *zapíňat* S 4173. Namiesto *-j-* je *-n-* v slovese *owíňat*, *príwíňat* S 1991, S 2640. Kolísanie v mäkkosti je u Bernoláka pri slovesách ako *rozhrnúť*, *rozhrnať*, *rozhrnovať* S 2770, *wihrnúť*, *wihrnať*, *wihrnovať* S 3647, ale *prihrnúť*, *prihrňovať* (*prihrnať* nedoložené) S 2583, *zahrnúť*, *zahrnať*, *zahrňovať* S 4117. V záhorských nárečiach sa používajú tvary typu *wihrnať*, tvarov typu *wihrnovať* niet. Na hornej Orave používajú sa zase tvary na *-ovať* s predchádzajúcim *-ň-*: *odhrňovať*, *prihrňovať*;

8. ako vkladná hláska v slove *Kňahňa*, *Kňahňe* S 973. Znenie *kiahne* Bernolák neuvádza. Znenie s vkladným *ň* poznáme aj z Oravy (*kňähňe*).

Otázku výskytu hlásky *ň* v bernoláčtine rozviedli sme podrobnejšie predovšetkým preto, že bolo potrebné opraviť doterajší názor o rozšírení *ň* v bernoláčtine podľa stavu v spisovnej češtine alebo v záhorských nárečiach, a to v tom zmysle, že Bernolák do svojich gramatických prác vnáša hlásku *ň* v podstate v stredoslovenskom rozsahu (podobne ako aj hlásky *ď*, *ť*, *l*). Zdanlivo závažné odchýlky od tohto stredoslovenského stavu v slovách ako *Nebo* G 17, 168, *Nebe* (*Nebo*) G 43 *Nebožátko* G 214, 243, *Nedela* G 288 atď. sú však iba v *Gramatike* (v *Etymológii* už nie), a to len pre typografické nedostatky, nie z vnútorného rozhodnutia Bernolákovho. Závažnejšieho dosahu sú už Berno-

lákove odchýlky v *Slowári*, ktoré môžeme pokladať za vedomý odklon od stredoslovenského spôsobu mäkkého *l*. Druhý dôvod, pre ktorý sme sa podrobnejšie zastavili pri hláske *ň* v bernoláčtine, je ten, že sme chceli poukázať, ako riešil Bernolák sporné jednotlivosti o mäkkom *ň*, napr. v prípadoch ako *koňskí/konskí*, *hamba/haňba*, *ranňí*, *večerňí* ap.

K otázke mäkkého *l* v bernoláčtine chceme pripomenúť aspoň toľko, že Bernolák vo svojich gramatických prácach nemal osobitné písmeno pre veľké mäkké *L* a že sú značné rozdiely medzi používaním *l/l* v Bernolákových gramatických prácach a v Bernolákovom *Slowári*.

Ako je známe, na označovanie palatálnosti hlásky *l* Bernolák používa literu *l* s vypuklým bruškom v hornej časti písmena. Pre tvrdé *l* má písmeno *l* bez bruška v hornej časti. Pravdepodobne z typografických dôvodov nemá Bernolák osobitný znak pre veľké *L*. Základná podoba veľkého *L* je cifrovaná s bruškom v hornej časti. Aj tu by aspoň teoreticky bolo možné zaviesť dve litery, analogicky podľa malých písmen *l* a *l*, teda *L* bez bruška pre *L* a *L* s bruškom pre *L*. Nedostatok nerozlišovania dvojice *L-L* bol odstránený až v *Slowári*. Tu ostáva nadalej základná podoba písmena *L* (cifrovaná s bruškom v hornej časti) pre veľké *L*, pre palatálne *L* sa zavádza označovanie mäčkčenom, vlastne skôr apostrofom za písmenom *L*.

V Bernolákových gramatických prácach sa mäkkosť hlásky *l* označuje premyslene, systematicky, iba zriedka s menšími nedôslednosťami. Oveľa nedôslednejšie sa označuje palatálne *l* v *Slowári*. Najčastejšie sa v *Slowári* označuje mäkkosť v slovách začínajúcich sa na skupiny *le, li*; oveľa zriedkavejšie sa označuje mäkkosť v skupinách *le, li*, ak sú vo vnútri slova, napr. *len*, *leňiví*, *lenňí*, *lenošit*, *lepáckí*, *lépat*, *lepení*, ale *lepit*, *lepkí*, *lepní*, *lepší*, ale *lepšeg*, *lepšit*, *leštiwe*, ale *leštiwí* atď. (str. 1205—1219). Pri podstatných menách začínajúcich sa slabikou *Le-* sa mäkké *l* nepíše vôbec od slov *Lebka* až po *Lekar* (str. 1101—1199). Na ďalších stránkach je už už *L* častejšie. Tak na str. 1200—1213 je *Lekar*, ale *Lekarka*, *Lekáreň*, *Lekárňa*, *Lekárství*; *Lekawost*, ale *Leknuťí*; *Leňeňí*, *Leňiwost*, *Leňiwica*, ale *Leňiwec*, *Lén*, *Léna*, *Lénka*, ale *Leopold*. Vo vnútri slova sa v slabikách *le, li* mäkkosť často zanedbáva, napr. *Mléč*, *Mléčeň*, *mléčeňí*, *mléčit*, *mléční*, *Mléčnica*, *Mléčník*, *mlécowí*, *Mledziwo*, *mleť*, *Mleťí* (str. 1411—1413); *Palica*, *Palička*, *palicovat*, *pálit*, ale *páliwí*, *Paliwo* (2011—2113).

Čo sa týka rozsahu hlásky *l* v bernoláčtine, aj tu podrobný materiálový výskum môže naše doterajšie vedomosti spresniť a doplniť. Nepokladáme však za vhodné rozvádzať na tomto mieste podrobnosti o výskyte hlásky *l* v bernoláčtine. Poukážeme iba na odchýlky od súčasného stavu v spisovnom jazyku a v stredoslovenských nárečiach a na prípady, v ktorých bolo v bernoláčtine kolísanie.

Na rozdiel od stavu v stredoslovenských nárečiach a v ducšej spisovnej slovenčine nie je v bernoláčtine *l* v týchto prípadoch:

1. vo vnútri niektorých slov: *k Cílu* G 211, *Čelad. čeladní* E 52, *Kobila, Kobilinec* E 28, *Kolag* G 38, *kolko-tolko* G 290, *Kluč* G 35, 46, 273, *Klučár* G 305, *Král nad Králow vel nad Králmí, Král Králstwa loco Králow, Králowna* G 168, *Král, Krála, Králowi, Kráлом, králowskí, Králowstwo, kralov, kralowat* G 277, *Král* O 4, *do Krála* G 294, *pred Krála* G 216, *po Králowi* G 214, *králow, Králowstwo* E 38, *Králowství* G 263, *králowskí* O 7, *Cisarskokrálowská Gasnost* G 263, *kralowat* G 260, *kralowat* G 260, *lahkí, lahko, lahkomiselní* S 1158—60, *polahki, polahúčki (polehki), zlahka, zlahúčka* G 161, *lahké* G 296, *lahko* G 311, *Lud* G 18, 185, *Ludá* G 186, g., ak. pl. *Ludí* G 176, 211, 290, 292, 297, *lúbím* E 93, *lúbí* E 87, *lúbí sa* G 148, *luto gest* G 148, *překlatí, Preklátča, Preklatec* E 46, *slubowat* E 84, *prislúbil* G 222, *Slubí sa slubugú* G 307, *šlahali* G 174, *wčil* G 280, *wolačo* G 189, *wolagaki* G 247;

2. v expresívnych slovách ako: *Chmulo* S 241, *Trulo* S 3359, *Pluhawec, pluhawit* S 2140, *frjlet* S 578, *lapet* S 1178, *mumlat* S 1477;

3. pri podst. menách odvodených na *-tel*, napr. *Prátel* O 4, *Prátela* O 4, *Práelom* O 27, *Pratel* G 33, *Odplatitel* G 33, 256, *Spasitel* G 33, 256;

4. na konci slov ako: *Chmel* G 29, 31, *Chmelníca* E 29, *Korhel* G 30;

5. pri prídavných menách na *-lavý*: *bolawí* G 253, *smradlawí* E 48, *kriklawí* E 59.

Kolisanie, nedôslednosti povšimli sme si v bernoláčtine v týchto prípadoch:

1. v slabikách *le, li* v Bernolákových gramatických prácach iba zriedka nie je mäkké *l*, napr. *Chlebńica* E 29, *Mlěčńica* E 29, *Slepiš* E 158; *Lipsko, lipskí lipseckí* E 54, *Orlica* G 168, *Paulińi* G 271; *galilegskí* G 266, ale *galilegskí* D 68, aj *Galilega, Galilegčan* S 608, *Gelení* G 30, E 49, *gelení* E 49, *Gelenina* E 36, ale na *Gelení* locco na *Gelenowi* G 33, *Gelenina* G 256, *lehacá Lawica* E 55, ale *lehacá Lawica* E 41, *Slezák* G 241, ale *w Slezku* G 45. V *Slowári* sú nedôslednosti častejšie. Napr. aj v heslách odvodených od toho istého základu je raz *l*, raz *l*, napr. *Klekotáni, klekotat (!), Klekotáwáni, klekotáwal, klekotawe, klekotawí, Klekotawost, klekotně, klekotní, Klekotńica* (S 950—951);

2. pri pôvodných ženských *-ia-* kmeňoch, napr. *Ĝula* G 266 (i *Ĝulečka* G 279), ale *Ĝula* O 9 (v S 665 *Ĝúla*), *Gedla* E 30, *Košela* G 38, ale *Košela* G 293, *Pila* G 40. V *Slowári* je spravidla tvrdé *l*, napr. *Cedula* 182, *Cibula* 277, *NeĜela* 1673, *Pila* 2072;

3. pri zdrobnených podstatných menách stredného rodu je kolísanie, hoci Bernolák žiada v Dissertácii 70 rozlišovať *Tela* — corpora a *Ĝela* — vitulus. V Gramatike zase na str. 75 pri určovaní rodu podst. mien píše, že stredného rodu sú „Nomina diminutiva desinentia in a, praecedentibus duris: b, l, r, s“. Medzi príkladmi uvádza *Pachola, Kozla, Ĝela*. Sám Bernolák vo svojich gramatických prácach v týchto prípadoch používa častejšie *l* ako *l*. Okrem už uvedených dokladov mäkké *l* má v slove *Ĝela* ešte v E 98 a E 151, tvrdé *l* v slove *Ĝela* v E 51, G 251, 288, 309, s *Ĝelatom* G 223, *Ĝelata* G 278, *Ĝelat* G 251,

Ťelátko G 243, v odvodených slovách *telací* E 36, G 30, 55, 276, *telacého*, *telacu* G 276, *Ťelacina* E 36. Aj v slove *kozla* je kolísanie. Tak s *l* je *Kozla*, *Kozlátko* E 149, ale *Kozla* G 19, 20, *Kozlátko* G 20. Iba tvrdé *l* sme našli v zdobneniach *Pachola* G 19, *Osla*, *Oslátko*, *Oslátečko* G 20;

4. pri niektorých prídavných menách, napr. *dobrowolne* G 161, *newolní* G 268, *swéwolné* E 70, ale *dobrowolní* E 66, *swéwolní* E 99, *Swéwolnosť* E 66. Pri zdobnených adjektívach je *malínki*, *malički*, *malilínki* G 48, *malički* G 273, ale *malulínki*, a náležite *malučički* G 48, *malúčki*, *malúnki* S 1311, *bílúčki*, *bílúnki*, *bílúčički* S 75;

5. pri niektorých slovesách, napr. *pokašlat*, *zakašlat* E 113, ale *kašlat*, *kašlem* G 273, *blačat*, *bláčím* G 92, ale *blačat* G 119, S 83, *wiblačat* G 119, *žalowat (!)*, *žalug*, ale *Žaloba* E 46;

6. v koreni niektorých slov, napr. *Olowo* G 25, *olowení* E 85, ale *Olowo*, *olowení* E 59, *Pluce* S 2140, ale *Plúco* E 136.

Na rozdiel od dnešného stavu je v bernoláčtine *l* miesto *l* aj v týchto prípadoch:

1. na konci slova (analogicky podľa etymologicky náležitých prípadov): *Sokol* G 307, E 155, *Krokodíl* E 158;

2. uprostred slova: *Delfín* E 157, *okolostogní*, *okolostogiční* E 599, *piľne* G 155, 161, *Píľník* G 302, *piľno* G 290, *Prilož* G 285, *Šelma* G 306. Podľa nominatívneho tvaru *Paľec* E 136 je *l* aj v ostatných pádoch *Paľce* E 93. Takýto stav je aj v oravských nárečiach.

Z uvedených odchýlok a nedôsledností by sa na prvý pohľad zdalo, že Bernolák hlásku *l* neuvádza do slovenčiny v plnom stredoslovenskom rozsahu. Počet príkladov na pravidelné používanie mäkkého *l* v stredoslovenskom rozsahu v bernoláčtine tak v slabikách *le*, *li*, ako aj v pozícii na konci slova a uprostred slova by sa dal z Bernolákových gramatických prác (zo *Slowára* už nie) ešte rozmnožiť. Je zaujímavé, že Bernolák pravidelne mäkkí slabiky *le*, *li* aj v slovách s českou prehláskou, napr. *Ohled* G 28, 30, 31, *Pohled* G 30, 31, *Zhled* G 31, *Klísna* E 51, *Talírek* G 247, *hledet* G 293, *Nehled* G 304, *hledí* G 209, *hledá* E 88, *hledáš* G 268, *Iekat sa* G 308, *Ohledag sa* G 293, *wihledáwagte* G 263, O 6 a v cudzích slovách, napr. *Armalista* G 28, *Ewangelium* G 26, *Faleš* G 266, *Ftek* G 297, *Flinta* E 94, *Gúlius* E 94, *Kalich* G 22, 33, *Lilium* G 26, *Oleg* G 28, 30, *Wilía* E 132.

Pozoruhodné je aj to, že podľa nárečového stavu v rodnom hornooravskom nárečí Bernolák rozlišuje v minulom čase príponu *-li* (pre mužské životné) a *-li* (pre ostatné rody). napr. *Posli prišli a powedali, že Wlci bežali* G 277. *Ženi prišli a powedali, že Krawi a Ťelata bežali* G 277—278.

Z uvedeného prehľadu o používaní *l* v bernoláčtine je zrejme, že Bernolák sa usiloval vniesť do spisovného jazyka *l* v stredoslovenskom rozsahu.

Nechceli sme na tomto mieste podrobne hodnotiť a rozoberať Bernolákovu

jazykovedné práce. Iba na niekoľkých príkladoch (na výskyte jerových striednic, vkladných hlások, ako aj na výskyte *rat-*, *lat-* a *ň, l*) chceli sme poukázať na to, že dôkladnejším nahliadnutím do základných Bernolákových jazykovedných prác možno spresniť a prehĺbiť naše doterajšie poznatky o spisovnej bernoláčtine. Podobných spresnení by sa dalo uviesť oveľa viac. Zo samých uvedených poznámok o niektorých dôležitých znakoch bernolákovského hláskoslovía v porovnaní s hlavnými nárečovými východiskami (predovšetkým trnavským, resp. západoslovenským a hornooravským) spisovnej bernoláčtiny je teda zrejmé, že otázku nárečového základu spisovnej bernoláčtiny bude treba znovu preskúmať, a to veľmi pozorne. Po predbežnom rozbere Bernolákovskej kodifikácie bude potrebné synteticky spracovať jednak oravské nárečové prvky v Bernolákovskej spisovnej slovenčine, jednak trnavský (prípadne i inozápadoslovenský) nárečový základ Bernolákovskej spisovnej slovenčiny. Zároveň bude treba vyzdvihnúť aj tie stredoslovenské nárečové prvky v bernoláčtine, ktoré začali nadobúdať v slovenčine platnosť celonárodnú, a preskúmať vplyv češtiny a trnavskej literárnej tradície na utvárajúci sa bernolákovský spisovný jazyk. V tomto príspevku sme na niekoľkých konkrétnych príkladoch chceli ukázať, že s doterajšími poznatkami o vzťahu Bernolákovskej spisovnej slovenčiny k slovenským nárečiam nemožno sa uspokojiť.

Otázka prameňov spisovnej bernoláčtiny je však len jedným problémom z celého cyklu závažných problémov, ktoré sa nám v súvislosti s bernoláčtinou vynárajú. Je ich celý rad. Treba znova zrevidovať a doplniť doterajšie vedomosti o historických, spoločenských a jazykových podmienkach vzniku Bernolákovskej spisovnej slovenčiny (o príčinách vzniku bernoláčtiny), o Bernolákovskej spisovnej norme, ako sa nám javí na základe Bernolákových gramatických prác i Bernolákovho *Slowára*, a zároveň poukázať aj na rozdiely medzi bernoláčtinou staršieho a mladšieho obdobia. Treba si povšimnúť aj Bernolákovu spisovnú slovenčinu v praxi, t. j. v literatúre spisovateľov Bernolákovskej školy, predovšetkým v diele J. Fándlyho ako najvýznačnejšieho predstaviteľa staršej generácie bernolákovských spisovateľov a v diele J. Hollého, najvýnikajúcejšieho reprezentanta mladšej generácie bernolákovcov. Zaujímavá je aj otázka postupného odumierania bernoláčtiny ako spisovného jazyka, otázka zániku Bernolákovskej spisovnej slovenčiny a otázka vplyvu bernoláčtiny na ďalší vývin spisovného jazyka. Naznačili sme tu len niektoré dôležitejšie otázky. Bernolákovsko jazykovedné dielo však dáva podnet aj na spracovanie radu parciálnych otázok. Tak napr. v rámci *Slowára* bolo by hodno povšimnúť si otázok frazeológie, ustálených slovných spojení, prísloví, otázok synonymity, väzby slovies a i. I pri monografickom spracovaní rozličných čiastkových otázok súčasného jazyka javí sa nám potreba povšimnúť si ich aj v Bernolákovskej spisovnej slovenčine. Takéto porovnanie môže často priniesť pozoruhodné výsledky. Všetky spomenuté otázky si zaslúžia osobitnú pozornosť jazykovedcov.

JÁN POVAŽAN

PRÍPRAVA A VYDANIE BERNOLÁKOVHO *SLOWÁRA*

V druhej polovici 18. storočia sa na Slovensku uskutočnilo viacero pokusov o vytvorenie a uzákonenie pevnej normy spisovného jazyka slovenskej národnosti, ktorá sa práve v tomto čase začala postupne pretvárať v novodobý slovenský národ. Tieto pokusy neboli náhodnými alebo svojvoľnými akciami jednotlivcov, ale vyrastali z celkovej spoločensko-kultúrnej situácie, v ktorej sa slovenská národnosť nachádzala. Ukázalo sa z hľadiska potrieb národného spoločenstva ako nevyhnutné vytvárať národnú kultúru v jazyku, ktorý by bol blízky a zrozumiteľný všetkým sociálnym vrstvám.

Najväčší úspech a spoločenský dosah i závažnosť mal pokus Antona Bernoláka. Jeho výhodou a základnou podmienkou úspechu bolo, že Bernolák tvorivým spôsobom nadviazal na tradíciu kultúrnej západoslovenčiny, ktorá sa v priebehu 17. a 18. storočia vypracovala na kultivovaný a aj náročnejším požiadavkám zodpovedajúci jazyk literárnych diel a hovorový jazyk vzdelancov zgrupovaných okolo západoslovenských kultúrnych centier. Pôvodca kodifikácie teoreticky dopodrobna rozpracoval systém slovenského spisovného jazyka a pomocou literárnych diel, vydávaných Slovenským učeným tovarištvom, ho aj uviedol do života.

Anton Bernolák sa usiloval vytvoriť ucelené jazykovedné dielo, ktoré by vedecky odôvodnilo potrebu a správnosť jeho podujatia, načrtlo celkovú pravopisnú, gramatickú a lexikálnu štruktúru spisovného jazyka a stalo sa solídnym základom ďalšej práce na zdokonaľovaní, spresňovaní a ustáľovaní uzákonenej normy, prípadne aj základným východiskom pre ďalšie úsilie o čo najvyhovujúcejší systém spisovného jazyka. Práve preto po napísaní rozpravy *Dissertatio philologico-critica* ... (Bratislava 1787), v ktorej ustáľuje hlavné zásady pravopisu, a diela *Grammatica slavica* (Bratislava 1790), v ktorom spracoval gramatickú sústavu uzákoneného spisovného jazyka, prikrečil Bernolák k zostaveniu slovníka, v ktorom chcel zhrnúť a lexikograficky spracovať slovnú zásobu slovenčiny. Súčasne napísal aj ďalší teoretický jazykovedný spis o možnostiach a spôsoboch tvorby slov (*Etymologia vocum slavicarum*, Trnava 1791).

Nebolo to vinou autora *Slowára*, že toto dielo sa nedostalo do rúk záujemcov onedlho po skončení práce a v čase, keď si to aj potreba ďalšieho kultúrneho rozvoja národného spoločenstva nájstojčivo vyžadovala.

V niektorých písomnostiach, ktoré sa zachovali v pozostalosti kanonika Juraja Palkoviča, nachádzame pomerne dosť zpráv o tom, akým tempom postupoval Bernolák pri spracúvaní rozsiahleho materiálu *Slowára* a ako sa pokúšal vydať ho tlačou. Všetky jeho snahy stroskotali však na nedostatku finančných prostriedkov. Kníhtlačári a vydavatelia sa vždy vopred informovali o možnostiach odbytu takéhoto rozsiahleho diela a zo strachu pred neúspechom neprijali Bernolákové ponuky.

Medzi písomnosťami, z ktorých značná časť bola už uverejnená v doslovnom znení,¹ podáva prehľad o priebehu prác na *Slowári Elenchus Dictionarii Slavici An. 1787-o mense Octobri inchoati et 13. Decembri 1790 finiti* s týmto textom:²

Littera	continet phyleras	voces	absoluta est	
A	2	328	26. Augusti 1789	Phylerae 26
B	5	830	1. Julii 1790	Voces 4375
C	8 ½	1075	13. Decembr. 1790	
D	9	1386	28. Junii 1790	
E	½	60	4. Sept. 1789	
F	2	430	2. Octobr. 1789	
G	4	657	16. Octobr. 1790	
H	7	900	13. Julii 1790	Phylerae 63 ⅛
I	1	102	16. Sept. 1789	Voces 8665
K	19 ⅛	2752	10. August 1790	
L	8 ½	800	8. Februarii 1791	
M	7 ½	1000	19. Julii 1790	
N	12 ½	2146	2. August. 1790	
O	8	1181	9. Julii 1790	
P	39	5900	25. August. 1790	Phylerae 110 ⅛
R	6 ⅛	929	26. August. 1789	Voces 17.292
S	18	2964	21. Junii 1790	
T	7 ½	940	4. Junii 1790	
U	8 ½	756	12. Sept. 1788	
W	18 ½	4003	29. Julii 1789	
Z	13 ½	2300	23. Julii 1790	
Summa	205 ¾	31376		

¹ J. Pöstényi, *Palkovičova pozostalost*, Kultúra III, 1931, 18—23, 109—112, 191—195, 272—273; Š. Zlatoš, *Písmo sväté u bernolákovcov*, Trnava 1939; J. Mihál, *Bernolákov Slowár*, SMS XIX, 1941, 356—388 a. i.

² Š. Zlatoš, c. d., 314.

Z Elenchu môžeme vyťažiť tieto údaje:

1. Bernolák začal intenzívne na *Slowári* pracovať v októbri 1787. Je však pravdepodobné, že značnú časť materiálu mal už zozbieranú a pripravenú na spracovanie v čase koncipovania Dissertácie. Nie je vylúčené, že pri zbieraní materiálu mu pomáhali aj jeho konseminaristi z bratislavského generálneho seminára. V čase od októbra 1787 do septembra 1788 vykonal všetky potrebné excerptné a iné prípravné lexikografické práce a dostal sa tak ďaleko, že mohol celý materiál abecedne zoradiť.

2. V čase od 12. septembra 1788 do 8. februára 1791³ Bernolák pracoval na abecednej redakcii slovníka, upravoval text jednotlivých hesiel a pripravil viac-menej definitívnu kostru celého diela. Z údajov celkom jasne vyplýva, že podstatnú časť práce vykonal v letných mesiacoch roku 1790.

3. Rukopis bol rozdelený na tri časti nerovnakého rozsahu a obsahoval vyše 31 tisíc slov, ktoré mali byť vytlačené na takmer 206 hárkoch.

Bernolák sa však nechcel a ani nemohol uspokojiť s prácou, ktorú mal po ukončení prác na rukopise *Slowára* pred sebou. Chcel vytvoriť čo najdokonalejšie dielo, ktoré by bolo súčasne vykonať významnú národno-buditeľskú misiu. Preto — ako to neskôr uviedol v zpráve pre svoju cirkevnú vrchnosť pri príležitosti kanonickej vizitácie — dielo „neuveriteľnou prácou a pilnou usilovnosťou, podobne veľkou trpezlivosťou v svojich voľnejších hodinách, ktoré mu úradné povinnosti dožičili,“⁴ prepracúva a usiluje sa, aby bolo čo najúplnejšie a dôkladne vypracované.

Po šiestich rokoch práce sa Bernolák pokúša odovzdať svoje slovníkové dielo verejnosti. Pravdepodobne na jeho žiadosť mu 1. marca 1797 predložil trnavský kníhtlačiar Václav Jelínek ponuku na vytlačenie prvého zväzku *Slowára*. Jelínek uviedol cenu jednotlivých tlačiarenských úkonov⁵, hodnotu

³ V záhlaví Elenchu je uvedené, že autor slovníka skončil práce na koncepte *Slowára* 13. decembra 1790, hoci z textu pri písmene L jasne vyplýva, že revíziu rukopisu skončil až 8. februára 1791. Z toho by sa dalo usúdiť, že Elenchus bol zostavený vtedy, keď si už autor presne nepamätal, ktoré písmeno revidoval nakoniec. Tak sa potom mohlo stať, že omylom uviedol to najvyššie dátum, ktoré mu padlo prvé do oka.

⁴ Literárne Listy III, 1893, 19.

⁵ Pro 1° Tomo

Pro 60 phylaris, 1500 Exempl. sunt necessarij 36 scapi (Ballen) a 16 florenis	576 fl.
Collectoris labor, ab una phylera 4 fl., computando pro 60 phylaris	240 fl.
Pro impressione a phylera 5 florenos	300 fl.
Typothetae pro phylera 7 florenos	420 fl.
Prox literis	200 fl.

Summa 1736 fl.

Tyrnaviae die la Martii 1797.

W. J.

Pozri J. P ō s t ě n y i, c. d., 191.

použitého materiálu a výšku Bernolákovho autorského honoráru. Na to, aby sa mohol vydať prvý zväzok slovníka v rozsahu 60 tlačéných hárkov a v náklade 1500 exemplárov, bola potrebná suma 1736 florénov.⁵ Pretože Bernolák nemal takúto sumu naporúdzi a Jelínek nechcel riskovať prípadnú stratu, bola vypísaná subskripcia, ktorou sa mal zabezpečiť dostatočný počet odberateľov diela a dostatočná suma na uhradenie všetkých výdavkov spojených s vydaním diela. Za štyri roky, do 20. júla 1801, nazbieralo sa 142 zlatých 59 grajciarov, čo samozrejme nestačilo ani na najnutnejšie výdavky. Bernolák odovzdal preto túto sumu spolu so zoznamom predplatiteľov Jelínkovi a požiadal ho, aby „Pánom Predplatiteľom čímskorej“ vrátil peniaze.⁶

Ako udáva J. Mihál,⁷ z niektorých poznámok, ktoré si Palkovič pre svoju potrebu vypísal z čistopisu *Slowára*, vyplýva, že Bernolák v rokoch 1802 až 1808 uskutočnil dôkladnú revíziu celého rukopisu slovníka, pri ktorej dielo dostalo tú podobu, v akej ho poznáme dnes.

V polovici roku 1808 sa Bernolák pokúsil vzbudiť záujem kníhtlačiarov o vydanie *Slowára*. Obrátil sa na dvoch vydavateľov, na Jána Jelínka v Trnave a Andreja Schwaigera v Bratislave. Píše im, že rukopis slovníka sedemkrát prepracoval, prehliadol a podopľnal a že je ochotný predať ho za 4575 zlatých.⁸ K listu bol pripojený opis rukopisu,⁹ z ktorého sa dozvedáme, že *Slowár* bol už v značnej miere rozšírený (o 50 tlačéných hárkov oproti stavu r. 1791) a že sa predpokladalo rozdelenie celého textu na päť dielov. Obaja vydavatelia nemali však dost odvahy pustiť sa do vydávania takého rozsiahleho diela. Bernolák sa už potom vôbec nepokúšal nájsť možnosť vydať svoje životné dielo, hoci si celkom iste uvedomoval, že slovník má mať významnú úlohu v rozvíjajúcej sa slovenskej národnej kultúre.

⁶ J. P ö s t é n y i, c. d., 192.

⁷ C. d., 384.

⁸ „Titulo fatigii et impensarum in hoc Lexicon septies correctum et purificatum pro qualibet scripta phylera 3 florenos computandum obvenirent 4575 floreni“ (J. P ö s t é n y i, c. d., 192).

⁹ Ordo tomorum Dictionarii Universalis

I. tomus	A—F	continet phyleras scriptas	306 7/8	in typo prodi- bunt	51 1/6
II. tomus	H—N		314 3/8		52 5/12
III. tomus	O—P		276 1/2		46 1/6
IV. tomus	R—U		315 1/2		52 4/6
V. tomus	W—Z		310 3/8		51 5/6
In summa			1523 5/8	in typo	254 3/12

Datum Érsekujvár 25. Junii 1808.

Per A. B.

Pozri Š. Z l a t o š, c. d., 314.

Poslednú zprávu o *Slowári* z čias pred Bernolákovou náhlou smrťou máme v zpráve, ktorú jeho autor zostavil pre svoju cirkevnú vrchnosť pri príležitosti kanonickej vizitácie, konanej r. 1811 v Nových Zámkoch, kde bol Bernolák dekanom-farárom. V tejto zpráve čítame, že miestny farár „má pripravené originálne, nové dielo, aké ešte verejnosť nemala a ktoré bude pre ňu zaiste osožné, na päť zväzkov do 1524 hárkov rozvrhnuté, ktoré pripravoval cez 20 rokov neuveriteľnou prácou a pilnou usilovnosťou, podobne veľkou trpezlivosťou v svojich voľnejších hodinách, ktoré mu úradné povinnosti dožičili: je to slovník slovenský, latinský, nemecký, maďarský a český; sedem ráz ho prehliadol, opravil a toľko ráz vždy znovu aj spísal dočista. Je schválený cisárskou cenzúrou, ktorého náklad by vyžadoval 23 tisíc zlatých. Už od troch rokov ho má pripravený“.¹⁰

Z uvedeného textu zprávy si treba povšimnúť predovšetkým tieto skutočnosti:

1. *Slowár* obsahoval v tej podobe, v akej ho Bernolák dohotovil r. 1808, slová slovenské, latinské, nemecké, maďarské a české.

2. Rukopis mal rozsah 1524 rukopisných hárkov, ktoré by podľa Bernolákovho pomeru 6 rukopisných hárkov = 1 tlačný hárkok dali veľku 254 tlačných hárkov.

II

O tom, ako sa dostal po Bernolákovvej náhlej smrti rukopis *Slowára* do rúk kanonika Juraja Palkoviča, doteraz presných zpráav nemáme. Štefan Majer tvrdí,¹¹ že „Palkovič kúpil rukopis veľkého slovenského *Slowára* od Bernoláka, novozámskeho učeného farára“. Podobnú domnienku vyslovuje aj Jozef Škultéty¹² a niektorí iní bádatelia. Isté je, že Palkovič prevzal rukopis z ostrihomskej kapitulskej knižnice.¹³ Podľa ustanovení platných v ostrihom-

¹⁰ Literárne Listy III, 1893, 19.

¹¹ Juraj Palkovič, Literárne Listy V, 1895, 43.

¹² O Slovákoch I, Turč. Sv. Martin 1938, 74.

¹³ V oznámení, ktoré vydala Kráľovská univerzitná tlačiareň v Budíne pri príležitosti vypísania subskripcie na celé vydanie *Slowára*, o tom čítame: „Triginta iam defuunt anni, quod Publicum anhelet impressionem Lexici illius Slavico-Latino-Germanico-Hungarici, quod olim celebris Antonius Bernolák, parochus Érsek-Ujvariensis, Literaturae et Linguae Pannonio-Slavicae, huicque affinium peritissimus, assiduo improboque labore per longam annorum seriem elucubravit, atque in tenebris usque praesentem delituit annum, quo nimirum Typographiae Regiae Universitatis fortuna obtigit Manuscriptum, opera Reverendissimi Domini Canonici et Archidiaconi Komaromiensis Georgii Palkovics, ex Bibliotheca Venerabilis Metropolitanii Capituli Strigoniensis pro impressione obtinendi, quo obtento dicta Typographia Regia ex ratione, quod tali Dictionario, summe plane necessario, Slavi Pannonii hactenus destituerentur, nihil morabatur prelis suis eo cum proposito committere, ut ex illis, quantum fieri poterit, ocius egrediatur“ (Archív Spolku svätého Vojtecha v Trnave 38/28).

skej arcidiecéze sa celá Bernoláková knižnica a jeho literárna pozostalosť stala po jeho smrti majetkom arcidiecézy. Palkovič v tom čase zastával funkciu knihovníka kapitulskej knižnice. Ako Bernolákov priateľ a jeho blízky spolupracovník si pokladal za povinnosť postarať sa o vykonanie nevyhnutných úprav rukopisu a o jeho urýchlené vydanie. Ako udáva Ján Mihál,¹⁴ Palkovič začal rukopis *Slowára* revidovať vo februári 1814. Podľa marginálnych údajov o skončení revízie jednotlivých častí rukopisu možno pomerne veľmi presne sledovať Palkovičovo pracovné tempo pri tejto úprave. Z Palkovičových poznámok, nadviazaných *Criticae observationes in emendationem Lexici Antonii Bernolac*, vidieť, že celý *Slowár* zrevidoval v čase od 21. februára 1814 do 23. júla 1816, teda za viac ako dva roky. Hneď po skončení práce na prezretí a čiastočnom doplnení textu rukopisu sa pravdepodobne pokúsil ponúknuť ho na vydanie niektorým nakladateľom. Zdá sa však, že sa stretával s tými istými prekážkami, ktoré znemožnili *Slowár* vydať Bernolákovi.

Až r. 1824 prejavil o rukopis *Slowára* vážny záujem správca Kráľovskej univerzitnej tlačiarne v Budíne František Sághy. O tom, že sa v Ostrihome nachádza rukopis rozsiahleho slovníkového diela, mohol sa Sághy dozvedieť prostredníctvom peštianskeho kaplána Alojza Spribilu, ktorý bol určitý čas prebendátom chóru metropolitnej kapituly a pravdepodobne mal aj možnosť oboznámiť sa s celým rukopisom. Sághy požiadal prímasa Rudnayho o poskytnutie rukopisu a o povolenie vydať ho v univerzitnej tlačiarňi. Rudnay mu odporúčal obrátiť sa s touto žiadosťou priamo na Palkoviča. 18. marca 1824 napísal Sághy Palkovičovi list,¹⁵ v ktorom ho prosí, aby mu oznámil podmienky, na základe ktorých je ochotný dať rukopis *Slowára* k dispozícii univerzitnej tlačiarňi, pretože „dolendum sit, ut Lexicon hoc adhuc diutius in tenebris lateat“. Na rube listu je Palkovičova vlastnoručná poznámka. Kapitula, ktorej rukopis patril, si žiadala ako odstupné 20 viazaných exemplárov *Slowára*. Palkovič si pre svoju potrebu žiada 10 neviazaných exemplárov. Súčasne posielala na ukážku text písmena *A* a *B* a predslov k dielu.

6. apríla 1824¹⁶ Sághy oznamuje Palkovičovi, že ako správca tlačiarne súhlasí s podmienkami kapituly. Súčasne ho prosí, aby mu poslal celý rukopis. Podľa jeho náhľadu by celé dielo mohlo vyjsť v troch zväzkoch slovníkového formátu.

V liste z 11. apríla 1824¹⁷ Sághy potvrdzuje príjem celého rukopisu diela. Predpokladá, že bude možné celé dielo vydať v priebehu dvoch rokov. Ďalej píše: „Ego spero, per hoc Lexicon, nos magnam Publico facturos esse gratiam, cum haecenus nullum Slavicum exstiterit Dictionarium. Ejus impressio

¹⁴ C. d., 384.

¹⁵ Archív Spolku svätého Vojtecha v Trnave (ASSV) 38/15.

¹⁶ ASSV 38/16.

¹⁷ ASSV 38/17.

Publico per omnes hujates Ephemerides annuntiabimus et forte Subscriptio aperietur.“ Súčasne prosí Palkoviča, aby on rozhodol, akým písmom sa má sádzať slovenský text *Slowára*, švabachom alebo latinkou. Aby si vedel predstaviť, o aký typ latinkového písma by šlo, posíela mu v prílohe listu na ukážku odtlačok Kollárovej básne napísanej a vydanej na počesť narodenín arcibiskupa Rudnaya.¹⁸

V liste písanom 29. apríla 1824¹⁹ posíela na ukážku titulnú stranu a prvú stranu textu *Slowára* vysádzanú švabachom i latinkou.²⁰ Palkovič — ako vidieť z vytlačeného diela — sa rozhodol pre sádzanie slovenského textu švabachom. V tom istom liste Sáhgy navrhuje uvažovať o tom, či by sa nemal vypracovať menší latinsko-slovenský a nemecko-slovenský slovník, ktorý by pomohol orientovať sa v rozsiahlom materiáli *Slowára* aj tým, ktorí neovládajú slovenčinu.

V čase od apríla do septembra 1824 sa konali prípravné práce pre tlačenie *Slowára*. V liste, ktorý písal Sáhgy Palkovičovi 23. septembra 1824,²¹ sa píše, že peštiansky kaplán Alojz Spribila sa 20. septembra podujal vypracovať latinsko-slovenské repertórium. Zo súvislosti v liste vyplýva, že sa tak stalo asi po rozhovore Palkoviča so Spribilom. Sáhgy ďalej oznamuje, že z diela je vytlačených už 21 hárkov. V novembri mieni publikovať oznámenie o vydaní diela a o možnosti zaobstaráť si *Slowár* prostredníctvom subskripcie. Prosí Palkoviča, aby venoval pozornosť propagácii diela v radoch kléru.

26. novembra 1824²² Sáhgy oznamuje, že posíela Palkovičovi dostatočný počet exemplárov oznámenia. Znova ho prosí, aby propagoval *Slowár* medzi kňazmi.

V oznámení,²³ ktoré Kráľovská univerzitná tlačiareň v Budíne vydala o vypísaní subskripcie pre záujemcov o *Slowár*, sa spomína, že *Slowár* sa zásluhou kanonika Juraja Palkoviča dostal z knižnice ostrihomskej metropolitnej kapituly do budínskej univerzitnej tlačiarne, ktorá ho vzhľadom na nástojčivú spoločenskú potrebu čo najskôr vydáva.²⁴ *Slowár* má vyjsť v štyroch zväzkoch. Tri zväzky má tvoriť vlastný text *Slowára*, štvrtý zväzok bude obsahovať latinské repertórium,²⁵ „ut Lexico hoc tam Slavi, quam Latini pari cum emolumento uti possint“. Každý zväzok má stáť 6 florénov. Prvý zväzok sa mal

¹⁸ ASSV 38/18.

¹⁹ ASSV 38/10.

²⁰ ASSV 38/28.

²¹ ASSV 38/11.

²² ASSV 38/12.

²³ ASSV 38/28.

²⁴ Pozri pozn. 13.

²⁵ Spomína sa len latinské repertórium. Ostatné v tom čase ešte neboli vypracované a pravdepodobne nebolo isté, či budú načas hotové.

dostať na trh pri príležitosti medardského jarmoku v Pešti r. 1825 (teda v prvej polovici júna). Ostatné zväzky mali vychádzať v deväťmesačných lehotách. V závere oznámenia sa píše: „Nomina Praenumerantium cum Characterere et loco habitationis accurate connotanda et horsum transponenda erunt, ut eadem Posterorum memoriae transcribi queant.“

V priebehu prác v tlačiarňi sa ukázalo, že bude rozumnejšie vydať *Slowár s Repertorium* v šiestich zväzkoch. O tom, v akom časovom rozpätí jednotlivé zväzky vychádzali, nemáme doteraz presné a spoľahlivé zprávy. Na jednotlivých zväzkoch nie je udaný rok vyjdenia. Je len na prvom zväzku (1825) a na Repertoriu (1827). Jedine z listu Hollého Palkovičovi zo 14. septembra 1826 sa dozvedáme, že vydávanie jednotlivých zväzkov v oznámených lehotách narážalo asi na ťažkosti technického rázu, takže sa jednotlivé zväzky oneskorovali: „Mali sice dosawád uš 4. Ďili na Swetlo wišć, ale ga sem len dwa teprw dostal, které sem ag hned z welkú Chutú prećital.“²⁶ Teda do septembra 1826, za pol druhu roka vyšli dva zväzky, ostatné štyri zväzky vyšli od septembra 1826 do konca roku 1827.

V odbornej literatúre v stati o *Slowári* a o Palkovičovi sa udáva, že Palkovič, príp. aj arcibiskup Rudnay vydali slovník vlastným nákladom. Tento údaj nie je správny, pretože celé dielo vyšlo tlačou a nákladom Kráľovskej univerzitnej tlačiarne v Budíne,²⁷ ako o tom svedčí veta na titulnej strane prvého zväzku *Slowára* i na titulnej strane Repertoria: „Typis et sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae“.

Podľa dávnejšej praxe celý náklad knihy dostal ten, kto vydanie knihy financoval a koho nákladom kniha vyšla. On sa potom vo svojom vlastnom záujme musel starať o to, aby sa celý náklad knihy čo najskôr rozpredal.

Slowár bol — ako o tom svedčí Beloň Rusinský²⁸ — na sklade v univerzitnej tlačiarňi. Podľa záznamov v archíve tlačiarne vyšiel *Slowár* v náklade 2000 exemplárov. Z toho 138 exemplárov odobrali subskribenti, 20 exemplárov dostala ostrihomská kapitula, 10 exemplárov dostal Palkovič. Podľa súpisu inventára z roku 1835 bolo na sklade ešte 1811 exemplárov, r. 1857 1803 exemplárov. Tlačiareň predala r. 1902 zvyšné exempláre *Slowára* zo skladu ako makulatúru. Vytláčený *Slowár* teda zostal na sklade u vydavateľa a nakladateľa — v Kráľovskej univerzitnej tlačiarňi v Budíne.

III

Spomenul som už, že v rokoch 1814—1816 Palkovič uskutočnil revíziu Bernolákovho rukopisu. Ako sa dozvedáme z ďalších zásahov i z rukopisu

²⁶ J. P ö s t é n y i, c. d., 19—20.

²⁷ Pozri aj A. A. Baník, *180 rokov tomu, čo sa narodil vo Veľkých Chlievanoch pri Bánovciach Juraj Palkovič*, Kultúra XV, 1943, 587.

²⁸ *Literárne nákresy*, Budapešť 1940, 15.

Criticae observationes in Lexikon Bernolákianum circa tria regna naturae, Palkovič dopĺňal a upravoval rukopis *Slowára* až do jeho vydania v budínskej univerzitnej tlačiarňi.²⁹ Najmä odbornú terminológiu prírodných vied (botanika, mineralógia, zoológia), ktorú Bernolák v diele uvádzal, Palkovič veľmi starostlivo preveroval a staral sa o to, aby slovník čo najvernejšie zachytával vtedajšiu terminologickú situáciu na Slovensku. V súvislosti s prekladáním Písma svätého bol v styku s viacerými vidieckymi farármi a ich prostredníctvom si overoval, či sú isté termíny správne a či sa používajú. Celkom iste si pozháňal dostatok odbornej lexikografickej literatúry, ktorá sa v čase pred vydaním *Slowára* v hojnej miere objavila na knižnom trhu v Čechách i v ostatných slovanských krajinách, a pomocou nej sa usiloval zdokonaľiť Bernolákov životné dielo.

Samozrejme, Palkovičova úprava Bernolákovho rukopisu neznamená podstatnejšie prepracúvanie jednotlivých častí, príp. rozsiahlejšie dopĺňanie. Niektorí bádatelia sa dokonca domnievajú, že Palkovič je autorom celého maďarského textu *Slowára*.³⁰ Takéto tvrdenia sa odôvodňujú celkom mylnými argumentami. Dostatočným svedectvom o tom, že autorom celého textu *Slowára* je celkom iste Bernolák, je zpráva napísaná pri príležitosti kanonickej vizitácie v Nových Zámkoch r. 1811, v ktorej sa uvádza: „Je to slovník slovenský, latinský, nemecký, maďarský a český“.³¹

Okrem toho — ako udáva Bernolák v tej istej zpráve — rukopis bol schválený cisárskou cenzúrou. Ak by bol Palkovič v podstatnejšej miere zasahoval do textu a dôkladnejšie prepracúval niektoré pasáže slovníka, bolo by bývalo potrebné celý rukopis znova predložiť na cenzúru. O niečom takom však nemáme žiadne hodnoverné zprávy.

Ďalej sa v Bernolákovej zpráve z roku 1811 spomína, že *Slowár* obsahuje 1524 rukopisných hárkov, ktoré by (podľa výpočtu z roku 1808) mali byť vytlačené na 254 hárkoch slovníkového formátu. Knižné vydanie *Slowára* má 4440 strán, teda 277½ hárku. Rozdiel 23½ hárku by sotva stačil na to, aby pojal pomerne rozsiahle maďarské znenie *Slowára*. Ak počítame, že slovenská časť slovníka zaberá 2/5 celého rozsahu a zo zvyšku 1/5 pripadá na maďarský text, muselo by pre maďarčinu pripadnúť 55½ hárku, čiže ešte raz toľko, ako ich máme navyše, keď porovnáme Bernolákov odhad tlačených hárkov so skutočným počtom hárkov vo vydaní tlačou. Tento rozdiel mohol vzniknúť šťastí tak, že Bernolák pri preratúvaní rukopisných hárkov na tlačené

²⁹ Podrobnejšie o tom píše J. Mihál, c. d., 382—385.

³⁰ Š. Majer napr. píše: „Rozmnožil ho (t. j. *Slowár* — J. P.) maďarskými slovami“ (c. d., 43); J. Škultéty píše: „V rukopise slovníka, ktorý Palkovič vzal k svojim rukám ešte za života Bernolákovho, slov maďarských ani nebolo — popriďával ich len Palkovič“ (c. d., 74).

³¹ Literárne Listy III, 1893, 19.

nebral ohľad na nerovnakú hustotu rukopisu, sčasti tak, že Palkovič uskutočnil menšie vsuvky, doplnky a opravy textu. V akej miere tak urobil, nie je možné zistiť, kým nemáme v rukách rukopis *Slowára*, na ktorom po Bernoláckovej smrti Palkovič pracoval. V žiadnom prípade nemožno však Palkoviča pokladať za autora maďarského textu *Slowára*.

Ján Mihál³² v protiklade k doterajšiemu stavu výskumu a presvedčeniu všetkých bádateľov predpokladá, že Bernolák je aj autorom Repertoria. Svoju mienku podopiera týmito dôvodmi:

„Po 1. i na VI. zväzku v titule je uvedený Bernolák ako autor. Keby autorom Repertoria bol Palkovič, a nie Bernolák, to by v titule figurovalo zaiste meno Palkoviča ako autora. Veď toľko lásky voči sebe prichodí predpolažiť aj u Palkoviča, že na svoje dielo by uviedol svoje meno.

Po 2. voľný preklad Praefacie by poukazoval skôr na to, že i prekladateľom je sám autor. Palkovič by sa bol pridržiaval doslovnejšie originálu...

Po 3. v úvode naznačený cieľ a účel *Slowára* postuluje Repertorium, ktorého myšlienka i systém celej stavby poukazuje na jedného autora, teda na Bernoláka, hoc podrobnosti môžu pochádzať z pera Palkovičovho.“

Ako vyplýva z doteraz známej korešpondencie Sághyho s Palkovičom, návrh zostaviť Repertorium vyšiel zo strany univerzitnej tlačiarne práve preto, že si to vyžadoval cieľ *Slowára*. Čítame to v liste z 29. apríla 1824, kde Sághy píše: „Reverendissimae Dominationis Vestrae demisse duplex sum, ut id, quod tutius et melius visum fuerit, mihi notitiae dare gratiose dignetur, sed una etiam de eo sollicitari, ut aliquis Latinam aut Germanicam partem elucubrare dignetur, quia sola Slavica parte non multum proficiemus. Hac facilis erit redactu, assumto seu Hirschio, seu Schellero, seu Párispapayo pro elucubrationis basi, cui saltem Lingua Slavica ex Bernolakiano adjicienda erit.“³³ Ak tlačiareň uznala za potrebné dať zostaviť repertória, potom ich autorom nemohol byť Bernolák.

Obyčajne sa v odbornej literatúre tvrdieva, že autorom Repertoria je kanonik Juraj Palkovič. Tento údaj však treba na základe dokladového materiálu opraviť.

Palkovič práve v čase, keď bolo aktuálne zostavenie VI. zväzku *Slowára*, plným tempom pracoval na preklade Písma svätého do bernoláčtiny. Bolo by bývalo nad ľudské sily žiadať od neho vypracovanie rozsiahleho rukopisu Repertoria. O latinskom repertóriu je z korešpondencie³⁴ bezpečne známe, že jeho zostavovateľom je peštiansky kaplán Alojz Spribila.

Podľa L. Némethiho³⁵ sa Spribila narodil 13. mája 1797. Roku 1822 bol

³² C. d., 362—363.

³³ ASSV 38/10.

³⁴ List Sághyho Palkovičovi z 23. septembra 1824 (ASSV 38/11).

³⁵ *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis*, Ostrihom 1894, 934.

ordinovaný za kňaza ostrihomskej arcidiecézy a ustanovený za kaplána kostola svätej Terézie v Pešti. Roku 1823 sa stal prebendátom chóru ostrihomskej kapituly. Odtiaľ prišiel r. 1824 znovu do Pešti, kde sa stal kaplánom na fare Panny Márie Nanebevzatej. Roku 1833 bol vymenovaný za farára v Pečeniciach (okres Levice). Tam aj 11. septembra 1859 zomrel. Určitý čas vykonával aj funkciu príslušného cirkevného súdneho tribunálu v Honte.³⁶

M. I. Richter³⁷ udáva o Andrejovi Brestyanszkom: „Spolupracoval na Bernolákovom maďarsko-slovensko-nemecko-latinskom slovníku.“ V podobnom zmysle o ňom píše aj Peter Petič:³⁸ „Pomáhal zostavovať dovíšenie diela samostatnej slovenskej reči, Bernolákovho *Slowára*, ktorý vyšiel tlačou v r. 1825—27 v Budíne.“ Ako sa zdá, nemožno podľa doterajšieho stavu výskumu vzťahovať tieto údaje na spoluprácu s Bernolákom pri zostavovaní *Slowára*. Možno ich však chápať ako údaj o spolupráci Brestyanszkého pri zostavovaní *Repertoria*. Dokonale ovládal nemčinu (pochádzal z prostredia s pomerne silným nemeckým živlom), čo dokázal okrem iného aj nemeckým prepracovaným predkladom Bernolákovvej Gramatiky. Nebude hádam nepravdepodobné myslieť, že on je zostavovateľom nemecko-slovenského repertória.

Andrej Brestyanszky sa narodil 10. decembra 1769 v Nitrianskom Pravne. Po štúdiách v bratislavskom generálnom seminári bol r. 1792 vysvätený za kňaza. V rokoch 1792—1796 bol kaplánom v Ersci. Odtiaľ v decembri 1796 prešiel za farára do veľkej zadunajskej slovenskej obce neďaleko Stolného Belehradu — Sósokútu. Po 45 ročnom pôsobení tam aj zomrel 21. apríla 1842. Tam je aj pochovaný.³⁹

Zostáva rozriešiť otázku, kto je autorom maďarsko-slovenského repertória a zoznamu *Vocabula Hungarica, quae Slavicis affinia sunt, et ex illis desumpta esse videntur* a prekladateľom latinskej prefácie *Slowára* do maďarčiny.

Spomenul som už, že Palkovič bol v rokoch 1824—1827, keď *Slowár* vychádzal, značne zaťažený prácou na slovenskom preklade Biblie. Preto sa mohol len okrajovo venovať práci na *Slowári*. Od neho pravdepodobne pochádza preklad latinského predslovu do maďarčiny, umiestneného na počiatku *Repertoria*. Predpokladám ďalej, že pracoval na texte maďarsko-slovenského repertória. Je veľmi pravdepodobné, že z nedostatku času požiadal niektorého skúsenejšieho lexikografa o úzku spoluprácu. Týmto lexikografom mohol byť napr. Ján Bortnický, ktorý krátko predtým úspešne zostavil slovenské znenie Wagnerovho slovníka *Universae phraseologiae latinae corpus* (vyšlo v Bu-

³⁶ Pozri aj *Schematismus venerabilis cleri archidioecesis Strigoniensis*. Ostrihom 1831, 1843, 1844, 1853.

³⁷ *A németprónai származású papok*, Budapest 1914, 14.

³⁸ *Národovci Hornej Nitry*, Turč. Sv. Martin 1931, 27.

³⁹ *A németprónai származású papok*, 11—14.

díne r. 1822). Slovenský text tohto slovníka tvorí bernoláčtina. Myslím, že nie je vylúčená možnosť, že na základe známosti s Palkovičom mal Bortnický príležitosť použiť pri práci k Wagnerovi aj rukopis Bernolákovho *Slowára*.

O Bortnickom vieme pomerne málo. Narodil sa r. 1775. Pôsobil ako farár v Rácz-Keresztúre, v Pomáze a v Pilis-Szántó. Zomrel asi r. 1847.⁴⁰

Domnievam sa, že nie je správne hodnotiť Repertorium ako „slušný školský slovník.“⁴¹ Ako školská pomôcka by Repertorium pravdepodobne poslúžilo len veľmi málo a nevhodne. Úlohou Repertoria bolo pomôcť používateľom *Slowára*, ktorí nevedia po slovensky, nájsť pomocou latinčiny, maďarčiny a nemčiny náležitý slovenský ekvivalent a nájsť si potom príslušné heslo v *Slowári*. Dokazuje to aj text návodu na použitie Repertoria, ktorý je na strane 18 uvedený po maďarsky, na strane 296 a 572 po latinsky. Latinský text znie:

Inviatio

Repertorii hujus illa est utilitas, quod post vocabula latina, exquirendo in magno Lexico Slavica, inveniri possint significationes hungaricae et germanicae, consequenter hoc Repertorio mediante tam latini, quam et hungari ac germani ejusdem usum capere possint.

Repertorium malo teda úlohu čisto praktickú. Je registrom k *Slowáru*, akoby vademecum v rozsiahlom materiáli *Slowára*.

Krátky slovník *Vocabula Hungarica...*⁴² zostavil niekto podľa Leškovho diela *Elenchus vocabulorum europaeorum cum primis slavico-rum magyrici usus*, ktoré r. 1825 vydala budínska univerzitná tlačiareň. Bolo by vari možné predpokladať, že ho zostavil niekto z tlačiarne alebo Bortnický.

V súvislosti s prefáciou k *Slowáru* sú zaujímavé domnienky niektorých bádateľov o Bernolákovom napomáhaní oficiálnej maďarizačnej politiky uhorskej vlády a o Palkovičových interpoláciách do textu predslovu.

Príčinou obviňovania Bernoláka z maďarónstva bola táto časť predslovu:

„Podľa 7. zákonného článku snemu z roku 1792 bola maďarčina ako hlavná reč predpísaná pre tých, ktorí chcú dosiahnuť verejný úrad v oblasti tohto kráľovstva, takže ostatné národy v Uhorsku sa ju musia naučiť. Každý sa však veľmi ľahko môže naučiť po maďarsky, ak sa mu slová a vety zostavené v jeho rodnom jazyku, predložia v maďarčine. Okrem toho v Panónii za Maďarmi v počte nasledujú Slováci. Preto som aj nechtiac musel pri zostavovaní slovníka brať ohľad na väčšinu, aby mali viacerí osov z námahy, ktorú som pri písaní tohto diela vynaložil aj v prospech šírenia maďarskej reči. Vtedy, keď sa

⁴⁰ J. K o t v a n, *Bibliografia bernolákovcov*, Martin 1957, 70—71.

⁴¹ J. M i h á l, c. d., 363.

⁴² *Repertorium*, 849—856.

všetci panónski Slováci naučia po maďarsky, čoskoro bude celé Uhorsko z väčšej časti uhorským.“⁴³

Prvý na toto miesto predslovu poukázal Mentor (Ján Donoval) v recenzii prvého zväzku almanachu *Tovaryšstvo*:⁴⁴ „Tie slová, že písal svoj *Slowár* len preto, aby sa Slováci čím skorej naučili po maďarsky, teda aby sa pomadžarčili, ostanú vždy tmavou škvrnou v ráze Bernolákovom. Mňa vždy srdce bolí, keď si pomyslím na Bernoláka, na túto veľkú slabosť jeho charakteru.“

Jaroslav Vlček sa spočiatku miesta predslovu nedotýkal. Až v *Dějinách české literatury*⁴⁵ píše: „V latinskom predhovore Bernolákovho ‚*Slowára*‘ (I, 1825) čítame, že bol napísaný i preto, aby medzi Slovákmi čo najviac rozšíril *maďarčinu*, ktorú VII. článok uhorského snemu z roku 1792 ustanovil za úradnú reč: ‚*keď vraj každý uhorský Slovák osvojí si maďarčinu, zaznie onedlho zo všetkých strán maďarské slovo.*‘ K takému, najmiernejšie povedané, *diplomatizovaniu* dospeli teda snahy Bernolákovkej školy.“ Ostrejšie sa vyslovuje Vlček v knihe *Literatura česká XIX. století*.⁴⁶ „Predmluva nás poučuje, že ‚*Slowár*‘ vznikl, aby Slovákům byl pohodlným mostem k maďarčině, kterou uherský sněm r. 1792 prohlásil za řeč úřední... Takového samovolného podruží dospělo hnutí, jehož první popudy směřovaly k literárnímu a jazykovému osamostatnění katolických Slováků.“

Podobne ako Vlček vysvetľujú toto miesto predslovu Milan Hodža,⁴⁷ Albert Pražák,⁴⁸ Miloš Weingart⁴⁹ a iní. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že pomer k tejto stati predslovu závisí od postoja bádatela k česko-slovenskej otázke. Stúpenec a propagátor teórie jednotného československého národa zastávajú vcelku Vlčekovo stanovisko. Pražák ho dokonca rozširuje na celé Bernolákovovo dielo, keď v kodifikácii slovenského spisovného jazyka vidí následok a podvolenie sa politickej propagande zo strany Maďarov: „Je patrno, že při jazykové otázce měly účast vlivy politické a že i tu byla obětována — čeština.“⁵⁰

Proti takémuto náhľadu na uvedenú časť prefácie sa postavil Jozef Škul-téty. V knihe *O Slovákoch*⁵¹ píše: „O Bernolákovi posledného času najprv z prenáhlenia, potom zas z tendenčnosti príkre sa súdilo pre to, čo v predmluve jeho slovníka stojí o maďarskej reči. Ale dnes už vieme, že tú časť predmluvy Bernolák nemohol písať. On už 1813-ho bol mŕtvy, a slovník kanonik Palkovič dal

⁴³ *Slowár* VI.

⁴⁴ *Reflexie o Tovaryšstve*, Literárne Listy IV, 1894, 38.

⁴⁵ II, Praha 1951, 267; *Kapitoly zo slovenskej literatúry*, Bratislava 1954, 136.

⁴⁶ II, Praha 1911, 243.

⁴⁷ *Československý rozkol*, Turč. Sv. Martin 1920, 77.

⁴⁸ *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrova*, Praha 1922, 147-148.

⁴⁹ *Přispěvky k studiu slovenštiny*, Bratislava 1923, 55.

⁵⁰ C. d., 148.

⁵¹ Str. 74.

tlačiť až v rokoch 1825-1827. V rukopise slovníka, ktorý Palkovič vzal k svojim rukám ešte za života Bernolákovho, slov maďarských ani nebolo — popriďával ich len Palkovič; nasledovne i poznamenanie predmluvy o maďarčine môže byť len Palkovičovo.“ Škultéty teda predpokladá, že Palkovič pod vplyvom zmenených politických pomerov pridal k slovníku maďarský text a vsunul do pred-slovu zmienenu štaf. Tohto výkladu sa pridrižiava aj A. A. Banik.⁵²

Celú otázku zhrnul a podrobnejšie rozobral D. Rapant v spise *Maďarónstvo Bernolákovho*.⁵³ Rapant tvrdí, že celý predslov je dielom Bernolákovým a bol hotový r. 1808, teda skôr, ako Bernolák predložil celý rukopis slovníka na schválenie cenzúre. Palkovič ho preložil do maďarčiny a umiestnil ho na začiatok Repertoria. Podpis, ktorý je pod prekladom, je podľa Rapanta dôkazom, že autor predslovu je odlišný od autora Repertoria. Na konci latinského textu predslovu podpisu niet, pretože autor *Slowára* je totožný s autorom celého predslovu. O tom, že Bernolák je autorom celého predslovu, podáva dôkaz aj porovnanie predslovu *Slowára* s predslovom *Gramatiky*. Podobný štýl, podobné náhľady, ba často aj takmer totožné vety dokazujú autorstvo jednej osoby. Okrem toho jednotlivé state predslovu na seba logicky nadväzujú, takže akákoľvek interpolácia je vylúčená a nemožná.

Bernolák svojim slovníkom chcel pomôcť tým, ktorí si chceli osvojiť maďarčinu ako úradnú reč v Uhorsku. Každý, kto sa chcel v Uhorsku uchádzať o nejaký úrad, musel dokázať, že ovláda úradnú reč. Aby sa mohli aj Slováci uchádzať o úrady, vychádza im v ústrety a zostavuje *Slowár*, v ktorom okrem slovenčiny nájdú latinčinu ako bývalý úradný jazyk, ktorý sa ešte čiastočne používal aj v úradnom styku, nemčinu ako nedávny a v Uhorsku hodne rozšírený jazyk a maďarčinu ako súčasný úradný a vyučovací jazyk. V čase, keď Bernolák písal predslov a keď *Slowár* vyšiel, maďarizácia ešte voelku neprekročila rámec úradného styku a úradnej povinnosti.

Bernolák teda nemal vôbec v úmysle urobiť zo *Slowára* „pohodlný most k maďarčine“, ako sa mu to omylom a bez prihliadania k historickým skutočnosťam pripisuje.

Ďalšiu interpoláciu predpokladá B. Rusinský.⁵⁴ Na strane VII. Bernolák odporúča viacero slovníkov, ktoré mu pomohli pri koncipovaní *Slowára* a píše: „quibus (slovníkmi) et Vagneriano *quadrilingui* (zdôr. J. P.) Slavi... cum fructu uti possunt“.

Wagnerov slovník *Universae phraseologiae latinae corpus* vyšiel v troch vydaniach, v Trnave r. 1750 a 1775 a v Budíne r. 1822. Prvé dve vydania sú trojjazyčné. Okrem latinčiny obsahuje slová maďarské a slovenské (vlastne slovákizované české). Tretie, budínske vydanie je štvorrečové, k latinčine, maďarčine

⁵² *Slovenčina a jej zovnitorný a vnútorný vývoj*. Brno 1923. 75.

⁵³ Bratislava 1930; odtlačok zo Slovenského diela 1929—30.

⁵⁴ C. d., 9.

a slovenčine (tentoraz bernoláčtine, autor Ján Bortnický) pribudol nemecký text.

Ak vezmeme do úvahy túto skutočnosť, musíme priznať, že Bernolák uvedený text nemohol napísať a že jeho autorom musí byť niekto iný. Kto to bol, nevieme.

Záver

Bernolák pracoval na *Slowári* 20 rokov (1787—1808). Pretože jeho vydanie by bolo bývalo nákladné, napriek viacerým pokusom a napriek tomu, že bol veľmi potrebný, za Bernolákovho života nevyšiel. Po autorovej náhlej smrti sa rukopis dostal do ostrihomskej kapitulskej knižnice, odkiaľ ho Palkovič sprostredkoval správcovi budínskej univerzitnej tlačiarne Františkovi Sáhymu. Skôr však vykonal niektoré menšie úpravy v texte. *Slowár* vyšiel v rokoch 1825—1827 nákladom budínskej univerzitnej tlačiarne v 6 zväzkoch. Šiesty zväzok tvorí Repertorium, ktorého autormi sú: Ján Bortnický, Andrej Brestyanszky, Juraj Palkovič a Alojz Spribila.

Н. А. КОНДРАШОВ

МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ СЛОВАРЯ НАРЕЧИЙ ГОРНЫХ СЛОВАКОВ,
СОБРАННЫЕ И. И. СРЕЗНЕВСКИМ

Среди бумаг И. И. Срезневского сохранилось большое количество материалов, касающихся словаков. Многие записано лично им, кое-что собрано и написано для него местными деятелями. Сюда относятся путевые записные книжки Срезневского, фольклорные записи, много рисунков, видов местностей, памятные заметки в его альбом от разных лиц. Некоторые материалы представляют большой интерес для языковеда. Это, во-первых, заметки его и других лиц по отдельным словацким говорам, и, во-вторых, материалы для словаря наречий горных словаков, собранные Срезневским во время путешествия.

К диалектологическим материалам относятся: заметка о фонетике и морфологии тренчинского говора, образцы жилинского говора (два письма Ю. Томбы, адресованные Е. Герометте и писанные наречием), образцы черполеготского говора (писал Bohumil Nosák), особенности муранского говора, заметки о гемерском говоре, сотацкие песни (12 песен с замечаниями об особенностях восточнословацкого наречия), заметки о фонетике шаринского наречия, образцы земплинского и шаринского говоров, заметки по дольноземскому наречию, записи словацких сказок, преданий, обычаев и т. п.¹ Сам Срезневский в последующем не обрабатывал собранные материалы по словацкой диалектологии. Он опубликовал только пословицы малогонтских словаков и купальскую песню шаринских словаков.²

Большое внимание уделял Срезневский во время путешествия по Словакии (май—июль 1842 г.) сбору лексических материалов. Об этом свидетельствуют его записные книжки, которые почти целиком заняты записями словацких слов и выражений с переводом на русский язык и обозначением местности, где он их слышал. Позднее по возвращении в Россию Срезневский обработал свои записи, присоединив к ним материалы, доставленные другими лицами, в результате чего и возник рукописный словацкий словарь. Некоторые замечания о словацких говорах, помещенные в записной книжке, представляют интерес и позднее были использованы автором. Так, он записал, что «в Липтове *mylo, salo, vily*, однако *motovidlo*; и всюду *zašoy, zašjoŷ* (Турч.), *zašel* (Нитр., Запад);» «*l* у всех

1) Эти материалы хранятся в Центральном государственном архиве литературы и искусств СССР в фонде № 436 (собрание И. И. Срезневского).

2) Памятники и образцы народного языка и словесности русских и западных славян. Прибавления к Известиям АН по отделению русского языка и словесности. I-IV, Спб 1852—1856, стр. 160 и стр. 249—250.

словаков выговаривается как *u* в конце слога. В Нитран. может и *l*: *boya* — *bola*) или «v Tepličke mnoho pols! ého mají, nebo je to v hutéine polská osada, jejich řeč tedy je míchanina ze slovenštiny a polštiny s prevaňou značnou slovenštiny. Кр. místo reka — řeka, hora — gora, ja nedbam — nedbum» и т. д.

Свои наблюдения над словацкими говорами Срезневский применил в рецензии на «Slovanský národopis» П. Шафарика, где он определил весьма точно границы распространения словацкого языка и со знанием дела полемицировал с Шафариком по поводу групп *tl*, *dl* в словацком. Он писал: «С другой стороны и в наречиях, западной молви³ в иных местах не выговаривается в этих случаях вставное *d*. Так в словацком, в Липтовской столице, слышал я: мыло, сало, вилы, хотя впрочем и мотовидло. В Оравской же столице хотя и говорят мыдло, но с тем вместе и бжелило, мотовило».³

Словацкие друзья помогали Срезневскому в собирании материалов и хорошо знали, что ему удалось собрать. Л. Штур поэтому уже в 1843 г. писал ему: «Dobře učiníš, že pojednání o rozličnosti podnářečí slovenských předložíš, k čemuž nikdo jiný ani tolik zkušenosti ani tolik materiálů nemá.»⁴

К внимательному изучению живого языка Срезневского обязывала и данная ему министерством инструкция. Предполагалось, что при путешествии «он выникнет в диалектические свойства, отличающие язык или наречие этой страны от языка и наречия другой; он вслушается в смысл и дух народных песен и в мелодию их напева; соберет предания и сказки; заметит физиономию племени. При таком условии наблюдательности, само собой разумеется, наш путешественник должен совершать свои ученые экскурсии пешком, избирая для сего благоприятное в году время: иначе, завися от тягостных условий почты и дилижансов, он перепорхнет, так сказать, через города, села и деревни, тщательное обозрение которых могло бы доставить обильную пищу его любознательности. К тому же из числа стран, составляющих предмет его изучения, есть и такие, посещение которых наш путешественник и без того, по необходимости, должен будет совершать не иначе как пешком, и минование которых лишило бы его важных пособий к достижению предположенной цели . . . Посему летнее время года он должен проводить в путешествии по замечательнейшим и наименее исследованным странам, входить под мирную кровлю поселянина, сдружиться с ним думой и беседой и выпытать от него все, что только напоминает в нем славянина, не оставляя без замечания и чуждого влияния, которое стерло в нем черты его народного первообраза, ибо, исключая собственно русские и польские страны, слова поселянин и славянин значат почти одно и то же.»⁵ Эти предписания Срезневский стремился выполнить со свойственной ему тщательностью. Много свидетельств мы находим в его письмах к матери. Он пишет: «Я хочу обойти словаков порядочно, и, следовательно, не смею терять времени.»⁶

³) Журнал министерства народного просвещения, 38, 1843, 14.

⁴) *Listy Eudovíta Štúra I*, Bratislava 1954, 354.

⁵ Путевые письма И. И. Срезневского из славянских земель. 1839–1842. СПб 1895, VI.

⁶ Там же, 298.

Всякий подходящий случай он стремился использовать для заметок: «а там варили, и пекли, и жарили, и пели песни, а между тем в мою записную книжку перепадало и то другое любопытное, что мне рассказывали»,⁷ или: «вчера целый день остался в Блатнице и расспрашивал об обычаях, а сегодня хочу присутствовать на свадьбе.»⁸ Отмечая свои знакомства со словацкими интеллигентами, он пишет, что Цт. Зох «молодой человек . . . для меня очень полезный», что С. Халупка «молодой, образованный человек, занимающийся собиранием народных слов и выражений. Желая воспользоваться его собранием, я остался на два дня и списал, что мне нужно было». В Брезно, где жил Я. Халупка «я все-таки успел просмотреть его лексикальные заметки.»

Словарь Срезневского⁹ написан на 135 больших листах, причем на каждом листе в три столбца помещен словацкий материал. Листы 2—122 содержат словацкие слова, расположенные в азбучном порядке, листы 125—135 содержат запись словацких фразеологических оборотов. На листе 1 находим следующие надписи: «Материалы для словаря наречий горных словаков, собранные мною во время путешествия. (Тетрадь) № 1. A-CUT. Ссылки на песни словаков И. Колара.» Внизу в правом углу рукой Срезневского приписано: «Наше слово А. Ф. Гильфердингу от томящихся своих родственников.» Словарь состоит из пяти подобных тетрадей. На листе 15 пометка: № 2. CUT-KOP; на листе 39: № 3. KOP-PREP; на листе 77: № 4. PREP-WRAT; на листе 109: № 5. WRAT-ZW.

На листе 1 об. находим замечание об источниках словаря: «Мною лично собранные слова или выписанные из книг, между прочим из песен Колара писаны мною. Г. Цохиусом доставлены слова: 1. от Скульптети Гемерские; 2. от Самка Липтовские; 3. от Самка Гемерские; 4. собранные самим Цохиусом Оравские. С. Халупка настор в г. Леготе Зволенской столицы собирал слова в Гемерской столице, частью Зволенской и других: перечеркнуты карандашом. Слова в дополнение словаря Палковича доставлены Врагобором Дакснером, Еремковским, Луд. Рейсом и другими; они писаны столбцами сравнительно более широкими, как напр. (имер) *baba, caelí Weib* и пр.»

Таким образом, Срезневский после возвращения на родину использовал материал своих записей, а также диалектологические собрания Цт. Зоха, С. Халупки, А. Г. Шкультетого, Л. Рейса, Ш. Дакснера и других. Каждое слово было помещено в алфавитном порядке и приклеено на большие листы.

Этнографические интересы Срезневского ярко проявились в собранных им материалах. Приведем материал, относящийся к словацким обычаям, обрядам и празднествам. Цифры в начале указывают на лист рукописи, цифры после слова обозначают округ и лицо, предоставившее материал.

⁷ Там же, 301

⁸ Там же, 301.

⁹ Словарь хранится в архиве АН СССР (фонд 216, опiece I, № 511).

4. *beluše* (pl.) ve Zvol. se volá hostina, kterou v domě mladúchy strojí, ale jen pro ženy, které se v ten večer po odchodě rozcházejí.

6. *bosman* = koláč, který kmotra na dar šestunjedjelke posylá. 1.

10. *cenkiáš* = krstiny.

20. *jašianky* — масленица.

25. *hejnovka* — свадебный визит к тому, кто был позван (Орав.).

27. *hrob* — могила; pohreb: закапывая, словаки бросают в могилу землю, как и у нас.

33. *kar* — hostina po pohrebu (Турч.).

40. *korhel*. 2. — пняница. Ему дают в гроб горелки (páléného), чтобы не таскался по свету.

40. *kosiba* — pokrivená haluz, húl, kterou posílá richtár do domu vinníka a kterou nazpatky k richtárovi přinesti musí.

41. *kozak* = наш казачок. Его занесли в Турч. столицу олейкари. Танцуют его сами младенцы.

41. *kračun* — рождество (Шарин, Спиш, Гемер, Новоград).

46. *leto novo* = cifrovaný máj. С ним ходят девушки на цветную неделю (Турч.).

48. *maj*, ср. morena.

57. *oblevačka* — (Турч.) — обряд.

57. *oborník* = hostina po oraní skončeném; oborník, obkosník, obženík = po dokončeném oraní, kosbe, žatví.

59. *djeta odrjekat pri krstě*; to co krsný otec a matka pri krstě robja, odrjekajú ho od šeckjeho zljeho z moci ďabelské.

60. *oluda* — маска, пугало. На Mikuláša младенцы одеваются пугалами и нечаянно приходят со звонками и корбачами. При входе в избу зазвонят, и потом бьют девок корбачами. Девчата стараются запереться (Турч.).

68. *pleso*: vodné děvy (Rusalky) bývajú v plesách, jezero.

70. *pohreb*. Девушки приносят в гроб подружки или юноши цветы и венец. Девушки несут на цинторин юношу, а юноши девушку. Траур белое или белое с черным.

75. *predberník* — malá bochnička, что печет невеста для подруг в день перед свадьбой (Турч.).

79. *prjadky* (Турч.) — вечеринка.

81. *radostník*. 1. — свад.(ебный) калач. Печется в доме невесты.

82. *ražen* — хождение на фантанг.

82. *repka*, вместо *kapusty* приготвл. (яется) в субботу (Турч.). По ней турчанцы наз. Repkári.

84. *rusalka*: Nympha (na Hrone).

85. *sečene*. Tak se u Slovákú dva najzimšje mesíce nazývajú totiž: Jan. a Febr. a někdy hovoria, že menší (Febr.) sa většému (Jan.) protiví.

95. *široká* — женщина, избранная женихом, чтобы ходила за невестой, приводит жениха к невесте, обрезывает ей косу, сидит с ней за обедом.

99. В Турч. столице танцуют *frišky, kozak, kožuch, rajdovák*.

104. *na utjereč* = na dohvjezdny večer v kostole.

104. *uvod* — приход невесты уже завитой в церковь молиться на другой день свадьбы. Священник приносит или курицу или утку живую (Турч.).

104. *vadka*, 1. (= úvod šestinedelky).

111. *výchytky* = kousky ještě teplé z koláčú na svatbě pečených zo peci odtrhnuté a vychyténé od mladuchy své kamarátky tým cílem poslané, aby se do roka i ona vydala.

112. *zavdavok djevkám dat* (veno).

Слова, связанные с домашним бытом и хозяйством

3. *baran*, u valachov ten kus sira, ktorý sa zo žinčici, keď hu na kotle teplota od ohňa začíná krútiť, z kúskou (omrvín) sira robí a na dno kotla sa uloží.

3. *bále* = droby čreva.

3. *bakinja* — der Hammer. 3. (bakiňou kuje kováč ve viňni).

3. *baran* = nástroj ku zabíjení kolú. 1.

4. *bičak*. 1. — ruční nožík.

5. *bilnica* — částka voza, za kterou kůň táhá.

5. *bočka* = dolium, sud.
 9. *carok* — сеник. 3 (Гемер.).
 9. *cedidlo* — valaská kapsa přes plece přehoděna.
 11. *čakan* = čekан, ср. мад. czákány, fokos.
 13. *črjeda* — mnoho kusů stada: črjeda ovjec (мад. csarda).
 13. *črjeslo* — железо у плуга, ср. lemeš.
 16. *čutora* = срб. чутора на вино.
 16. *dbol* — улей.
 19. *dúl*, 1. — падёж скотный.
 19. *dudy, fujera, piščala, bača, valach, honelník, valasky pes* (обыч. *belko*, s dlouhou bělou srstou), *kotal, varecha, klag, putjera* (комурка), *košjar (košaruval)* jsou názvy při salaši.
 22. *genc* = sud (Гемер.).
 23. *gulja* = črjeda.
 23. *háčik*, 1. — гвоздь.
 24. *hamvár* = амбар.
 24. *haspra, na haspru zaprjet dom* = zeljesko tapkavo na domě.
 24. *havan* = вахан.
 27. *hrabky*, 1 — этим счесывают jafury.
 27. *hruot*, 1. — конец спицы.
 28. *huodor* = rovála nad holohumnicou, v humně = stodola.
 29. *chomút*, ср. vrkoč (Турч.), на лошади (Гемер.).
 32. *joság* — statek.
 33. *kantár*, 1. — uzda.
 33. *kare* = taliga.
 34. *kech* — choroba konská (Гемер.).
 34. *kefa* — щетка, krtáč, ср. срб. kerfa.
 37. *kolešnja*, 1. — humno (Гемер.).
 37. *koliba*, 1. — шалаш дерев.(янский).
 40. *košjar*, 1. — где овцы живут.
 41. *kozub, baba, ohnisko, ražeň, pohy* (železnje), *patíva* (něm.), *kozub* = košok (Гемер.).
 42. *krpka*, 1. — кувшин с узким горлом (Орав.).
 44. *kvaka* — коромысло.
 45. *lancuch* — retez, 2. (Spiš).
 45. *lapar* — лопата круглая для калачей (Орав.).

46. *lepjanka* = chaloupka (Гемер., пол.).
 46. *lemeš* — железо у плуга, которым разбиваются груды земли, ср. *črjeslo*.
 50. *minčjar* — безмен (Турч.).
 57. *oberučný nuož*, 2.
 57. *obločnica*, 1. = ставень.
 57. *oblok*, 2. = окно.
 57. *obodza* — возжи, ср. uzda.
 57. *oboňa* = okruhlá drevená a tlapkavá nádoba, k zachování žinčice.
 60. *ohnisko* = kde se oheň klade: na polu není ohnisko, ale vatra.
 60. *okruh*, 1. = крышка; okruh chleba = краюшка.
 61. *omelo* = помело (Орав.); omelja, omelina z habuziny vrchověcky listnatje, k vymetávání peci na tak řečené omelo; omelo: omolom zrkadlo od prachu čistí.
 61. *opek*, 1. — кочерга деревянная.
 61. *operalo*, 2. = перила.
 62. *oprata* = obodza.
 62. *orty* (Турч., Липт.) сани, санные полозья, ср. grně.
 62. *oselník*, 1. (брусок).
 62. *oslíčka*, 2. — оселок.
 62. *osno* — dlouhé na způsob videl zpravené pichadla na rybu.
 63. *ožech*, 1. — помело, что перед печкой хлеба чистят печь, opálení drúk.
 63. *otep* = vymlatený snop.
 64. *pačesky*, 1. — вычески.
 64. *pánt* (na plti) — нащест для кур.
 65. *pasce* = клепец (мышеловка).
 67. *perlík* = bakiňa.
 67. *petrenc*: do petrencou pred dáždom seno zložit.
 67. *pestún, pestúnok* = malý kolíček na vesle.
 68. při pluhu: *lemeš, črjeslo, liška, klíč, hlavička, hrjadel, doska, rohy, plužník, jarmo* atd.
 72. *poňva* = понёва, velká plachta, na které se semená neb žito presúší.
 72. *porisko*, 1. — toporisko.
 74. *prječínok* = předíl v stodole aneb v skříně.
 78. *priepust*: když se palenka páli, tedy co nejprv vyteká o něco slabší jest, jmenuje se priepust, wodka.

80. *puojd*: na puojde kuri kotkodákájú, aneb krákorja.

81. *putera* = nadoba

81. *putňa*. 1.

81. *rajnice* = nadoba.

82. *rázporok*. 1. — распора.

83. *rincka*: rincku na klag, by se mleko sklágalo: *rindzka*.

83. *ritovja* = konce skoseného zboží.

84. *roznoha* (Гемер.) — rozsocha

u pluhu.

84. *rusolnica* = nádoba kde se sol drží.

86. *šerpenka*: pečeňa se na šerpenke praží; *rajnice* (Spiš).

87. *slameník*. 1. — посуда.

90. *stajna* = maštal.

92. *syprávěň* — комора на улице, где складывается все добро. Каждый имеет свою (Турч.).

93. *šechtárik*, šechtár, do ktorého sa dojí.

95. *širaň* (Орав.) = урыльщик (поёвник).

96. *šop*: na šope slepice vejeá nesú.

97. *štjap* = týka, bidlo, ščápom ho! štjap dreva (Звол., Гемер.).

100. *topor*. 2.

104. *vahan*. 1. — дерев. (яннай) миска.

105. *válov* ((чеш. žlab),), папр. на válove voly parájeť.

105. *vaňa* = nadoba v ktorej se malé deti kúpú.

105. *vankúš* — подушка, hlavnica.

105. *varecha*. 1.

105. *vatra*.

105. *vatrál*. 2.

106. *vidjadlo* = zeradlo, zerkadlo (Тренч.).

106. *vlačuchy*. 1.

107. *při voze*: *svoreň*, *svorník*, *húžev*, *ljasa*, *pobočky*, *stverně*, *podbrušník*, *chomút*, *cúgel*, *válov*, *spice v kolesách*, *ojo*, *podojna*, *ludník*, *ručný kúň*, *tevče*, *rebriny*, *ráf* atd.; *obručka železná*, *vlačuchy* (zvlačky), *sankounica*, *sanica*.

107. *vozárevň* = šopa, kde vozy bývajú.

114. *začín* — в гумне, где хлеб складывается (Орав.).

118. *zbenka* (гемер. *zlelka*), папр. v zbenke se maslo múti.

Слова, обозначающие продукты питания

4. *beluš* = koláč tljapkavý (Турч.).

5. *bjaloš* — bělý koláč. 1.

6. *bočpor*, je múka rjedká v kapusnici varena, zaprašěná, a s česnakom.

7. *brečka* — pivo dokud nevykisne.

7. *brindza Liptovská*.

7. *brindzovník* — лепешка печеная и патертя брындзой (Турч.).

7. *brniálka* = fig. pálenka, auch strealka.

10. *cíпов*: nastála drahotina, malé budou cíпову v městách (Гемер., Нитра.).

10. *ctar* — druh mleka. 1. (Гемер.) — оставшаяся от сбитого масла сыворотка.

12. *čir* — каша из муки (Турч.).

16. *telacina*, *jahňacina*, *baranina*, *braučovina*, *zajacina*, *srňacina* — jsou názvy všelijakého mesa.

16. *demikát* — polévka s brinzou.

20. *džgance* — бухты из шиева (Турч.).

27. *hrjato*. 1. pálenka (hrjatuo).

29. *chamola* = čir (Турч.).

32. *jelito*, *jelitko* = jaternica, klobasa, bachor.

35. *kleskeň* (Орав.) — круглый калач.

35. *kljag* (чеш. *syřisko*) — то, что выливается в молоко, чтобы оно осело для сыра.

44. *kysel*, *bočpor*, *múka rjedka*, *kulaša*, *švabka* jsou jídla obyčejní pospolitého Slováka.

45. *lafeta* — яичница с мукой на молоке (Турч.: *praženica*).

46. *lekvar* — пастила (Турч.).

47. *lokša*. 2. = опеканце

52. *mrvanje* = drobky = rajbanica (еда).

57. *obarky* (pl. Гемер.) — polévka

57. *oberance* = obarance — баранки совершенно такие как в Москве (Турч.).

58. *obrezance*: *obrezance jedol*.

62. *opekance* = gulky z cesta pečené (Турч.).

63. *oštjepok*. 1. = сыр.

64. *pačáč* (лепешка).

65. *papsunka* — melence, mrvence, užíváné v Spiši = kulaša.

65. *parenica* (druh syru).

67. *pirohy* (Турч.) = вареники, начиненные лекваром, маком и т. д.

68. *pletenec* — pletený koláč.

69. *podámník* = podplameník = pred plamenem urečený tenký koláč.

70. *podymok* — лепешка из ржаного хлебного теста (Турч.).

71. *poklony* — svadební koláče. 4.

73. *postruhen* = poškrabok = posuch.

74. *praženica* = pankuch (Гемер.).

85. *samokyška*. 2.

85. *sekánka* — posekané těsto pod polévku.

87. *slatina* = mjadokiš = štjavica = kvasnica — кислая вода.

87. *šliže* z lekvarom — резанцы с лекваром (Турч.).

87. *smažjak* (пицца).

88. *smotana* — сливки (Теков, Турч.).

88. *sobašnica* = spolnica = каша с муккой (Турч.).

91. *strnháč* = postruheň, posuch.

95. *šiška* — аладья (Турч.).

98. *šulky* = slov. národní jedlo. Halušky šulené s maslom a brinzou, ktoré v letě na lúky v čas sena robení (sa nosia).

99. *terkelica* — páleno z vinných droždí (Турч.).

103. *úkrop*, halušky v úkropě (voda zovretá, osolená, někdy ani nemastěná).

103. *urda* — hustá kyslá žinčica: urdu bača pije, a psy psjarku.

107. *vodka* = priepast — slabá pálenka.

114. *zabiják* — starker Wein.

121. *zuzáky* — jedlo slov. (pečivo, orekanec).

121. *zvara* — z kislého mljeka zvarená poljevka (Турч.).

122. *žinčica*.

Слова, обозначающие одежду и обувь

2. *bačkor*. 1. = kрес (magyar nenosí kрсе, ale bačkori).

12. *čičma*. 2. — сапог.

22. *gäta*. 2. — гати, портки.

23. *guba* = čuba, šuba, huňa.

24. *halena*. 1. — кафтан.

32. *kabanica* = oděv sedl. Slováků.

33. *kapka* (Звол.) — чепец.

57. *obojok* (= lajblík) — одежда (Турч.).

58. *odječka* (odjecka). 1. наволока = навлак.

61. *opetok, opatky*. на čičmách spodnja peta.

61. *oplecko*. 1. короткая рубашка; jistý ženský, krátký na plece a drjek se pripínajúci oděv u Slováček; короткая рубашечка до пояса, которую носят Турчанки.

65. *parača* — суконный полушапожок.

70. *podolok*: do podolku ti dám hrušjek — košela spodnja odvynutá a složená, tak že se do ní (ako do nejakého vrecuška) hocičo dá vložiť.

74. *pozavítja* — чепец невесты (Турч.).

84. *rub, rubok* (Гемер.) — zástera = zápona — (Орав.).

92. *surovica* = širica.

Слова, обозначающие профессии и занятия

2. *bača* — je vrehník nad valachmi salaš doma ridíci.

3. *bachtár*, ktorý v noci trúbi.

5. *birjak*, mač. béres = paholok okolo statku, pri panstve.

6. *boženík* = prisažník.

8. *bujtár* — menší ovčak.

10. *crmomáň* (Zimmermann) — плотник.

20. *farbjar*.

27. *hostinský* — содержатель постоялого двора.

70. *pohoničjar, pohončjar* (овец), pohonič.

75. *prjekupnica, prjekupník*, ktorý jen po drobně kupuje (od druhých větších kupců) a predává.

82. *rataj*. 1. = orač.

83. *robotnica*. 2. = služka.

85. *sedljač* — Bauernvolk.

99. *tehlár*.

103. *urozený* — служащий дворянин, ср. veľkomožný, milost.

104. *valach* neb *ovčjar* = obyčejný pasáci ovjec.

Слова, связанные с рельефом местности

3. *bán*, ein gefälltner Wald, n.p. do banu nasjal bukvu.

3. *bahurisko* — trasovisko.

4. *bastržaj* — Ringstock. 1.

4. *bazdurina* = bazdura = barina.

6. *bor* — Moor, borová zem = Moorgrund.

7. *bradlo* = vysoká a prikrá skala.

7. *bralo* — невысокая гора, поросшая лесом и с пещерами (Орав.).

8. *budinok* (od budovati).

16. *djel*. 1. = участок.

23. *grúň*. 1.3. — скала, отлогие горы; *grúne* — vrch hory.

25. *hlaviště* — zřídlo potoka řeky.

25. *hljen, hlen* — грязь с травой на дне потока.

26. *holičen*, holý grunt, zem etc.

26. *homuolka*. 2. — malý vršek.

27. *hrádza* = priekopa = zásip.

29. *chotár* — граница, край (Турч.).

31. *jarok*, 2. — поток, ручей.

32. *kadtuba* vysekana v Gade.

34. *kjar* — где дорога значительно свернет; *kjarky* robiť (v oračke).

37. *končúr*, konštjúr.

42. *kruh*. 1. — kus hodný země.

46. *laz, lazy* = pláne v horách (от С. Халушки).

51. *mosky* — поле между Дольной и Горной Леготой (от С. Халушки).

62. *ostrjedok* = role.

64. *palánk*: palánk preskočil.

65. *parkan* — каменный забор (Турч.).

67. *pirt* = спуск для деревьев в горах (Турч.).

73. *postat*: na jednu postat zožneme.

74. *požjar* = malá húšťava.

75. *priečiv*. 1. = prieprava; prieprava delí naše zahrady.

75. *prielaz* — pro prechod pres plot.

75. *prieloh*: byl sem na samem vrchu, na prielohu.

80. *prt* — тропинка в горах (Орав.).

91. *ralja* (f.) = roľ, Zoh.

82. *raztoky* (Орав.).

82. *repisko* = bodláč = miesto, kde mnoho rozličného bodláci.

86. *skárook* (Турч., Лит.) — kus nezoraného, když pluh vyskočí z brazdy.

87. *skotění* = pastva (Орав.).

92. *surovina* = hora na vrchách zelená.

103. *úslnja* = kam slunce svjetí, napr. na úslnju platno bjelij.

104. *uvrátja* = konec orané zemi, konec roľi.

106. *vidjek* = Орав. и Лит., comitat = Звол. kraj, distrikt, okolí, které sa na jednu okem prohlednouti (s hory) může, stolica.

106 *vjaža*. 1. = turnja.

116. *zapala* (Герм.) — большая скала; zárofa.

120. *zrub* = palank = ohrada.

Названия животных и птиц

5. *bocika*. mladá krava.

7. *brav* = kanec.

12. *černoška* = krava, ovce černá.

31. *jarča, jarčica* = ovečka mladá.

32. *junjec*. 2. — mladý vuol.

35. *klováče* (Герм.) — prasce, které se nachodí s velkými, ostrými zuby.

37. *koň* — имена мадьяр. (скине): šarga, rejko, brna, sivku (Орав.).

43. *kurnar* (Звол.) = kundrák (Герм.) = kan, kanec.

51. *morjak, morka* = индюк, индейка.

63. *ovca*: имена — belica, vakeša (с черным пятном на голове), rodulja, šuta, konnutka.

81. *puorča, puorčatko* = prasa.

85. *samopluzníky* (voly, které sami orajú bez jiného statku i bez pohoniča).

98. *šuta* — koza, kp. nebo srna, ktorá nemá rohov.

2. *baburky* (Kindersprache) — malé husky (v Malém Honte babula).

5. *bliska* — маленькая птичка с черной головкой.

5. *bocjaň* — der Storch, druh ptáků, čáp. 2.

9. *buvár* — водная птица.

10. *cipa, cipka* — курица.

23. *gundár*. 1. — гусак.

24. *háved* = гавiedz (пол.).

33. *kaňúr* = мыšjak.

67. *pípiška* — вроде жаворонка с хохлом.

84. *rybár* = pták ponad Vah letající a rybami se živící, okolo větších (napr. Dunaje) ani menších není.

98. *šura* (Турч.) — гусь.

Названия плодов, растений и деревьев

3. *bandurky* = budky = grule — картофель (Турч.).

4. *belica, belica skoro dozreje* — druh bílých slivek. 1.

5. *boctanka* = особенно большое яблоко.

7. *breskev, broskviňa.*

8. *bukva* — буквый жолудь (svine na bukvi vyhnať).

19. *duraniša.* 2. — слива равняя, круглая, чернокрасная.

20. *dynja.* 2. melone.

21. *korman* — nepodařena sliva (Gemer.).

28. *hrušky* (груши) = kormanky, cisárky, ovsjenky, muškátky, prešpurky, zaimjenky, knjazovky, mlýnovky, smolňatky, planky, еще jakubky, mačašky.

29. *chrjašt* — род гриба.

31. *jahoda drevená* — moruše.

51. *morula* (breskev).

83. *rompačky* (Орав.) — твердые груши.

98. *švábka, švábky* — картофель (Липтов).

101. *trpka* (Турч.) — деревце, имеющее плод как терн, но маленькое.

2. *armanček* — ромашка (Турч.), harmanček = rumanček.

3. *bahňatka* — puzíky. (Нитр.).

3. *bulšan planný* — *mentha aquatica* (Нитр.).

7. *bravjen* — polky.

8. *bršlica* — (Орав.) растение.

8. *brusnica* — druh jahod. 2.

8. *bujnica* — клубника.

9. *burina* — daremná a velká trava.

10. *cmukalo* — kvítek barvy žlutéj včelami oblíbený.

12. *černice, brúsnice, čučorjetky, maliny,*

smokvice, trnky, kalina, malina a t.d. jsou hornje ovociny v Slovensku.

13. *čučorjetky* (Липт.) = *jafury* (Турч.). Орав. *hafury* — brusnice (Гемер.), *čučorjetky lépe.*

26. *horní podběl* — лекарство от камня (Турч.).

27. *hrebíček* — гвоздичка.

37. *kolocjer* (Турч.) = ranocel.

40. *košarina* (Липт.) — otava (Гемер.), ср. *mláďa.*

51. *mravusky* (Орав.) — ягоды красной смородины.

56. *nevadza* (Орав.) — растение.

62. *orlíček polní* (Орав.) — растение.

71. *pomnenka* (viz *nezabudka, žabie očko*).

78. *prhlava.* 2. — žihlava = kopriva.

83. *rozdník* (viz *citan*).

86. *sirotka* (Орав.) — растение.

88. *sprač* (Орав.) — растение.

106. *vinničky* (Турч.) — смородина.

119. *zlatohlav* (Турч.) — трава — кашка.

4. *bazička* = kerík.

6. *borjovka* — можжевельник.

6. *borovica* — sosna. 2.

28. *chabza* (Липт.), ср. *baza* (Турч.).

28. *chabina* = (chvoja).

40. *kosodrevina, kosodrive.*

Прочие имена существительные

2. *babka* = druh peněz. 1. *desať babok do groša.*

2. *badok* = bljaška z jakové sa za starodávna penjažky kuly.

3. *bagatel* — Kleinigkeit, np. za *bagatel koňa kúpil.*

3. *bak(a)* — flek, špina. 2.

4. *batoh* — do plachtice nabrané břímě.

4. *belmo* = belmo na oku = cataracta.

4. *bezočivec, okál, Unverschämter.*

5. *bilag, bilah* = znak, np. *vrálený na koních.*

5. *bludár* — бродяга.

6. *bóka* — míč. 3. (Гемер.), lopta.

8. *budzogaň* (мад.) — кужак.

9. *birjan* — большой колокол, ср. мед-
ján, cibulki.

9. *cecule* — на dachu.

10. *siganka* — обманщица.

12. *černjava* (Lipt.) туча.

16. *čutorka* = мундштук у трубки =
pipsak.

16. *darebák*. 2. = darobník.

16. *dělací den* = будни.

19. *dudy*. 2. = gajdy = волюшка.

19. *durnorja*: na durnorja nemajú ľudja
čo jest.

20. *duška*. 2. — глоток воды.

20. *džmeň* (Гемер.) — жменя, горсть.

20. *erdza* = rza, rez.

20. *fačarady* — cifry.

20. *fičúr* — švihák.

21. *foršty* — veľkje dosky.

22. *gamba* — pisky, usta (pol. gęba).

23. *gundža* — hrča.

23. *hajov*. 2 (maď.) — барка.

24. *hánka*. 1. — сгиб на пальце.

24. *hárok* (háрка) = arch.

25. *hajštra* — pluhavá žena.

27. *hrča* — сук у коры.

28. *hrvol*. 1. — толстое горло.

28. *hurák* (Гемер.) — черви на водах.

28. *hyntačka* = kolembačka — качель.

29. *chasoň* — užitek.

30. *chrunjo* = sprosták.

30. *chujava*, *chujavica* (větru), povětrica.

31. *iver*. 2. (Звол.) — пена, trieska.

32. *jinova*, *živovat* = иней.

32. *junák* — молодец.

32. *kačer*. Игра на kačera (в Турч. сто-
лице).

32. *kahan* = trjeska větši.

33. *kapák* — duhan tuhý (Гемер.).

33. *karman*. 2. — весло.

33. *karty*: tuz (= svinia), kraj, horník,
dolník, djesina, djevina, osmina, sedmina.

34. *kečka* (štice) — чуб, хохол.

34. *kišasonka* — барышня, mademoiselle
(Турч.).

34. *kjahňe* = sipanice, оспа (Липт.),
drobnice (Гемер.), osурку (Турч.).

35. *klavý*. 1. — левша.

35. *kobela*: hromada, něco mnoho vel-
k jeho.

36. *kmíň*, *šmál*, *cigáň*, *falošník*.

36. *koja* — старая баба; bosorka, баба,
продающая на базаре группы и т. д.
(Турч.).

41. *kořba* — sprostá hlava (Турч.).

43. *kurnjava* = chumelice.

47. *liška* = porálenina.

47. *luna* — vlna.

48. *machľjar*.

48. *marjušky* — пух, отлетающий от
цветов, напр. от ракиты, от пушавы.

49. *masť* = farba в картах 4: červen,
zelen, holba = zvon, žolud.

56. *ňahňka* (Турч.) — отец.

56. *ňanojka* = mamojka (Турч.). — мать.

57. *obchod* = conversatio s ľudmi.

57. *obor*. 2. = великан; obrín (Гемер.)
= obr.

61. *omikuš* = daremník, ktorý ta len
vyjedá, a darmo sa tára, omika.

60. *ohánka* = vjejír. 2.

61. *oplan* = kujon, svinjak.

62. *osoh* = польза.

63. *ozora*. 2. — великан; ozrita =
ozora.

63. *ozvena* — эхо.

64. *paholok*. 2. — хлопек.

64. *palera*, *čudo*, *pluhavstvo*, *secna*, *oboňa*
= ругательства.

65. *paplon* = deka.

66. *pecách* = lenivec, lenoš, ktorý by jen
vždy na peci, prípecku se hrjau; *popelváň*
= daromník, zafulanec ako keby ho z po-
pola vyňau, ср. rozprávku o tátošovi.

68. *plt* — плот (Тренч., Турч.).

69. *plúšť*. 2. — сливотль, regnerisches
Wetter.

70. *pohar* = стакан.

72. *porekadlo*. 2.

73. *postrježka* — Zauber, Wache.

79. *prípeska* (Турч.) — фартук.

80. *prtok* (Гемер.). — obrus.

81. *puška* = ружье (Гемер.) maď.

82. *rážda*, *ražďina* = suchuo drjevo.

83. *roba* = žena: moja roba není do-
ma.

83. *rováš* (Тренч., Нитр. rub = vrub),
rovášník — Тренч., Нитр. rubčí.

83. *robota* — панщина.

85. *sána* (Орав., Цохиус) — магнетическое состояние.

85. *sara* — голенище.

86. *sihot* (Липт.).

87. *sluka* = Knoten.

89. *spiež* — красная медь.

89. *srjeň* = иней.

91. *skorovno* = darúnek, diskrecia, ktorá se obyčejně pltníkom od cestovateľův dáva, od krutení pred skorou.

92. *svatka* — сватья.

93. *šalamacha* = peníz bez ceny. 4.

96. *škvrna* = machuľa = flak =

ПЯТНО.

96. *šlak* = stopa.

97. *šudjer* = šalbjar, šibal klinci vybi-
janý.

98. *šuoňava* — Ungewitter.

99. *tehlár, tehljareň, tehlárňa.*

104. *útrova* = útrata — Kosten (от С.
Халупки).

104. *vaček, vrecko* — карман.

107. *vluna* = vlna, Welle.

107. *vodor.* 1. (= vuodor. 2.).

113. *vyžinok.* 1. — zarobek ze žni.

113. *vyžla* — pes slídník.

114. *Zahorec.* Zvolenci tak nazývajú
Gemerce a Malohontany.

120. *žebka* = vaček.

Имена прилагательные и наречия

2. *azda* — разве?

4. *bars* = veľmi (пол. barzo).

4. *beda prebeda!* oh weh, leiden.

9. *butlavý* — o dreve sprachnívelém
(Орав.).

11. *ěče, čačaň* (Kindersprache) — schön,
hübsch.

16. *denglavý* — мад.

17. *dokorán* — настежь (о дверях).

17. *dnuka* — внутрь (Турч.).

17. *dneská.*

18. *drjeňny.* 1. — pekný, hodný.

18. *drjel, drelej* = dříve.

20. *eščík* — еще (Шариш).

25. *hej* вместо ano (Орав., Липт., Ша-
рини, Спиш).

33. *kaľabny* — nett, sauber.

34. *kelo* — сколько, talo = kelko, telko.

36. *kludny* = čistotný.

40. *kopný;* už je Magura kopná.

41. *krepký šuhaj.*

42. *kroz* — сквозь (Гемер.).

42. *krú* = krv, ср. prú. 1.

43. *kršňavá ruka* (Гемер.) = levá (от С.
Халупки).

50. *meru* = 40.

52. *mrcha* — неизменяемое прилагатель-
ное.

53. *načím* = třeba.

54. *na porudzi* — при руках (Турч.).

63. *ošemetný* = potmehudov

63. *ošípaná.* 1. = zababrená.

78. *prjezračný.*

82. *reku* — myslil sem.

82. *reský šuhaj.*

98. *šumný* (Spiš, Šariš) = krásný.

98. *šutý* — тупой (Орав.).

105. *včíl* (Тренч., Нитр.) včíl píšem.

107. *vraj* = (prý), vravit = praviti.

115. *zakli* = dokial = kým.

120. *zručně* = po ruke = naporudzi.

Глаголы

2. *babrať* = babraľni (мад.) ľedvou dačo
vydrjeme, zbabre.

2. *badzguje* = tele v horúčosti pred
muchami = schnell und wild dahin rennen.

3. *balamutiti* (пол.)

3. *balašit* = darmo vraveť, tárať, zle
robiť.

6. *bozkať* — целовать

9. *buvať* — спать (о детях).

9. *bzikati* — sem tam behati (Орав.).

11. *čarbat* — ср. царапать!

11. *častovať* — нýкат.

13. *čušati* — молчать (Турч.).

17. *došjahnúť* — достать.

17. *dúľovati* — kutiti, kutati.

18. *drgnúť* — толкнуть локтем.

18. *drjapať* (Гемер.).

19. *drúzgať, podrúzgať, polámať.*

20. *řakliť* = mocně drevo rúbať.

31. *řkať.* 2. vši hľadať v hľavě.

33. *kantriť* — kazit (Гемер.).

34. *keďit na někoho* = strílet.

35. *klčovať* — вырубать лес для поля.

36. *kludit sa* — čistit sa.
 48. *mädliť sa* = медлить (Орав.).
 53. *ta som tja bou nahau; nahati* — (чеш. nechati).
 57. *občul som sa* (Гемер.) — octnul sem se.
 57. *obecat* — versprechen.
 59. *odtomariť* = odpredať trebas ako.
 60. *okunjať* = звать.
 61. *omjelať, premjelať*; vždy o jednom predmete hovoriť, vždy tu jistú notu húst obzvlášťe když se někdo ohovára, ohovárat.
 63. *ošinúť* = někoho hodně palicou švihnúť, uderiť.
 63. *ošudiť někoho* = oklamať.
 64. *páčim* = hledím, ср. бачу (от С. Халушки).
 64. *pachoriť sa* — sich Sträuben viel thun, machen.
 70. *poharkat sa, poškriepiť, povadiť*.
 72. *ponosovať sa* — klagen.
 73. *pošinúť, ošinúť*: má ošinutú ruku; aby ta pošinulo = porazilo.
 75. *prekabatiť dakoho* = převýšiť (v ro- bote i v zlom, napr. v šibalství).
 75. *prepáčit* = durch die Finger schauen.
 78. *prespat* = родить выблюдка.
 78. *prekekať sa* = běžeti o závod.
 80. *rafat lan*.
 81. *rabovať* — plundrovať.
 82. *redikať se* = ziehen wohin.
 83. *rinčať* — звенеть (о цепях).
 83. *rjať* — расти.
 84. *ruvať sa, ruvačka*.
 85. *sa* в м. sú (Теков, Турч.).
 85. *sbačiť* = pozorovať (Гемер.).
 85. *sekať na někoho* (řečmi).
 87. *skriesiť někoho*.
 87. *sljediť* = blúdiť.
 88. *smokliť sa* — (Орав.) — о дожде.
 97. *štjuchať* = пихаť.
 98. *tárat sa* = toulati se.
 99. *terigať ňakú farchu* = mit Mühe davor tragen.
 101. *trímať* = držať.
 107. *vojuvať* = tak mi vojuje v ruce, es treibt sein Wesen, es schmerzt.
 107. *vraviť* = praviti.

110. *vtoporiť sa* = втереться куда-ни- будь.
 113. *vytjemlúvať* — чучело набить (Турч.).
 113. *Hron vyvjerá pri Telgartě*.
 113. *vyvršiť se* = помстиť se.
 114. *zahaljať* = ничего не делать.
 117. *vyradoval* — povída se o bačovi, když vydá tolik sýra, kolik jest na ovei povinný.
 117. *vystudila chyža*.
 119. *zkantriť* = zmarniť.
 119. *zkolenčit* — u kolena krivé nohy dostáť.

Фразеологические выраже- ния и пословицы

3. *baňjare krútiť* — rudu páliť.
 4. *betať hu mece*.
 6. *oh! bistu Bohu! to je chlap*.
 7. *bračišteť! bračuško! bračisko!* — maz- navé príhovory.
 8. *dva buchy, a tri šuchy*.
 10. *clivo mi je* — грустно (Орав.); *cnje sa mu* = es ist ihm bang.
 17. *do světa* = gdě nohy zanesú = наудалую.
 24. *len tak chodiť három* — fárom.
 33. *kakan kral* = царь Горох. То еště bolo za kakan krala (Турч.).
 50. *na mizinu vynst*.
 64. *na paliach chodiť* = чушко
 72. *porantať, bohdať ta porantalo*.
 79. *privjerat ženu*.
 80. *na prvjek robiť* (ačkomu).
 83. *už máš na rováši*.
 86. *ani skibku ti více nedám*.
 88. *tak leží ako snop* (obzvlášťe o opilom).
 89. *sprostý ako baraní roh*.
 91. *na suchu som zostau*: nemám nič.
 92. *svaliť sa ako svrčina* = jako to opilý robí.
 96. *šlak ho poraziu*.
 100. *prišol na psy trideťatok* — сделался банкротом.
 101. *trjase sa ako osyka*.
 103. *do urjeku sa najest*.
 113. *išť na výzvedy, poslat na výzvedy*.
 113. *vrtochy mať v kotrbě*.

116. *zapantaly sa mi cverny — zamatali.*
 116. *bodaj ta zarazilo, porantalo, zarantalo; betah ta lámou, sto betahou do tebe, sto bohau sa v tvoje . . ., bodaj ta chytľjaň chytiu. Nach skamenjem! Bodaj ma hrom zabiu. Bodaj ma čert vzau. Zakľnanja.*
 125. *ako sa máte? — Ako hrach pri ceste, ako červavý orech.*
 125. *akuo pléme takuo seme.*
 125. *ale letíme ako v oblaku* (t. na plti).
 125. *ani slichu ani vidu o ňom = keine Spur von ihm.*
 125. *babka k babce budu kapce i nohavice.*
 125. *beda tomu domovi, kde rozkazuje tela volovi.*
 125. *bližšja košela ako kabát.*
 125. *bohatého der, chudobnému dej* (Jánošíkovo prísloví).
 125. *bou jeden mních, mau moc kníh, a nevedu nič z nich.*
 125. *bylo, ale býľjem, bylínú porostlo. zarostlo* (Гемер.).
 126. *co se vleče, neuteče.*
 126. *čím vetší práca, tím menší pláca a naopak.*
 126. *človek mjeni p. Buh mení.*
 126. *čo nekúpím s tím neskúpím.*
 126. *čo ta nepáli nehas.*
 126. *dobre je tam hospodáriť, kde jest z čeho kašu variť.*
 126. *do ducha nespust sa kožucha a po duchu choď v kožuchu.*
 126. *do nohy tam boli = všecci.*
 127. *dotel idě krčah na vodu pokel sa nerozbije.*
 127. *duša pána Boha, tělo pánovu, nemáš nič = prísloví Slovakův podtatranských od panstva utisknutých.*
 127. *ej ale hrnje!* = na ovce valach tak zakričí, keď jistým zmerem ich obrátí.
 127. *ešte kožky na baraňje, už sa šeuoci strojá na ňe.*
 127. *haja letí, to ukradla sljepkam deti.*
 127. *i zbijú ta i plakat ti nedajú.*
 127. *išť do Spiša = spať.*
 128. *Každý vie najlepšie kde ho čižma tlačí.*
 128. *kdo hovorí čo chce, počuje čo nechce.*
 128. *kdo má mnoho sala, lahko sa válá.*
 128. *kdo si vysoko rúba, vysoko (hlboko) padne.*
 128. *keď nje po dobrotky tedy po zlotky.*
 128. *keď Pavol lady poláme, Matej ich narobí.*
 129. *krpec (funtovje podošvy) máš na tvári = nehanbiť sa.*
 129. *prázny hrnjec hlasně cengá!*
 129. *lásku, kašel a chudobu nezatajíš.*
 129. *len mi ukazuje straku na kole.*
 130. *mušky lapá a voly pušťa.*
 130. *nebude zo psa slanina ani z vlka baranina.*
 130. *nemá čižmar zisku, iba čo natjaha v pysku.*
 131. *on z jeho mozolou žije a tyje.*
 132. *s každým naporad je zamotaný (s dlhami).*
 132. *šedivý ako jabloň* (от С. Халупки).
 132. *šetko na palcáh máš = na spamet vedjeť.*
 132. *taká je zima, len tak uhly pukajú.*
 132. *tak čakám na tebe, ako káňu dáš.*
 132. *tam je tma ako v rohu.*
 133. *ten gazduje ze škopka do hrotka = neosožný.*
 133. *ten vie od čoho muchy zdychajú.*
 134. *veď on ani ten nebude pěkně voňat = t. hanba mu bude.*
 134. *najprv ptáčik zaspievá a potom mu dajú.*
 134. *vo vreci mačku kupovať.*
 134. *vrana vrane oko nevyzobe.*
 134. *však ešte prijde na psa mráz, prijde mužka do klepuška.*

Приведенный материал из рукописи, естественно, не исчерпывает всего ее содержания, а может лишь в некоторой степени дать представление о характере собранной лексики и методах ее передачи. Всего словарь Срезневского содержит около 7000 словацких слов и свыше 700 выражений. Правда, примерно десятая часть лексического материала восходит к соб-

ранию песен Я. Коллара¹⁰ и имеет соответствующие пометы. Эта ориентация на сборник Коллара не случайна, так как именно последний показал все богатство и жизненность среднесловацкого наречия и в известной степени способствовал штуровской реформе литературного языка.

Известно, что лексика словацкого языка в XIX в. довольно хорошо засвидетельствована в словарях, особенно чешских. Однако со словацкой стороны попытки составления словарей обычно оканчивались неудачей. Так, Цт. Зох еще в Братиславе начал готовить сравнительный чешско-словацкий словарь, затем на Ораве и в Липтове собирал материал, намереваясь совместно с М. Годжей издать словацкий словарь.¹¹ Несмотря на надежды, которые возлагал Штур и его последователи, это начинание не было осуществлено. Словарь Срезневского, отражая по преимуществу лексику среднесловацких говоров поэтому имеет важное значение, так как был составлен в 1842 г. непосредственно перед выступлением штуровцев.

¹⁰ *Národné zpiewanky čili písně světské Slováků w Uhrách I—II, 1834—1835.*

¹¹ J. Vlček, *Dejiny literatúry slovenskej*, Bratislava 1954, 249.

ANTON HABOVŠTIAK

DIFERENCIÁCIA ORAVSKÝCH NÁREČÍ VO SVETLE
KOLONIZAČNÝCH PRŮDOV

Pod oravskými nárečiami rozumieme jazyk obyvateľstva žijúceho v údolí rieky Oravy a jej prítokov Bielej a Čiernej Oravy, Hruštinky a Oravice. Do skupiny oravských nárečí zaraďujeme aj jazyk obyvateľstva tých obcí, ktoré rozhodnutím veľvyslancov na microvej konferencii v Paríži dňa 28. júla 1920 boli pripojené k Poľsku. Tieto obce boli do spomenutého roku vždy súčiasťou Oravskej župy a uvedeným rozhodnutím boli porušené staré prirodzené hranice, ako ich utvorili aj dejiny.

Pri geografickom vymedzení oravských nárečí opierame sa teda o politicko-administratívne hranice, aké v minulosti predstavovalo župné zriadenie. Dôvody, ktoré nás vedú k takémuto postupu, sú v slovenskej dialektológii známe.

Z jazykového hľadiska nepredstavuje Orava jednotný celok a medzi jednotlivými nárečiami vyskytujú sa isté nárečové rozdiely. Na pomerne značnú nárečovú diferenciáciu Oravy mali vplyv rozmanité činitele. Jedným, a to veľmi podstatným činiteľom bolo osídľovanie Oravy a s ním súvisiace prísuny i presuny obyvateľstva prebiehajúce počas stáročí.

Nárečie Oravy možno zhruba rozdeliť na štyri skupiny, a to: 1. nárečie dolnooravské, 2. nárečie stredooravské, 3. nárečie hornooravské, 4. nárečie goralské. Z dolnooravských nárečí vydeľuje sa zreteľnejšie nárečie V. Dubovej, kde niet mäkkých spoluhlások *d, t, ň, l*, ale len *d, t, n, l*, a nárečie Zázrivej s prilaahlými kopanicami. Pre Zázrivú je charakteristická zmena *l > u* (*xuap, huava, padua*) a zmena *ov > uof* (*židuofka, xlapuof*) ako v obciach strednej Oravy. Zo stredooravských obcí zreteľnejšie sa vydeľujú len obce Nižná, Z. Dedina, Podbiel a Biely Potok, pre ktoré je charakteristická výslovnosť hlások *ä, ä* v dolnooravskom rozsahu. Hornooravské nárečia sa rozpadajú na dve skupiny, a to 1. na námestovskú skupinu, v ktorej niet dlhých samohlások, 2. na oravickú skupinu, ktorá má síce dlhé samohlásky, ale niektorými znakmi sa odlišuje od strednej Oravy.¹

¹ Oravské nárečia rozdeľujeme v podstate tak, ako ich rozdelil už prof. V. Vážný v práci *Slovenské nárečia v Orave*, SMS I, 1923, 77—78 a v práci *Nárečia slovenská*, Československá vlastivěda III, Jazyk, Praha 1939, 283—284. Od Vážneho delenia odchyľujeme sa iba v jednotlivostiach.

Nárečová diferenciácia sa týka javov hláskoslovných (napr. dolnoor. *mäso*, stredoor. *meso*, hornoor. *miäso* /*maso*), tvaroslovných (napr. dolnoor. *zo ženou*, stredoor. *zo ženyof*, hornoor. *zo ženom*, *zo ženof*, *zo ženyof*), syntaktických (napr. dolnoor. *idem gu* /*ku totke*/ *tetke*, stredoor. a hornoor. *idem do tetki*) a lexikálnych (napr. dolnoor. *maštal*/l, stredoor. a hornoor. *stajňa*/*stajeň* alebo dolnooravské *švábka*, stredoor. a hornoor. *repa*). Táto diferenciácia však nie je taká zretelná, že by sa dali na základe viacerých jazykových javov jednoznačne vymedziť všetky spomenuté celky. Najvýraznejšia hranica je medzi goralskými nárečiami a stredoslovenskými. Prechodných nárečí medzi stredoslovenskými a goralskými nárečiami na Orave niet. Menej výrazná je hranica medzi hornooravskými a stredooravskými nárečiami a najmenej je výrazná medzi dolnou a strednou Oravou, kde hranicu na základe význačnejších nárečových javov ani nemožno viesť.

Okrem goralských obcí majú všetky ostatné oravské obce len stredoslovenský nárečový charakter. Na stredoslovenský stav poukazujú najmä tieto znaky:²

1. skupiny *rat-*, *lat-* za psl. *ort-*, *olt-*,
2. výslovnosť hlások *đ*, *ł*, *ň*, *l* v stredoslovenskom rozsahu.
3. dvojhlásky *ie*, *yo*, okrem obcí na okolí Námestova, kde sú síce známe spojenia *i + e*, *v + o* (*viem*, *stvol*), ktoré však pre nedostatok protikladov v dlhých fonémach nemožno hodnotiť ako dvojhlásky,
4. vkladné *o* v minulom čase: *ňiesou*/l, *piekou*/l,
5. nom. pl. mask. na *-ä/á/a*: *ročičä/á/a*, *braťä/á/a* a na *-ä/a* po predchádzajúcej dlhej slabike typu *murärä/a*,
6. nom. ak. typu *znameňä/á/a*,
7. slovenské podoby *vediem*, *vediěš*,
8. záporné tvary *ňie som*, *ňie si* atď.,
9. stredoslovenské tvary typu *dobruo d'ijeta*, okrem obcí na okolí Námestova, kde namiesto tvarov typu *dobruo* máme tvary *dobro* vedľa *dobre*.

Ak vylúčime niekoľko hornooravských obcí na okolí Námestova, ktoré nemajú dlhé samohlásky, rozsah typických stredoslovenských znakov sa zväčší o ďalšie dva stredoslovenské znaky, a to 1. o kvantitu v stredoslovenskom rozsahu, 2. o zachovávanie rytmického zákona. Orava patrí takto k tomu územiu, na ktorom sa udržali typické stredoslovenské znaky v najsevernejšej časti Slovenska. Ako teda dosvedčuje jazykový materiál, nárečia dolnej, strednej a hornej Oravy majú stredoslovenský nárečový charakter. Na dolnej Orave okrem V. Dubovej a Zázrivej niet v podstate ani odchýlok od stredoslovenského stavu. Odchýlky od takéhoto stavu zisťujeme už v obciach strednej Oravy, ale tieto nie sú také, že by sme mali pre ne stredooravské obce zarado-

² Sú to vlastne znaky, ktoré prof. V. Vážný pokladá za typické pre stredoslovenské nárečia. Pozri: V. Vážný, *Náreči slovenská*, 261—284.

vať do inej skupiny ako do skupiny stredoslovenských nárečí. Najviac odchyľok od stredoslovenského stavu zisťujeme v hornooravských obciach, no aj o tých pri monografickom spracovaní nárečia obcí zatopených pre stavbu Oravskej priehrady hovorí prof. E. Pauliny, že sú to stredoslovenské nárečia, ale s okrajovým charakterom. Táto okrajovosť je podmienená podľa prof. E. Paulinyho jednak blízkosťou susedných goralských nárečí, jednak susedstvom stredo-oravských nárečí, v ktorých sú tiež isté javy odchylné od stredoslovenského stavu.³

Na nárečové rozdiely v oravských nárečiach poukázali už viacerí bádatelia. Nekládol sa však vždy väčší dôraz na vysvetlenie príčin tejto diferenciácie. Najčastejšie sa konštatovalo, že odchyľky od stredoslovenského stavu na strednej a hornej Orave sú výsledkom goralsko-slovenského, prípadne poľsko-slovenského styku. Tak napr. už Ctiboch Zoch poznamenáva, že nárečia na dolnej Orave majú viac ruský, kým nárečia na hornej Orave skôr poľský charakter.⁴ F. Pastrnek sa medzi iným zmieňuje, že v Trstenej „sousedství žilvu polského projevuje se tím, že všechny slabiky se vyslovují jen krátce“.⁵ J. Polívka za poľský vplyv pokladá prízvuk na predposlednej slabike a stratu dlhých samohlások, pričom však konštatuje, že vplyv poľštiny „na slovenštinu není tak silný, a jen tu ondy lze zaslechnouti nějaký ten polonismus“.⁶

Najpodrobnejšie si povšimol oravské nárečia ako celok prof. V. Vážný. Význam Vážneho prác o oravských nárečiach je predovšetkým v opise nárečí a ich klasifikácii. K hlbšej analýze a interpretácii jednotlivých nárečových javov, a to najmä nárečových javov na strednej a hornej Orave sa už V. Vážný nedostal.⁷

Jazykové javy na Orave si povšimli aj poľskí bádatelia, najmä K. Nitsch a M. Małecki.⁸ M. Małecki zaoberal sa však len výskumom goralských nárečí a o stredoslovenských nárečiach zmieňuje sa len okrajovo, že „tak zw. narzecie namiestowskie wykazuje dosyć silne wplywy polskie“.⁹ Svoje tvrdenie však

³ E. Pauliny, *Nárečia zátopových osád na hornej Orave*, Martin 1947, 88.

⁴ V článku *O vlastnostach a zvláštnotach řeči slovenskej v Orave*, Priateľ školy a literatúry II, 1860, č. 1—3, 20.

⁵ F. Pastrnek, *Slovenský jazyk*, SP XIII, 1893, 307.

⁶ J. Polívka, *Polština v horní stolici Oravské*. Listy filologické a paedagogické XII, 1885, 468.

⁷ Ide najmä o práce, ktoré sme uviedli v poznámke 1.

⁸ K. Nitsch a M. Małecki venovali pozornosť slovenským nárečiam najmä pri výskume nárečí pre *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*. V tomto Atlase sa uvádzajú aj „punkty“ zo slovenského územia. Zo stredoslovenských obcí uvádza sa materiál z Liesku (okres Trstená).

⁹ M. Małecki, *O wplywie słowackim na polskie gwary na Orawie*, SMS XIII, 1935, 46. Názor o poľskom vplyve na oravské nárečia opakuje aj v práci *Język polski na południe od Karpat*, Zakopane 1938.

bližšie nezdôvodňuje, len predpokladá, že „mogly powstać właśnie przez wymieszanie się ludności słowackiej z polską“.¹⁰

V najnovšej práci *Zarys dialektologii języków zachodnio-słowiańskich* podáva prof. Z. Stieber aj charakteristiku oravských nárečí, pričom uvádza, že nárečia dolnej Oravy majú stredoslovenský ráz. O nárečiach strednej a hornej Oravy však už nehovorí ako o nárečiach so stredoslovenským nárečovým charakterom.¹¹ Z. Stieber v tejto práci predpokladá silný vplyv poľských nárečí na oravské nárečia, najmä na nárečia v blízkosti Námestova, Tvrdošina a Trstenej. Tento vplyv sa podľa Stiebera prejavuje 1. vo výslovnosti hlások *v*, *f* (*pravda*, *staj*) proti *prawyła*, *staję*, 2. striednicou *e* za *ь*, *ъ*, 3. tvarmi typu *gazdi* proti *gazdu*, 4. tvarmi minulého času typu *bolech*, *robilach*, *jach volal*, 5. zánikom dlhých samohlások, 6. inštr. na *-om* typu z *mojom ženom*. Podľa Z. Stiebera tieto prvky „należy przypisać wpływowi polskiemu“.¹²

S jednostranným poľským vplyvom na nárečie hornej Oravy nesúhlasil už pred vydaním spomenutej Stieberovej práce prof. E. Pauliny, ktorý na spolahlivom a podrobnom materiáli zisťuje, že nárečové odchýlky v tejto oblasti mohli vzniknúť aj interným vývinom bez cudzieho zásahu. Ide o javy ako trojuholníkový vokaliký systém samohlások, strata dlhých samohlások, prízvuk na predposlednej slabike a prípony *-om*, *-ox*, v dat. a lok. fem. typu *ženom*, *ženox* n. *ženám*, *ženách*. Na vznik neutralizácie *v-j* mohli mať vplyv podľa prof. E. Paulinyho nielen goralské nárečia, ale aj susedné hornotrenčianske nárečia. Nepravidelnosť v jerových striedniciach podľa prof. E. Paulinyho spôsobili kolonisti zo strednej Oravy. Gen. sg. typu *gazdi* je podľa neho domáci jav, ktorý je vlastne petrefaktom staršieho stavu. Za goralský vplyv pokladá prof. E. Pauliny nedostatok slabikotvorného *l*, 2. os. sg. slovesa *mał* (*maš*) vo význame niet. inštr. sg. fem. typu *s tom ženom* a lexikalizmy ako: *panštizna*, *gledňak* (= hlinený hrniec), *pohrotka*, *raxunek*, *gribek*, *placofka*, *varga*, *sirvetka*, *kapeľuš*, *kloza*, *skvora*, *mladi pan* (= mladoženích). Toto konštatovanie prof. E. Paulinyho je pre nás cenné a je vlastne východiskom aj pri interpretácii jazykových javov v našej práci.¹³

Ako sme už uviedli, v nárečiach hornej a strednej Oravy vyskytujú sa isté javy, ktoré nie sú typické pre stredoslovenské nárečia. Vzniká takto otázka, čo bolo príčinou vzniku týchto javov. Na túto otázku odpovedá najlepšie sám jazykový materiál z oravských nárečí a materiál z iných slovenských nárečí. Pokladáme preto za potrebné porovnávať stav v oravských nárečiach so sta-

¹⁰ M. Małeckı, tamže, 46.

¹¹ Z. Stieber, *Zarys dialektologii języków zachodniosłowiańskich z wyłowem tekstów gwarowych*, Warszawa 1956, 69.

¹² Z. Stieber, tamže, 69.

¹³ Uvedené názory vyslovuje prof. E. Pauliny v záverečnej kapitole (zadeenie nárečia) svojej práce *Nárečie zátopových osád na hornej Orave* (na stranách 87—95).

vom v tých nárečiach, s ktorými sa oravské nárečia nápadne zhodujú. Do úvahy prichádza najmä porovnávanie so stavom v severnej časti západného Slovenska a so stavom vo východoslovenských nárečiach.

I. Stredooravské a hornooravské nárečové javy spoločné s východoslovenskými a západoslovenskými nárečiami

Na súvis s uvedenými nárečovými celkami nám poukazujú najmä tieto prípady:

1. nedostatok slabičného *l* v hornooravských obciach. Slabičné *l*, *ľ* sa vyslovujú v hornooravských obciach so sprievodnou hláskou *u* a pri slove *vlk* so sprievodnou hláskou *i*, teda *viľk*. Nedostatok slabikotvorného *l* pokladá prof. E. Pauliny v hornooravských obciach za vplyv goralsčiny.¹⁴ Podľa nášho názoru možno predpokladať, že goralské nárečia mali v tomto smere vplyv na hornooravské nárečia, ale zánik slabičného *l* dá sa dosť ťažko vykladať vplyvom goralských nárečí, a to najmä z týchto dôvodov:

a) stav v hornooravských nárečiach sa nezhoduje so stavom v goralských nárečiach. V goralských nárečiach máme takéto znenia: *peľny*, *peľnič* (=plný, plniť), *velna* (=vlna), *viľgly* (=vlhký), *viľk* (=vlk), *žolty*, *žoltko* (=žltý, žltok), *tlusty*, *pxa* (=blxa). V hornooravských obciach sa však hovorí: *plní*, *plniť*, aj *pulni*, *pulniť*, *vluxki*, *žlutí/i*, *žlutko*, *tlustí/i*, *blaxa*, *jablučko* ap. Ako vidieť z dokladov, v hornooravských nárečiach máme pri slabičnom *l*, *ľ* hlásku *u*,¹⁵ kým v goralských nárečiach je rozmanitý stav. Ťažko teda predpokladať, aby znenia v goralských nárečiach prenikli do oravských nárečí v tejto podobe;

b) v goralských nárečiach niet slabičného *r*. V hornooravských nárečiach sa vyslovuje slabičné *r* v stredoslovenskom rozsahu. Na tento moment upozornil už aj prof. E. Pauliny. Ak by sme predpokladali zásah goralských nárečí na vývin slabičného *l*, tento zásah mal by sa prejaviť paralelne aj pri slabičnom *r*.

Výslovnosť ako *slunko*, *dluhí*, *dlužen*, *tlustí*, *tluct* je v slovenských nárečiach známa, a to na Záhorí. Tu sú miestami známe aj podoby *sunko*, *túct*. Znenie *túct*, *sunko* vyskytuje sa aj na okolí Modry, Sv. Jura a na hornom Trenčine. Znenia s *u* máme ďalej v Gemeri a vo východoslovenských nárečiach.¹⁶ Na

¹⁴ E. Pauliny, tamže, 91.

¹⁵ Prof. E. Pauliny (v cit. práci *Nárečie zát. osád*, 22) uvádza z obcí Ústie, Osada a Hámry aj znenia *polni* (= plný), *polt*, *slonice* (doklad len z Osady), ale i *pltt* (= plť), *pultničtiť* (doklad zo Slanice), *slunko* (doklad z Ústia, Osady Hámrov, str. 22). Takéto znenia sme počuli v hornooravských obciach aj počas našich výskumov. Znenia s *o* nie sú však pravidlom. Napr. pri slove *plní* zaznamenali sme v obciach na okolí Námestova znenie *polni* i *plni*, *pulni*. Znenia s *o* sú zriedkavé, ale ani v tomto prípade nemožno hovoriť o goralskom vplyve, lebo pri slove *plní* máme v goralských nárečiach znenie *peľny*, *peľnič* (= plniť). Znenie *polni* je známe vo východoslovenských nárečiach.

¹⁶ Porov. V. V á ž n ý, *Nárečí slovenská*, 239.

východnom Slovensku sa však používajú nielen znenia s hláskou *u*, ale aj s hláskami *e*, *i*, *o* (*vilkk/velk. polni*). Znenia s *u* pri slabičnom *l* poukazujú skôr na súvis so slovenskými nárečiami ako na súvis s goralskými nárečiami. preto znenia s hláskou *u* nepokladáme za goralský vplyv;

2. výslovnosť skupiny *šč* m. spis. *šť* v obciach hornej Oravy (*ešče, ščasní/i, púšcat/pušcat*). Táto výslovnosť je známa na celom Záhorí, na Považí, v celej Trenčianskej stolici a na východnom Slovensku;¹⁷

3. výslovnosť skupiny *dl* v slovách zakončených na *-dlo* v obciach hornej Oravy. Na dolnej a strednej Orave je výslovnosť typu *salu. močilo*, na hornej Orave *sadlu. močidlo*;

4. výslovnosť hlásky *l* v minulom čase typu *robil. dal. mal* v obciach strednej a hornej Oravy proti stredoslov. *robily, may, dey*;

5. zmena *v > f* po samohláske na konci slabiky vnútri slov a na konci slov typu *ofca, staf* v obciach strednej a hornej Oravy. Výslovnosť typu *ofca* však nie je známa na celom záp. Slovensku a vo všetkých východoslovenských nárečiach. Znenie *ofca* máme na Záhorí a v obciach okresov Žilina a Kys. N. Mesto. Na východnom Slovensku sa znenie *ofca* vyskytuje iba na Spiši a v Šariši. Veľká časť východoslovenského územia má *oyca* ako v strednej slovenčine;

6. znenie *tjež/tež* v obciach strednej a hornej Oravy. Znenie s tvrdým *t* je pravidlom na záp. a vých. Slovensku;

7. znenie *daleko* proti stredoslovenskému *delako/ďaleko* v horooravských obciach. Znenie *daleko* máme na záp. a vých. Slovensku a v goralských nárečiach;

8. znenie *jakí/i, jako* proti stredoslovenskému zneniu *akí, ako* v obciach strednej a hornej Oravy. Znenie s *j* na začiatku slova máme v západoslovenských a východoslovenských nárečiach;

9. nom.-ak. sg. *pleco, vajco* v obciach hornej Oravy. Tvary na *-o* sú známe na záp. a vých. Slovensku. V goralských nárečiach je len *plece, šerce* (= srdce). teda tvary s *-e*;

10. gen. sg. mask. na *-i* typu *do Hatali* v obciach strednej a hornej Oravy. Tvary na *-i* sú známe v časti záp. Slovenska (na Záhorí, v niekoľkých dolnotrenčianskych obciach pri moravských hraniciach a na hor. Trenčíne, najmä v obciach, ktoré susedia s goralskými nárečiami). Gen. na *-i* je známy takmer na celom východnom Slovensku;¹⁸

11. tvary *čeho, čemu* proti stredoslov. *čoho, čomu* na strednej a hornej Orave. Tvary *čeho, čemu* existujú na Záhorí a na hornom Trenčíne. Na vých. Sloven-

¹⁷ Porov. V. V á ž n ý, tamže, 267.

¹⁸ Porov. V. V á ž n ý, tamže, 269.

sku sú známe na Spiši, v Šariši a v časti Abauja. Značná časť vých. Slovenska má tvary *čoho, čomu*:

12. slovesá s neurčitkovou kmeňotvornou príponou *-e-* typu *rozumieť*. Znenie *rozumieť* máme na väčšej časti záp. Slovenska (len Záhorie má *rozumieť*) a na vých. Slovensku, kde však máme aj znenie *rozumieć*;

13. 3. os. pl. od slovesa „byť“ *oňi sú/ú* v obciach strednej a hornej Oravy, proti stredoslovenskému tvaru *oňi sa*;

14. tvary dat. a lok. sg. typu *na líce, k líce*. Sú známe okrem strednej a hornej Oravy na Záhorí, na dol. a hor. Trenčine a na vých. Slovensku, najmä v Šariši a v Abaujskej stolici. Sú známe aj v goralských nárečiach.

II. Stredooravské a hornooravské nárečové tvary spoločné s horným Trenčínom a vých. Slovenskom

Na súvis stredooravských a hornooravských nárečí s nárečiami na hornom Trenčine poukazujú tieto javy:

1. znenia *bul, bula, bulo, buli, buli*. Na záp. Slovensku nachádzame ich len v niekoľkých obciach okresov Senica a Myjava. Na súvislej oblasti nachádzame ich však vo väčšine obcí okresov Trenčín, Ilava a Púchov. Sú známe aj v Gemeri a takmer na celom východnom Slovensku. Na Orave máme tieto znenia len v hornooravských obciach Vitanová, Čimhová, Liesok, Brezovica. V gor. nárečiach používajú sa znenia *byl, byla, bylo, byli, byli*, takže nemôže ísť o goralský vplyv;

2. tvary na *-ox* typu *vidím xlapox* v hornooravských obciach na okolí Námestova. Tieto tvary máme na hornom Trenčine, kde sa používajú znenia *xlapox, xlapuox, xlapvox*. Tvary na *-ox* sú známe aj vo východoslovenských nárečiach.¹⁹ V gor. nárečiach používajú sa len tvary na *-of* typu *synof, xlopoj*;

3. znenia *čí, čija, čije* v sg. a *čiji, čije* v pl. v obciach strednej a hornej Oravy. V strednej slovenčine sa používajú znenia *čí, čia, čie, čí, čie*. „Dvojslabičné“ znenia sú známe vo väčšine západoslovenských nárečí, najmä v severnej časti záp. Slovenska, a na celom vých. Slovensku. V gor. nárečiach je *cyj, cyja, cyje*;

4. používanie slova *pec* v mužskom rode. *Ten pec* n. *tá pec* hovorí sa okrem obcí na hornej Orave vo väčšine obcí okresu Žilina a čiastočne aj v obciach okresu Bytča. Ako maskulínium je toto slovo známe aj na vých. Slovensku.

¹⁹ V individuálnej výslovnosti na okolí Námestova zaznamenali sme aj tvary na *-of* v lok. pl. namiesto očakávaných tvarov na *-ox*. Tvary na *-of* (*pri xlopoj, pri ženof*) uvádza aj prof. J. Štolc v štúdiu *Dialektické členenie spišských nárečí*, LS I/II, 1939/40, 192. Prof. J. Štolc uvádza tvary na *-of* z N. a V. Šuňavy, teda z obcí, v ktorých sa vyskytuje viac spoločných znakov s hornou Oravou. Tvary na *-of* zaznamenáva v hornooravských obciach aj prof. E. Paulíny.

III. Hornooravské a stredooravské nárečové javy spoločné len s hornotrenčianskymi nárečiami

1. Tvary gen. pl. na *-uoj/-voj* typu *slapuoj*. Tieto tvary máme okrem strednej a hornej Oravy (bez obcí na okolí Námestova) v severnej časti záp. Slovenska, zhruba v oblasti Púchova na sever medzi Javorníkmi a Malou Fatrou v údoliach riek Bielej vody, Kysuce, Varínky, Rajčianky až po obce H. Tižiná a Terchová. Známe sú aj na okolí Myjavy, a to v Myjave, Priepasnom a v Brezovej.²⁰

2. Znenie *kolí, kolo, tolí, tolo* v obciach strednej Oravy. Znenia *kolí, kolo, tolí, tolo* používa sa okrem strednej Oravy len na hornom Trenčíne v obciach okresov Pov. Bystrica, a čiastočne aj v obciach okresu Bytča. V hornooravských obciach máme znenie *kelo, telo*.

3. Znenie *myhoy/l, myohla, myhlo, myohli* m. spis. *mohol* atď. Okrem Oravy zaznamenali sme znenie *myohla, myohlo* v obciach okresu Pov. Bystrica a v niekoľkých obciach okresu Bytča a Žilina. Na väčšej súvislej oblasti v slovenských nárečiach sa takéto znenia nevyskytujú. Znenie s *yo* je známe len v ojedinelých obciach. Na takéto znenie uvádza prof. Stanislav doklad len z obce Ludrová.²¹

4. Mäkké slabičné *l* namiesto tvrdého *l* v slovách ako *vlk, vlna, slyko* v obciach strednej Oravy. Aj táto výslovnosť je známa na väčšej súvislej oblasti okrem strednej Oravy len v hornotrenčianskej oblasti, a to na okolí Púchova, Pov. Bystrice, Bytče, Kys. N. Mesta a Žiliny. V iných slovenských nárečiach sa táto výslovnosť vyskytuje len sporadicky. Z Liptova ju zaznamenáva prof. J. Stanislav z obcí Boca, Dúbrava, Osada a tri Revúce.²² Známa je aj v Balogu a v niekoľkých obciach Prievidzského okresu.

5. Tvar *litra* namiesto *liter*. Tvar *litra* je známy na strednej a hornej Orave a tiež aj na súvislej oblasti v okolí Bytče.

IV. Hornooravské a stredooravské nárečové javy spoločné s východným Slovenskom

1. Stav striednic za psl. *ъ* v obciach strednej a hornej Oravy. Ako sme už uviedli, prof. Z. Stieber predpokladá, že za *ъ* je na strednej a hornej Orave len hláska *e*, čo pokladá za poľský vplyv.²³ Podľa nášho pozorovania je síce na strednej a hornej Orave za *ъ* hláska *e*, ale len v obmedzených prípadoch, a to najmä: a) v slovách zakončených na *-ek* typu *piesek, statek, podolek, zámek*,

²⁰ Porov. A. Habovštiak, *Genitívne tvary mask. pl. na -uoj (-voj, -voj)* v slovenských nárečiach, SR XX, 1955, 157.

²¹ J. Stanislav, *Liptovské nárečia*, Martin 1932, 131.

²² J. Stanislav, tamže, 171.

²³ Z. Stieber, tamže, 69.

b) v jednotlivých slovách ako *deska, zdexnúť, diešť/dešč*. V pozíciách za *ɤ* máme však v obciach strednej a hornej Oravy aj iné hlásky ako hlásku *e*. Tak napr. hláska *o* v hornooravských a stredooravských obciach stojí: a) v inštr. sg. mask. typu *s xlapom, zo sinom*. b) vo vokalizovanej predložke *zo* a predpone *zo-*, napr. *zo psom, zobrat*. c) vo vokalizovanej predložke *vo* a predpone *vo-*, napr.: *vo dne, volnat*, d) v jednotlivých slovách ako *von, navňivoč, bočka, zmok* (na strednej Orave *zmač*).

Predložka *k/ku* sa vyslovuje len vo vokalizovanej podobe, a to s hláskou *u*, napr. *ku materi, ku ocovi, ku mňe*.

V uvedených prípadoch je v goralských nárečiach len hláska *e*, teda *s xlopem, ze synem, ze dvora, zebrač, ven, navňivec*. Z uvedených dokladov je zrejmé, že stav na strednej a hornej Orave sa nezhoduje so stavom v goralských a poľských nárečiach. Stav na strednej a hornej Orave nezhoduje sa ani so stavom v západoslovenských nárečiach, kde máme tiež len znenia s *e*, napr. *pátek, přesek*, a tak isto aj *ve dne, ze dvora, ven, ge/ke kostelu*, ale *s xlapom* (vo väčšine západoslovenských nárečí).

Stav striednic za *ɤ* v stredooravských a hornooravských nárečiach sa však nápadne zhoduje so stavom vo východoslovenských nárečiach, presnejšie so stavom na Spiši a v Šariši, kde je vlastne zhodný stav so strednou a hornou Oravou.

2. Stav striednic za psl. *ę* v krátkych slabikách po perniciach. V hornooravských obciach n. stredoslovenskej výslovnosti *mäso, päť, päst, pamät* hovorí sa *miaso, piat, piast, pamiat*. Znenia s *ia* za psl. *ę* v krátkych slabikách sú v slovenských nárečiach veľmi zriedkavé. Okrem hornej Oravy sú známe znenia tohto typu vo východoliptovských obciach Východná, Važec a v niektorých obciach na Spiši, a to v obciach V. Šuňava, N. Šuňava, Vikartovce, Kraviany, Kubachy, Vernár (okres Poprad).²⁴ Znenia s *-ia-* sú však ešte známe v obciach N. Slovinky, V. Slovinky, Helemanovce, Uhorná, Hačava (okres Gelnica a Moldava). V týchto obciach je stav v podstate taký ako v hornooravských obciach. V dlhých slabikách je rozšírenie hlásky *ia* za psl. *ę* väčšie a známe vo väčšine slovenských nárečí.

Stav striednic za psl. *ę* nielen v krátkych, ale aj v dlhých slabikách nezhoduje sa so stavom v goralských obciach. V goralských nárečiach zaznamenali sme znenia *hoviado*, ale aj *pienč* (= päť), *pamenč* (pamät), *šventy, piõnty* (= svätý, piaty), *piõntek* (= piatok). Goralské nárečia na vznik znení s *ia* v hornooravských obciach nemali ani nemohli mať vplyv.

Treba však poznamenať, že na vznik znení s *ia* na hornej Orave mali prirodzene vplyv aj dolnooravské a stredooravské znenia s *ä, ä*. Ako príklad uve-

²⁴ Doklady na znenie s *ia* uvádza aj prof. J. Štöle v štúdiu *Dialektické členenie spišských nárečí*, LS I/II, 1939/1940, 193.

dieme inštr. *dvoma*, *troma*. V hornooravských obciach sa hovorí *dvomiä*, *tromiä*. Takéto tvary sú v slovenských nárečiach neznáme. Tieto znenia mohli v hornooravských obciach vzniknúť len z dolnooravských tvarov *dvomä*, *tromä*, ktoré sa tam dodnes používajú.

3. Znenie *cebula* m. *cibuľa* v obciach strednej a hornej Oravy. Znenie *cebula* máme len vo východoslovenských nárečiach, a to na Spiši a v Šariši. Na ostatnej oblasti vých. Slovenska je *cibuľa*, tak ako na strednom a západnom Slovensku.

4. Znenia *xterí/i*, *xteren* i *fterí/i*, *fteren* v hornooravských obciach. Takéto znenia sa používajú len na Spiši, a to vo väčšine obcí Popradského, Spišskonovoveského okresu. menej aj v obciach okresu Levoča a Kežmarok. Inde tvarov *xteri*, *fteri* niet. V susedných goralských nárečiach máme len znenia *ktory*, *xtory*, *xtuory*, takže nemožno predpokladať goralský vplyv.

5. Znenie *tré bolo*, *tre bolo*, *trá bolo*, *tra bolo/bulo*, známe v hornooravských a v niekoľkých stredooravských obciach. Podobné znenie nachádzame vo východoslovenských nárečiach, a to v podobe *trebalo*. V iných slovenských nárečiach hovorí sa len *treba bolo*, *načím* alebo *nadbe* (Gemery).

6. Znenie *skvora* m. *kôra* v obciach strednej a hornej Oravy. Výslovnosť *skvora* je známa na okolí Popradu. Celé vých. Slovensko má *skura/skora*.

7. Vokatívy typu *Margit!*, *Helen!* na strednej a hornej Orave proti stredoslovenským tvarom *Helena!*, *Margita!* Okrem strednej a hornej Oravy máme tieto tvary len na vých. Slovensku. V západoslovenských a stredoslovenských nárečiach sme takéto tvary nezistili.

8. Inštr. sg. na *-om* typu *idem z materom*, *zo ženom*, *hore dedinom* v obciach na okolí Námestova.

Prípona *-om* sa dosiaľ pokladala vždy za vplyv susedných goralských nárečí, a to tak v našej, ako aj v polskej lingvistiky. V goralských nárečiach sú tvary na *-om* pravidlom. Ostáva však otázkou, či tvary na *-om* treba pokladať jedine za výsledok vplyvu susedných nárečí alebo či je možný aj zásah z iných nárečí, v ktorých je prípona *-om* taktiež známa.

Tvary na *-om* sú známe okrem goralských nárečí aj v prechodnom líptovsko-spišskom nárečí, a to v obciach V. Šuňava, N. Šuňava, Vikartovce, Kraviany, teda v obciach, ktoré s goralským nárečím nesúvisia.²⁵ Prof. J. Štöle predpokladá v týchto obciach goralský živel, ktorý neskôr podľahol prenikajúcej slovakizácii.²⁶ Tvary na *-om* sú známe však aj v ďalších východoslovenských obciach, a to v obciach N. Slovinky, V. Slovinky, Heľmanovce, Uhorná, Hačava, teda v obciach, kde máme znenia s *ia* za psl. *ę* po perniciach v krátkych

²⁵ Porov. aj J. Štöle, tamže, 194.

²⁶ J. Štöle, SR XXII, 1957, 370 (v recenzii knihy G. Horáka *Nárečie Pohorelej*).

slabikách (*miaso, hovädno, pamäť*). Pri osídľovaní týchto východoslovenských obcí treba predpokladať rozmanitý živel, a teda aj živel neslovenského pôvodu. Predsa však oprávnená je aj otázka, či tvary na *-om* v týchto východoslovenských obciach nevznikli vyrovnávaním pádov, tak ako sa to stalo aj v iných prípadoch na východoslovenskom území, kde vyrovnávanie pádov je častejšie ako v ostatných nárečiach.

Nech je však prípona *-om* vo východoslovenských obciach akéhokoľvek pôvodu, domnievame sa, že na vznik tvarov typu *zo ženom* v hornooravských obciach mali vplyv kolonisti toho typu, ktorý prenikal aj do spomenutých východoslovenských obcí a ktorý mohol preniknúť aj na Oravu. Podľa nášho názoru susedné goralské nárečia neboli príčinou vzniku tvarov na *-om* v hornooravských obciach, prispeli však na ich udržanie v oravských nárečiach.

9. Tvary na *-om, -ox* v dat. a lok. pl. fem. v hornooravských obciach typu *ženom, o ženox*. Tvary na *-om, -ox* v dat., lok. pl. fem. sú známe aj vo východoslovenských nárečiach.

10. Inštr. pl. na *-cmi* v prípadoch z *ľudami, z bratcmi* m. *ľudmi, bratmi*.

11. Zánik dlhých samohlások v obciach na okolí Námestova.

12. Početné lexikalizmy známe len v hornooravských obciach: *dišel* (= oje), *stajňa* (východoslov. *staňa*), *ďat* (vo význame *žobrák*, východoslov. *žat*, gor. *žot*), *dlubať* (= dľabať), *ďadek* (= nástroj na strúhanie dreva, východoslov. *žadek*, gor. *žodek*), *gríb/p, gríbek* (gor. *gržip*), *kovaľ* (= kováč), *kura* (= sliepka), *lajka* (= lavica), *košálka, pňak* (gor. *pňok*), *krak* (= krik; gor. *kržok*), *Hodi* (vo význame Vianoce, gor. *Gudody*), *bačiť* (vo význame pamätať, gor. *bocyč*), *raxunek* (= účet), *burí, varga/vargi* (= pery), *mladi pan* (= mladoženích), *štúriť, slota* (dlhotrvajúce daždivé počasie, gor. *slyota*), *svider* (= nebožiec, zvrtilík, gor. *šviedržík*, východoslov. *švider*), *panštizna, miadlit* (konope), *pohrotka, otrova, otroviť, škrobať, ogurki* (spis. *uhorky*), *smuha, šmatka* (= šatka na hlavu, východoslov. *šmata*), *xiba* (východoslov. *xibal*), *klocek/klocki* (= kúsok dreva), predložka *prez* vo význame predložky *cez* a *bez* (napr. *ide prez cestu, prez ruki*), príslovky *hef, hefka* (východoslov. *hef, hevak*, gor. *haf*), *pokrijome* (= tajne), *potim* (východoslov. *potem/potim*, glori. *pyotym*), cit. *ni* (vo význame *hľa, pozri*).

Väčšina z týchto slov je známa takmer vo všetkých hornooravských obciach. Niektoré z nich sa však používajú len v niekoľkých obciach, napr. slovo *dišel* je známe len v obciach Vitanová, Čimhová, Liesek, Brezovica. Na strednej Orave používajú sa z týchto slov najmä slová *Hodi* (vo význame Vianoce), *gríb/p, kura, košálka, raxunek, burí, pohrotka, otrova, otroviť, škrobať, ogurki, klocki, štúriť, predložka prez* n. *cez* a *bez*, cit. *ni* (vo význame *hľa, pozri*). Takmer všetky slová, ktoré sme uviedli, sú známe aj v goralských nárečiach, ale v odlišnej hláskoslovnej a tvaroslovnej podobe. Či ide o východoslovenské lexikalizmy

alebo o lexikalizmy prevzaté z goralských nárečí, nemožno jednoznačne tvrdiť. Isté je však, že tieto lexikalizmy nemuseli preniknúť len z goralských nárečí, ale že môže ísť aj o slová donesené z východoslovenskej nárečovej oblasti, ako na to poukazujú aj niektoré hláskoslovné a tvaroslovné javy.

V. Goralské vplyvy v oravských nárečiach

Nárečové javy, ktoré sme doteraz uviedli, v istých prípadoch sa zhodujú so stavom v goralských nárečiach. Išlo však vždy o také javy, ktoré sú známe aj v iných slovenských nárečiach, preto nie je potrebné ich vykladať ako vplyvy goralských nárečí. Na vplyv susedných goralských nárečí na nárečia na Orave poukazujú takto vlastne len niektoré lexikalizmy, ktoré prenikli do hornooravských obcí. Za takéto lexikalizmy pokladáme napr. *gledňak* (= hlinený hrniec), *namlaviat* (= nahovárať si dievča), *namluvini*, *spuolňik* (= sused), *ňežík* (= náčha), *počtúvaš* (= štváč, gor. *puodstuvač*), *osuti/i* (gor. *uosuty*), *odropka/odropki* (= odrobina, gor. *uodropki*, východoslov. *okrušini*), *kupeňizna* (= kúpený majetok), *plokat* (šaty), *kaňak* (= **klobúk**), *kapeluš*, *placojka*, *sirvetka*, *hočas* (= hoci), *štúr* i *šćur* (= potkan), *virek* (= lôžko v maštali na spávanie, v gor. nár. *virek* sa používa vo význame postel), *škrudlit* (= brániť zem), *seňak* (mrzák), *kobieta* (= žena, ktorá dbá o svoj zovňajšok), *pojest* m. *zajest si*, *jest*. Za goralský vplyv pokladáme aj príslovku *barzo/barzo* (východoslov. *bars*). V tejto podobe sa používa aj v goralských nárečiach. Na vplyv goralčiny poukazuje ešte používanie 2. os. sg. slovesa „mať“, v **zápore vo význame „nieť“** (napr. *tu ničeho nemáš*, t. j. tu ničoho niet) a znenia *tací*, *jací* m. *takí*, *jakí*, známe v obciach Vitanová, Čimhová a Liesok.

Početné lexikalizmy, ktoré sme uviedli, nepoužívajú sa vo všetkých obciach. Napr. slovo *škrudlit* (= brániť zem) je známe len v niekoľkých obciach. Do stredo-oravských nárečí tieto lexikalizmy neprenikli.

Ako ukazuje doterajší jazykový materiál, možno konštatovať, že na utváraní jazykového stavu na Orave sa zúčastnil:

1. stredoslovenský nárečový živel, ktorý tvoril jadro oravských nárečí,
2. západoslovenský živel, a to najmä z oblasti niekdajšej hornotrenčianskej stolice.
3. východoslovenský živel pochádzajúci predovšetkým z oblasti Spiša a Šariša, ale aj živel z iných východoslovenských oblastí,
4. goralský živel, penikajúci od severu z poľského územia.

Z jazykového hľadiska je zásah tohto živlu zreteľný. Výsledkom tohto zásahu bolo porušovanie staršieho nárečového stavu. Za akých okolností sa dialo toto porušovanie oravských nárečí, pomáhajú nám osvetľovať poznatky o hospodárskych, spoločenských a kultúrno-politických pomeroch na území Oravskej župy. Preto pokladáme za dôležité venovať pozornosť aj týmto otázkam.

Poznámky k historickému osídleniu Oravy
Doklady o osídlení Oravy z 13. storočia

Prvé písomné doklady o osídlení Oravy pochádzajú z 13. stor., teda z tých čias, ako sú známe aj z iných krajov Slovenska, napr. zo susedného Liptova. Doterajšie historické badania však ukázali, že písomné pamiatky nemožno pokladať za jediný prameň, na základe ktorého možno spoľahlivo osvetľovať problematiku staršieho osídlenia.²⁷ Novšie badania, najmä archeologické zreteľne ukazujú, že osídlenie treba klásť hodne ďalej do minulosti, ako by to naznačovali písomné doklady z 13. storočia. Písomné pamiatky z Oravy z 13. stor. viažu sa na štyri miesta. Prvý zápis vzťahuje sa na oravský hrad, a to v jednej z listín Belu IV., uhorského kráľa, v ktorej sa spomína „Arva... cum castro ibidem existente.“²⁸ Uvedený záznam svedčí o skutočnosti, že hrad už existoval. Prirodzene, že museli existovať už obce s obyvateľmi, ktorí pracovali pre hradných pánov. Ďalší záznam vzťahuje sa na obec Veličnú, ktorá r. 1272 sa zaznamenáva ako Magna villa.²⁹ Súčasne s Veličnou uvádza sa aj obec Revišné s vrchmi Hradek, Saar a Valch. Podľa profesora V. Šmilauera názvom Saar vystihuje sa názov Žiar, ktorý sa v dolnooravskej oblasti aj dnes používa ako chotárný názov.³⁰

Zo stredooravských obcí uvádza sa v 13. stor. len Tvrdošín, a to roku 1265.³¹

Obce doložené zo 14. storočia

Obce zo 14. stor. máme doložené v tomto chronologickom poradí: V. Kubín 1314, V. Dubová 1323, Jasenová 1323, Dolný Kubín 1325, Bziny, Kňažia 1345, V. Bysterec 1348, Záskaľie 1348, Medzihradné 1354, Malý Bysterec 1355, Dolný Štefanov (fud. Štepanovo), pôvodne len Štepanovo 1355, Lavkovo ako súčasť Štefanova 1355, Medvedzie 1355, Zemianska dedina 1355, Leštiny 1361, Kralovany 1363, Beňova Lehota 1370, Trstená 1371, Mokrad 1379, Nižná 1380, Osádka 1381, Istebné 1382, Žaškov 1388, Poruba 1393, Sedliacka Dubová 1397, Malatiná 1398.³²

²⁷ D. R a p a n t, *Starý Liptov*. Kus polemiky s prof. Chaloupeckým, Bratislava 1934, 13—16.

²⁸ G. W e n z e l, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, Pest 1862, 156. Pozri aj A. K a v u l j a k, *Hrad Orava*, Turč. Sv. Martin 1927, 35.

²⁹ V. Š m i l a u e r, *Vodopis starého Slovenska*, Praha a Bratislava 1932, 43.

³⁰ Tamže, 43.

³¹ A. K a v u l j a k, *Miestopis Oravy*, Bratislava 1955, 241. Táto práca nám bola východiskom aj pri spracovaní poznámok o dejinách Oravy. V ďalšej časti tohto príspevku uvádzame ju len *pod* názvom *Miestopis*.

³² Údaje o založení obcí na Orave čerpali sme z Kavaljakovej práce *Miestopis Oravy*. Jeho údaje porovnávali sme aj s inými prameňmi, ale v jednotlivých údajoch nie sú podstatnejšie odchýlky, a ak sú, tieto nemajú pre našu prácu závažný význam.

Na strednej Orave v 14. stor. vzniká Medvedzie, v ktorom sa usadzujú príslušníci tvrdošianskej colnej stanice, ďalej Zemianska Dedina, Nižná a Štefanov, teda štyri obce. Z Dedinu zakladajú príslušníci zemianskej rodiny Revických z Revišného r. 1355.³³ Je zaujímavé konštatovať, že v Zemianskej Dedine sa dodnes udržali jazykové javy, ktoré sú typické len pre dolnú Oravu, napr. výslovnosť hlások *ä, ð* v dolnooravskom rozsahu, tretia osoba plur. *oni sa*, tvary *xlapou*, z *materou*, znenie *oteľ, poteľ*, znenie *staruotec* známe len v obciach dolnej Oravy. Tieto nárečové javy sú v uvedenej obci podľa nášho názoru reziduá starého stavu, ktorý sa tu udržal od čias, ako bola obec založená. Obec Štefanov zaľudňujú presídlenci z V. Kubína³⁴ a Nižná vzniká ako inferior villa, t. j. nižná ves Vyšnej vsi, teda Tvrdošina.³⁵

Na hornej Orave máme zo 14. stor. doloženú len jedinú obec, a to obec Trstenu, založenú r. 1371 nemeckými osadníkmi zo Spiša alebo zo Sliezska. Jej pôvodný názov Bingenstadt svedčí tiež o príchode nemeckého živlu už v tomto období.³⁶

Obce doložené z 15. storočia

Z 15. stor. je doložený pomerne malý počet osád. Sú to len osady Gecel 1415, Párnica, Medzibrodie, D. Lehota, H. Lehota 1420, obce na dolnej Orave a obec Čimhová 1438 na hornej Orave. Obce Párnica, Medzibrodie, H. Lehota a D. Lehota sa uvádzajú však ako poddanské obce, teda ich vznik treba klásť do obdobia, na ktoré sa vzťahuje aj vznik Oravského hradu. Hornooravskú obec Čimhová osídľujú synovia Petra Plattyho pôvodom z Paludze r. 1438.³⁷ Založením tejto hornooravskej obce završuje sa jedna fáza kolonizačného ruchu, na ktorý poukazujú písomné pamiatky zo 14. stor. V 15. stor. kolonizačný ruch ustal, čo dokazuje aj nepatrný počet doložených obcí. Príčiny, ktoré spôsobili ochabnutie kolonizačného ruchu, boli rozmanité. Jednou z nich bola už pomerne hustá osídlenosť kraja a zaľudnenie najúrodnejších a najprístupnejších častí Oravy, zväčša na brehoch rieky Oravy alebo v jej blízkosti. Vážnejším činiteľom však boli vnútropolitické nepokoje a častá výmena majiteľov oravského hradu.

Pôvod obyvateľstva na Orave

V súvislosti so zakladaním osád v 13. a v nasledujúcich storočiach vynára sa nám otázka pôvodu obyvateľstva zúčastneného na tejto kolonizácii. Ako sme

³³ A. Kavuljak, *Miestopis*, 78.

³⁴ Tamže, 231.

³⁵ Tamže, 180.

³⁶ M. Pajdušák, *Krátky prehľad dejín Oravy*. Odtlačok z Pamätnice, vydaney z príležitosti 60 ročného jubilea rím.-kat. kostola v Dolnom Kubíne, 17–18.

³⁷ Tamže, 9.

uviedli, v 13. stor. máme písomne doložené len štyri miesta. Isté je však, že počet osád bol väčší. Svedčia o tom archeologicky zistené stopy viacerých pevností, hrádkov a iných sídlisk.³⁸ Z týchto miest sa začali vytvárať trváce sídliská s usadlejším obyvateľstvom, ktoré potom páni oravského hradu spojili v jeden poddaný ľud, patriaci pod právomoc hradu. Riešiť otázku pôvodu tohto predpokladaného obyvateľstva na Orave je ťažko. Edmund Gohl sa napríklad domnieva, že pri osídľovaní V. Bysterec (podľa náleziska mincí) treba predpokladať tzv. lugijskú kmeň,³⁹ o ktorom L. Niederle hovorí, že je to už slovanský živel.⁴⁰ Otázka pôvodu obyvateľstva pred 13. stor. je zložitá vec a vyžaduje si riešenie postavené na širšom základe. Vyriešenie otázky pôvodu obyvateľstva v susedných stoliciach prinesie svetlo aj do osídlenia Oravy pred 13. stor.

Na otázku pôvodu obyvateľstva v 13. stor. možno už jednoznačnejšie odpovedať. Orava s hradom v 13. stor. patrí k Zvolenskej župe (praedium regale de Zolum).⁴¹ Politicko-administratívna príslušnosť Oravy k tejto župe núti nás predpokladať, že na Orave žilo to isté obyvateľstvo ako na území Zvolenskej veľkožupy, ku ktorej patrili Hont, Zvolen, Liptov, Turiec a Orava. Aj ďalší prílev obyvateľstva na Orave sa uskutočňoval z územia tejto stolice. Vládcami na Orave boli zvolenský páni, ktorí na hrade zastupovali kráľovu osobu. Z poverenia kráľa pridelovali aj neosídlenú pôdu a pričíňovali sa tak o zaľudnenie Oravy. Donácie na neosídlenú pôdu dostávali obyčajne osoby zo susedných stolíc, najmä z Liptova a z Turca. Bolo to vlastne pokračovanie prílevu obyvateľstva tej skupiny, ktorá sa na Orave usadzovala v 13. a pred 13. stor., ale o ktorej nemáme písomných správ.

Prechody na Oravu z týchto stolíc existovali už dávnejšie a údolie rieky Oravy bolo známe ako stará obchodná cesta.

Kolonizačný priebeh zreteľne svedčí o tom, že Orava sa začala zaľudňovať od juhu, teda najprv na dolnej Orave, kde bolo založených aj najviac obcí. Na tejto kolonizačnej akcii zúčastňuje sa stredoslovenský nárečový živel, pochádzajúci z územia Zvolenskej veľkožupy. Orava takto už v 13. a v 14. stor. patrí k tej jazykovej skupine ako aj dnes, t. j. do skupiny stredoslovenských nárečí. Tento stredoslovenský charakter si Orava podržala dodnes a vzťah oravských nárečí je najtesnejší k nárečiam, ktoré tvorili Zvolenskú veľkožupu (Hont, Zvolen, Liptov, Turiec, Orava). Treba ďalej uviesť, že dolná Orava, kde bola

³⁸ Archeologicky zistené boli náleziská pod Oravským zámkom, vo V. Kubíne, na istebniarskom Hrádku, pri jasenovskom Hrádku, na Hrdoši pri Žažkove, na Trninách pri Bysterci, na Ostražici pri Nižnej, na Bielej skale medzi Krivou a Podbielom a na Tvrdoši pri Tvrdošine. Pozri aj A. Kavuljak, *Hrad Orava*, 243.

³⁹ E. Gohl, *A nagybisztereczi kelta érmek*, Magyar archeolog. értesítő. 1900. 224—241.

⁴⁰ L. Niederle, *Slovanské starožitnosti II*, zv. 2, 499—500.

⁴¹ A. Güntherová - Mayerová, *Dejiny a súpis výtvarných pamiatok Oravy*, Turč. Sv. Martin 1944, 5. Pozri aj A. Kavuljak, *Hrad Orava*, 249.

hustota obyvateľstva najväčšia, bola východiskom pri zakladaní ďalších osád, a to aj na strednej a hornej Orave, čím sa na Orave stredoslovenský nárečový živel ešte viac rozšíril. Tento stredoslovenský nárečový ráz sa neskôr čiastočne porušuje príchodom nestredoslovenského živlu, ktorý síce vplýva na ďalší vývin, ale tento vplyv podstatne nepozmeňuje štruktúru nárečia. Dôsledne stredoslovenský ráz zachovala si dolná Orava, kde sa udržali aj najstaršie hláskoslovné a tvaroslovné javy, známe v stredoslovenských nárečiach. Takými to sú: 1. výslovnosť *ä, ě* za psl. *ę* a za každé *a* pred mäkkou alebo pôvodne mäkkou spoluhláskou, 2. tvary na *-ovje* typu *Ondro Bencúrovje*, 3. lok. pl. na *ïex*, typu *f kolenïex*, 4. rezíduum starého duálu *oňi sta m. oni sú*, 5. os. pl. *oni sä*, 6. zvyšky starých infinitívov *břst, krást, ľšť sä, pást* a tvary minulého času s pôvodnou dĺžkou utvorené od týchto infinitívov: *břdou, krádou, ľňhou, sädou si, spádou*.

Kolonizácia v období Thurzovcov a v období po Thurzovcoch

Ako sme uviedli, po roku 1438, keď bola založená ostatná hornooravská obec Čimhová, nastáva na Orave v kolonizácii stagnácia, ktorá trvá do pol. 16. stor. Ďalší kolonizačný rozmach sa datuje do obdobia, keď na Oravu prichádzajú Thurzovci. V tomto období vzniká na Orave okolo 50 obcí, z toho 7 na dolnej Orave a ostatné na strednej a hornej Orave.⁴² Do obdobia panstva Thurzovcov spadá aj kolonizovanie goralskej oblasti.⁴³ Tu vzniká 12 obcí, a to 4 na našom území a 8 na terajšom poľskom území.

V 17. stor. pozorujeme už doznievanie tejto kolonizačnej akcie. Vzniká ďalších 5 stredoslovenských⁴⁴ a 10 goralských obcí, z toho 6 v našom území a 4 na terajšom poľskom území.

V 18. stor. vznikajú už len 2 obce, a to Erdútka, ktorú založil gróf J. Erdódy,

⁴² Doložené sú obce v nasledujúcom chronologickom poradí: Srňacie 1548, Ústie 1550, Pucov 1550, Pribiš 1552, Vitanová 1552, Lokca 1554, Vasiľov 1554, Zázrivá 1556, Podbiel 1556, Biely Potok 1556, Námestovo 1557, Liesok 1558, Babín 1564, Bobrov 1564, Chlebnice 1564, Slanica 1564, Zábiedov 1567, Krivá 1574, Brezovica 1580, Klin 1580, Ťapešovo 1580, Jasenica 1582, Hruštín 1588, Zubrohlava 1588, Breza 1590, Krušetnica 1590, D. Štefanov 1592, Habovka 1593, Zuberec 1593, Pokryváš 1593, Lomná 1600, Vaňovka 1600.

⁴³ Sú to obce Suchá Hora 1561, Rabča 1564, Polhora 1588, Hladovka 1598 na terajšom našom území a obce Jablonka 1558, Bukovina 1566, Sarna 1567, Podvík 1585, Podskalie, Pekelník, Oravka pred rokom 1588, Harkabúz 1593.

⁴⁴ V 17. stor. sú doložené tieto hornooravské obce: Vavrečka 1604, Hámričky 1607, Osada 1609, Hámre 1614, Bytrá (zaniknutá osada v dnešných Oraviciach) 1643. Z goralských obcí vzniká Zakamenné 1615, Rabčice 1616, Veselé 1629, Sihelné 1629, Mutné 1647, Novot 1691. Na terajšej poľskej strane vznikli goralské osady Horná Zubrica 1604, D. a H. Lipnica 1606, Chyžná 1607. Dol. Zubrica 1614. Všetky doklady o založení obcí sú z Kavuljakovho *Miestopisu*.

a obec Beňadovo. Beňadovo zaľudňujú obyvatelia Ťapešova, ktorí v tejto oblasti mali pastviny a lúky. Z pastierov, bačov a príslušníkov ich rodín vyvinula sa postupne obec.

Na rozvinutie veľkej kolonizačnej akcie v 16. a 17. stor. bol potrebný, prirodzene, značný počet obyvateľstva, ktoré malo novoosídlené časti zeme vyklievať, postaviť si sídliská a novozaložené obce obsadiť. Na otázku pôvodu tohto obyvateľstva odpovedá historický a jazykový materiál. Ako sme uviedli, v polovici 16. stor. dostávajú sa na Oravu Thurzovci, a to príchodom Františka Thurzu r. 1556. Thurzovci boli typickí predstavitelia feudálneho hospodárskeho systému, ktorí sa usilovali predovšetkým o uchvátenie moci vo viacerých miestach a súčasne aj o exploatovanie získaných krajov. V 16. stor. vládli Thurzovci na Spiši, v časti Bratislavskej stolice a vo Zvolene. Thurzovcom patrili bane v Kremnici, v B. Štiavnici a v B. Bystrici, huty v Krakove, v Liptove a vo Zvolene tamojšie Hámre. Túžba po získaní ďalšieho bohatstva viedla ich aj zužitkovať a exploatovať priestranstvá Oravy, ktoré v jej strednej a severnej časti poskytovali isté možnosti. Boli to predovšetkým lesy na rozsiahlych plochách od Oravského hradu na sever až k poľským hraniciam. Tieto oblasti už prakticky poznali na svojich cestách zo Spiša a z B. Bystrice do Krakova, kadiaľ viedla obchodná cesta.

Kolonizácia za Thurzovcov nadobudla široké rozmery. Podľa A. Kavuljaka je v tomto období na Orave 1274 domov, v ktorých žije okolo 15 000 ľudí. Do tohto počtu nezaraďuje však kúrie, zámocké majere, fary, budovy na zámku, salaše a koliby.⁴⁵

Je samozrejmé, že Thurzovci použili pri zaľudňovaní stredooravských a hornooravských obcí predovšetkým obyvateľstvo zo svojho panstva na Orave, a to najmä obyvateľstvo z dolnej Oravy, ktorá bola už dostatočne zaľudnená. Ale aj jestvujúce stredooravské a hornooravské obce boli východiskom pri zaľudňovaní ďalších obcí. Napr. zo stredooravských obcí Podbiel a Nižná vyvinula sa neskôr obec Biely Potok a z obce Trstená obec Brezovica.

No Thurzovci nepremiestňujú len obyvateľstvo na svojom oravskom panstve, ale aj z iných panstiev, a to z tých, s ktorými boli v hospodárskom vzťahu, ako je Spiš, Liptov, B. Bystrica, Zvolen a najmä horný Trenčín. Hospodársky vzťah medzi Oravou a horným Trenčínom však existoval už v období pred Thurzovcami. Už Kostkovci mali napríklad vo vlastníctve Strečno, Lietavu, Budatín, Žilinu a Oravu.⁴⁶ Vzťah týchto panstiev s hradom Orava je pre dejiny oravského ľudu dôležitý, pretože s týmto vzťahom súvisí aj zaľudňovanie hornej a strednej Oravy. Na jednotlivých hradoch sa vzájomne vymieňali nielen ich držiteľia s úradníctvom a služobníctvom, ale aj poddaný ľud, ktorý žil na

⁴⁵ A. Kavuljak, *Miestopis*, 36.

⁴⁶ J. Macúrek, *Valašská kolonizace v západních Karpatech* (do r. 1618/20), 189.

hradnom území. Podmienky na presídľovanie obyvateľstva skutočne boli a mali výlučne hospodársky charakter. Okolie hradu Lietava, Budatína a okolie Žiliny spolu aj s Rajeckou dolinou bolo v 16. stor. už dostatočne osídlené, ba možno hovoriť dokonca aj o prebytku obyvateľstva v týchto krajoch. O tejto skutočnosti hovorí A. Kavuljak takto: „V 16. stor. kolonizácia lietavského kraja bola už zakončená a od tých čias viac osád tu nevzniklo a prebytky obyvateľstva presídľovali sa do Oravy a do pohraničných končín Trenčianskej stolice, takže nastala istá stabilita pomeru medzi počtom obyvateľstva a rozlohou poľnohospodárskej pôdy.“⁴⁷ Presuny za týchto hospodárskych podmienok na Oravu boli celkom samozrejmé a pokračovali aj neskôr v 17. stor., keď po neutešených pomeroch na Orave (kurucké povstanie, pustošenie poľsko-litovských vojsk) bol potrebný prílev ďalších obyvateľov do spustošených a opustených oravských dedín. Prílev tohto obyvateľstva zanechal zreteľne aj stopy na jazyku. Svedčia o tom jazykové javy spájajúce stredooravské a hornooravské nárečia s nárečiami na hornom Trenčíne.

Valasi na Orave

V období Thurzovcov do hospodárskeho a spoločenského života zasahujú Valasi. Prvé záznamy o Valachoch na Orave sa uvádzajú v súvislosti s dedinami V. Dubová, Kňažia a Medzibrodie, teda s obcami na dolnej Orave. Tieto obce sa spomínajú už v 14. stor. Príchod Valachov na Oravu v tomto období však ešte nemožno predpokladať, ako sa to niektorí bádatelia domnievajú.⁴⁸ Silný prúd valašského obyvateľstva prichádza na Oravu v druhej polovici 16. stor., keď na strednej a hornej Orave do roku 1616 vzniká okolo 50 obcí, z nich väčšina založená na valašskom práve. Pretože obyvateľstvo valašského pôvodu malo istý vplyv na hospodársku štruktúru oravského kraja a v istom zmysle aj na jazyk, musí nás zaujímať etnický pôvod Valachov. Dôležitý je najmä smer ich postupu do nových sídlisk. O týchto otázkach je dosiaľ už bohatá literatúra, o ktorej sa však nemôžeme zmieňovať. Názory sú, prirodzene, rozmanité. Zhodné sú však v tom, že išlo o živel, ktorý prichádzal od východu, a to z tej oblasti, kde sa stýka slovensko-rumunsko-poľsko-ukrajinský živel. Valasi niesli si zo spomenutého etnika aj isté zvláštnosti, ktoré ich charakterizovali a ktorými sa čiastočne líšili od ostatného obyvateľstva. Isté je však, že Valasi

⁴⁷ A. Kavuljak, *Lietava, podnik feudálneho hospodárskeho systému*, Martin 1948, 138.

⁴⁸ Napr. J. Nistor predpokladá v Karpatoch dve kolonizačné vlny, a to jednu v 13. až 14. stor. a druhú v 15.—16. stor. v práci *Migratinuea româneasca in Polonia in sec. XV. si XVI.*, Bukurešť 1939. *Analele Acad. Rom. sect. ist.*, s. III, tom XXI. Pozri aj J. Mačúrek, *Valašská kolonizace v západních Karpatech* (do r. 1618/20), 177, poznámka 11.

⁴⁹ Do 13. stor. kladie príchod Valachov na Oravu aj A. Kavuljak v práci *Valasi na Slovensku*, Škult. sbor., 438.

neboli národnosťou s osobitným jazykom, ale že to boli pastieri, remeselníci a ľudia, ktorých páni používali na najrozmanitejšie služby, najmä ako strážcov hraníc a ochrancov proti prípadným prepadnutiam na cestách. Postupujúc od východu sa tento ľud ukrajinizoval, čiastočne popoľšťoval,⁴⁹ najmä vtedy, keď neprechádzal cez slovenské územie, ale cez poľské etnikum poza Vysoké Tatry. Na stredné Slovensko sa dostáva valašský živel hlavne „pohorím na rozhraní Spiša, Abauja a Gemera cez Nízke Tatry postupoval na západ, obrátiac sa pri Banskej Bystrici na sever do Liptova, do okolia Ružomberka a cez Liptovské hole obracal sa do Oravy, odkiaľ postupujú Valasi i do severnej trenčianskej, ba až na moravské Valaško“.⁵⁰ Ako vidieť, valašský živel prechádzal cez rozmanité územie zo stránky hospodárskej, spoločenskej i jazykovej. Navrstvovanie prvkov z jazyka toho prostredia, kadiaľ tento živel prechádzal, bolo samozrejmé.

Z jazykového hľadiska je zásah valašského živlu na nárečia badateľný, ale do stredoslovenských nárečí na Orave podstatne nezasiahol. Valašský živel splynul s domácim obyvateľstvom, ktoré tu bolo rozhodujúcim činiteľom. Zreteľnejšie sa prejavil valašský živel na dolnej Orave len vo V. Dubovej a v Zázrivej. Z jazykového hľadiska predstavuje nárečie V. Dubovej dolno-oravský typ, teda aj s výslovnosťou hlások *ä, ǎ* v tých pozíciách ako aj v ostatných obciach dolnej Oravy. Nevyslovuje sa však mäkké *d, t, ň, l*. Hlások *ä, ǎ* sa však vyslovujú v tých istých pozíciách, ako keby tu boli mäkké spoluhlásky, teda *täški, tǎžil sa, dätelina, onǎhdi, dǎbol, vilǎhnut sa, konǎr, nǎno* ap. Uvedené doklady svedčia o tom, že pôvodne aj tu boli mäkké spoluhlásky a že zánik *d, t, ň, l* je jav novší. Toto stvrdenie treba klásť do súvisu s valašskou kolonizáciou, tak ako aj stvrdenie spoluhlások vo východoliptovských obciach Štrba, Važec, Východná, kde tak isto zasiahol valašský živel.

V Zázrivej máme doklady na zmenu *l > ů*, napr. *huava, xuaŕ, kotoů, pađua*. Táto zmena je známa v tom istom rozsahu aj v obci Východná a na viacerých miestach, kde taktiež zasiahol valašský živel.

Valašskou kolonizáciou udomácnili sa v oravských nárečiach početné lexikalizmy, najmä názvy pastierskej terminológie, ďalej početné chotárne názvy známe na miestach, kde taktiež zasiahla valašská kolonizácia (*Magura, Kýčera, Kikula*,⁵¹ *Črchla|Čerchla*). Na valašský pôvod poukazujú aj priezviská typické pre valaskú kolonizáciu (*Havrila, Rusnák, Maxim, Olexa*) a názov obce *Vasilov*, utvorený od ukrajinského mena Vasil. Takýto názov sa v slovenskom etniku nevyskytuje. Podľa nášho názoru valašský živel doniesol so sebou aj tie jazykové prvky, ktoré sú zhodné na strednej a hornej Orave so stavom vo vý-

⁴⁹ J. Mac ů r e k, tamže, 211.

⁵⁰ B. V a r s i k v recenzii Kavuljakovej práce *Valasi na Slovensku* v časopise Bratislava VIII. 1934, 126—127.

⁵¹ D. C r á n j a l ě, *Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštím zřetelem k Moravskému Valašsku*, Praha 1938, 445.

chodoslovenských nárečiach a v tých obciach na Slovensku, kde sa tiež udomácnil valašský živel.

Poľský živel na Orave

Orava bezprostredne súvisí s poľským územím. Je celkom prirodzené, že v pohraničí žijúce obyvateľstvo sa vždy stretalo, vymieňalo, uzatváralo rodinné zväzky a prechádzalo z jednej strany na druhú. Táto fluktuácia nediala sa vždy rovnako a za rovnakých okolností na celej pohraničnej oblasti.

Ako sme už spomenuli, kolonizácia na Orave postupovala od juhu na sever pozdĺž rieky Oravy a obsadzovala najprv územie v blízkosti rieky Oravy a neskôr prenikla aj do vyšších hornatých oblastí, kde podmienky na živobytie boli horšie. Bezpečných dokladov na prenikanie poľského živlu na územie Oravskej stolice spreď 16. stor. ani niet. Prof. W. Semkowiez síce spomína, že v 15. stor. za 80 rokov, keď vládcaami na Orave boli poľskí páni (Ctibor, Balický, Komorovský), prenikal na Oravu aj poľský živel. Podľa Semkowieza však tento element nevytvoril nijaké kompaktné sídlisko, ale splynul so slovenským obyvateľstvom.⁵² Tvrdenie prof. W. Semkowieza má zatiaľ len hypotetickú platnosť, pretože na toto tvrdenie niet písomných dokladov. Treba však pripomenúť fakt, na ktorý upozorňuje aj Semkowiez, že za čias panstva poľských veľmožov sa na Orave nezakladá ani jedna obec a že v kolonizácii nastáva temer storočná stagnácia.

Prenikanie poľského živlu na Oravu je v písomných pamiatkach doložené len neskôr. V kapitole o Valachoch sme uviedli, že na prelome 14. a 15. stor. objavuje sa v karpatskej oblasti prúd Valachov, ktorí prechádzajú na stredné Slovensko a aj na Oravu. Druhá časť valašského obyvateľstva ide poza Vysoké Tatry a obsádza vrchovaté kraje na poľskom území. Jeden i druhý prúd stretáva sa koncom 16. stor. a v 17. stor. na pohraničnej oblasti slovensko-poľskej. Tu treba pripomenúť, že hospodárske a sociálne podmienky pre Valachov v týchto dvoch oblastiach neboli rovnaké. Dobré vedené panstvo Thurzovcov utvára pre nových kolonistov priaznivejšie a výhodnejšie podmienky ako u pánov na poľskej strane. Bolo preto celkom prirodzené, že obyvatelia z poľskej strany radi prechádzali na územie Oravského panstva pod Beskydami, kde bolo potrebné obyvateľstvo na zaľudnenie nevyužitých priestorov. O prenikaní tohto živlu sú zprávy už za Františka Thurzu, ale najmä za Juraja a jeho syna Imricha. Ako sa spomína v historických listinách, toto prechádzanie dosahuje niekedy až masové rozmery. Tak napríklad Komorovský, pán Živca a okolia, v jednom liste píše Imrichovi Thurzovi, že z jeho panstva odišlo dokonca až 400 poddaných.⁵³ Tak isto aj iný veľmož z Poľska Gašpar Zebrzydovsky pri-

⁵² W. Semkowiez, *Kiedy i skąd prziszedli Polacy na Orawę*, Warszawa 1931. 6.

⁵³ W. Semkowiez, *Materiały źródłowe II*, str. VII.

znáva sa Thurzovi, že mu z jeho majetkov utekajú poddaní a ak tomuto prenikaniu nezabráni, hrozí jeho panstvu úpadok a skaza. V tomto období utekajú poddaní aj z iných panstiev a je známy útek napr. od pánov Mikuláša Brandyasa, Zigmunda Miškovského, Dimitra Ogińskiego, Sebastiana Lubomírského. No najväčší útek bol zo Živeckého panstva, ktoré bolo v rukách zlopovestného Mikuláša Komorovského. Komorovský zvlášť bezohľadne zdieral poddaných, ktorí potom hľadali lepšie podmienky a veľmi ochotne prechádzajú na panstvo Thurzovcov.⁵⁴ Zbiehanie poddaných z poľských panstiev bolo podmienené výlučne sociálnymi okolnosťami. Thurzovcom tento útek poddaných prišiel veľmi vhod, pretože získavali takto pracovné sily, ktoré práve potrebovali na vyklčovanie obrovských lesov v beskydskej oblasti, a preto ubehlíkov nielenže prijímali, ale aj osadzovali na svojich panstvách.

Početný útek poddaných (presnejšie valašského živlu) z Poľska na územie Oravského panstva zanechal stopy aj na jazyku. Najsilnejšie sa tento vplyv prejavil v dnešných goralských dedinách, kde sa dosiaľ udržal goralský dialekt, odlišný jednak od susedných stredoslovenských nárečí, ale v istých javoch odlišný aj od poľských nárečí. Tento nový živel z Poľska miešal sa s domácim obyvateľstvom, ktoré tu bolo v menšine, až nakoniec podľahlo početnejšiemu živlu prichádzajúcemu z Poľska. Takto sa vytvára osobitný goralský dialekt bližší síce susedným poľským nárečiam, ale do ktorého prenikali aj početné slovenské prvky.

V ostatných negoralských obciach, a to aj v obciach na hornej Orave, poľský vplyv sa podstatnejšie neprejavil. Hoci v hornooravských obciach možno pri jednotlivých javoch pozorovať isté odchýlky od stredoslovenského stavu, tieto odchýlky sa nedajú dosť spoľahlivo vykladať ako vplyvy susednej goralciny, ale skôr ako nánosy z iných slovenských nárečí, najmä východoslovenských a hornotrenčianskych. Tento pomerne minimálny vplyv si možno aj tým vysvetliť, že goralské dediny žili si svojím osobitným životom. Živili sa väčšinou pastierstvom, chovom dobytky a roľníctvom, kým v hornooravských obciach venuje sa značná pozornosť aj domácejmu priemyslu (výroba plátna) a obchodu. Už v 18., ale hlavne v 19. stor. vznikli na hornej Orave viaceré relatívne bohaté dediny, do ktorých goralský živel prenikal len veľmi ťažko. Na strednej Orave už o goralskom vplyve ani nemožno hovoriť, hoci nie je vylúčené, že kolonisti prenikali aj do týchto dedín.

Kolonizačný ruch, započatý v druhej polovici 16. stor. a završený v 17. stor., znamená súčasne aj konečnú fázu nárečovej diferenciacie na Orave. Od týchto čias sa oravské nárečia udržali zhruba v tej podobe, ako ich poznáme dodnes. No nemožno hovoriť o úplnej stabilizácii. Hospodárske podmienky znova určovali rast, úbytok, fluktuáciu obyvateľstva, čo mohlo mať, prirodzene, aj istý vplyv na jazyk.

⁵⁴ W. Semkowiez, *Materialy źródłowe* II, str. VII. 30, 31, 33.

Záver

Jazykový materiál z oravských nárečí ukazuje, že jadro oravských nárečí tvorí stredoslovenské nárečie. Toto stredoslovenské nárečie sa bez akýchkoľvek odchýlok udržalo predovšetkým na dolnej Orave v obciach, ktorých existenciu potvrdzujú historické pamiatky už v najstaršom období. Penikanie stredoslovenského živlu na Oravu je zreteľné už v 13. a 14. stor., a to z tých oblastí, ktoré tvorili súčasť niekdajšej Zvolenskej veľkožupy. Dolná Orava, ktorá bola relatívne už hustejšie zaľudnená, bola súčasne aj východiskom pri zaľudňovaní ostatných častí Oravy, čím sa stredoslovenský živel ešte viac rozšíril. V druhej polovici 16. stor. sa stredoslovenský nárečový ráz v obciach strednej a hornej Oravy čiastočne porušuje príchodom obyvateľov nestredoslovenského pôvodu. Jazykový výskum oravských nárečí a historický materiál potvrdzujú, že ide najmä o prísun obyvateľov hornotrenčianskeho a východoslovenského pôvodu z územia niekdajších thurzovských panstiev. Podstatnú časť východoslovenského živlu tvorili Valasi, ktorí na základe valašského práva zakladajú na strednej a hornej Orave väčšinu obcí. Tento nestredoslovenský živel splynul s domácim stredoslovenským obyvateľstvom. Po tomto hornotrenčianskom a východoslovenskom obyvateľstve ostali na strednej a hornej Orave isté jazykové stopy, ktoré sa v minulosti pokladali zvyčajne za vplyvy susedných goralských nárečí. Poľský vplyv na oravské nárečie sa najzreteľnejšie prejavuje v najsevernejšej časti Oravy v obciach s goralským nárečovým charakterom. Na strednú a hornú Oravu prenikli goralské nárečové prvky iba v malom rozsahu, a to len v podobe niekoľkých lexikalizmov.

JÁN MIŠIANIK

DVA SLOVENSKÉ SLOVNÍČKY ZO 17. A 18. STOROČIA

I

V rukopisnom oddelení reformátskej knižnice v Sárospataku nachádza sa pod č. 831 poznámkový zošit Mikuláša Tunyogiho z roku 1680. Tunyogi si do zošitu zapisoval poznámky z prečítaných diel, zoznamy diel a ich cenu, zoznam uhorských študentov študujúcich v Belgicku, prehľad doterajších svojich štúdií v Uhorsku (Košice, Prešov a inde) i v zahraničí, ale celkom vpredu si napísal *Vocabula Latina Germanica Sclavonica* v troch stĺpcoch podľa jazykov, nie však v abecednom poradí. Ide o východoslovenský slovníkový text zo 17. stor., zaznamenaný napospol maďarským pravopisom; to nás dosť dobre informuje o vtedajšej východoslovenskej výslovnosti. Tento text môže byť zaujímavý pre dejiny slovenčiny ako materiál k historickej dialektológii; slovenský stĺpec som zapísal úplne verne bez akýchkoľvek transkripčných úprav, uvádzajúc jednotlivé výrazy v takom poradí, v akom boli v origináli, s vysvetľujúcimi významami latinskými a len niekde kvôli jasnosti i nemeckými.

<i>czlovek</i> (homo)	<i>sem</i> (terra)	<i>stiri</i> (quattuor)
<i>panyi</i> (mulier)	<i>oheny</i> (ignis)	<i>pe'cz</i> (quinque)
<i>szlara baba</i> (anus)	<i>szkrinya</i> (archa, Cist)	<i>seszc</i> (sex)
<i>chlopcse</i> (puer)	<i>poszcel</i> (lectus, Beth)	<i>siczem</i> (septem)
<i>czivka</i> (puella)	<i>sveczka</i> (candella)	<i>usen</i> (octo)
<i>gazdina</i> (hospita)	<i>nos</i> (culter, Messer)	<i>zevecz</i> (novem)
<i>chiza</i> (domus)	<i>meszo</i> (caro)	<i>zesecz</i> (decem)
<i>chleba</i> (panis)	<i>hezvere</i> (janua)	<i>jedenacet</i> (undecem)
<i>vino</i> (vinum)	<i>clatka</i> (sera)	<i>dvanacet</i> (duodecim)
<i>pivoh</i> (cerevisia, Bir)	<i>tarisznya</i> (canister, Tanyis- ter)	<i>trinacetz</i> (tredecim)
<i>jedczenye</i> (cibus, Spaisz)	<i>ja szum</i> (ego sum)	<i>sternacets</i> (quatuordecem)
<i>szol</i> (sal)	<i>pucz</i> (via, Veh)	<i>petnacets</i> (quindecem)
<i>piper</i> (pyper, Pepper)	<i>vuz</i> (currus, Vagen)	<i>setsnacets</i> (sedecem)
<i>szukna</i> (tunica)	<i>thargh</i> (forum, Mare)	<i>sztsnacets</i> (septemdecem)
<i>daj mi</i> (da mihi)	<i>zlaty</i> (florenus)	<i>zevetnats</i> (decem et octo!)
<i>chosulye</i> (indusium, Hemd)	<i>jeden</i> (unus)	<i>zevezidvatsets</i> (novemdecem!)
<i>but</i> , pl. <i>buthi</i> (choturnus, Suh)	<i>dva</i> (duo)	<i>dvanaczet</i> (viginti)
<i>nohavice</i> (Chosen)	<i>tri</i> (tria, Draj)	<i>jedendvanacet</i> (vigintiunus)
		<i>tricecz</i> (triginta)

<i>stirycecz</i> (quadraginta)	<i>gzenaizeme</i> (ubi possimus)	<i>lesim</i> (cubo)
<i>peczesecz</i> (quinquaginta)	<i>szkadzizes</i> (unde venis)	<i>terasz</i> (statim)
<i>iszto</i> (centum)	<i>szco to jest</i> (quid hoc)	<i>stanyem</i> (surgo)
<i>tisecz</i> (mile)	<i>dzeizes</i> (quorsum is)	<i>vesmem</i> (accipio)
<i>ducat</i> (aurum)	<i>naczo</i> (qua re)	<i>platno</i> (sindon?)
<i>taller</i> (tallerus)	<i>ucsicz</i> (discere)	<i>hutoricz</i> (loquere)
<i>dobre jest</i> (ita)	<i>czo si zajeden</i> (qualis homo)	<i>hutorim</i> (loquor)
<i>nyitag</i> (non ita)	es)	<i>brada</i> (barba)
<i>rat</i> (ego amo)	<i>Vengrin</i> (hungarus)	<i>verim</i> (credo)
<i>nyerat</i> (ego non amo)	<i>jedbi</i> (ego esurio)	<i>jazik</i> (lingua)
<i>daczo</i> (aliquid)	<i>pelbi</i> (sicio)	<i>zub</i> (dens)
<i>nocce</i> (nox!)	<i>daj voda</i> (da bibere)	<i>palecz</i> (digitus)
<i>bosehajdobriczen</i> (bonum mane)	<i>greben</i> (pecten)	<i>craszni</i> (pulcher)
<i>bosehajdobrivecz</i> (bonus vesper)	<i>clucz</i> (clavis)	<i>csera</i> (heri)
<i>bosevandajszdrave</i> (Deus benedicat)	<i>pohar</i> (poculum)	<i>sito</i> (siligo)
<i>ageze</i> (ubi est)	<i>sztolcek</i> (sedile)	<i>jarecz</i> (hordeum)
<i>domagazdina</i> (adest hospita)	<i>vigzim</i> (videre)	<i>ovesz</i> (avena)
<i>jaxamace</i> (qui valetis, vighez)	<i>vijem</i> (ego scio)	<i>kasa</i> (pifa)
<i>dobre</i> (bene)	<i>szlisim</i> (audio)	<i>lentsa</i> (lens)
<i>ottfor</i> (aperi)	<i>sztol</i> (mensa)	<i>harch</i> (pisum)
<i>pocem, szlukaj</i> (veni, audi)	<i>pujdzem</i> (abibo)	<i>szolanka</i> (salinum, Zalczfass)
<i>konya</i> (equus)	<i>clobuch</i> (petasus, Huth)	<i>zle</i> (malum)
	<i>piem</i> (bibio)	<i>vajtso</i> (ovum)
	<i>jeem</i> (edo)!	<i>taki</i> (talis)
	<i>zasvic</i> (accende candillam)	<i>chisu csisztsim</i> (purgo domum)
	<i>sedczim</i> (sedeo)	

2

V nitrianskej diecezálnej knižnici pod č. 142 (62 pluteus) je rukopisná zbierka latinských moralizátorských veršov Samuela Matza s titulom *Samuelis Matz, Scepusio-Varallaei presbyteri almae dioecesis Scepusiensis Carmina*. S. Matz pochádzal zo Sp. Podhradia; do roku 1773 bol jezuitom, potom kňazom spišskej diecézy.

Veršovaný slovníček je jediný slovenský text zbierky a je umiestený na samom konci rukopisnej zbierky. Zbierka je viazaná rukopisná knižka v 12°, napísaná v rokoch 1779—1785. Väčšina skladieb je datovaná a zapísaná v takom poradí, ako vznikali. Taktó aj nedatované časti, ako je náš slovníček, možno časovo pomerne presne určiť.

Slovníček je zostavený vo forme antického hexametra, ale nie abecedne. Odtláčame ho preto, lebo jednak má určitú cenu pre historický výskum nášho jazyka a potravinárskej terminológie, jednak i preto, lebo po svojom autorovi nesie viaceré stopy spišského dialektu a je teda aj príspevkom k našej historickej dialektológii. Text uverejňujeme úplne verne. Prepisujeme iba: *cz* = *c*, *cz* = *č*, *sz* = *s*, *ss* = *š*, *y* (spojka) = *i*, *w* = *v*. Rukopis používa tieto zložky dô-

sledne okrem jedinej výnimky: *cs = č (cserwenka)*. V pomere k niekdajšiemu nášmu zložkovému systému badať tu určitý vplyv maďarskej grafiky (v prípadoch *cz = c, sz = s, cs = č*). Inakšie sa mäkkosť označuje aj vtedy, keď nasleduje *e* alebo *i*. Medzi východoslovenské prvky možno počítat absolútny nedostatok označovania kvantity, ako aj dialektizmy slovníkové (*karpel, cesnek, riškaša, gris, lenča, cimet, cmar, mentuzi, domašny, sipanec, antalek, butelki*) a hláskoslovné (*dzivi, losošé, hlebová muka, prasatko, kolenko, sul, kuchňa, mleko, tarenka* a i.), ktoré sú ešte i dnes na Spiši živé. Slovníček však má i mnoho čistých stredoslovakizmov ako: *den, drosdik, ljeskovce, sljepki, smrti neujdeš, srna, štjepanki* atď.

V i c t u a l e v o c a b u l a r i u m

versibus Slavico-hexametris ad nobilissimi ejus idiomatis tonos et potissimum ad latinae prosodiae genium et regulas concinnatum

Cibula, chren, karpel, kalarab, repa, mrkva, petrúška,
 Retkva, zeler, cvikli, pasternak, cesnek, orešec,
 Hrach, bob, lenča, fasol, krupa jačmena, kaša, pohanka,
 Ovsene štjepanki, mak, egreš, rasca, ribisle,
 Bronkres, šparga, šalát, zdravim žaludkam uharka,
 Žihlava mlada, andiv, ebmel mladi, mlada tekvička;
 Hruška, tarenka, slivi, jabko, breskiňa, čerešne,
 K tim nove kaštani, ljeskovce i hromada orechi,
 Všelike sušenki, huba všelika, lesna, zahradna;
 Všelike koreňi, džunbir, peper, halka, hrebički,
 Kurka cimetna, šefran, moškatni kvet, pfeferoňi,
 Citron, lemoňi, pomaranč, fik, hrozno tokajske,
 Plast medovi, k tomu med čisti, cuker, oblatki,
 Stolove solnički, sul v kuchni, v komore v sudku.
 Smetana, cmar, mleko sladke i sedle, žinčica v sudoch,
 Sir svježi i suchi, tvaroch, mlada brinsa, gomolka,
 Dnešne, včerajše, potom slane, za tim topene maslo.
 Riškaša, gris, kukuruc, muka hlebova, žitna, pšenična.

Zelena žabka, slimak, čik, sližik, vidra, koritňak,
 Lampret, haring, sardel, rak hodni, velke i male mušle,
 Austra, laperdoňi, padesat stokfiša tabulki.
 Ryba potočna: lipen, pstruch, karp (!) i štjuka, hlavatka,
 Vengure, mentuzi, losošé i vodne kuratka.
 Vizina, tok z Tisi, bradač, mrena, stírlé z Dunaja.

Všelika zberba v perach: v povetří mile drobne speváci,
 Sikora, čiž, stehlik, zvoňec, tež pinka, konopka,
 Hill, červenka, kralík, strnadka, krepelka, škovranek,
 Cvičale, kos, drozdík, hrdlička, kurotva(!), jarabek,
 Tetrove, bažanti, hluchaňe i feške tusoki.

V hromade zberba v perach domašních, pilna k sipaneu:
 Kačice, kapuňi, sljepki, kurčatka z kohutmi,
 Husata, gunar, husi, zrostla indika, k hostinam indur;
 Tim všem ku žraňi chitre pritefe hladne holubi.

Zajac, sma, jeleň, brav dzivi, dzive kosare,
 Slanina, šunka, sadlo, jelito, klobasa, prasatko,
 Svinne kolenka, hlavi, hlava teleca, z krezkama držki,
 Hovadze jaziki, rozlične v komiňe viselei.

V sklepe v sudoch větších pivo, težbir, vino, polinek,
 v antalkoch maslaš, suchohroznove v tristo butelkach.

V komore v šest flašach ovsenka, robotna palenka,
 v slamenkach slivovic, borovičkove všetke rosoliš.

Na dvore čista živim pramenem dobre chraňena studňa.

Kdi toho jest dosti, hlad, smad njebude pokušat,
 Smrt ale však v každem kutku neomilna prebiva.
 Človeče, mej všechsvet, smrti pazure neujdeš!
 Tak ži, jak bis mel den každi ze sveta vihnut!

A b e c e d n ý s l o v n í č e k

<i>andiv</i> — (franc. Pensive,	<i>cimětna (kurka)</i>	<i>egreš</i>
lat. endivium, cichoreum)	= škoricová (kórka)	<i>fasol</i>
čakanka	<i>citron</i>	<i>feferoň</i> = paprikové korenice
<i>antalek</i> = súdok	<i>cmar</i> = zmútené mlieko	<i>fik</i>
<i>austra</i> = ?	<i>cuker</i>	<i>gomolka</i> = homóľka
<i>bažant</i>	<i>cvičala</i> = čvikota	<i>gris</i>
<i>bob</i>	<i>cvikla</i>	<i>gunar</i>
<i>borovička</i>	<i>čerešňe</i>	<i>halka</i> (korenice)
<i>bradáč</i> = sumec(?)	<i>červenka</i>	<i>haring</i>
<i>brav dzivi</i> = diviak	<i>čik</i> (ryba) = lat. Misgurnus	<i>hil</i> = hýľ (vták)
<i>breskiňa</i>	<i>čiž</i> (vták)	<i>hlavatka</i>
<i>brinsa (mlada)</i> = bryndza	<i>domašni</i> = domáci	<i>hlebova (muka)</i>
<i>bronkres</i> = ?	<i>drozdík</i> = drozd plavý	<i>hluchaň</i>
<i>butelka</i> = fľaška	<i>držki</i>	<i>holub</i>
<i>cesnek</i>	<i>dunbir</i> = zázvor	<i>hrach</i>
<i>cibula</i>	<i>dzivi</i> = divý	<i>hrdlička</i>

<i>hrebíčky</i>	<i>losos</i>	<i>sľiepka</i>
<i>hrozno</i>	<i>mak</i>	<i>slímak</i>
<i>hruška</i>	<i>maslaš (nápoj)</i>	<i>sliva</i>
<i>huba (lesna)</i>	<i>maslo (topene)</i>	<i>slivovic (-a)</i>
<i>hus</i>	<i>med</i>	<i>slížik (lat. Nemachilus)</i>
<i>husa n., pl. -ta</i>	<i>mentuz = mieň (Lota lota)</i>	<i>smetana</i>
<i>chmel</i>	<i>mleko (sladke i sedle)</i>	<i>solnička</i>
<i>chren</i>	<i>moškatni (kvet) = muškátny</i>	<i>srna</i>
<i>indíka = morka</i>	<i>mrena</i>	<i>stehlik</i>
<i>indur = moriak</i>	<i>mrkva</i>	<i>stírla = jeseter malý</i>
<i>jabko</i>	<i>muka (hľebova)</i>	<i>stokfiš = treska obecná (su-</i>
<i>jeleň</i>	<i>mušla (lasturník)</i>	<i>šená)</i>
<i>jelíto</i>	<i>oblatki</i>	<i>strnadka</i>
<i>jarabek</i>	<i>orech</i>	<i>studňa</i>
<i>kačica</i>	<i>orešec = druh cibule (Alium</i>	<i>sul</i>
<i>kalarab</i>	<i>scorodoprasum)</i>	<i>sušenka = sušené ovocie</i>
<i>kapuň</i>	<i>ovsenka = pálenka z ovsa</i>	<i>svinne (kolenka)</i>
<i>karp = kapor (?)</i>	<i>palenka (robotna)</i>	<i>šalat</i>
<i>karpel = hlúb kapustný</i>	<i>pasternak = paštrnák</i>	<i>šefran</i>
<i>kaša</i>	<i>peper</i>	<i>škovránok</i>
<i>kaštan</i>	<i>petruška = petržlen</i>	<i>šparga</i>
<i>klobasa</i>	<i>pinka</i>	<i>štiepanki (ovsene) = vložky</i>
<i>kohut</i>	<i>pivo</i>	<i>štuka</i>
<i>kolenko</i>	<i>plast (medovi)</i>	<i>šunka</i>
<i>konopka (vták)</i>	<i>pohanka</i>	<i>tarenka = trnka</i>
<i>koreňi</i>	<i>polínek = polínka (nápoj)</i>	<i>tekvička</i>
<i>koritňak = korytnačka</i>	<i>pomaranč</i>	<i>tetrov</i>
<i>kos = drozd čierny</i>	<i>potočná (ryba)</i>	<i>težbir (nápoj)?</i>
<i>kosar, pl. -e = cap, kamzík(?)</i>	<i>prasiatko</i>	<i>tok = jeseter hladký</i>
<i>kralík</i>	<i>pstruch</i>	<i>topene (maslo)</i>
<i>krepelka = prepelica</i>	<i>pšenična (muka)</i>	<i>tusok = drop (Otis tarda)</i>
<i>krupa (jačmena)</i>	<i>rak</i>	<i>tvaroch</i>
<i>kuchňa</i>	<i>rasca</i>	<i>uharka</i>
<i>kukuruc = kukurica</i>	<i>repa</i>	<i>vengur = uhor? (pozri pol.</i>
<i>kuratko (vodne) = vodná</i>	<i>retkva</i>	<i>węgorz)</i>
<i>sliepočka (Gallinula chlo-</i>	<i>ribizle</i>	<i>vizina (mäso z vyzy)</i>
<i>ropus)</i>	<i>riškaša = ryža</i>	<i>vidra</i>
<i>kurčatko</i>	<i>rosoliš (druh pálenky)</i>	<i>vino</i>
<i>kurotva (!) = jarabica</i>	<i>ryba (potočná)</i>	<i>viselec (v komiňe viselci) =</i>
<i>lampret = lampreta, lam-</i>	<i>sadlo</i>	<i>čo je povesené na údenie</i>
<i>petra, mihula morská (Pe-</i>	<i>sardel</i>	<i>zajac</i>
<i>tromyzon marinus)</i>	<i>sedle (mleko)</i>	<i>zeler</i>
<i>laperdoň = treska (naklada-</i>	<i>sikora (vták)</i>	<i>zwonec (vták) = zelenka</i>
<i>ná do suda)</i>	<i>sípanec = sýpka</i>	<i>(Chloris chloris)</i>
<i>lemoň = citrón</i>	<i>sír (svježi)</i>	<i>žabka</i>
<i>lenča = šošovica</i>	<i>slamenka = fľaška obalená</i>	<i>žihlava</i>
<i>lieskovec</i>	<i>slamou(?)</i>	<i>žinčica</i>
<i>lípeň</i>	<i>slanina</i>	<i>žitna (muka)</i>

ŠIMON ONDRUŠ
 NAD ETYMOLOGICKÝM SLOVNÍKOM
 JAZYKA ČESKÉHO A SLOVENSKÉHO

Po určitej kríze, do ktorej sa dostala historická slavistika celkom zákonite pri vznikaní štrukturálnej lingvistiky a pri celkovom prehodnocovaní jazykovedných metód pred tridsiatimi-dvadsiatimi rokmi, badáme v poslednom desaťročí opätovné zvýšenie a rozšírenie záujmu o historický a predhistorický výskum slovanských jazykov. Prejavuje sa to aj na intenzívnejšom bádaní v oblasti slovanskej historickej lexikológie a etymológie. Dôkazom tohto oživenia je množstvo pripravovaných alebo už aj vydaných etymologických slovníkov slovanských jazykov. Napr. v Sovietskom sväze ešte r. 1947 vznikol v Ústave ruského jazyka Akadémie vied SSSR plán spracovania etymologického slovníka ruštiny, ktorý bol síce zo známych dôvodov na určitý čas prerušený, ale jeho realizácia zostáva i naďalej v platnosti.¹ Roku 1949 vyšla posmrtno v Prácach ústavu ruského jazyka (zv. I., str. 1—144) posledná časť *Etymologického slovníka ruského jazyka* od A. Preobraženského.² Známy nemecký slavista Max Vasmer vydáva od roku 1950 *Ruský etymologický slovník*.³ Doteraz vyšli knižne dva zväzky, obsahujúce slovnú zásobu ruštiny po literu S (prvý zväzok r. 1953, druhý r. 1955). Okrem knižných zväzkov vyšli aj ďalšie zošity.

V Poľsku od roku 1952 vydáva profesor Jagellovskej univerzity v Krakove F. Sławski v postupných zošitoch *Etymologický slovník jazyka poľského*. Doteraz vyšli knižne prvé štyri zošity, v ktorých je spracovaná poľská slovná zásoba po literu J.⁴ Na konci roku 1957 vyšiel vo Varšave v novom vydaní (pretlačí) *Etymologický slovník jazyka poľského* od A. Brücknera.⁵ V Krakove pod vedením nestora poľskej slavistiky T. Lehra — Spławińského pracuje

¹ M. N. Peterson, *O sostavlenii etimologičeskogo slovarja russkogo jazyka*, *Voprosy jazykoznanija* I, 1952, č. 5, 70 n.

² Obsahuje slovnú zásobu od litery T po Ja. Prechádzajúce časti slovníka vyšli v rokoch 1910—1914.

³ M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953, 1955.

⁴ Fr. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, tom I, A—J, Kraków 1952—1956.

⁵ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1957. Prvé vydanie vyšlo r. 1927 v Krakove.

kolektív jeho mladších spolupracovníkov na slovníku praslovančiny. Prof. Spławiński pripravuje aj etymologický slovník polabčiny.⁶

V Juhoslávii vyjde v najkratšom čase etymologický slovník srbochorvátčiny od P. Skoka. V Bulharsku pristúpili slavisti taktiež k etymologickému spracovaniu slovnej zásoby bulharčiny. Zprávy o týchto prípravách uvádza napr. zborník *Međunarodni slavistički sastanak* (15—21. 9. 1955), Beograd 1957, str. 511 a inde.

U nás v Československu vydali autori J. Holub a Fr. Kopečný r. 1952 *Etymologický slovník jazyka českého*. V porovnaní s predchádzajúcimi vydaniami Holubovho slovníka predstavuje Kopečného vydanie z r. 1952 v základe nový, na širokom slovanskom a indoeuropeistickom porovnávacom základe budovaný výklad českej slovnej zásoby. I pritom všetkom má tento slovník Holuba-Kopečného značné nedostatky. Za hlavné pokladáme tieto: 1. Nadmerný stupeň eklekticizmu. Pri genetickom výklade mnohých slov sa kladú vedľa seba viaceré dovedy známe etymologické rovnice bez zhodnotenia a odôvodnenia správnosti, pravdepodobnosti alebo nesprávnosti jednotlivých výkladov. 2. Nedostatočné zachytenie takých slov, ktoré síce nie sú známe v češtine spisovnej, ale v českých alebo moravských nárečiach sa používajú. 3. Neujasnený postoj k slovnej zásobe slovenčiny.

Na konci roku 1957 vydal známy slavista a indoeuropeista na brnenskej univerzite prof. Václav Machek *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (vydala ČSAV v Prahe). Už tá skutočnosť, že prof. Machek ako žiak germanistu J. Janka a indoeuropeistu J. Zubatého sústavne uverejňuje v domácych i v zahraničných jazykovedných orgánoch už tridsať rokov etymologické štúdie, dáva jeho slovníku pečať neobyčajnej bádateľskej individuality.

Machkov *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* sa podstatne odlišuje vonkajšou stránkou (stavbou hesla) i vlastnými vnútornými etymologickými výkladmi od slovníka Holuba-Kopečného, ako aj od ostatných novších slovanských etymologických slovníkov. Pri stavbe hesla snažil sa Machek o určitý kompromis medzi praktickými potrebami, prehľadnosťou a prístupnosťou slovníka na jednej strane a čisto vedeckými odbornými požiadavkami úplnej a presnej dokumentácie doterajších výkladov na strane druhej. Preto venuje pri mnohých heslách značnú pozornosť sémantickej a v niektorých prípadoch dokonca i štylistickej charakteristike vykladaných slov. Pri slovách základného slovného fondu, ktoré čeština zdedila z praslovančiny bez osobitných formálnych alebo významových českých zmien a ktoré sú známe i v ostatných slovanských jazykoch, nepodáva obyčajne autor filologickú dokumentáciu historického využitia týchto slov v češtine. Naproti tomu pri slovách zná-

⁶ Podľa ústnych informácií, ktoré som získal počas svojho študijného pobytu v Poľsku v septembri a decembri 1957.

mych iba v češtine alebo na užšom slovanskom teréne, ako aj pri slovách, ktoré síce majú praslovanský základ, ale vo vývine češtiny prešli zvláštnymi zmenami, a konečne pri lexikálnych jednotkách, ktoré čeština prevzala z iných jazykov, snaží sa Machek uviesť najstaršie obdobie a v niektorých prípadoch i autora a dielo, v ktorom je dané slovo prvýkrát použité. Touto svojou stránkou supluje Machkov slovník do určitej miery i historický slovník češtiny. Pri uvádzaní a hľadaní lexikálnych paralel z iných slovanských a indoeurópskych jazykov čiže pri vlastnom etymologickom výklade slov sa v najväčšej miere ukazuje individuálnosť a originalnosť Machkovho diela. Autor v absolútnej prevahe prípadov uvádza pri etymologizovaní iba také paralely, resp. podáva iba taký výklad pôvodu českých a slovenských slov, ktorý pokladá za správny alebo aspoň pravdepodobný. Pri väčšine hesiel upúšťa teda od reprodukovania doterajších výkladov a od citovania autorov a prác, v ktorých sa príslušné slová etymologizovali. Týmto svojim postupom pri stavbe hesla sa Machkov slovník zásadne odlišuje napr. od slovníka Slawského alebo Vasmerovho a nadväzuje na metódu, akú použili čiastočne už É. Boisacq v *Etymologickom slovníku gréčtiny*,⁷ najmä však A. Brückner v *Etymologickom slovníku poľštiny* a autori Ernout-Meillet v *Etymologickom slovníku latinčiny*.⁸ Takáto koncepcia stavby hesla v etymologickom slovníku je síce známa, ale nezodpovedá s požiadavkami niektorých teoretikov etymologického výskumu. Napr. R. A. Ačarjan, autor sedemzväzkového etymologického slovníka arménčiny (1925—1932) v štúdiu o zásadách spracovávaní etymologického slovníka slovanských jazykov⁹ dôrazne vyžaduje pri etymologizovaní slova aj dokumentáciu doterajších výkladov. Machkovu snahu neuvádzať doterajšie etymológie nemožno však hodnotiť všeobecne ako nedostatok, ak berieme do úvahy spomenuté praktické zretele, rozsah slovníka a zaiste aj pracovné možnosti jedného bádateľa. Autorovi išlo pri etymológiách viacej o samu vec, o správne vystihnúť pôvodu slova, menej o dokumentáciu doterajších názorov. Obyčajne sa odvoláva na autorov iba pri novších originálnych etymológiách, ako aj na výklady svojich učiteľov Janka a Zubatého. Pomerne mnoho nových výkladov, založených najmä na využívaní sporadických, nepravidelných fonetických zmien,¹⁰ prevzal od poľského baltológa a slavistu J. Otrębského.

⁷ Émile Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris 1923. Nové vydanie z roku 1950 v Heidelbergu.

⁸ A. Ernout — A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris 1932. Nové vydanie r. 1951.

⁹ A. A. Ačarjan, *O sostavlenii etimologičeskogo slovarja slavjanskich jazykov*, *Voprosy jazykoznanija* I, 1952, č. 4, 91 n. Ačarjan v tejto štúdiu vyžaduje napr. aj to, aby etymologický slovník obsahoval aj všetky nárečové podoby slov. Celkove kladie Ačarjan pre stavbu hesla v etymologickom slovníku také vysoké požiadavky, že im nevyhovie ani jeden doteraz existujúci etymologický slovník.

¹⁰ Jan Otrębski, *Indogermanische Forschungen*, Wilno 1939.

Vnútorou stránkou, vlastnými etymologickými interpretáciami sa odlišuje Machkov slovník od ostatných novších slovanských etymologických slovníkov (Vasmer, Ślawski, Holub-Kopecný) principiálne tým, že obsahuje pomerne veľké množstvo originálnych, možno priamo povedať „machkovských“ etymológií. Machkovu koncepciu etymologického výskumu možno krátko charakterizovať takto:

Hlavným kritériom pri hľadaní a určovaní etymologických rovníc je sémantika. Ak významovo totožné alebo veľmi blízke slová príbuzných jazykov majú vo svojej fonetickej stavbe také nezhody, ktoré síce nemožno subsumovať pod pravidelné, klasicky overené a „bezvýnimočne“ platné hláskové vývinové zmeny, ale možno ich vysvetliť nepravidelnými, sporadicky sa vyskytujúcimi, tzv. psychologickými zmenami, treba priznať genetickú identitu daných slov. Touto koncepciou sa Machek podstatne odlišuje od tých etymológov, ktorí sa vo väčšej alebo menšej miere mechanicky pridržiavajú mladogramatického chápania jazykového vývinu, resp. mladogramatickej tézy o bezvýnimočnej platnosti hláskových vývinových zákonov. Pri etymologizovaní sa uplatňovanie mladogramatického nazerania prejavuje v tom, že sa do etymologických rovníc kladú také slová príbuzných jazykov, ktoré si síce formálne, hláskovými paralelami vyhovujú, ale na ich sémantike sa musí urobiť priamo násilie, ak sa majú chápať ako geneticky totožné. Za hlavné kritérium sa teda pokladá forma, kým význam sa odsúva do pozadia. Táto koncepcia sa prejavovala najmä v starších, ale i v niektorých novších slovanských etymologických slovníkoch. Napr. v Bernekerovom *Slovanskom etymologickom slovníku*¹¹ a v značnej miere ešte napr. i u Vasmera. Uvedieme aspoň jeden príklad.

Vasmer pri výklade ruského slova *zdorovyj* (zdravý) preberá¹² starý, už Bernekerom uvádzaný názor,¹³ podľa ktorého adjektívum *zdravýj*, pretože v starosloviencine sa vyskytuje vo forme *szdravъ*, obsahuje v prvej časti *sz-* (= dobre, veľmi) a v druhej časti temný plný stupeň *dorv-* oproti plnému jasnému stupňu *derv-* (= drevo). Podľa tohto výkladu *zdravýj* pôvodne znamenalo vraj „z dobrého dreva“. Formálne tento výklad (až na rozdiel v ablaute) nemá chýb, ale jeho sémantická absurdnosť je očividná. Niet na svete takého jazyka, v ktorom by sa pojem „zdravý“ spájal geneticky s predstavou „z dobrého dreva urobený“.

Rešpektovanie sémantiky však ukazuje, že pojem „zdravý“ je vo vzťahu k pojmu „celý“. V maďarčine „*egész*“ znamená celý, „*egézség*“ je formálne „celosť“, ale znamená vlastne „zdravie“, „*egész-ség-es*“ je po maďarsky zdravý. Táto zákonitosť sa prejavuje aj v indoeurópskych jazykoch. Staroslovienske *цѣль* znamená: 1. celý, 2. zdravý. Gótske *hails* = zdravý, ale *ga-hails* = celý.

¹¹ Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1908—1913.

¹² Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I Band, 1953, 450—451.

¹³ E. Berneker, c. d., 214.

neporušený.¹⁴ Latinské *salvus* znamená celý, ale aj zdravý. Grécke ὅλος < *solfos* značí celý, nedotknutý,¹⁵ podobne i sanskritské *sarvas* znamená iba celý, neporušený, ale substantívum *sarvatatis* znamená nielen celosť, neporušenosť, ale aj zdravie.¹⁶ Latinské, grécke a pravdepodobne aj indické slová majú spoločný indoeurópsky základ *solv-*. Predpokladajme fakultatívne striedanie likvid *r/l* aj v tomto indoeurópskom slove (o tomto striedaní pozri ďalej), čiže popri variante *solv-* aj variant *sorv-*. Základ *sorv-* vo vývine praslovančiny po metatéze nadobudne na jednej časti praslovančiny podobu *srov-*, na druhej podobu *sraw-*. Po infigovaní *-t-* do spoluhláskovej skupiny *-sr-* dostaneme podoby *strov-* a *strav-*. Podoba *strov-* pokračuje nezmenene v lechičkej oblasti, kým vo východoslovanskej oblasti po vzniku polnoglasi nadobudne podobu *storov-*.¹⁷ Stará ruština má doloženú podobu *storovъ* v Novgorodskej kronike,¹⁸ stará poľština v 15. storočí mala ešte aj podobu *strowie*¹⁹ a lužická srbčina má toto slovo dodnes v podobe *strov-*: dolnolužické *strove*, hornolužické *strovjo*.²⁰ Doteraz sa v slavistike tieto formy pokladajú za sekundárne, vzniknulé asimiláciou *sdr-* na *str-* (pri predpoklade pôvodnej podoby *sъdorv-*). Nič však nebráni tomu, aby sme práve formy so začiatočným *zdr-* pokladali za vývinove sekundárne, vytvorené asimiláciou *str-* na *zdr-*, a tým spájali praslovanské *s(t)rov-/s(t)rav-* zo staršieho *sorv-* s koreňom *solv-*, využitým v latinskom *salvus*, gréckom ὅλος < *solvos*. Indické *sarvas* je v tomto ohľade dvojznačné, môže byť totiž aj pokračovaním podoby *solv-*, ale aj podoby *sorv-*, pretože indoeurópske likvidy *r. l* splynuli vo väčšine prípadov v indičtine v jednu likvidu *r*. Predpo-

¹⁴ S. Feist, *Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*, 1923, 171.

¹⁵ É. Boisacq, c.d. (vydanie z roku 1950), 669. Podobne W. Prellwitz, *Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache*,² 1905, 329.

¹⁶ C. C. Uhlenbeck, *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache*, 331.

¹⁷ Pri výklade o vývine indoeur. základu *solv-/sorv-* v praslovančine, totiž pri vývinových štádiách 1. *sorv-*, 2. *srov-/sraw-*, 3. *strov-/strav-*, sme nútení pripomenúť metodickú chybu, ktorej sa dopustil Machek pri výklade analogického prípadu. Pri hesle *střiči* (481) uvádza nesprávne praslovanské podoby *stergo-stergti*. V takejto podobe nemohlo toto slovo existovať v praslovančine v žiadnom vývinovom štádiu. Pred matatézou mohlo mať len podobu *sergo-sergti*, pretože infigované *-t-* mohlo pristúpiť až po metatéze čiže po vzniku skupiny *-sr-*. Po prešmyknutí museli určitý čas existovať podoby *srego/sręgo*, ktoré po infigovaní *-t-* nadobudli podoby *stregg/střęgo*. Skutočnosť, že aj východoslovanská skupina má infigované *-t-*: *steregu*, dokazuje, že výsledok prešmyknutia vo východnej slovančine musel byť určitú dobu zhodný so skupinou lechičkou. Ináč by sa totiž nebolo infigovalo vo východoslovanskej oblasti *-t-*, pretože spoluhlásky *sr* by neboli vedľa seba.

¹⁸ I. I. Sreznevskij, *Materijaly dlja slovarja drevne-russkago jazyka po pis'mennymъ pamjatnikamъ* III, 521.

¹⁹ Uvádza ju napr. A. Brückner, c. d. (1957), 650 pri hesle *zdrów*.

²⁰ E. Muka, *Slovarъ nižne-lužickago jazyka i jego narěčij*, tom II, Praha 1928, 541—542.

klad prvotnosti podoby *str-* a sekundárnosti podoby *zdr-* v slovanských jazykoch podporuje skutočnosť, že staroruské *storov-* a staropolské *strov-* bolo neskorším vývinom nahradené podobami *zdrow-*, resp. *zdorov-*.

Etymologické spájanie slovanského adjektíva *zdravý* s latinským *salvus* a gréckym *ὄλος* < *solvos* má však, ako z doteraz uvedeného vyplýva, nedostatok z hľadiska formálneho. Predpokladá až dve nepravidelné, fakultatívne vývinové zmeny indoeurópskeho koreňa *solv-* v slovančine: zámenu likvid *l/r* a asimiláciu *str-* na *zdr-*. Veľkou výhodou tejto etymológie je však práve to, čo pokladá i Machek v svojom slovníku za hlavné kritérium etymologizovania: sémantika. Opiera sa totiž o značne všeobecne platné zákonitosti, pozorované vo viacerých jazykoch pri vytváraní abstraktnejšieho pojmu „zdravý“ na základe konkrétnejšieho pojmu „celý“. Dokazujú to uvedené adjektíva, maďarské *egészséges*, staroslovienske *čělъ*, gótske *hails*, *gahails*, latinské *salvus*, indické *śarvas*, *sarvatatis*. Tá skutočnosť, že indoeurópsky základ *solv-/solv-* nie je v slovančine zachovaný vo význame „celý“, je pomerne ľahko vysvetliteľná synonymickou konkurenciou praslovanských lexém 1. *вѣсь* < *vik'*, 2. *чѣлъ* < *koil-* a 3. *s(t)rav-/s(t)rov-* < *sorv-*. Napríklad aj vo vývine latinčiny homonymné *salvus* nadobudlo viacej funkciu „zdravý“, kým funkciu „celý“ prevzali iné synonymá.

Uvedeným príkladom našej etymológie slova *zdravý* sme chceli ukázať, akú dôležitú úlohu má v modernej etymologickej práci rešpektovanie zistených sémantických zákonitostí, resp. uplatňovanie sémantiky ako hlavného kritéria pri určovaní etymologických rovníc vôbec. Táto zásada je, ako som už uviedol, hlavným metodologickým sprievodcom Machkových etymologických štúdií a prejavuje sa zreteľne i v jeho novom etymologickom slovníku, hoci práve pri etymologizovaní slova *zdravý* ju neuplatnil.²¹

Mladogramatické preceňovanie fonetického kritéria na úkor sémantiky pri etymologickom bádani viedlo medziiným aj k tomu, že inventár slovnej zásoby rekonštruovaných období vývinu jazykov vyzeral tak, ako by v predhistorickom štádiu jazyk nemal právo na homonymiu. Nebral sa do úvahy poznatok všeobecnej jazykovedy a lexikológie, že v každom jazyku vo väčšej alebo menšej miere existujú homonymné slová. Ak platí poznatok o existencii slovnej homonymie v dnešných jazykoch, platí zaiste, i keď azda nie v takej miere, aj

²¹ Machek spája slovanské *zdravý* (str. 584) so staroperským *duruva-*, avestským *drva-*. Značná izolovanosť tejto rovnice, ako aj hláskové ťažkosti (plný stupeň v slovančine oproti nulovému v iránčine) hovoria v neprospech tohto spojenia. Indoiránske *drv-*, resp. *druv-* je genetickým ekvivalentom slovanského koreňa *trv-* (trvať), čo Machek aj uvádza (str. 538). Ani staršie Machkovo spájanie slov. *zdravý* so slovesom *(vy-)strábit sa*, ktoré podal v *Recueil linguistique de Bratislava*, 1948, 108 a ktoré prvýkrát nachádzame u Brücknera, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 45, 1913, 40, nerieši spoľahlivo pôvod slova *zdravý*, pretože ani *zdravý* ani *storbiti sa* tým nezačleňuje do širšieho indoeurópskeho okruhu.

pre dávnejšie obdobia vývinu jazykov, resp. pre slovnú zásobu rekonštruovaných prajazykov. Mladogramatické preceňovanie formy sa v tejto oblasti prejavovalo tak, že pri existencii foneticky totožného rekonštruovaného základu s diametrálne odlišnými významami sa jazykovedec takéhoto zamerania snažil rôznymi násilnosťami na sémantike vysvetliť vznik daných sémantických jednotiek rovnakej formy z jedného a toho istého pôvodného etymónu. Ináč povedané: nepripúšťala sa homonymia v prajazyku. Pozostatky takéhoto postupu nachádzame ešte i u takého ináč v niektorých otázkach protimladogramaticky orientovaného slavistu, akým bol A. Brückner. V svojom etymologickom kompendiu poľštiny *Słownik etymologiczny języka polskiego* na str. 460 (vydanie z roku 1957) sa snaží lexikálne jednotky odvodené od koreňa *rod-* vo význame „chcieť, dbať“ (staročeské *ne-roditi* = nechcieť, *nedbať*, staroslovienske *radi* = kvôli, pre, dnešné slovenské *rád, rada, rado*) na jednej strane a slovnú čelaď odvodenú od koreňa *rod-* vo význame „rodiť“ (*rod, rodina, rodiť, národ* atď.) na strane druhej vysvetliť z pôvodne toho istého etymónu tak, že vraj slovo *rodъ* (=etnikum) znamenalo pôvodne „šťastnú príhodu, úspech, prírastok“, čo sa vraj neskoršie prenieslo na pomenovanie prírastku príbuzných ľudí, rodu, rodiny. Sémantický vývinový proces od významu „chcieť, mať rád“ k významu „rod, rodiť, rodina“ atď. je na prvý pohľad veľmi málo pravdepodobný. Metodicky správnejšie je priznať v tomto prípade homonymný koreň už pre prajazyk.

Machkov metodický odklon od preceňovania formálneho fonetického kritéria a stavanie sémantiky v etymologickom výskume na prvé miesto, resp. jej zrovnoprávenie s fonetickým kritériom sa prejavuje v jeho slovníku tak, že slová s rovnakým fonetickým habitom, ale s podstatne odlišnými významami sa i pre praslovančinu chápu ako dve samostatné lexikálne jednotky, ako homonymné slová. Tak je to napr. aj pri spomínanej slovnej čeladi *rod, rodina, rodiť* atď. oproti slovnej čeladi *roditi, radi, radъ, rada, rado*. Machek ich chápe ako od pôvodu rôzne korene, ako homonymá. Avšak práve prihliadanie na sémantické zákonitosti nás núti polemizovať s Machkovým nesúhlasom spájať sloveso *roditi* (= plodiť) so slovesom *rást* (prasl. *ord-t-*). Machek tvrdí, že genetické spájanie slovesa *roditi* (=plodiť) so slovesom *rást* a s latinským *orior* (=vznikám) nevyhovuje hláskove ani významove (na str. 420). Predovšetkým treba konštatovať, že sémanticky medzi týmito slovesami nie je nepreklenuteľná priepasť. Dokazujú to iné jazyky. Stačí azda uviesť grécke *φρῶμι* = rásť, kým *φῶω* = rodiť, plodiť.²² Aj hláskové, fonetické nezhody medzi koreňmi *rod-i-ti* a koreňom *ord-t* (=rásť) stanú sa vysvetliteľnými, ak vyjdeme z Benvenistovej teórie²³ o komplementárnom vzťahu medzi indoeurópskym prvot-

²² É. Boisacq, c.d. (1950), 1043.

²³ E. Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris 1935. Ruský preklad *Indoevropejskoje imennoje slovoobrazovanije*, Moskva 1955, 178 n.

ným koreňom a sufixom (pri plnom stupni koreňa nulový stupeň sufixu a naopak, pri nulovom stupni koreňa plný stupeň sufixu) a z jeho teórie o konsonantickej uzavretosti indoeurópskeho koreňa, opierajúcej sa o Kurylowiczovo chápanie laryngálnej teórie. Pre „korene“ *rod-* a *ord-* treba predpokladať podľa tejto teórie pôvodnú podobu *æer-d* (pre koreň *ord-*) a podobu *ære-d* (pre koreň *rod-*). Rozdiel medzi slovanským *rod* (i-ti) a nemeckým *Art* (*ent-arten* = odrodiť sa) nevznikol teda metatézou v baltoslovanskom období, ako to predpokladá Machek, ale siaha až do indoeurópskeho prajazyka. Ak vyjdeme z praindoeurópskej podoby *æer-d* < *or-d*, čiže ak *-d-* pokladáme za sufix, ľahko môžeme spájať slovanské *ord-* (> rasti) s latinským *orior* (= vznikám), ktoré má iba iný derivačný postup. Podobne sem patrí určite aj grécke *ορνυμι*, fut. *ορσω*, part. *ορτος* = narodený, *ρεορτος* = znovuzarodený.

Aplikácia Benvenistovej teórie o štruktúre indoeurópskeho koreňa a primárneho sufixu by umožňovala Machkovi aj v iných prípadoch spájať praslovanské pomenovacie základy so základmi iných indoeurópskych jazykov bez toho, aby musel nezhody v ablautových stupňoch týchto základov vysvetľovať rôznymi praslovanskými metatézami a analógiami. Napr. ablautová nezhoda medzi praslovanským *žerbe* < *g^uerb^h-* a gréckym *βρεφος* < *g^ureb^h-* — sa podľa Machka (str. 148) vysvetľuje praslovanskou analógiou podľa *porse*, *kote*, *molde*, podľa ktorých sa vraj staršie praslovanské *g^uerb^h-* prešmyklo na *gerb-*. Rozdiel medzi variantom *g^uerb^h-* a *g^ureb^h-* však siaha do indoeurópečiny.²⁴ Podobne Machek pravdepodobne pre ablautové nezhody nespája napr. praslovanské *gold-* (hlad) s gótskym *gredus* (ten istý význam). Nezhoda v likvidách *l/r* mu tu zaiste prekážkou byť nemohla. Pri aplikácii Benvenistovej teórie sa však rozdiely *g^uer|l-d-|| g^ur|l-ed-*, resp. *g^uor|l-d-|| g^ur|l-od-* ukážu ako normálny dôsledok zákonitosti indoeurópskej prvotnej sufixácie.

Zákonitosti, ktoré objavil Benveniste pre vzťah medzi pôvodným indoeurópskym koreňom a primárnym sufixom, ako aj akceptovanie Kurylowiczovho a Benvenistovho výkladu indoeurópskych laryngál nevyhnutne vedie k revízii Hirtovej teórie o tzv. dvojslabičných bázach. To, čo nazýval Hirt dvojslabičnými bázami (tzv. set korene), nie je v skutočnosti nič iného ako spojenie pôvodného koreňa so sufixom šva (laryngála), ktorý sa pri nulovom stupni

²⁴ O tom, že rozdiel medzi *g^uerb^h-*/*g^ureb^h-* siaha až do indoeurópskeho prajazyka, svedčí okrem nezhody slovanského *žerbe* > *žrěbe* a gréckeho *βρεφος* aj rozdiel v štruktúre koreňa gréckych slov *βρεφος* < *g^ureb^h-* na jednej strane a gréckym *δελφας* (= cicciak), avestským *gerbuš*, sanskritským *garbhas* (mláda). É. Boisacq, c. d. (1923), 133 hovorí podľa Osthoffa pri týchto slovách o synonymných základoch *g^uerb^h-* a *g^uelb^h-*, ale pri dnešných poznatkoch o indoeurópskom striedaní *r/l* je jasné, že tu nejde o synonymné základy, ale o dve dublety toho istého koreňa. Ani rozdiel v začiatočných spoluhláskach (*βρεφος* oproti *δελφας*) nemôže byť prekážkou genetickej totožnosti týchto variantov, pretože gréčtina má za indoeurópske *g^unielen* striednicu B, ale aj D.

koreňa ukazuje po kontrakcii so samohláskou -ea ako \bar{e} , \bar{a} , \bar{o} : *gena* (grécky γενε-) oproti *gnea* > *gnē* (grécke γνη-). Z tohto hľadiska sa nám javí ako nie celkom adekvátny postup Machka, ktorý podľa tradície Hirtovej rekonštruuje „dvojslabičné korene“ napr. pri slovách *žrat* < *g^hera* — (str. 597), *radlo* < *ora-dlo* (str. 412), *znat* < *g^hena* (587), *rinút* < *reia* (436) a inde. V skutočnosti pri základoch tohto typu nejde o dvojslabičný koreň, ale o jednoslabičný, **konsonanticky uzavretý koreň** a o **laryngálny** sufix, ktorý pri nulovom stupni koreňa nadobúda v plnom stupni sufixu podobu *ea* > \bar{e} , \bar{a} , \bar{o} .

Ak sa má uplatňovať sémantické kritérium ako hlavný alebo aspoň rovnocenný činiteľ pri určovaní etymologických rovníc a pri skúmaní pôvodu slov vôbec, musí sa to prejavíť na „zmenšení“ dôležitosti formálneho, hláskového kritéria. Toto „zmenšenie“ dôležitosti fonetického kritéria pri etymologickom bádani však vôbec neznamená, že by sa nerešpektovali vývinové fonetické zákonitosti príbuzných jazykov. Takéto nerešpektovanie fonetického kritéria pri historicko-porovnávacom skúmaní jazykov by viedlo k takej nezáväznosti a priam fantazírovaniu, aké bolo typické pre marrizmus. „Zmenšenie“ dôležitosti fonetického kritéria v modernom etymologickom skúmaní znamená iba toľko, že sa okrem pravidelných, tzv. bezvýnimočných hláskových zmien prihliada i na nepravidelné, sporadicky sa vyskytujúce, fakultatívne vývinové fonetické zmeny, ako sú napr. metatézy, dierézy, haplologie a redukcie vôbec, zámény znelych spoluhlások príslušnými neznelými a naopak, zámény palatálnych nepatálnymi, **zámena** artikulačného miesta spoluhlások pri zachovaní artikulačného spôsobu, zmeny artikulačného spôsobu hlások, tzv. expresívne dĺženie vokálov, dĺženie vokálov pred redukciami nasledujúcich spoluhláskových skupín, zvláštny prípad striedania *r/l* v indoeurópskych jazykoch a iné (Machek ich vymenúva v krátkom úvode slovníka na str. 10—12). Väčšina Machkových originálnych etymológií sa zakladá práve na využívaní spomenutých a im podobných fakultatívnych fonetických zmien. Rozvedieme aspoň niektoré z týchto zmien, resp. ich využitie v Machkových etymológiách.

Veľmi plodne využíva Machek napr. poznatok o fakultatívnej zámene likvid *r/l* v indoeurópskych geneticky totožných morfémach (nielen korenných). Tento poznatok nie je síce u Machka nový, ale nová je v Machkovom slovníku plodná aplikácia tohto poznatku pri značnom množstve slovanských etymologických rovníc. Myšlienku o výskyte fakultatívnej zámene likvid *r/l* v indoeurópskych jazykoch vyslovil dôrazne už A. Brückner pri kritike Bernekerovho *Slovanského etymologického slovníka*.²⁵ Okrem dublet v rámci toho istého jazyka, ako sú napr. staroslovienske *krikъ/klíkъ*, ruské *šoloch/šoroch*, slovan. brězъ/blěskъ, žarъ/žalъ ap., uvádza Brückner i rovnice medziindoeurópske: praslovanské

²⁵ A. B r ü c k n e r, *Über Etymologien und Etymologisieren*, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 45, 1913, 24 n.

golsъ (hlas)-litovské *garsas*, prasl. *rysъ* - lit. *lūšis*, prasl. *gribъ* — lit. *gleima*. Na základe takejto zámeny likvid *r/l* postavil nové etymológie aj H. Hirt v svojej *Indoeurópskej gramatike*:²⁶ slovan. *lupiti* — lat. *rumpere*, slovan. *golsъ* — lat. *garrío*, slovan. *ruda* — stind. *lōha*, slovan. *rogbъ* — nem. *Lumpen*, slovan. *glěňъ* - lit. *greimas*, slovan. *gradъ* (= krupobitie) — grécky *χαλκός*, lat. *sterno* — slovan. *stьlati* (uvádzame len také Hirtove rovnice, ktoré majú aspoň jeden člen slovanský a ktoré pochádzajú pravdepodobne od neho). Na dôležitosť tohto striedania v etymologickom spracovávaní slovnej zásoby indoeurópskych jazykov poukázal i A. Meillet v *Etymologickom slovníku latinčiny*, ale najmä v osobitnej štúdií²⁷ z roku 1932, v ktorej popiera Brugmannov a vôbec mladogramatický názor, že všetky prípady striedania *r/l* sú vysvetliteľné disimiláciou reduplikovaných koreňov, ako je napr. lat. *gurgulio* (= pažerák).²⁸ Meillet postavil v spomenutej štúdií dokonca hypotézu, že v indoeurópe, predtým, než sa v prípadoch dodnes zachovaného striedania *r/l* prajazyk rozhodol pre *r* alebo *l*, existovalo staršie štádium, počas ktorého určité slová mali fakultatívne *r* alebo *l*. Meilletovu myšlienku využíva napr. aj F. Specht v práci o pôvode indoeurópskej deklinácie.²⁹ Uvádza medziiným rovnice lit. *sroveti* (tiecť) — lit. *salti* (utekať, tiecť), lit. *viesulas* — slovan. *vichrъ*, staroslovienske *debelъ* — sthnem. *tapfer*, slovan. *goldъ* — gót. *gredus* (hlad) a i.

Machek v svojom slovníku na základe poznatku o fakultatívnom striedaní *r/l* v indoeurópe postavil značný počet nových slovanských etymológií. Uvedieme aspoň niektoré z nich:

slovan. *orsti* < *ord-t-*, gréc. *ὄρδιον*
slovan. *tlko* — lit. *trenkti*
slovan. *malъ* — lit. *mauras*
slovan. *krado* — gr. *κλωδης* (zlodej)
slovan. *molъ* — lat. *martulus*
slovan. *klamati* — lit. *kropiū*
slovan. *žirъ* — gr. *κίλος*
slovan. *malina* — lat. *morum*

slovan. *glogъ* — gr. *Κροταγος*
slovan. *glogъ* nem. *Kropf*
želati — nem. (bc) *gehren*
zornica } — gr. *ζῆνρη*
zřenica }
slovan. *grějo* — gr. *χλιαυω*
slovan. *glodati* — lat. *rodere*
slovan. *komarъ* — lit. *šamaitis* atd.

Prekvapuje však, že v niektorých etymológiách Machek neuvádza také paralely postavené na základe zamieňania *r/l*, ktoré boli podané už v doterajších

²⁶ H. Hirt, *Indogermanische Grammatik I*, Heidelberg 1927, § 175.

²⁷ A. Meillet, *De quelques flottements entre r et l*, *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*, Ser. B, Tom XXVII, 1932, 157—159.

²⁸ K. Brugmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*,² § 464.

²⁹ F. Specht, *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*, Göttingen 1944, 318 n.

prácach. Napr. pri slove *hlad* nespomína gótsku paralelu *gredus*,³⁰ slovo *vichrŕ* nespája s litovským *viesulas*.³¹

Pochopiteľne, že Machkove etymológie postavené na základe poznatku o sporadickom striedaní likvid *r/l* v indoeurópej, aj keď sú rozsahom pomerne početné, predsa nevyčerpávajú všetky možnosti, ktoré tento poznatok indoeurópskej fonetiky dáva pre etymologický výskum slovnej zásoby slovanských jazykov. Okrem slova *zdravŕj*, ktoré sme už etymologizovali, možno týmto spôsobom postaviť do nových etymologických vzťahov napr. slovanské slová *lud*, *sluha*, *(po)sol* a iné. Okrem využívania zámeny *r/l* sa etymologické zahniezdenie týchto slov opiera najmä o sémantické zákonitosti, uplatňujúce sa pri pomenovaní týchto predstáv v iných indoeurópskych i neindoeurópskych jazykoch.³²

Pri podrobnom skúmaní a vzájomnom porovnávaní slovnej zásoby indoeurópskych jazykov sa prihádza na také veľké množstvo koreňov a iných morfém odlišujúcich sa v jednotlivých jazykoch zámenou *r/l*, ale zhodujúcich sa alebo veľmi blízkych vo význame, že sa priamo vyžaduje zodpovedať otázku, či výklad o fakultatívnom striedaní *r/l* v indoeurópej nepatrí i do historickej gramatiky, resp. do historického hláskoslovja indoeurópskych jazykov a ich skupín. Tvrdíme, že výklad alebo aspoň zmienka o tomto jave po doterajších objavoch do historickej fonológie indoeurópskych, a teda aj slovanských jazykov patrí. Pokladáme preto za určitý nedostatok knihy prof. K. Horálka *Úvod do studia slovanských jazyků* (Praha 1955), že sa tu fakultatívne striedanie *r/l* v indoeurópej, resp. prasloviančine vôbec nespomína, hoci vo viacerých novších indoeuropeistických prácach a štúdiách sa tento problém už traktoval (stručný prehľad pozri vyššie).

Druhou sporadickou fonetickou zmenou, ktorú Machek v svojom etymologickom slovníku pri značnom množstve etymologických výkladov plodne využíva, je *metatéza*. Pomocou prešmykovania, ktoré za určitých podmienok nastáva vo fonologickom zložení slov, vysvetľuje Machek pôvod napr. týchto slovanských slov:

³⁰ Skutočnosť, že sloviančina má plný stupeň temný v koreni a nulový stupeň v sufixe: *gol-d-*, kým gótčina má nulový stupeň v koreni a plný jasný stupeň v sufixe: *gr-ed-*, nemôže byť prekážkou etymologického spájania týchto dvoch slov.

³¹ V. M a c h e k vznik slova *vichrŕ* vysvetľuje z *vir*, totiž *viriti* > *vichriti* a z toho deverbatívum *vichrŕ*. Ťažko tomu veriť. Slovo *vichrŕ* je totiž známe na celom slovanskom území, kým slovo *vir* pozná okrem češtiny a slovenčiny iba poľština (z češtiny?). O starobylosti slova *vichrŕ* svedčí práve litovské *viesulas*. Za baltoslovanské, resp. praindoeurópske pokladá slovo *vichrŕ* napr. i J. K u r y ł o w i e z, *L'apophonie en indo-européen*, Wrocław 1956, 374.

³² Podrobný etymologický výklad uvedených (a iných) slov podávam v osobitnej štúdiu *Fakultatívne striedanie likvid r/l v indoeurópej a jeho využitie v slovanských etymológiách*, ktorá bude uverejnená pravdepodobne v Sborníku Filozofickej fakulty UK.

godь — nem. *Tug* < *dagha-*

hutný < *gotь* — lit. *tankus*

těsnъ — gr. *στενος*

krojiti — lit. *raikyti*

košati < *košs* — gr. *δακνω*,
stind. *dašati*

gadь — ind. *nāgā-*

kromě (od *kroma*) — nem. *Mark*,

lat. *margo*

holemý < *golěmь* — gr. *μεγαλο-*

těsto — gr. *σταιτος*

goba — gr. *σπογγη*

brěgvъ < *bergh-* — gr. *γρβъ*

klepati — lit. *plakti*,
gr. *πλησσω*

kuriti — germ. *rauki* — (rauchen)

kropiti — gr. *ρωξες* (= kvapky rosy),

nem. *(be)sprengen*

Poznatok indoeurópskej fonetiky o určitých nezhodách vo výskyte palatálnych a nepalatálnych velár, resp. ich striedanie v satemových jazykoch umožňuje taktiež postaviť niektoré originálne slovansko-baltské alebo slovansko-indoiránske etymologické rovnice. Machek využíva i túto „nedôslednosť“ vo vývine velár v satemovej skupine indoeurópskych jazykov. Na tomto základe spája napr. slovanské *(pre)kotiti* so staroindickým *śatayati* (v tom istom význame), slovanské *komarь* s litovským *šamalelis* (podľa Janáčka) a iné. Takýchto nezhôd v slovách toho istého pôvodu možno na území satemových jazykov uviesť pomerne mnoho. Niektoré z nich sú známe už dávno. Je preto dosť prekvapujúce, keď Machek nechce pripustiť takúto nezhodu medzi slovančinou a baltčinou v slove „hviezda“. V slavistike sa pokladá už priam za klasickú pravdu, že juhovýchodný variant *zvězda* i západoslovanský *gvězda* sú vývinovým pokračovaním staršej podoby *gvězda* s nepalatálnym začiatočným *g-* v staršom období vývinu praslovančiny. Machek naproti tomu vychádza z pôvodnej palatálnej podoby *gvězda*, pretože litovské *žvaigzde* poukazuje na pôvodnú palatálnu veláru. Rozdiel medzi západoslovanským *gvězda* a východoslovanským *zvězda* Machek vysvetľuje tak, že pôvodne na celom praslovanskom území bola podoba *zvězda* ako striednica baltoslovanského (indoeurópskeho) *gvoizda*, pričom západoslovanské *gvězda* vraj vzniklo disimiláciou *z — — z* na *g — — z*: *zvězda* sa disimilovalo na *gvězda*. Tvrdíme, že Machkov výklad tohto javu je veľmi nepravdepodobný. Západoslovanské *gvězda* oproti východoslovanskému *zvězda* je totiž súčasťou viacerých izoglos, ktoré vyznačujú tieto dve slovanské oblasti. A ak existoval rozdiel v palatálnosti velár v slovančine a baltčine v iných spoločných baltoslovanských, resp. indoeurópskych slovách, niet dôvodu nepripúšťať takýto rozdiel aj v tomto slove. Zdá sa však, že v Machkovom výklade ide o nenáležitú interpretáciu Trubeckého³³ názoru, že slová typu *gvězda*, *kvěťъ* v dôsledku „totálnej“ platnosti slabičnej mäkkostnej korelácie sa v určitom období vývinu praslovančiny palatalizovali na *gvězda*, *kvěťъ*, aby vyhovelí tendencii po celkovej

³³ N. Trubetzkoy, *Über die Entstehung der gemeinwestslawischen Eigentümlichkeiten auf dem Gebiete der Konsonantismus*, *Zeitschrift für slawische Philologie* VII, 1930, 383 n.

palatálnosti alebo nepalatálnosti slabiky, pričom v ďalšom vývine sa v západo-slovanskej oblasti depalatalizovali skôr, než nastala druhá (resp. tretia) palatalizácia, takže sa nezmenili na *z*, *c*, kým v juhovýchodnej oblasti zostali palatálne až do obdobia druhej palatalizácie, takže sa zmenili tak isto ako pôvodné *g*, *k* pred *ě*, *i* z pôvodnej dvojhĺasky *oi*. Trubeckoj však vôbec netvrdil, že palatálnosť velár v týchto slovách siaha až do baltoslovančiny, ako to predpokladá Machek. Zaujímavé je, že ani Sławski v svojom slovníku na str. 384 pri hesle *gwiazda* neinterpretuje správne Trubeckého, a preto jeho výklad aj zamieťa.

Zaujímavé je sledovať, čo usudzuje Machek o pôvode takých slov, ktoré pri významovej identite alebo blízkosti majú síce aj určité väčšie či menšie zhodné vlastnosti fonetické, avšak okrem toho sa odlišujú aj takými hláskovými rozdielmi, ktoré pri predpoklade genetickej jednoty možno vysvetliť len rôznymi sporadickými fonetickými zmenami, ako sú metatézy, redukcie rôzneho druhu, zámény hlások ap. V mnohých prípadoch, najmä pri pomenovaniach zvierat, rastlín a nástrojov z takýchto formálnych nezhôd medzi danými slovami v rôznych jazykoch, robí o pôvode týchto slov taký záver, že ich Indoeurópania prebrali po svojom sťahovaní do dnešných zemepisných oblastí od pôvodnejšieho, autochtónneho obyvateľstva Európy, o ktorom predpokladá, že bolo na vyššom stupni civilizácie ako prichodiaci Indoeurópania. Z dejín jazykov je totiž známe, že práve pri preberaní slov, najmä pri preberaní slov z jazykov nepríbuzných, nastávajú často takéto nepravdivé fonetické zmeny v hláskovom zložení preberaných slov. Preto v Machkovom slovníku pri výklade pomerne značného množstva slov, najmä pri slovách uvedeného významového okruhu (nástroje, rastliny, zvieratá) nájdeme s väčším alebo menším stupňom istoty pripojený index „praeurópske“, čo má označovať substrátový, predindoeurópsky pôvod daného slova. Z pomenovaní rastlín majú takúto charakteristiku napr. slová: *dub*, *jalovec*, *smrek*, *javor*, *sosna*, *jeďľa*, *brečtan*, *jarab(ina)*, *imelo*, *papradie*, *klen*, *kúkoľ*, *hruška*, *hrach*, *hloh*, *lieska*, *mak*, *malina*, *mrkva* a mnoho ďalších. Z pomenovaní zvierat hodnotí takto napr. slová: *mrena*, *losos*, *mľž*, *jalec*, *los*, *jeleň*, *lasica*, *laň*, *labuď*, *jarabica*, *jeseter*, *jašter*, *kapor*, *karas*, *hniďa* atď. Z pomenovaní nástrojov sú to napr. *krosná*, *motyka*, *koryto*, *mlat* a iné.

Pri určovaní praeurópskeho substrátového pôvodu indoeurópskych slov naráža etymológ na priam neprekonateľné metodologické ťažkosti. Niet napr. spoľahlivého kritéria na určenie toho, či určité významovo totožné alebo veľmi blízke slová so značnými odchýlnosťami fonetickými prevzali Indoeurópania od pôvodnejších obyvateľov Európy, alebo či určité pomenovanie vzniklo v jednom indoeurópskom jazyku a pri jeho preberaní do iných susedných jazykov na základe interferencie nastali väčšie alebo menšie fonetické deformácie daného slova. I v jednom i v druhom prípade bola totiž rovnako vhodná

pôda pre vznik nepravidelných hláskových rozdielov vo fonetickej stavbe daných slov v jednotlivých jazykoch. Zdá sa, že obidve eventuality treba pripustiť v rovnakej miere. Najmä v tom prípade, ak takéto foneticky deformované slovo existuje iba v dvoch susediacich jazykoch, resp. jazykových rodinách, prikláňali by sme sa k alternatíve druhej (napr. pri etymológii slova *krosná*). Machek je však náchylný skoro v každom prípade pri slovách indoeurópskych z oblasti materiálnej kultúry a s nepravidelnými fonetickými rozdielmi predpokladať vždy praeurópsky substrátový pôvod. Pri takomto postupe vznikne však dosť nepravdepodobný záver, že totiž Indoeurópania pred príchodom do dnešných oblastí nepoznali skoro nijaké rastliny ani zvieratá, pretože absolútna väčšina ich pomenovaní je podľa Machka pôvodu neindoeurópskeho. Je síce pravda, že niektoré etniká pri styku a miešaní s inými, najmä vyspelejšími etnikami preberajú od nich niekedy i pomenovania pre také entity, ktoré už mali zaiste pomenované i v svojom jazyku, ako napr. Maďari po príchode do slovanského etnického a jazykového okolia, avšak v takej miere, ako to predpokladá prof. Machek pre Indoeurópanov pri ich stretnutí a miešaní s autochtóнным obyvateľstvom Európy, toto preberanie sa pravdepodobne nikde a nikdy nedialo.

Osobitnú lexikálnu vrstvu v Machkovom slovníku tvoria expresívne slová. Rozsahom i výkladom takýchto slov sa Machkov slovník podstatne odlišuje od slovníka Holuba—Kopečného, ako aj od ostatných novších slovanských etymologických slovníkov. Stačí si napr. pozornejšie všimnúť slovnú zásobu so začiatočnou literou *ch-*, aby sme sa o tom presvedčili. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že takéto extenzívne komentovanie expresívnych slov v etymologickom slovníku je do určitej miery samoúčelné, pretože podľa bežného presvedčenia expresívne, najmä onomatopoické a citosloveové slová vznikajú takmer „zo dňa na deň“, pričom sa pri ich vznikaní a vývine neuplatňujú pravidelné fonetické zákonitosti, ako je to pri slovách citovo neutrálnych. Pri bližšom pozorovaní Machkových výkladov expresívnych slov však zistíme, že tento paušálny názor nie je celkom správny. Napr. pri českom slove *chlípný* posúva Machek jeho vznik nielen do praslovančiny, čo robil napr. už i Bernerker, ale uvedením gréckej paralely *λιπτω* posúva pôvod tohto slova až do indoeurópečiny. Podobne i pre české slovo *chramostí/chramožďí*, známe napr. vo východnej slovenčine (spišské nárečie) vo fonetickej podobe *hramužžina* (Š. O.), našiel Machek litovskú paralelu *gramozdai/gramezdai* (vo význame haraburdie), čím sa pôvod tohto slova posúva ďaleko do minulosti, do balto-slovančiny, pravda, za predpokladu, že litovské *gramozdai* nie je zo slovančiny (ruštiny). České slovo *chrámati* s významom „ťažko, nemotorne kráčať, kulhať“, ktoré pozná taktiež aj východná slovenčina v podobe *hramec, pohramovac* (Š. O.), spája autor s litovským *kropiu-kropti* (s tým istým významom). Pri výklade tohto slova by sa azda žiadalo poznamenať, že zámena *k/fm* na-

stala pravdepodobne pod vplyvom slova *chromý*. Takýchto a podobných „posunutí“ českých a slovenských expresívnych slov smerom do minulosti na základe určenia foneticko-významových paralel z iných indoeurópskych, najmä baltských jazykov je v Machkovom slovníku značné množstvo v porovnaní s ostatnými slovanskými etymologickými slovníkmi. I keď sa niektoré z autorom uvádzaných paralel pri expresívnych slovách všeobecne neuznávali (čo pri etymológiách nie je ničím zvláštnym), predsa väčšina z nich nadobudne zaiste trvalú platnosť. Keď sme už pri slovách so začiatočným *ch-*, uvedieme k výkladu niektorých pripomienky. Nie je napr. dosť jasné, prečo autor nespája slovo *chloum* (hanácke *chlóm*) vo význame „množstvo, zástup ľudí“ s pomenovaním *chlum* z praslov. *chlmъ*. Z rôznych jazykov a nárečí možno totiž uviesť príklady, že pomenovanie hromady, vyvýšeniny, kopca, vrehu sa metaforicky používa na označenie veľkého množstva niečoho. Napr. v spíšskom nárečí slovo *kopa* = (hromada zeme, hrboľ, vyvýšenina) označuje aj veľké množstvo: *kopa luži* = hromada, množstvo ľudí, *kopa zeci*, *kopa gruloch*, *kopa zarna* ap. Zdlženie *chloum* oproti *chlum* nemôže byť prekážkou pre spájanie týchto slov. Podobne i valašské a moravsko-slovenské *chlápeti* (= *tepať*, biť) je významovo i foneticky blízke slovenskému *chlopať* (popri *klopať*), *chlopnúť*. Ide zaiste o expresívne varianty toho istého základu. Machek ich však nespája. Slovo *chlad* z praslov. *choldъ* < *koldъ* Machek nevykladá ako prevzaté z gót. *kalds*, ale pokladá ho za praslovanské pokračovanie indoeurópskeho koreňa (litovské *šaltas* z *kólt-*) a zmenu *t* na *d* vysvetľuje vplyvom slova *hlad* < *goldъ*, s ktorým sa asociovalo. Pri slovách *chlad*, *chladný* pre existenciu paralelných základov v iných indoeurópskych jazykoch možno tento názor prijať, ale pre stsl. substantívum *kladеньсь* pravdepodobne neplatí. Už tá skutočnosť, že *kladеньсь* má v staroslovenčine dubletu *kladędзь*³⁴ s tou istou deriváciou ako z gótciny prevzaté *kъnedзь*, *pъnedзь*, *userędзь* a i., ako aj rozdiel v povahe začiatočnej spoluhlásky (*chlodъ* oproti *kladеньсь*, resp. *kladędзь*) svedčia o tom, že subst. *kladеньсь* (*kladędзь*) bolo prevzaté z gótskeho, resp. germánskeho *kaldinga-*, ako predpokladal už Miklosich,³⁵ pričom na jednej časti slovanského jazykového územia bolo toto slovo prispôbené slovanským derivačným postupom (koncovka *-ьсь* v *kladеньсь*).

Velkou prednosťou Machkovho³⁶ slovníka oproti všetkým doterajším etymo-

³⁴ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico — graeco — latinum*, Vindobonae 1862—1865, 287.

³⁵ Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886, 123.

³⁶ Machkov etymologický výklad slovesa *nechati* z *ne-chotěti* nevyhovuje veľmi ani sémanticky, ani hláskovo. Ak vyjdeme z kontextu, v akom sa imperatív *nechaj* často používa, znamená vlastne „neber, nechytaj“: *nechaj čiapku a pod!* = neber čiapku a pod! Pre pojem „brať, chytať“ mala praslovančina i sloveso *chabati/chabiti* ako expresívny

logickým slovníkom slovanských jazykov je zachytenie a etymologizovanie pomerne veľkého množstva nárečových slov, pričom sa pri slovách z dialektov uvádza aspoň približný zemepisný index. Tieto údaje o geograficky obmedzenom rozšírení určitých slov majú veľký dosah pre historický výskum príslušnej jazykovej oblasti a pre dejiny príslušného etnika vôbec. Potvrdzujú, resp. dopĺňujú fonetické, príp. i morfológické izoglosy v rámci určitého jazykového územia. Pochopiteľne, väčšina slov nárečovej povahy má v Machkovom slovníku zemepisný index moravský. Je pritom zaujímavé, že skoro všetky slová, ktoré majú v Machkovom slovníku index moravskoslovenský, východomoravský a v niektorých len moravský vôbec, majú pri sebe hneď ďalší index: slovenské (slc.) Uvedieme aspoň niektoré z nich: *naporúdzi, chýr, lagan, chrobák, jež, kázeň, burčák, chalan, bosorka* a veľký počet ďalších. Nik azda nebude pochybovať o slovách tohto druhu, že majú napospol pôvod slovenský (iná je, pravda, otázka, odkiaľ sa niektoré z nich dostali do slovenčiny) a že ich výskyt na východnej Morave je javom z hľadiska spoločenského pre geografické susedstvo síce zákonitým, ale hierarchicky i vývinove predsa len sekundárnym. Tvrdíme to preto, že sa prof. Machek do určitej miery prehresil proti zásade historizmu i proti zásade správneho vedeckého pohľadu na javy vôbec, ak slová tohto druhu kvalifikoval tak, ako to vidíme v jeho slovníku. Je predsa podstatný rozdiel medzi tým, ak sa určité slovo vyskytuje ozať len v niektorej českej alebo moravskej nárečovej oblasti, a medzi tým, ak je určité slovo priam typické pre slovenčinu ako samostatný slovanský jazyk, a okrem toho sa vyskytuje aj na tej oblasti Moravy, ktorá bezprostredne susedí so Slovenskom.

Osobitnú a sústredenú pozornosť by si zaslúžil problém, ako je v Machkovom etymologickom slovníku spracovaná slovná zásoba slovenčiny. Urobí to azda podrobne niekto povolanejší. Vyžaduje sa však zodpovedať aspoň zásadnú otázku, či slovná zásoba spisovnej slovenčiny a slovenských nárečí je etymologicky spracovaná v Machkovom slovníku v takom rozsahu a na takej úrovni ako slovná zásoba česká. Otvorene treba konštatovať, že nie. Na príčine nie je však iba autor. Na príčine sú, ak tak možno povedať, aj nepriaznivé politické a kultúrne podmienky pre rozvoj jazykovedy na Slovensku v bližšej i ďalšej minulosti. Nemáme doteraz filologickou dokumentáciou spracovaný vývin slovnej zásoby slovenčiny na základe písaných pamiatok. Nemáme urobený základný lexikologický výskum slovenských nárečí. Z tohto hľadiska neprekvapuje preto skutočnosť, že by bolo možno uviesť desiatky, ba azda aj vyše stovky takých slovenských slov, ktoré Machek v svojom slovníku zachytené

variant od *gabati/gabiti*. Ak vyjdeme z negatívneho imperatívu tohto slovesa *ne-chabaj*, dostaneme po redukcii *nechaj*. Ak vyjdeme pri vzniku slovesa *nechat* od praslovanského *chabati*, ľahko vysvetlíme i stredoslovenskú podobu *nahaj!* Tá je totiž pokračovaním „neexpresívneho“ variantu *negabaj* > *ne-gaj* > *nehaj*. Asimiláciou *e—a* > *a—a* vznikla podoba *nahaj*. O staršej podobe *nehaj* svedčí máknosť *ňahaj* na časti stredoslovenského územia.

nemá. Len na základe tohto nedostatku mohol Machek v úvode k slovníku konštatovať, že „výrazů, které žijí jedině na Slovensku...“ je poměrně málo“ (str. 7). Keby boli zachytené v slovníku všetky slovenské slová, nebolo by tých rozdielov tak málo. Nebolo by tých rozdielnych slov oveľa menej, ako je napr. medzi češtinou a poľštinou, medzi poľštinou a slovenčinou, medzi ukrajinčinou a poľštinou a vôbec medzi susediacimi slovanskými jazykmi.

A nakoniec niekoľko pripomienok technického rázu, aby sa v druhom vydaní, ktorého sa Machkov slovník zaiste zakrátko dožije, neopakovali nedopatrenia tlačového alebo iného druhu. Na str. 302 má byť poľská forma *mówić* (nie *mowić*); na str. 297 v kontexte „...dělití půdu...“ sa slabiky *-liti-* opakujú dvakrát; na str. 179 je nesprávne uvedené slc. *od-južiti se*; na str. 151 pri hesle *husa* chýba v praslovanskej forme mäkký jer; na str. 132 v hesle *hluboký* chýba v poľskej forme tohto slova nosovka; podobne na str. 133 v hesle *hnáti* praslovanská forma I. os. sg. nemá označenie nosovky; na str. 322 sa modálna častica *nech* nesprávne charakterizuje ako príslovka; na str. 118 v hesle *habaďěj* sa uvádza (podľa Jungmanna) neexistujúca slovenská forma *habedí*; na str. 525 sa neadekvátne charakterizujú slovenské(?) formy *tet*, *toten*; na str. 258 v hesle *landkrabě* nemecké slovo Landgraf má obrátené poradie spoluhlások; na str. 535 v hesle *řici* sa uvádza slovenské *bistu* nesprávne v podobe *bystu*, hoci už Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1953 majú náležitú formu *bistu* podľa etymológie tohto slova (*bo istu*, resp. *bohu istu*). Pri hesle *sůl* (485) je nesprávne uvedená slovenská forma („sól“ namiesto *sol*). Neurčitky typu *vediet* sa často uvádzajú v nespisovnej podobe *vedet*. Pri hesle *poněvadž* sa uvádza, že slovenčina má túto spojku v podobe *poneváž*. V slovenčine spojky *poneváč* vôbec niet. V slovenčine je síce z češtiny prevzaté slovo *poneváč*, ale ako substantívum, použité napr. v Smrekovom preklade Villonovho *Velkého testamentu* ako eufemizmus za slovo penis.

Nedopatrení rôzneho druhu pri uvádzaní slovenských slov a tvarov je v Machkovom slovníku pomerne veľa. Nazdávame sa, že pred vytlačením slovníka bolo treba dať rukopis prezrieť odborníkovi slovenistovi.

Na záver našich poznámok k Machkovmu slovníku pokladáme za potrebné vrátiť sa k myšlienke, ktorou sme tento článok začali. Skepsa k etymológii a kríza v etymologizovaní, ktorá sa jasne pociťovala pred tridsiatimi-dvadsiatimi rokmi³⁷ a ktorá sa do určitej miery ukazovala ešte i pri vyjdení slovníka Holuba-Kopečného, nebola v skutočnosti krízou podstaty etymológie ako jazykovednej lexikologickej disciplíny vôbec, ale iba krízou ustrnutej a jednostrannej metódy, spôsobenej mechanickým chápaním jazykového vývinu v historicko-porovnávacej jazykovede na konci 19. a na začiatku 20. sto-

³⁷ Pozri napr. J. M. K o ř í n e k, *Poznámky k metodice etymologisování*, Slovo a slovesnost II, 1936, 78.

ročia. Nový, všestrannejší a tým aj dialektickejší pohľad na slovnú zásobu jazyka, metodické rešpektovanie „synchronických“ sémantických zákonitostí a ich uplatňovanie pri výskume historického a predhistorického vývinu slovnej zásoby príbuzných jazykov vedie k prekonaniu tejto dočasnej krízy. **Dôkazom** toho, že kríza v etymologickom výskume slovanskej slovnej zásoby je **prekonaná**, je práve Machkov *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Bez nadsadzovania môžeme tvrdiť, že Machkovo lexikologické dielo je dosiahnutím maxima v tomto odbore slavistiky. Tento fakt je dostatočnou zárukou, že pripravovaný etymologický slovník slovanských jazykov, na ktorom prof. Machek pracuje s kolektívom mladších jazykovedcov (doc. Kopečný, dr. Mátl, E. Havlová),³⁸ bude slovanským lexikografickým kompendiom vysokej vedeckej úrovne a nevšednej originality. Na margo tohto pripravovaného slovníka by sme chceli pripomenúť iba toľko, že v niektorých prípadoch sa bude treba ešte dôslednejšie pridržiavať sémantickej, ba priamo sociálnej stránky slovnej zásoby a nedať sa zvádzat lákavými síce, ale dnešným poznatkom o zákonitostiach spoločenského vývinu nevyhovujúcimi tradovanými výkladmi. Myslíme konkrétne na etymologizovanie slovanskeho slova *lud*. Machek v slovníku preberá od Schradera a Bernekera tradovaný názor, že termín „lud“ pôvodne už v indoeurópejčine označoval slobodných ľudí. Tento názor sa opiera o staroruský sociálny termín *ljudinъ* (= slobodní ľudia) a o problematiku grécke a latinské paralely *eleutheros*, *liber* (= slobodný). Staroruský termín však odráža triednu, resp. stavovskú spoločenskú diferenciáciu raného feudalizmu, čiže takú sociálnu štruktúru, akú pre pôvodné praindoeurópske etnikum predpokladať nemožno. Preto ani posúvanie termínu „lud“ vo význame „slobodní ľudia“ do indoeurópejčiny, resp. do jednej časti indoeurópejčiny nie je metodicky správne, pretože neprihliada na zákonitosti spoločenského vývinu.

Druhá pripomienka, ktorú by sme chceli na margo pripravovaného slovníka zdôrazniť, týka sa postoja k prameňom rôzneho druhu. Myslíme konkrétne na Kálalov *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí* a do určitej miery i na slovník Bernolákov a Jungmannov. Mnoho nesprávnych údajov, ktoré má Machek v svojom etymologickom slovníku o slovnej zásobe slovenčiny, má prameň totiž v spomenutých slovníkoch. K niektorým údajom v týchto slovníkoch sa treba stavať veľmi kriticky, pretože boli zaregistrované bez náležitého overenia. Platí to najmä o slovníku Kálalovom.

Ďalšia poznámka sa týka opisu zemepisného rozšírenia niektorých slovanských slov. V Machkovom slovníku pri vyratúvaní výskytu etymologizovaných slov v jednotlivých slovanských jazykoch sa často vynecháva slovenčina, hoci príslušné slovo existuje i v slovenčine spisovnej i v slovenských nárečiach. Napr. pri hesle „lid“ čítame, že *lud* je zastoupeno jen v č. (eštíně), pol. (štíně),

³⁸ Zprávy o týchto pripravách v Slavii XXIV, 1955, č. 1, 141 n.

ukr. (ajinštině), r. (uštině), sln. (=slovinštině)...“ (str. 268). Aj keď predpokladáme, že sa tu slovenčina nevynechala zámerne, predsa vypustenie slovenčiny z tohto zoznamu pokladáme za **metodickú chybu**, ktorá môže pri používaní **Machkovho** slovníka ako prameňa poznatkov o zemepisnom rozšírení slovenských slov viesť k **skresleným predstavám**. Obdobné príklady možno uviesť aj pri opise iných slov. Existencia takýchto nedopatrení pri údajoch o zemepisnom rozšírení slovenských slov v pripravovanom etymologickom slovníku slovenských jazykov by vystúpila ešte vypuklejšie ako chyba zásadného rázu.

Sme presvedčení, že naše pripomienky a poznámky, ktoré sme uviedli na margo *Etymologického slovníka jazyka českého a slovenského* a tým aj na margo pripravovaného etymologického slovníka slovenských jazykov, nijako nezmenšujú veľkosť, originálnosť a záslužnosť práce prof. Machka. Dielo prof. Machka musí vzbudzovať v každom slavistovi pýchu, radosť a obdiv.

PROF. DR. LUDOVÍT NOVÁK 50-ROČNÝ

8. októbra 1958 sa dožíva päťdesiatich rokov dr. Ludovít Novák, profesor slovenskej jazykovedy na FFUK, t. č. vo výslužbe.

Prof. L. Novák si vo vývine slovenskej jazykovedy zaistil pevné miesto viacerými svojimi podnetnými a metodicky priekopníckymi štúdiami, ako aj svojou prácou pri organizácii slovenského vedeckého života. Pre vývin slovenskej jazykovedy majú zásadný význam jeho štúdie z dejín slovenského spisovného jazyka, z historickej gramatiky (tu postavil zásadnú koncepciu pre vybudovanie teórie slovenskej historickej gramatiky), štúdie z oblasti kultúry súčasnej spisovnej slovenčiny atď. V zahraničí bol známy svojimi štúdiami zo všeobecnej jazykovedy, z ugrofinistiky a z románskej jazykovedy. Bol členom početných zahraničných vedeckých lingvistických spoločností.

V tomto roku mu vyšli štyri štúdie a diskusné príspevky: 1. *Vzťah jazyka k mimojazykovej skutočnosti* (v zborníku O vedeckém poznání soudobých jazyků, Praha 1958), 2. *K intencii slovesa* (v zborníku K historicko-srovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958), 3. *Participiální vazby a otázka historického poměru parataxy a hypotaxy* (v tom istom zborníku), 4. *Juhočeské míchme to viskoumali paralela k préteritu volalach?* (v zborníku Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958 — Sborník k 70. narozeninám akad. Fr. Trávníčka). Okrem toho sa mu teraz pripravuje do tlače v SAV knižné dielo *K najstarším dejinám slovenského jazyka*.

Prof. dr. Ludovítovi Novákovi želáme do ďalších rokov hojne zdravia, vnútornej spokojnosti a radosti z práce.

Eug. Pauliny

ZA IVANOM PAŇKEVYČOM

(6. X. 1887—25. II. 1958)

25. februára t. r. navždy od nás odišiel popredný československý ukrajinista prof. dr. Ivan Paňkevč. Bol známy v odborných filologických kruhoch predovšetkým ako dialektológ. Svojou štyridsaťročnou pedagogickou a vedecko-bádatelskou prácou v predvojnovom a povojnovom Československu sa zapísal do dejín československo-ukrajinských vzťahov. Koncom m. r. oslávil Ivan Paňkevč svoju sedemdesiatku. Pri tejto príležitosti bola zhodnotená v našich a sovietskych filologických orgánoch jeho vedecká práca. Naposledy bol prof. dr. Ivan Paňkevč vedúcim ukrajinského oddelenia Filologickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe, členom vedeckej rady ČSI ČSAV a dlhoročným spolupracovníkom Slovanského ústavu ČSAV v Prahe a ČSI SAV v Bratislave.

Ivan Paňkevč pochádzal z haličskej roľníckej rodiny (z dediny Ceperovo v dnešnej Ivovskej oblasti).

Po absolvovaní poľského gymnázia vo Evove r. 1907 študoval dva roky na Ivovskej univerzite (ukrajinskú a klasickú filológiu) a ďalšie dva roky na viedenskej univerzite (slovanskú, klasickú a nemeckú filológiu), na ktorej r. 1912 dosiahol doktorát filozofie.

Toho istého roku odišiel do Moskvy, aby sa zdokonalil v ruštine. Túžba po poznaní slovanských jazykov priviedla ho r. 1919 do Prahy, kde sa naučil po česky, neskôr aj po slovensky.

Sklony I. Paňkevyča k bádaniu o jazyku starých pamiatok rodnej literatúry a k štúdiu juhokarpatských, tzv. lemkovských ukrajinských dialektov sa prejavili už v jeho prvých prácach *Pandekty Antiocha z r. 1307* (Zapysky Naukovoho Tovarystva Ševčenka, t. 123—4, Lvov 1917, 1—54), *O vzťahoch pamiatok staroukrajinského jazyka k juhokrajinským nárečiam po stránke lexikálnej* (ZNTŠ, t. 126—7, Lvov 1918, 141—160), *Niekoľko poznámok k zvyškom aoristu v zakarpatských nárečiach* (ZNTŠ, t. 141—43, Lvov 1925, 1—5), *Prehlasovanie etymologického o, e na y (ю) ü, i v našich nárečiach a ich zemepisné rozšírenie* (Podkarpatská Rus, č. 5—6, Užhorod 1927), *K otázke klasifikácie juhokarpatských dialektov medzi Latoricou a Boržavou* (Naukovyj zbirnyk tovarystva Prosvita v Užhorode, roč. XI, 8—16), *Nové historické fakty k objasneniu niektorých ukrajinských dialektických zjavov v býv. župe Uhoča* (tamže, roč. XIII—XIV, 45—48), *Nárečie dediny Valaškovic, býv. Zemplínskej župy na Zakarpatsku* (ZNTŠ, t. 99, Lvov 1930, 337—374) atď.

V časoch svojho dlhoročného pobytu na Zakarpatskej Ukrajine (býv. Podkarpatskej Rusi) (1919—1939) Ivan Paňkevyč — popri svojej pedagogickej činnosti — venoval sa systematickému štúdiu miestneho ukrajinského folklóru, nárečia a kultúrnych dejín. Roku 1922 založil v Užhorode prvý vedecký orgán na Zakarpatsku, tzv. *Naukovyj zbirnyk tovarystva Prosvita*, ktorý vychádzal až do roku 1938 a v ktorom sa tlačili národopisné, jazykovedné, historické a literárnovedné práce miestnych autorov. Ivan Paňkevyč bol nielen redaktorom, ale aj jedným z najčastejších prispievateľov tohto orgánu. S menom I. Paňkevyča sa nerozlučne spojuje aj časopis *Podkarpatská Rus* — druhý vedecký zakarpatoukrajinský orgán, ktorý vychádzal v Užhorode v rokoch 1924—1936 a v ktorom sa tlačili materiály cenné aj pre Slovákov.

Výsledkom rozsiahlej zberateľskej a bádateľskej práce I. Paňkevyča na Zakarpatsku bola jeho monografia *Ukrajinskí hovory Podkarpatskoj Rusi i sumižnych oblastej*, vydaná Slovanským ústavom v Prahe r. 1938. Táto monografia sa hodnotí v ukrajinskej dialektológii ako prvá práca z ukrajinského lingvistického zemepisu a ako najlepšia práca o zakarpatoukrajinských nárečiach. Vysoko ju ocenili Miloš Weingart (Časopis pro moderní filologii XXV, 1939, 21), A. G. Širokovová (Biuleten dialektologičeskogo sektora Instituta ruskogo jazyka, vyp. 2, AN SSSR, Moskva 1948) a popredný súčasný ukrajinský sovietsky dialektológ F. T. Žylko (Narysy z dialektolohiji ukrajinskoho movy, Kyjiv 1955). Touto prácou sa habilitoval dr. Ivan Paňkevyč (r. 1938) na docenta ukrajinského jazyka a literatúry na Karlovej univerzite v Prahe. Ako najlepší znalec ukrajinských dialektov karpatskej oblasti zaradil sa Ivan Paňkevyč medzi popredných ukrajinských dialektológov (K. Mychalčuk, V. Hancov, I. Zilyňskij, F. Žylko, J. Dzendzelivskij atď.).

Avšak Ivan Paňkevyč pracoval aj ako etnograf, literárny vedec a lexikograf. Z jeho dôležitejších etnografických prác pripomenieme *Koliadky i ščedrivyky* (Učytel, č. 1, Užhorod 1920), *Dvě ukrajinské historické písně o dívkách zajatkyňích z okolí Medzilaborcu na východnom Slovensku* (Národop. věstník českoslov. XXXII, 3—4) a *Pieseň o Štejanovi — vojvodovi* (Linguistica Slovaca IV-VI, 1946-1948 354-367). Z jeho dôležitejších literárnovedných prác hodno spomenúť *K prameňom „Panšlych žartiv“ Ivana Franka, Jan Kollar a západoukrajinské literárne obrozenie a Ivan Franko a Zakarpatsko*, ako aj jeho prednášku o česko-ukrajinských vzťahoch v 19. stor., prednesenú r. 1956 v Prahe na vedeckej konferencii ČSAV, venovanej 300-ročnému spojeniu Ukrajiny s Ruskom (Československá rusistika I, 1958, 19-37).

Ako pedagóg oddechoval prof. dr. I. Paňkevyč celú generáciu ukrajinistov, ktorí už roky pracujú v oblasti československo-ukrajinských vzťahov a sú aj sami autormi mnohých prác, reprezentujúcich vyspelú československú ukrajinistiku aj na medzinárodnom fóre (O. Zilyns'kyj, M. Molnár, J. Moravec, V. Židlický atď.).

Neúprosná smrť, ktorá nám vzala I. Paňkevyča v 71. roku jeho života, nedovolila mu dokončiť vela cenných prác. Niektoré z nich čakajú len na vydanie (*Sborník ukrajinských zakarpatských dialektov. Dejiny ukrajinskej dialektológie a dávno* — so skupinou spolupracovníkov — pripravovaný obsiahly *Ukrajinsko-český slovník*, obsahujúci asi 100 000 slov). Nebolo súdené I. Paňkevyčovi predniesť na IV. medzinárodnom sjazde slavistov v Moskve svoj referát *Pôvod a jazyk Lemkov*, ktorým tam mal zastupovať československú ukrajinistiku. Ale jednako dobrá pamiatka na zosnulého žije, a to nielen v jeho práci, ale aj v srdciach jeho kolegov — slavistov a najmä v srdciach tých, ktorých on pripravoval na ťažkú a zodpovednú vedeckú prácu.

M. Nevrlý

EUBOMÍR ĎUROVIČ. MODÁLNOST. LENIKÁLNO-SYNTAKTICKÉ VYJADROVANIE MODÁLNYCH A HODNOTIACICH VZŤAHOV V SLOVENČINE A RUSHTINE. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1956. Strán 220, cena brož. Kčs 20.—

Pojem modálnosti (modality, modu) vznikol súčasne so vznikom logiky, filozofie a vedy vôbec. O modálnosti sa hovorí v ontológii (náuke o bytí), v gnozeológii (náuke o poznaní), v logike i v jazykovede.¹ V ontológii znamená modálnosť spôsob, druh, formu bytia. V gnozeológii označuje druh, stupeň, formu poznania (poznanie zmyslové, pojmové atď.). Historicky i synchronicky je však pojem modálnosti najznámejší v logike, a to pri klasifikácii súdov. Chápanie modálnosti v logike sa opiera o druh, formu spojenia predikačnej časti súdu s časťou subjektovou.² Ak je predikačná časť súdu spojená so subjektom sponou *byť* alebo oznamovacou formou plnovýznamových sloviess, ide o súd asertorický (skutočný), napr.: *Ludia sú usilovní, Ludia pracujú*. Ak je prísudková časť súdu spojená s podmetom slovesom *môcť* alebo jemu blízkymi synonymami, ide o súd potenciálny (možnostný), napr.: *Ludia môžu byť usilovní, Ludia môžu pracovať*. Ak je predikát spojený so subjektom slovesom *musieť* alebo jemu blízkymi synonymami, ide o súd apodiktický (nutnostný): *Ludia musia byť usilovní, Ludia musia pracovať*. Chápanie modálnosti v logike môže byť síce pre jazykovedu východiskom, avšak pri výklade a klasifikácii modálnych druhov v gramatike sa s ním nevystačí jednak preto, že sa týka iba spojenia predikátu so subjektom, jednak preto, že sémantická škála modálnych kategórií v jazyku je oveľa širšia ako modálne kategórie pri klasifikácii súdov.

V novodobej lingvistiky, najmä v historickej a porovnávacej jazykovede 19. storočia až do prvých desaťročí nášho storočia nevenovala sa problému modálnosti v jazyku osobitná teoretická pozornosť. Vyplýva to z celkového záporného postoja historicko-porovnávacej jazykovedy 19. storočia k všeobecným teoretickým a filozofickým otázkam v chápaní a výklade jazykových javov. Pre pozitivistickú jazykovedu 19. storočia je takýto postoj priam typický. Až v posledných desaťročiach, približne od dvadsiatych rokov, keď nastáva vo vývine jazykovedy zreteľné vyrovnanie medzi smerom historickým

¹ Pozri napr. St. Jodłowski, *Istota, granice i formy językowe modalności*. Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego XII, 1953, 85 n.

² Klasifikáciu súdov z rôznych hľadísk, teda aj z hľadiska modálnosti podáva najnovšie A. V. Drozdov, *Voprosy klassifikacii suždenij*, Leningrad 1956. O klasifikácii súdov podľa modálnosti na str. 128 n.

a synchronickým, resp. v niektorých krajinách priam k nadvláde synchronickej štruktúrálnej lingvistiky, stala sa i modálnosť predmetom teoretických úvah jazykovedcov. Hlavným východiskom sa v tejto oblasti stala práca F. Brunota *Myslenie a jazyk*,³ ako i práce predstaviteľov tzv. ženevskej jazykovednej školy, najmä diela Ch. Ballyho *Všeobecná jazykoveda a jazykoveda francúzska*,⁴ *Výklady o štylistike*⁵ a osobitná štúdia *Skladba explicitnej modalít*.⁶ Zo sovietskych jazykovedcov venoval najviac pozornosti otázke modálnosti akademik V. V. Vinogradov, a to jednak v svojom gramatickom kompéndiu ruštiny *Ruský jazyk*,⁷ ako aj v osobitnej štúdii *O kategórii modálnosti a modálnych slovách v ruštine*.⁸

Uvedené práce Ballyho a Vinogradova majú pre skúmanie a triedenie modálnych javov v jazyku taký zásadný význam, že ďalšie všeobecné alebo konkrétne bádanie v tejto oblasti sa bez nich zaobísť nemôže. Neprekvapuje preto, že i prvá slovenská monografia venovaná problému modálnosti v slovenčine a v ruštine opiera sa o spomenuté práce. Ide o publikáciu *Modálnosť* od Ľubomíra Ďuroviča.

Ďurovičova monografia o modálnosti má sedem základných kapitol. V prvej kapitole (str. 9—30) diskusným a kritickým spôsobom rozoberá autor doterajšie náhľady a smery vo výklade podstaty modálnosti v gramatike a podáva vlastnú koncepciu a vlastnú definíciu tohto gramatického pojmu. V druhej kapitole (str. 31—60) klasifikuje a hodnotí základné spôsoby vyjadrovania modálnych vzťahov (intonácia, gramatická forma vecného slovesa, modálne častice, spojenie modálneho slova s plnovýznamovým vecným slovesom), ako aj spôsoby vyjadrovania diktu pri lexikálne vyjadrenej modalite (použitie infinitívu alebo vedľajšej vety v dikte) a syntaktické hodnotenie spojenia modálneho slova s neurčitkom alebo so spojkovou rekeciou. V tretej kapitole (str. 61—77) sa opisuje v rámci jednotlivých častí reči tá sémantická oblasť slov, ktoré sú schopné vyjadrovať modalitu deja, resp. výpovede (základné modálne slovesá, modálne predikatívy, modálne adjektíva a modálne substantíva). Štvrtá kapitola (str. 78—112) obsahuje sémantický, morfológický a syntaktický rozbor najbohatšej vrstvy modálnych slov, vyjadrujúcich uplatnenie vôle (modálne slová volitívne), ako aj hodnotenie celých konštrukcií syntagmatických, do ktorých tieto slová vstupujú. V piatej kapitole (str. 113—142) sa interpretujú modálne výrazy intenčné a možnosťné. Šiesta časť (str. 152—174) analyzuje hodnotiace výrazy, ktoré síce autor za modálne v pravom slova zmysle nepokladá, ale do výkladu ich zaradil pre ich obdobné syntaktické fungovanie (vytvárajú tzv. obsahové vety). V siedmej kapitole (str. 175—184) opisuje Ďurovič syntax a morfológiu tzv. uvádzacích modálnych slov. Okrem uvedených základných kapitol zaradil autor trochu neorganicky a v nerozpracovanej podobe stat o syntaxi sloves fázových, pohybových a sloves percipiendi, ktoré sémanticky s modálnymi slovami nemajú nič spoločného, ale syntaktickým fungovaním sú s nimi paralelné. Do tejto kapitoly (str. 146—151) zaradil Ďurovič i slovesá dicendi a sentiendi, ktoré sa modálnym slovesám významovo trochu približujú, ale nepoznajú väzbu s neurčitkom.

³ F. Brunot, *La pensée et la langue*, Paris 1922.

⁴ Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Paris 1932. Ruský preklad *Obščaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka*, Moskva 1956.

⁵ Ch. Bally, *Traité de stylistique*, Heidelberg 1909.

⁶ Ch. Bally, *Syntaxe de la modalité explicite*, Cahiers F. de Saussure II, 1942, I n.

⁷ V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk* (gramatičeskoje učenie o slove), Moskva-Leningrad 1947.

⁸ V. V. Vinogradov, *O kategorii modalnosti i modalnych sloвах v russkom jazyke*, Trudy Instituta rusk. jazyka AN SSSR II, 38—79.

Ako z uvedeného prehľadu vidieť, obsahuje Ďurovičova monografia značne široký a hlboký gramaticko-lexikálny výklad modálnych a im blízkych slov a modálnych syntagmiem. Prináša do doterajšieho tradičného výkladu týchto javov mnoho nových, v niektorých prípadoch priam prevratných náhľadov, akýsi tvorivý nepokoj, nové prehodnocovanie ustálených právd. V práci nejde vždy o nejaké absolútne nové postrehy, skôr o prenášanie teoretického kvasu z lingvistiky v iných krajinách, najmä z gramatickej teórie francúzskej a sovietskej. Do našich tradičných gramatických výkladov však vnášajú tieto názory a riešenia v podstate nový kvas. Takéto „prehodnocovanie všetkých hodnôt“ našej gramatickej tradície je síce pre tvorivý vývin našej jazykovedy potrebné, ale stáva sa problematickým a do istej miery i nebezpečným, ak prekročí isté hranice—ak zachádza do extrémov. Súhlasíme s Ďurovičom, že vnáša do našej gramatickej teórie čerstvý a originálny vietor, ale nesúhlasíme so všetkými riešeniami a postupmi, ktoré vo svojej práci prináša. V svojom výklade sa zameriame práve na tie časti a problémy Ďurovičovej práce, ku ktorým máme kritický postoj.

Zaujímá nás predovšetkým Ďurovičova koncepcia a definícia modálnosti. Autor ju definuje ako „gramaticky (v tom i lexikálno-syntakticky a intonačne) vyjadrený postoj hovoriaceho k realnosti výpovede (jej predikačného jadra alebo niektorej jej časti)“ (str. 9, 26 a inde). Pri tomto vymedzení sa opiera autor najmä o Vinogradova (postoj hovoriaceho k realnosti výpovede) a čiastočne o Kopečného (alebo k niektorej jej časti). Ide nám najmä o to, či je správne modálnosť definovať ako postoj k realnosti výpovede. Tvrdíme, že nie. Ak sa totiž modálnosť chápe ako postoj hovoriaceho k výpovedi, k realnosti výpovede, nevyhnutne z toho vyplýva, že sa v procese jazykového prejavu predpokladá najprv existencia primárne vzniknutej výpovede, ktorá je až sekundárne postojom hovoriaceho k jej realnosti modálne stvárnená. Takýto výklad je totiž implicitne obsiahnutý v uvedenej definícii modálnosti. Svoj pôvod má u Vinogradova, ale korene u Peškovského. Peškovskij v svojom syntaktickom chef d'oeuvre⁹ hovorí totiž o modálnosti, že „kategória modu označuje predovšetkým vzťah hovoriaceho k tomu spojeniu, ktoré vytvára pomocou kongruenčných tvarov slovesa medzi daným príznakom a danou vecou“.¹⁰ A ďalej: „V podstate i čas i modus rovnako ako by sa navrstvovali na to spojenie medzi vecou a príznakom, ktoré vytvárajú kongruenčné tvary slovesa s pomenovacím pádom substantíva: modus určuje vzťah hovoriaceho k realnosti tohto spojenia, kým čas (určuje vzťah) k času jeho vytvorenia. Čiže obidve kategórie neoznačujú vzťahy medzi slovami, ale označujú vzťah samého hovoriaceho k týmto vzťahom, ktoré vytvára medzi slovami. Vzťahy ku vzťahom — v tom je podstata týchto kategórií a nemalá ťažkosť pri ich rozборе“.¹¹ Za takéto chápanie modu oprávnene kritizoval Peškovského Vinogradov v známom sborníku *Problémy syntaxe...*¹² a túto kritiku preberá aj Ďurovič, keď konštatuje, že „takýto výklad však stavia veci na hlavu... modálnosť sa nemôže navrstvovať na vzťah podmetu a prísudku, pretože až modálnosť vôbec tento vzťah vytvára...“ (str. 24).

Kritici Peškovského si však neuvedomujú, že definovanie modálnosti ako postoja k realnosti výpovede implicitne obsahuje to, čo Peškovskij rozviedol explicitne. Ako sme už vyššie uviedli, z chápania modálnosti ako postoja hovoriaceho k výpovedi (k jej real-

⁹ A. M. Peškovskij, *Russkij sintaksis v naučnom osveščenií*, 7. vydanie, Moskva 1956.

¹⁰ A. M. Peškovskij, c. d., 86—87.

¹¹ Tamže, 88.

¹² V. V. Vinogradov, *Idealističeskoje osnovy sintaksičeskoj sistemy prof. A. M. Peškovskogo, jeje eklektizm i vnutrennyje protivorečija*. Voprosy sintaksisa sovrem. russkogo jazyka, Moskva 1950, 36—74.

nosti) logicky a nevyhnutne vyplýva, že sa predpokladá najprv existencia výpovede (a tým aj vzťah medzi jej členmi) a až potom sa na ňu navrstvuje postoj hovoriaceho k jej realnosti čiže modálnosť. Čiže koniec-koncov to isté, čo tvrdí Peškovskij. Avšak takáto interpretácia je v očividnom rozpore s tým, čo opakuje Ďurovič na mnohých miestach svojej práce, že totiž modálnosť je konštituuujúcim činiteľom každej vety (str. 9), že až modálnosť vytvára predikačný vzťah (str. 24). Ak sa autor nazdáva, že uvedená definícia nie je v rozpore s axiómou, že modálnosť je konštituuujúcim činiteľom každej vety, že modálnosť je dušou každej vety, ako hovorí obrazne Bally, mal aspoň v krátkosti rozviesť, v akom zmysle používa v svojej definícii termín výpoved.

Keby sme modálnosť chápali skutočne v tom zmysle, aký navodzuje Ďurovičova definícia, museli by sme medzi modálne slová zaradiť iba také výrazy, ktoré sekundárne modálne bližšie určujú výpoved v tom zmysle, že jej realnosť kladú na určitý stupeň medzi hranicou „áno — nie“, ako sú napr. výrazy *skutočne, zaiste, pravdepodobne, možno, sotva, vôbec* ap.: *pricestujem, skutočne pricestujem, pravdepodobne pricestujem, možno pricestujem, sotva pricestujem, nepricestujem, vôbec nepricestujem* ap. Výrok *pricestujem* je plnohodnotnou predikáciou, výpovedou a vetou aj bez uvedených modálnych výrazov.

Paradoxné pritom je, že výrazy typu *skutočne, asi* ap., ktoré podľa Ďurovičovej definície modálnosti treba pokladať za modálne par excellence, pretože vyjadrujú postoj k realnosti výpovede, nehodnotia sa v práci ako skutočne modálne, ale ako modálne v širšom slova zmysle, pretože stoja mimo predikačného jadra (str. 27).

Ako si predstavujeme výklad a definovanie modálnosti v gramatike, resp. v jazyku? Nazdávame sa. že je užitočné pri interpretácii pojmu modálnosť v jazykovede [vyšš] z chápania pojmu modálnosti v ontológii. V ontológii sa pod modálnosťou rozumie, ako sme na začiatku uviedli, spôsob, forma existencie niečoho. Ak heuristicky preskúmame všetky spojenia, v ktorých ide o vyjadrenie toho, čo bežne rozumieme pod modálnosťou, zistíme, že vždy ide o vyjadrenie formy, spôsobu existencie deja (chápaného v najširšom zmysle čiže časove kvalifikovaného príznaku). Modálnosť by sme teda definovali ako jazykové vyjadrenie spôsobu existencie deja (príznaku), konkrétnejšie: jazykové vyjadrenie spôsobu existencie deja z hľadiska jeho realnosti čiže jazykové vyjadrenie realnosti deja. Z dôrazňovanie toho, že pre jazykové vyjadrenie spôsobu existencie deja, realnosti deja je potrebný postoj hovoriaceho, nepokladáme za nevyhnutné, pretože bez aktívnej účasti hovoriaceho a bez jeho postoja ku vyjadrovanej skutočnosti jazykový prejav vôbec vzniknúť nemôže. Postoj hovoriaceho je implicite obsiahnutý v tej časti definície, v ktorej sa hovorí o jazykovom vyjadrení.

Ak vyjdeme z koncepcie modálnosti v gramatike ako jazykového vyjadrenia formy existencie deja, resp. realnosti deja, ľahšie pochopíme, prečo je modálnosť konštituuujúcim činiteľom každej vety, prečo je modálnosť dušou vety, ako hovorí Bally. Pretože každý dej musí mať určitú formu existencie, istý druh realnosti, a pretože vetotvorný akt je zdelným určením nositeľa deja (príznaku) príslušným dejom (príznakom), musí obsahovať každý predikačný akt aj určitý druh modalitu.

Druhá vec, ktorú pokladáme za veľmi dôležitú, je zásadné rozlišovanie predikačného vyjadrenia modálnosti deja od vyjadrenia nepredikačného. Predikačným vyjadrením modálnosti deja je daný modálny druh vety (vety oznamovacie, rozkazovacie atď.), kým nepredikačné vyjadrenie modálnosti deja vôbec neovplyvňuje modalitu vety. Tieto dva druhy modálnosti sa môžu vzájomne krížiť, ba priamo si protirečiť. Vo vete *Dieťa nemôže chodiť* je predikačná modalita reálna, je to oznamovacia veta (reálne je to, že dieťa nemôže, nie je schopné), kým nepredikačná modalita je nereálna (forma existencie deja „chodiť“ je nereálna).

Ďurovič sa však naproti tomu snaží v celej svojej práci zotrieť hranicu medzi modalitou

predikačnou a nepredikačnou. Prejavuje sa to napr. pri stotožňovaní viet *Chod! a Musíš íst!*¹³ Toto stotožňovanie vyplýva z autorovej zásady preceňovať sémantické, sémanticko-vypovedacie kritérium a podceňovať formálne, gramatické kritérium pri analýze a hodnotení jazykových javov. Avšak vety typu *Chod! a Musíš íst!* nemožno stotožňovať ani v tom prípade, ak sa pridrižujeme hladiska sémanticko-vypovedacieho. Vo vete *Chod!* sa totiž uplatňuje subjektívne uplatnenie vôle hovoriaceho na počúvajúcom, aby vykonal príslušný dej, kým vo vete *Musíš íst!* konštatuje(!) hovoriaci objektívnu nevyhnutnosť, ktorá núti počúvajúceho vykonať príslušný dej, pričom hovoriaci svojou vôľou môže, ale nemusí participovať na tejto objektívnej nevyhnutnosti. To, že vety *Chod! a Musíš íst!* nie sú ekvivalentné z hladiska formálne-gramatického, netreba, myslím, nijako zdôrazňovať.

Ďurovič však potrebuje stotožňovať modálnosť predikačnú a nepredikačnú, pretože to slúži jeho syntaktickému hodnoteniu spojenia modálnych slov s neurčitkom nemodálneho slovesa alebo s vyjadrením diktu celou vetou. Pretože *Chod!* je jeden vetný člen, aj *Musíš íst!* je jeden vetný člen. Taký je myšlienkový postup autora.

Avšak prv, než prejdeme k syntaktickému hodnoteniu spojenia modálnych slov s nemodálnymi slovesami alebo celými diktálnymi vetami (používame terminológiu autorovu), chceme sa dotknúť ešte jedného momentu v Ďurovičovom výklade povahy a podstaty modálnosti. Na str. 22 konštatuje, že „modálnosť nie je kategóriou ani čisto subjektívnou, ani čisto objektívnou...; ...subjektívno-objektívny charakter v rámci samého jazyka znamená, že hoci ide o postoj hovoriaceho, t. j. modálneho subjektu, tento postoj sa vyjadruje prostriedkami jazykového systému, teda prostriedkami objektívnymi a nie snád individuálnymi“. S tým musí každý jazykovedec súhlasiť, pretože bez hovoriacich subjektov a bez objektívne existujúceho jazykového systému by neexistovalo jazykové dorozumievanie v spoločnosti vôbec, teda nielen kategória modálnosti. Sme však toho názoru, že subjektívno-objektívna povaha modálnosti a jazykového prejavu vôbec nemožno dokazovať subjektívno-objektívnou stránkou ľudského poznania, ako to robí autor rozvádzaním Pavlovovej teórie odrazu (str. 15 n.). Subjektívno-objektívna stránka ľudského poznania a subjektívno-objektívna stránka modálnosti a jazykového prejavu vôbec sú dve podstatne odlišné veci. Nemožno jednou (gnozeologickou) dokazovať druhú (jazykovú). To, čo je gnozeologicky nereálne, neskutočné, pretože je nepravdivé, môže mať v jazyku modalitu reálnu, pravdivú, a naopak. Gnozeologická modalita sa nemusí zhodovať s modalitou jazykovou. To je všeobecne známe. Ináč by nemohlo vzniknúť toľko nepravdivých viet.

Autorov výklad modálnosti ako postoja hovoriaceho k realnosti výpovede, ako aj isté paralelizovanie subjektívno-objektívnej stránky ľudského poznania so subjektívno-objektívnou povahou modálnosti vedie podľa nášho názoru k subjektivismu vo výklade tejto jazykovej kategórie. Práve v tom prípade, ak chápeme modálnosť ako postoj hovoriaceho k realnosti výpovede, môžeme tvrdiť, že existujú aj vety bez modálnosti, ako uvádzajú napr. Brunot, Bally, ktorí najmä vedecké axiomy typu *Zem sa točí, Voda sa skladá z vodíka a kyslíka* a pod. pokladajú za nemodálne. Ďurovič síce popiera podľa Vinogradova, že by vo výrokoch tohto typu nebola prítomná modálnosť, ale práve z definovania modálnosti ako postoja hovoriaceho k realnosti výpovede môžeme usudzovať, že vo výrokoch tohto typu nemusí byť prítomná modálnosť, ak ich napr. vysloví žiak v škole v odpovedi z astronómie alebo chémie. Pri vyslovovaní, súdov podobného rázu sú totiž často hovoriaci iba pasívnymi reproduktormi, nezaujímajú nijaký postoj

¹³ E. Ďurovič, *Modálnosť*. 40, 45, 52 n.

k ich realnosti. Žiak môže vysloviť axiómu *Voda sa skladá z vodíka a kyslíka* bez toho, aby zaujal postoj k realnosti tejto výpovede.

Ak však definujeme modálnosť objektívne ako jazykové vyjadrenie formy existencie deja (príznamu) z hľadiska jeho realnosti, nevyhnutne musí byť modálnosť zastúpená v každej vete, pretože v každej vete ide o zdelné prísúdenie deja (príznamu) nositeľovi deja (príznamu), a to bez ohľadu na to, či vyjadrenie realnosti deja je výsledkom postoja hovoriaceho k tomuto deju (príznamu) alebo nie.

Druhý problém, ktorý je pri výklade modálnosti v gramatike veľmi dôležitý, je syntaktické, vetno-členské hodnotenie spojení modálnych slov, najmä modálnych sloviess s neurčitkom plnovýznamových dejových sloviess alebo s vedľajšou vetou. V našej gramatickej literatúre sú na tento problém dva základné názory. Jeden tradičný, zastávaný napr. v Čechách Vl. Šmilauerom.¹⁴ Podľa tohto názoru vo vetách typu „Robotníci chcú pracovať“ spojenie „chcú pracovať“ je syntakticky, vetno-člensky rozložiteľné na dve zložky, a to na časť prísudkovú (chcú) a časť predmetovú (pracovať). Podľa druhého, „modernejšieho“ názoru, zastávaného napr. Fr. Kopečným,¹⁵ J. Ružičkom,¹⁶ je spojenie typu *chcú pracovať* vetno-člensky nerozložiteľné a tvorí tzv. zložený prísudok. Autori tohto „modernejšieho“ názoru však majú ťažkosti s určením toho, ktoré spojenia tohto druhu sú ešte nerozložiteľné a ktoré už treba rozkladať na prísudkovú a predmetovú časť. Kopečný postavil tu ako základné kritérium možnosť alebo nemožnosť zameniť spojenie s infinitívom spojením so spojkovou rekeiou (vedľajšou vetou) alebo pádovou rekeiou (možnosť vyjadriť neurčitok podstatným menom).¹⁷

Ďurovič však pri hodnotení spojenia modálneho slova s neurčitkom alebo s celou dik-tálnou vetou ide ešte ďalej a vyhlasuje, že tieto spojenia sú zloženým jedným vetným členom bez ohľadu na to, či spojenie s neurčitkom je alebo nie je zameniteľné inými konš-trukciami (str. 56). Robí tak preto, že sa opiera, ako sme už konštatovali, najmä o sémanticko-vypovedaciu totožnosť pri syntaktickom hodnotení konštrukcií uvedeného typu. Kritérium pre určenie hranice medzi zloženým prísudkom a spojením prísudku s pred-metom posúva Ďurovič do sémantiky.¹⁸ Podľa neho prechod od zloženého prísudku k spojeniu prísudku s objektom je daný prechodom modálneho významu slovesa k vý-znamu nemodálnemu, objektívne-dejovému, plnovýznamovému. Ďurovič si však dosta-točne neuvedomil, že takýmto spôsobom vlastne nechal hranicu medzi zloženým vetným členom a dvoma vetnými členmi úplne neriešiteľnú, pretože čisto sémantickou analýzou slova je priamo nemožné zistiť, koľko „percent“ má v sebe významu modálneho a koľko vecného.

Ďurovičova zásada nerozkladať spojenia typu *Robotníci chcú pracovať* — *Robotníci chcú, aby pracovali* vyplýva z preceňovania sémanticko-vypovedacej hodnoty výpovedí. Preto na str. 52 kritizuje autorov *Slovenskej gramatiky*, konkrétne J. Ružičku, že spo-jenie typu *Musíš ísť* hodnotí ako zložený prísudok, spojenie *Rozkazujem ti ísť* ako spo-jenie prísudku a predmetu a spojenie *Treba ti ísť* ako prísudok a podmet. Ružička pri syntaktickom hodnotení spojení uvedeného druhu postupoval podľa obdobných kritérií

¹⁴ Vl. Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947, 236 n.

¹⁵ F. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1952, 98—99.

¹⁶ J. Ružička, *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*, Bratislava 1956, 65 n

¹⁷ F. Kopečný, c. d., 164 n.

¹⁸ „V tej miere, ako sa v modálno-vecných výrazoch k významu modálnemu pridáva i význam vecný, prechádzame voľne, bez pevnej hranice, od komplexného ponímania k ponímaniu dvojčlennému, t. j. objektnému pri modálnych výrazoch polosponových.“ E. Ďurovič, *Modálnosť*, 56.

ako Kopečný. Opiera sa teda o možnosť zameniteľnosti celej konštrukcie (*Rozkazujem ti íst* = Rozkazujem ti, aby si šiel, *Treba ti íst* = Treba, aby si šiel). Zdá sa, že toto kritérium je i z hľadiska čiste teoretického i z hľadiska potrieb školskej gramatiky oveľa primeranejšie ako zásada Ďurovičova. Keby sme sa totiž pri syntaktickom hodnotení vetných konštrukcií opierali o sémanticko-vypovedaciu hodnotu týchto konštrukcií, museli by sme vetno-člensky rovnako charakterizovať napr. aj štylistické varianty viet *Vidím otca prichádzať* — *Vidím, že otec prichádza* — *Vidím, ako otec prichádza*, pretože sémanticko-vypovedacia hodnota všetkých troch variantov je v podstate rovnaká. Podobne by vo vetách *Otec bije syna* — *Syn je bitý od otca* — musel byť vždy „otec“ podmetom a „syn“ predmetom, pretože sémanticky sú obidve vety totožné.

Ako z uvedených príkladov vidieť, Ďurovičova zásada brat sémantickú hodnotu výpovede za kritérium hodnotenia jej vetných členov, prevedená do dôsledkov, vedie k absurdným záverom. Ďurovič si dostatočne neuvedomuje, že jazyk, a to najmä jeho gramatická stavba čiže aj vetná štruktúra, to je predovšetkým forma. A ak je niečo formou, treba na jeho analýzu používať aj formálne kritériá. Používanie formálnych kritérií pri vetnom rozbere nie je teda formalizmom (v zlom zmysle tohto slova), ako to tvrdí Ďurovič na str. 50.

Ak sa staviame kriticky k autorovmu vetno-členskému hodnoteniu spojenia modálnych sloviess s diktom vyjadreným neurčitkom alebo celou vetou, tým nechceme nijako tvrdiť, že problém syntaktického rozboru spojení tohto typu nie je zložitý a jednoznačne ťažko riešiteľný. Žiadalo by sa však, aby bol autor pred traktovaním tohto konkrétneho prípadu aspoň stručne podal všeobecný výklad o tom, aké hľadisko treba v gramatike pokladať za záväznú na zistenie toho, či určité spojenie slov vo vete je jedným nerozložiteľným vetným členom alebo či ide o dva vetné členy. Tvrdíme, že základným kritériom, ktoré platí všeobecne, je možnosť determinácie spojenia ako celku alebo možnosť osobitného determinovania jednej i druhej časti spojenia. Z tohto hľadiska je spojenie *bol by som písal* jednoznačne syntakticky nerozložiteľné, pretože nemožno osve bližšie determinovať jeho jednotlivé zložky, iba spojenie ako celok, resp. jeho vecné jadro. Naproti tomu odlišné sú pomery pri spojeniach typu *chcel som písať, chcel som, aby si písal*. V spojeniach tohto druhu, i keď síce obmedzene, ale predsa možno osve determinovať modálnu časť výpovede a osve vecnú, diktálnu časť výpovede. Táto možnosť osve determinovať obidve zložky „zloženého vetného člena“ je dostatočným mementom, aby sa táto syntaktická kategória neprijímala do teórie vetného rozboru bez výhrad. Možnosť osobitnej determinácie nie je totiž iba nejakým abstraktné vyšpekulovaným formálnym kritériom, ale svedčí o tom, že v jazykovom povedomí sa modálna časť spojení uvedeného typu jasne vyčleňuje ako samostatná jednotka a že nie je iba jednou, explicitne vyjadrenou významovou zložkou vecného slovesa, ako to tvrdia príslušníci „moderného“ smeru pri výklade syntaktických spojení uvedeného typu.¹⁹

Ďurovič však ani v rámci svojej koncepcie nepostupuje pri hodnotení vetných spojení rovnako. Pri hodnotiacich slovách typu *Je dobré, že ...*, ako aj pri spojeniach tzv. modálnych uvádzacích slov typu *Je pochopiteľné, že ...* pokladá diktum za podmet (str. 166, 169, 181 a inde), pretože po hodnotiacich a modálno-uvádzacích slovách môže stáť tzv. paralelný formálny podmet „to“: *Je dobré to, že ...*, *Je pochopiteľné to, že ...* Avšak pri spojeniach modálnych slov s diktálnou vetou možnosť použitia takéhoto paralelného formálneho vetného člena (to) nepokladá za dôkaz toho, že diktálna časť výpovede je osobitným vetným členom. Tu hovorí, že by išlo o neúčinný formalizmus (str. 50 a inde). Tvrdíme však, že práve možnosť použitia takéhoto paralelného predmetu je dôkazom osobitnej

¹⁹ Porov. napr. J. Ružička. *K problému pomocných sloviess*, Slovenská reč XXII. 1957, In.

vetnej funkcie diktálnej časti po slovesách modálnych: *Chceme to, aby sme sústavne pracovali v svojom odbore, a nie to, aby sme vybavovali rôzne administratívne veci.*

Z množstva problémov, ktoré sa traktujú v Ďurovičovej práci, zaslúhovali by si ešte i ďalšie kritické zhodnotenie. V rámci recenzie to však nie je možné. Dotkneme sa ešte aspoň jedného. Ide o rozpor medzi vetno-členským hodnotením spojení *chcem písať* a spojení *snaha písať*. Prvé pokladá Ďurovič za nerozložiteľné, kým pri druhých vydeluje osobitne podmet a osobitne prívlastok (str. 75). Z toho vidieť, že autorov výklad modálnosti a jej dôsledkov pre syntax nie je dostatočne komplexný a dialektický. Ak sa totiž hodnotí spojenie *chcem odísť* ako nerozložiteľné práve preto, že *chcem* vyjadruje explicitne jednu zložku pojmu *odísť*, zostáva nepochopiteľným, prečo sa nepostupuje tak isto aj pri spojeniach modálnych substantív s infinitívom. Pomer významov je aj v jednom aj v druhom prípade úplne rovnaký.

Ak sme sa kriticky vyslovili k niektorým názorom, ktoré sa riešia v Ďurovičovej monografii, neznamená to vôbec, že tým chceme znižovať vedeckú cenu tohto diela ako celku. Ide v ňom o riešenie jazykovedných problémov ťažkých a zložitých. Práve preto môžu byť názory na tieto otázky rôzne a niekedy priamo protichodné. Ďurovičova monografia je značným prínosom do našej gramatickej teórie. Jej veľkou prednosťou je plodné zužitkovanie výtvarných súčasných lingvistickej teórie svetovej.

Š. Ondruš

ČESKOSLOVENSKÁ LOGOPEDIE, SBORNÍK STATÍ. Státní pedagogické nakladatelství v Praze 1956, 332 stran.

Logopedie, jejímž zakladatelem u nás je Miloš Sovák, je výchova k správné řeči. Je to jeden z úseků defektologie. Je orientovaná zvláště na učení I. P. Pavlova o druhé signální soustavě. Po diskuzi mezi lékaři a pedagogy v Časopise lékařů českých (1950), v níž prohlásil Seeman foniatrii za obor klinický, stává se logopedie samostatným oborem pedagogickým a rozvíjí se v celostátně organizovanou péči.

Ve sborníku seznamují pracovníci této mladé vědy veřejnost s výsledky své dosavadní práce v celé republice.

Čtenář se seznámí s dějinami logopedie, jejíž kořeny sahají až do starověku, s vývojem logopedie u nás a s organizováním logopedické péče v různých zemích. Ve zvláštní stati osvětluje se též vztah foniatrie a logopedie. Sborník obsahuje množství statí z různých úseků logopedie, které ukazují velkou mnohotvárnost této vědy a bohatost jejich vztahů k jiným vědním oborům, k medicíně, psychologii a fonetice.

Jazykovědce budou zajímat zvláště tři stati fonetiků, a to *Norma české výslovnosti v aplikaci na logopedickou péči* B. Hály, dále *Frekvence dyslalií a jejich fonetický výklad* K. Ohnesorga a *Slovenská mäkká spouhláska* J. Lišky.

B. Hála upozorňuje ve své stati na nové problémy, které vznikají rozšířením logopedické péče na celou republiku. Jde tu o vztah výslovnosti obecně spisovné a nářeční. Rozebírá tento problém a doporučuje, aby v krajích s odchýlnou fonetickou strukturou se logopedi zaměřili na nácvik hlásky domácí, ovšem seznámili též žáka s výslovností obecně spisovnou.

K. Ohnesorg na základě materiálu z obsáhlého průzkumu dětské patlavosti, uspořádaného Logopedickým ústavem v Praze (1948), zabývá se podrobně jednotlivými druhy patlavosti (nesprávnou výslovností palatálních souhlásek, vadnou výslovností souhlásek

k, g, l, r, ŕ, nesprávnou výslovností sykavek). vysvětluje příčiny a poukazuje na podobné případy v jiných jazycích i ve vývoji jazyků.

J. Liška obhajuje oprávněnost a správnost existence měkkého *l* v spisovné slovenštině a podává přesný výklad, jak nacvičit výslovnost měkkého *l*. Výklady jsou doplněny názornými obrazy.

Zajímavý je též článek o poruchách při čtení a při psaní v souvislosti s leváctvím. Řada článků je věnována nápravě koktavosti, zvláště komplexní spánkovou léčbou, a nápravě řeči po operaci rozštěpu patra.

Nechybí ani několik článků, které seznamují čtenáře s péčí o mládež s vadami sluchu a řeči v naší školské soustavě, s různými typy zvláštních škol, které byly zřízeny, a s logopedickým školstvím na Slovensku. Čtenář použije se také o péči o dospělé nedoslýchavé, o počátečních této péče a o praktickém provádění reedukačních kursů.

K sborníku je připojena bibliografie, rejstřík a obrazové přílohy, osvětluje výklady některých statí.

J. Dvončová

DR. FERDINAND BUFFA, NÁŘEČIE DLHEJ LÚKY V BARDEJOVSKOM OKRESE. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1953, str. 246.

Autor charakterizuje svoju prácu ako príspevok k dôkladnejšiemu poznaniu nárečia rodnej obce, ktorá spolu s inými obcami v severnom Šariši tvorí zvláštnu nárečovú skupinu. Tieto obce boli v živom styku s poľskými nárečiami, a preto existujú v nich niektoré, pravda, nesystémové, najmä slovníkové poľské prvky. Podrobné rozpracovanie nárečia týchto obcí by bolo mohlo byť závažným príspevkom k osvetleniu jazykových vzťahov východoslovensko-poľských. V tomto ohľade bude treba urobiť základnú revíziu starších slovenských predstáv z čias Czambelových i novších názorov poľských, ako sa prejavili najmä v prácach Zd. Stiebera o otázkach východoslovenských nárečí. Pravda, najbezpečnejšou metódou takejto revízie môže byť iba cesta poznania východoslovenského nárečového materiálu do podrobností, jeho analýza a výklad v širších slovenských i slovan-ských súvislostiach. Škoda, že autor zúžil svoj pracovný záujem iba na opis nárečia jedinej obce. V jazykovom zemepise budú vždy vítanejšie práce o väčších zemepisných celkoch ako monografie jednotlivých obcí. No preto netreba pokladať takéto monografie za ne-užitočné. Naopak, ak prinášajú doteraz neznámy a široký materiál a vhodne ho utriedujú, v každom prípade rozširujú obzor poznania slovenskej dialektológie a tvoria spoľahlivé predpoklady pre poznanie slovenskej jazykovej skutočnosti z najrozmanitejších stránok, teda aj zo stránok mimojazykových.

Takouto prácou je aj Buffova práca. Treba pochváliť jeho starostlivosť o presnú a pritom jednoduchú transkripciu živého slova, ktorá svedčí o dobrej školenosti v úseku zberateľskom a o vyvinutom pozorovacom zmysle. To je prvý predpoklad každej dialektologickej práce.

V úvode autor vymedzuje predmet svojho skúmania, všíma si aj históriu a dnešný celkový ráz obce, poukazuje kriticky na doterajšiu literatúru o šarišských nárečiach a podáva základnú charakteristiku nárečia Dlhej Lúky v rámci východoslovenských i šarišských nárečí.

V kapitole o hláskosloví (str. 15—59) autor hovorí najprv o fonologickom systéme a charakterizuje najmä výslovnosť posunutého zadnejšieho *e* a posunutého zadnejšieho *z*. Dobře a jasne sleduje výskyt oboidvoch variantov a vykladá ich ako štruktúralne pod-

mienené mäkkostnou spoluhláskovou koreláciou. Za pochybný treba pokladať názor, že prítomnosť mäkkostnej spoluhláskovej korelácie zapríčinila stratu samohláskovej kvantítity (str. 21). Rozvoj kvantítity, jej zánik, resp. substitúciu treba vykladať v súvislosti so zmenami, ktoré nastali vo využívaní prozodických vlastností vo východoslovenských nárečiach.

Spoluhláskový inventár je vcelku ako v iných východoslovenských nárečiach. Nie celkom presný je údaj o fonetickej povahe spoluhlásky *h*, ktorá je tu síce „znelá, no menej hlasná ako stredoslovenské *h*“ (str. 22). Autor ďalej vysvetľuje, že znelosť tohto *h* „je trochu oslabená“, t. j. že výdechový prúd má pri artikulácii slabšiu intenzitu, „často stráca zvučnosť a rozlične sa redukuje“ a že „stupeň redukcie závisí od tempa reči“. Nezdá sa mi tento údaj správny, pretože príklady, ktoré sa tu uvádzajú, vec nevysvetľujú. Nevedno, od čoho závisí výslovnosť *neodhaňaj nas* proti *potharlina, ot haňbi, z hušlami*, proti *zaš ho mam, v Hažliňe* proti *ojcuf harček* atď. Zdá sa, že aj v Dlhej Lúke ako vo väčšine východoslovenských nárečí, a to aj v tých, ktoré rozoznávajú znelostný protiklad *x — h*, existuje iba tzv. dyšné *h*, artikulované so značnou intenzitou výdechového prúdu ako neznelé. Oslabenie artikulačného prúdu najmä v postavení po spoluhláskach môže byť také veľké, že intenzita je nulová a potom sa fakticky vyslovujú dve samohlásky splyvavo: *boha — bo^ha — bo^a, buh oce^h — bu^h oce^h — bu^oce^h*. V takýchto pomeroch potom nemôže existovať skupina *znelá + h*, ale iba *neznelá + h* ako v iných východoslovenských nárečiach. Tento zjav sotva možno pokladať za poľský prvok, lebo v poľštine nebolo zmeny *g > h* a *x* bola jedinečná spoluhláska bez znelého protikladu. Skôr je to zjav, ktorý treba posudzovať v rámci východoslovenskej zmeny *x ž > h*, v dôsledku ktorej podobne ako v poľštine, ale inou cestou sa *h* izolovalo z dvojíc znelostnej korelácie, zostalo osihotené ako šumová spoluhláska bez príznaku znelosti, resp. neutrálna, čiže fakticky ako *neznelá*. Popri dyšnom neznelom hrtanovom *h* existuje aj jeho znelý trený zadopodnebný variant *x:boh/box — boy oce^h*. Buffov výklad je nepravdepodobný.

Nie celkom jasný je opis artikulácie spoluhlásky *š, ž*. Autor myslí, že artikulačné miesto *š, ž* je položené medzi artikulačným miestom *s, z* a *š, ž*. Sotva je to tak. Spoluhlásky *š, ž* i *š, ž* sú predopodnebné, lenže *š, ž* sa artikuluje prednou plochou jazyka (resp. okrajmi), kým *š, ž* sú spoluhlásky až koronálne alebo prinajmenej apikálne, pričom pri *š, ž* sa pery nevysúvajú dopredu a tak rezonátor je krátky a zafarbenie jasné, no *š, ž* sú spoluhlásky labializované s dlhým rezonátorom a temne zafarbené. Z Buffovej charakteristiky vyplýva, ako keby práve *š, ž* mali byť labializované. V systéme so spoluhláskovou mäkkostnou koreláciou sa labializovanosť — temnosť a jasnosť — mäkkosť navzájom vylučujú. Nemôžu byť teda mäkké spoluhlásky *š, ž* súčasne labializované tým, že „pery sa znateľne vysunujú dopredu, menej však ako pri *š*“ (str. 23). Ostatné nepresnosti v opise už vyplývajú z tejto nesprávnej tézy.

Pri tejto príležitosti treba pripomenúť, ako veľmi by sa zišlo už raz založiť, vybudovať a aktivizovať fonetické laboratórium!

V druhom oddiele hláskoslovnom podáva autor diachronický náčrt hlások (str. 24—44). Je to síce stručný, ale plastický obrázok, ktorý poskytuje dobrú informáciu o zvukovom charaktere nárečia, aj keď miestami výklad niektorého zjavu je unáhľený alebo viac — menej nedopatrením niektorý príklad zle zaradený. Tak napr. slovo *kant* (hrana) nie je z poľského *kać* (slovensky *kút*, východoslovensky *kuť, kucik*), ale je to slovo nemeckého pôvodu (die Kante), podobne aj slovo *klamka* je z nemčiny; *kamfor* — foneticky *kaNfor* — (str. 32) treba vysvetľovať z *gáfor*, pričom *-m-* treba vysvetľovať asi opačnou tendenciou ako napr. *-v-* v slove *koNvisar* z lat. *komisar*.

Je otázka, či v slovách *mordar, handlar, vaxtar* atď. je *-ar* namiesto nem. *-er* len „kmeňoslovnou analógiou“, teda priklonením týchto slov k typu *pisar* (str. 25). Ved aj slová

kušňir, dragoňir, cmántir a šnajder, šuster, fušer (str. 27) boli pôvodne zakončené na *-er*. Ide tu azda len o novšie a staršie prevzaté slová. Za nem. *-er* je *-ar* aj v kmeni: *Berg* — *piarg(y)*, príp. na vých. Slov. *-barx*. Môže to byť celkom dobre *-ar* prehodnotením nem. *-er* so širokým *-e-*, resp. *-ea-*. Slová *rendilovac, odmentac še* (str. 27) sú z maď. *rendelni, menteni*, nie z poľského *-e-*.

V slovách *híbel, híblík* (híblík) je *-i-* za nem. *-o-*, resp. *-ü-* (porov. spišské *hublík, hublovac*) a v slove *dišel* je *-i-* proti nem. *deichsel*. Ale je pravdepodobné, že *dišel* bolo prevzaté vtedy, keď strhnem. znenie *díchsel* bolo ešte živé.

V slove *člonki/členki* ide o skupinu *telt*, nie o skupinu *tolt*, a tak *-o-* v slove *člonki* treba vykladať dispatalizáciou z pôvodného *-e-* podobne ako napr. v slove *žena* — pol. *żona*.

Slovo *očontac* nie je poľské, ale je to domáci výtvor z maďarského základu *csont* (= *kost*).

V slovách *žoxtar, cvok* (str. 29) nie je *-o-* za cudzie *-o-*, ale za nem. *-e-*; v slove *švoger* je *-o-* za nem. *-a-* a v slove *šoldra* za nem. *-u-* (Schulter). Podobne v slove *drut* je *-u-* za nem. *-a-* (po zmene *ā > ō > u*).

Nechce sa mi veriť, že by v Dlhej Lúke bolo predložkové spojenie *kvoli* domáce (str. 30).

Pri spoluhláskach mohol autor hovoriť spolu o *p, b — v, f — m, n — l — t, d* — atď. Nemusel preberať každú spoluhlásku v osobitnom odseku. Veď *p, b, k, g, t, d* atď. majú celkom jednaké vývinové osudy.

V slove *klambra* (str. 31) je *-b-* domácim vývinom, lebo je to z nem. *klammern* a z toho je všeobecne slovenské *klamra*, na Spiši miestami *kramla*.

Slovo *vonegda* (str. 32) nie je polonizmus a v slove *huncvut* nejde o vkladné *-v-*, ale je to etymologické *-v-*, ktoré zodpovedá nemeckému lenisovému *v* (Hundsvott).

Veľmi zaujímavé je zistenie (str. 33), že sa maď. *-ó* zatvorené substituovalo spojením *-ol:* *kopol, dugol, bagol, čakol* (z maď. *kopó, dyugó, bagó, csákó*). V juž. stredoslovenských nárečiach je *-oy* za maď. *-ó*. Takého pôvodu je aj výchslk. priezvisko *Sabol* z maď. *Szabó*.

To je zaujímavé z celoslovenského hľadiska, pretože v stredoslovenských nárečiach existuje striedanie *ly:* *boy — bola, celí — ceýkom* a pod. Musel byť teda aj vo východnej slovenčine obdobný fonologický vzťah medzi *y* a *l* ako v stredoslovenských nárečiach, lenže vývin tu šiel opačne: vznikol tu znelostný protiklad *v — f* a cudzie neslabičné *y* po samohláskach sa nahradilo fonémou: *l: bralta, alto, algust* (brauta, auto, august).

Epentetické *l* nemusí byť polonizmus v slovách ako *mlazga, grobla, vrabel* (str. 34). Veď znenie *mlazga, hrobla, hrable* a pod. je veľmi rozšírené na celom Slovensku. V Tekove, kde nemožno predpokladať poľský „vplyv“, existuje meno *Vrable*, v ktorom *-l-* možno vyložiť len ako epentetické.

Autorovi možno zazlievať, že vôbec veľmi často i pochybene hovorí o polonizmoch. Na str. 39 vysvetľuje napr. *žvun, žvoňic, možol* z poľského *ż; zarža, zaržavec* z pol. *zardzaly* (str. 40) atď. Mal s tým opatrnejšie narábať. Znenie *gdova, gdovec* (str. 42) tiež nemusí byť poľské, lebo je na Slovensku aj v takých krajoch, kde o poľskom vplyve nemožno hovoriť.

V cudzích slovách typu *lelija, Marija, pasija* vzniklo vraj hiátové *-j-* (str. 35). Autor si mal uvedomiť, že toto *-j-* tam bolo už v cudzej výslovnosti. Nejde teda o domáci proces. Do tejto súvislosti potom nepatria domáce slová *spijac, zvijac še* (iteratíva k *spic, zvic*).

V slovách *falečni, vinčovac* (str. 38) je *č* za cudzie *š*, nie za *č*.

V slovách *hen, henak, henten, het, hev/f* (str. 44) pokladá autor náslovné *h-* za protetické. Tento výklad je pravdepodobne nesprávny, pretože v tomto *h-* treba skôr vidieť zámenný koreň pôv. *g-* (mäkké ž-), ktorý dodnes existuje aj samostatne ako *ho* (*ižež mi ho!*) a v mäkkej podobe ako *že*. Forma *hen* je potom z etymolg. *гѣнъ* obdobne ako *ten* je z *тѣнъ, het* z *гѣтъ, hev* z *гѣвъ* (nadväzuje na zámenný koreň *ovъ*).

Výklad o vokalizácii slabičného *r, l* je nejasný, pokiaľ ide o to, či vokál je pred likvi-

dou alebo po nej. Doklad *belluha* asi nepatrí sem, ak pochádza zo základu *běl-*. Znovu sa tu autor odvoláva na poľštinu, hoci zrejme v Dlhej Lúke je iný stav ako v poľštine.

Skupinu *rat-* v mene *Raslavice* treba vysvetľovať z *ort-*; v slovách *raz*, *rameňo*, *lakomi*, *lakac*, *lakutka* treba vysvetľovať z *ort-*, *olt-* (str. 46). Táto nezrovnalosť sa do knihy dostala zaiste len nedopatrením.

Kombinatórnymi zmenami hlások sa autor zaoberá osobitne (str. 47—54). Druhý odsek § 46 patrí do § 49. Treba pripomenúť, že skupiny konsonant + vokál fakticky tvoria slabiku *i* na rozhraní morfém a slov v prípadoch ako *po-du-čic še*, *zof-cem*. Škoda, že túto otázku autor nedemonštroval na väčšom materiáli napr. z piesní. Odsek o znelostnej asimilácii (str. 48—49) je štylizovaný nedostatočne, hoci príklady sú dobré. Autorovi totiž ušlo, že táto asimilácia je možná len na hranici morfém (rozhranie slov implicite). Povedať len: vnútri slova a na ich rozhraní, nevystihuje úplnú zákonitosť. Autor správne opisuje výskyt variantu *ʒ* pred zadopodnebnými spoluhláskami (str. 49) a *N* s neúplným záverom. Takéto *N* nie je „neurčitý nosový zvuk“, ale je to vlastne úžimová spoluhláska s nosovou rezonanciou, ktorá sa vyskytuje v postavení pred *s*, *z*, *c*, *ʒ*, *v*, *f*. V skupinách *n + č*, *š*, *ť*, *ď* sa *n* mení na *ň* záverové: *skoňčie*, *meňši*. Podobne je *tň*, *dň* v prípadoch: *predňi*, *zadňi*, *zatňi*.

Pri zmene *h > v* v slove *okruvli* (= okruhly) sotva ide o disimiláciu *h — l* (str. 50). Je to celkom ojedinelý prípad. Dal by sa vyložiť v súvislosti so zmenou *v/f > x*, ktorou by sme dnes vykladali aj vznik východoslovenského gen. (ak.) pl. *xlopox*, *stromox*, *ženox* atď. v časovej súvislosti s udomáčováním znelostnej dvojice *v — f*. Sú preto aj opäť zmeny *x > f* (*fcem*, *fto*) a do tohto procesu by patrilo aj naše slovo *okruvli* — *okruvli*.

Zmena *nc — je* v slove *lajcman* (z nem. Landsmann) tiež nie je disimilačná zmena, ale *je* sa tu uplatnilo proste zaradením do typu *ojcec*, *pejc*.

Mnoho zaujímavých jednotlivostí prináša autor aj na ďalších stránkach hláskoslovnia. Bolo by možné mnohé rozviesť a vyťažiť z nich aj poznatky všeobecnejšej platnosti.

Cheľ by som poznamenať ešte čosi k charakteristike prízvukových pomerov (str. 59). Nemožno súhlasiť s údajom, že intonácia nepôsobí na farbu hlasu a že prízvuk nepôsobí na zvýšenie tónu, teda že prízvukované „hlásky“ (malo byť: slabiky) „vyslovujú sa rovnako bezfarebne“. Je predsa všeobecne známe, že východoslovenský prízvuk sprevádza zvýšenie tónu. Popraviť treba aj názor, že „pri dôraznejšom zvolaní môže byť prízvuk na poslednej slabike slova“. V prípadoch ako *Margit! Hančó! Jankú!* je prízvuk na prvej slabike a druhá slabika je emfaticky predĺžená pri súčasnej stúpavej intonácii.

V stati o kmeňosloví (str. 60—74) autor podáva prehľad slovotvorných spôsobov. Nemožno súhlasiť s tým, že sa tu pri slovesách ako slovotvorné „sufixy“ uvádzajú: *-ic*, *-ec*, *-ac*, *-ovac*, *-nuc*, *-ac*, *-kac*, *-ačkac* (str. 73—74). To je nielen ahistorické, ale z hľadiska slovotvorného nesprávne, lebo *-c* je ohybná čiže gramatická prípona. Mal sa tu teda podať obraz podľa kmeňotvorných prípon. Aj zakončenie *-kac*, *-ačkac* bolo treba rozložiť podľa stupňa deminutívnosti na *-k -a -c* a *-ač-k-a-c*.

Tvaroslovie (str. 75—115) opisuje autor dost obsérne a prináša značné množstvo materiálu. To je pritom najcennejšie. Možno sa azda pozastaviť pri roztriedení slovík na tri triedy podľa zakončenia prítomníka: I. tr. *-u*, *-eš*, *-e*. II. tr. *-u*, *-iš*, *-i*. III. tr. *-m*, *-š*, *-a*. Ak už takto, prečo potom III. triedu necharakterizuje zakončením *-am*, *-aš*, *-a*? Bolo by však bývalo najlepšie podať obraz o slovesných tvaroch s pridržíavaním sa pojmu kmeňotvornej prípony.

Presne a pekne sú zapísané textové ukážky (str. 116—128) a cenný je aj diferenciálny slovník, ktorý má okolo 4000 hesiel. Len malú poznámočku: *alaš* (z maď. ál = stáť) nie je „garáž pri kréme“, ale je to zariadenie z čias furmanských, kde sa oddychovalo, nocovalo a krmilo. Bolo to rozmerné budovisko s veľmi vysokou strechou, obyčajne pri kréme,

do ktorého sa utiahol na noc i viac furmanov s vozmi a so záprahmi. Garáž vyvoláva inú predstavu, ako boli furmanské alaše.

Buffova práca má predovšetkým deskriptívny charakter a prináša starostlivo zaznamenaný nárečový materiál z oblasti veľmi zaujímavej. Materiál je utriedený dobre, takže charakter nárečia dobre vyniká. Autor azda ani nechcel viac. Niektoré jeho údaje sú problematické, bude ich treba overiť, niektoré nábehy na výklad azda aj nesprávne. Je to pochopiteľné pri autorovi, ktorý debutuje. Mnoho chýb sa mohlo odstrániť pri starostlivejšom posudzovaní rukopisu, pri redigovaní a pri korektúrach. Veď často sú to len nepresné štylizácie, zle zaradený príklad a pod. Práca by bola tým získala. No aj tak ju treba vítať ako cenný príspevok k poznaniu šarišských nárečí.

J. Štolc

FRANTIŠEK DANEŠ, INTONACE A VĚTA VE SPISOVNÉ ČEŠTINĚ. Nakladatelství ČSAV, Praha 1957, str. 160, brož. 17,40 Kčs.

Danešova monografia *Intonace a věta ve spisovné češtině* umožňuje slovenským používateľom rýchlo a spoľahlivo sa orientovať v tejto osobitnej časti jazykovedy, ktorá sa v slovenskej jazykovede pestuje — na našu škodu — iba veľmi skromne, kým v češtine je z nej pomerne bohatá literatúra.

Na rozdiel od názvu melódia Daneš uprednostňuje termín intonácia, do ktorého zahŕňa melódiu i prízvuk. K metodologickej prednosti jeho práce patrí, že sa nezaobera intonáciou izolovane, ale vždy spája svoje pozorovania o melódii a prízvuku so skúmaním vetných úsekov a s významovou výstavbou jazykových prejavov. Takto dospieva k záverom, ktoré majú všeobecnú, a nie iba čiastočnú platnosť.

Daneš vymedzuje svoje bádanie ako čisto jazykovedné. Hneď v úvode (a potom na str. 39 a nasl.) uvádza, že jeho práca nemá fonetické zameranie. Nepodceňuje inštrumentálnu metódu (fonetické zápisy reči), ale vyzdvihuje, že mu v podstate ide o fonologický prístup k veci, lebo má na mysli predovšetkým významovú stránku prehovoru. Preto uprednostňuje ako základnú posluchovú metódu, ktorá mu umožňuje dostatočne hodnotiť jazykové fakty. Inštrumentálna metóda je mu iba pomocná, lebo ňou získaný hrubý materiál treba až potom hodnotiť a spracúvať lingvistickými metódami; no zasa naopak inštrumentálnu metódu treba použiť na kontrolu poznatkov získaných posluchovou metódou. S uvedenými autorovými vývodmi ako veľmi priliehavými nemožno nesúhlasiť. Daneš člení svoju monografiu na tri časti. V prvej sa venuje rozboru základných pojmov, v druhej zisťuje fonologický systém intonačných kadencií a v tretej skúma využitie intonácie a členenie prehovoru v spisovnej češtine.

V prvej časti venuje veľkú pozornosť vetnému — prehovorovému úseku („promluvo­vý úsek“); zhodne s českým jazykovedcom Mathesiom a cudzími bádateľmi ho chápe ako najmenšiu časť prehovorového celku, ktorú možno bez porušenia zmyslu vety pauzami oddeliť od ostatného prehovoru. Vetné úseky majú svoju melódiu, prípadne aj prízvuk.

Od vetného („promluvo­vého“) úseku treba odlišovať takt. Vetný úsek tvorí niekedy jeden takt, ale najčastejšie sa skladá z viac taktov. Daneš určuje takt „ako rytmický celok zložený z jedného prízvučného slova alebo niekoľkých slov spojených jedným prízvukom“. Pravdaže pracovníci z fonetiky vyzdvihujú takt, lebo najčastejšie skúmajú inštrumentálnou metódou výslovnosť izolovaných slov alebo veľmi krátkych viet, hoci i Hála dobre pozná popri „takte“ i „taktovú skupinu“, ktorá je rovnoznačná s termínom vetný úsek, vetný takt, hovorový takt, kólon, u Daneša „promluvo­vý úsek“.

O členení vety na vetné úseky Daneš písal už prv. najmä vo svojej dôkladnej populárne spracovanej štúdií *Výslovnost a přednes vět a souvislých textů* v kolektívnej príručke *O mluveném slově* (1954). Je si dobre vedomý rozličných činiteľov vplývajúcich na členenie jazykového prejavu; nezabúda ani na dĺžku vety, rozvíjanie vetných členov, tempo prednesu pre možné úseky, ale pochopiteľne vyzdvihuje výstavbu výpovede na základ a jadro výpovede (u nás sa používajú termíny: východisko výpovede a jadro výpovede). Vyzdvihuje však, že organizačným prvkom vetného úseku je rytmus (člencenie na takty) a intonácia.

V ďalšej časti Daneš preberá otázku pauzy, prízvuku a melódie ako prostriedkov členenia prehovoru na úseky, zdôrazňujúc, že hoci ich podiel na vytváraní úsekov, na členení prehovoru nie je vždy rovnaký, predsa vždy je podstatný v tomto smere ich úhrn. Od výrazných, hlbokých pauz, ktoré sú nutné (označuje ich bežne dvoma zvislými úsečkami), učí rozlišovať nevýrazné, plytké pauzy, ktoré sú možné, no nie nutné (jedna zvislá úsečka), ale na rozdiel týchto už známych poznatkov upozorňuje aj na pauzy iba celkom ľahko intonačne naznačené (označuje ich prerušovanou zvislou úsečkou). Je známe, že tieto pauzy sa stávajú skutočnými napr. pri veľmi pomalom a dôkladnom prednese. No zaiste treba od nich odlišovať tie pauzy, ktoré sú napr. prejavom tápania hovoriaceho, usilovne hľadajúceho ďalšie rozvíjanie myšlienky i slová na ďalšie pokračovanie vo výpovedi.

V podkapitole o prízvuku sa Daneš dotýka slovného prízvuku ako danosti; preberá taktový prízvuk („V proudu mluvené řeči některá slova svůj přízvuk ztrácejí, takže vznikají rytmické jednotky viceslovné, mající jeden (hlavní) přízvuk“ str. 22), ale najviac pozornosti venuje vetnému prízvuku, od ktorého niektorí jazykovedci učia rozlišovať dôraz (logický, subjektívny prízvuk). Tu autor učí nezamieňať, nemiešať prízvučnosť slabiky s jej vyníkaním nad ostatné. Preto Daneš dôvodí, že by sa termín „vetný prízvuk“ mal opustiť, a ak sa používa, treba výraz „prízvuk“ chápať v širšom význame. Tu je potrebná opatrnosť, aby sa celkom nezavrhlí termíny, s ktorými jazykoveda bežne pracuje. Terminologická jednoznačnosť je síce podmienkou vedeckého bádania, ale vžitost výrazov si zavše žiada rešpektovať ich pre „ulahčenie“ dorozumievania tam, kde sa síce kolíšu staré poznatky, ale nové sa nejavia ako celkom jednoznačné. Autor sám prichodí nakoniec i s novým názvom zvukové centrum, ktoré je na prízvučnej slabike dôrazového slova (prízvukového taktu); na nej sa zjednoduže i zvukovo sústreduje celý vetný úsek, pričom intonácia má základnú úlohu. Zvukové centrum býva pravidelne na poslednom slove (prízvukovom takte). Iba v osobitných prípadoch pri aktualizovanom poriadku slov vo vete sa presúva z tohto automatizovaného miesta, ktoré je jadrom výpovede, na iné miesto, čím sa pochopiteľne mení, obmieňa význam výpovede.

Podľa Mathesia Daneš vyzdvihuje základnú vlastnosť melódie členiť výpoved na nadradené a podradené úseky, teda je prostriedkom výstavby prehovoru (funkcia štruktúrálna), ďalej vie melódia rozlíšiť oddiely uspokojivo ukončené (tvrdenia, oznamy, príkazy) a oddiely neuspokojivo ukončené (zistovacie otázky). Najbohatšie sa však uplatňuje melódia — intonácia v prehovore s prvkami emocionálnymi (údiv, hnev, vyhrážky...) (funkcia expresívna), kým v reči intelektuálnej, zameranej na prosté, neosobné oznámenie vecného obsahu, je veľku melódia — intonácia chudobná a obmedzuje sa iba na prvé dve funkcie.

Daneš zdôrazňuje, že jeho štúdia sa sústreduje práve na intonáciu intelektuálnej reči. Prostá oznamovacia funkcia reči je najčastejšie najmä v dnešnej civilizácii, určenej rozvojom vedy a techniky, preto ju treba odborne skúmať a rozvíjať.

Autor takto zhrňa svoje vývody: „Obecně je třeba říci, že melodie má ve struktuře větě i nevětě výpovědi postavení rozhodující, neboť může modifikovat nebo i neutra-

lizovat lexikální a syntaktickou stavbu výpovědi v jistém směru (naopak to možno není); podobně zase může být prvek lexikální modifikován nebo neutralisován syntaxí (anebo melodií). Má tedy každá větná výpověď hierarchicky uspořádanou strukturu, ovládanou jistou zákonitostí.“ (Str. 35.)

V řeči s funkcí oznamovací je podstatný smer pohybu melódie, jej klesanie, stúpanie, rovný pohyb a ich kombinácia; tu sa utvárajú isté melodičné schémy s vlastnou fonologickou štruktúrou čiže kadencie. Možno ich podľa Daneša približne dobre vyjadrovať graficky (pravda iba schematicky) pomocou krátkych vodorovných úsečiek v rozličných výškach, lebo stačia vyjadriť relatívne výškové vzťahy niektorých bodov kadencie. Tým sa súčasne odpovedá aj na otázku zachycovania rečovej melódie notovými záznamami, ktoré nemožno bežne používať; ponajprv reč nepracuje s pevnými tónmi a potom napr. nezáleží na absolútnej tónovej výške. Nielen rozliční ľudia podľa svojich hlasivkových a iných daností (vek, pohlavie, fyzické vlastnosti a pod.), ale ani ten istý človek v rozličných okolnostiach netvorí melódiu pre tú istú vetu v tej istej tónovej výške.

V druhej časti knihy o Fonologickom systéme intonačných kadencií Daneš čitateľa najprv zoznamuje so svojou pracovnou metódou a s používaním značiek na zachytenie kadencií, páuz a prízvukov, ako aj s otázkou termínov pre pauzy a kadencie. Na rozdiel od prechádzajúcich prác používa teraz Daneš okrem termínu antikadencia, ktorý ponecháva iba pre intonačné schémy prehovorov neuspokojivo ukončených v zistovacích opytovacích vetách, aj nový termín polokadencia pre intonačnú schému prehovorových oddielov pred „nekončiacou“ pauzou (nekoncové úseky). Zavedenie tohto termínu treba pokladať za prednosť Danešovho pracovného postupu a jeho terajšej práce. Rozlišovanie konkluzívnych kadencií, ako aj antikadencií a polokadencií bezpríznakových a príznakových a zachytenie fonologických vzťahov medzi nimi je ďalším cenným prínosom Danešovej monografie. Tieto zistenia a závery dobre pomáhajú vniknúť do spleti problémov intonácie a intonačných schém základných i obmenených.

Po prvých dvoch častiach knihy, charakteru viac teoretického, nasleduje najväčšia, tretia časť knihy „Využití intonace a členění promluvy ve spisovné češtině“, ktorú zas rozčleňuje na tri kapitoly.

V prvej kapitole (Vztah k významové výstavbě) dochádza po uvádzaní a rozборе rozsiahlej literatúry k záveru, že prízvuk a melódia majú základnú dôležitosť pre významovú výstavbu výpovede. Rozborom zvukovej stránky zisťuje, že intonačné centrum je vždy na jadre výpovede, a teda že aj aktuálne členenie výpovede a rozdiel medzi poradím objektívnym a subjektívnym sa realizuje nielen poriadkom slov, ale aj intonáciou. V druhej kapitole (Normální podoba výpovědi a úseku) autor zdôrazňuje, že úlohou jeho práce nie je podať sústavný výklad o slovoslede, ale uviesť iba základné poznatky. V normálnom slovoslede sa uplatňuje zásada, že slová sa vo vete umiestňujú predovšetkým podľa toho, či patria k základu (východisku výpovede) a či k jeho jadrú. V kratších výpovediach rozčlenených na tieto dva základné slovosledné činitele je zreteľná tendencia vyhraničiť ich aj pauzou. Potom uvádza vplyv slovosledných činiteľov: gramatického, rytmického a významovej (obsahovej) stavby vety, ktorou rozumie umiestňovanie slov vo výpovedi v spojeniach prísudku s predmetom, slovesa s predmetom alebo príslovkovým určením, slovesa v tvare určitom s infinitívom, sponového slovesa s mennou časťou prísudku. V našej literatúre sa tejto poslednej problematike z hľadiska slovosledného nevenuje pozornosť a jej označenie (významová stavba vety) vedie ku kolízii s významovým členením vety na východisko a jadro výpovede ako základným slovosledným činiteľom. Z hľadiska intonácie treba uviesť, že vo viacnásobných výpovediach a vo výpovediach

s niekoľkonásobným jadrom je intonačné centrum na poslednom výpovednom jadre (kadencia konkluzívna).

V kapitole Aktualizovaná podoba výpovedi sa dostáva k veľmi významnej funkcii intonácie, lebo dôraz s melódiou podstatne určujú spolu so slovosledom odautomatizovanú podobu výpovede. Zdôraznením (emfázou) sa vyzdvihuje niektorý člen výpovede a vysúva¹ sa do popredia.

V tejto kapitole zaujmú tzv. dlhé úseky a kadencie, ktoré vznikajú presunom intonačného centra smerom k začiatku výpovede; od neho potom klesá intonačná línia až do konca výpovede bez ďalšieho členenia. Výpovede tohto druhu majú vzrušujúci ráz a uplatňujú sa najmä v umeleckom prednese. Autor uvádza napr. tento charakteristický príklad: „Tento nový směr byl do jisté míry i reakcí na tuto oportunistickou politiku tehdejší sociálně demokratické strany a jejího stanoviska k české národnostní otázce.“

Osobitnú pozornosť venuje prípadom, kde sa rôznou zvukovou podobou výpovede mení jej zmysel. Tieto prípady, ktorými sa podrobne zaoberal St. P e t ř í k, autor objasňuje svojím novým poňatím v duchu aktualizovania výpovede (vysúvania). Ide o vety so slovami *zase, také (těž), přece, sotva, teprve*. Napr. vo vete „Třetí rok studoval zase v Praze“ nastáva zmena významu podľa toho, či je prízvuk na slove *zase* a či na slove *v Praze*. Podľa Daneša ide tu o tú istú intonáciu (Petřík mal s výkladom intonácie ťažkosti), ten istý typ, lenže raz vplyvom intonačného centra sa klesanie začína od slova *zase* a po druhý raz až od slova *v Praze* (pričom slovo *zase* v tomto prípade má význam nesúhlasu, „naopak“). Špeciálny typ druhého významu je daný vysunutím (vytčením) istého výrazu, jeho postavením do protikladu.

Daneš zovšeobecňuje svoj výklad a tvrdí, že v takýchto prípadoch sa zmysel vety nemení iba vplyvom zmeny vetného prízvuku, lebo z polohy prízvuku nepoznáme lexikálny význam priamo, ale iba významovú výstavbu výpovede, a až z nej, pokiaľ je tu jednoznačná korešpondencia, aj lexikálny význam (str. 87).

V záporných výpovediach, kde ide o veľmi zložitú problematiku, so silným uplatnením intonácie ako exponenta významovej výstavby, Daneš podáva iba „náznak“ riešenia. (Např. vo vetách: *Nikde to teď neklape — Neklape to teď nikde.*) I tu si treba ceniť jeho stanovisko, že zvuková zložka dopomáha jazykovým prejavom k jednoznačnosti len v súhre s ostatnými prostriedkami, ktoré má jazyk pre tento cieľ k dispozícii (str. 89).

Ak v II. časti svojej knihy Daneš najprv zistil fonologický systém intonačných kadenecií, v 2. odd. III. časti preberá používanie rôznych podôb intonačných kadenecií v jednotlivých kapitolách o kadencii konkluzívnej, polokadencii, antikadencii (bezpríznakových a príznakových a ich variantoch), „výčte“² a vsuvkách.

Táto kapitola má aj praktický dosah. Pre nás je zaujímavé a užitočné sledovať, ako sa niektorá kadencia v slovenčine vyskytuje v inej rovine ako v češtine (príznakovosť-bezpríznakovosť) a ako niektoré okrajové varianty (3. typ antikadencie) prejavujú v češtine veľkú expanzivitu, najmä z Prahy, hoci sa zatiaľ označujú za nespisovné, dokonca veľmi okrajové.

V poslednej kapitole „Využití členění promluvy“ autor zhrňa a dopĺňa svoje vývody o tejto problematike. Opäť zdôrazňuje, že toto členenie sa zakladá v podstate na rytme, prebieha v rovine výstavby výpovede, no má aj svoj dosah štylistický a v iných prípadoch

¹ V slovenčine musíme miesto termínu „vytýkanie“ používať názov *vysúvanie*, *vysunutie* a okrem dôrazu citového odlišovať dôraz vysúvaný (vo výpovediach rázu intelektuálneho).

² Daneš definuje „výčet“ (výpočet, vyčítanie) ako viacnásobný vetný člen, v ktorom tvorí každý výraz samostatný vetný úsek. Môže patriť k jadrú i východisku výpovede.

zasahuje aj do roviny syntaktickej. Napr. výskyt alebo nedostatok pauzy mení aj význam výpovede (v tzv. nepravnej syntaktickej dvojici: *M. Glázrová v rolí jeho ženy predstavuje vkusne // zárlivou a milujúci manželku*). Najvýznamnejší je tu rozdiel medzi voľným a tesným prívlastkom.

Danešova monografia je plodom dôkladného desaťročného štúdia, jemného, citlivého pozorovania a skúmania českej intonácie v hovorovej reči i v umeleckom prednese divadla, rozhlasu a recitácií — a práve tak pozorného sledovania literatúry domácej i cudzej. Jemnosť v narábaní s textom napr. básní alebo umeleckej prózy (i rozprávok) v konkrétnych prejavoch rozhlasových prednášateľov, čítačov alebo hercov-recitátorov ukazuje, ako do hĺbky prenikol v tejto špeciálnej oblasti jazykovedy. Ak už jeho stať v kolektívnom diele *O mluveném slově* bola veľmi inštruktívna pre pracovníkov v tejto oblasti, táto kniha poskytuje dôkladný teoretický základ pre riešenie tejto problematiky.

Danešova monografia o intonácii a vete v spisovnej češtine bude neobyčajne osožná aj pre príslušnú slovenskú problematiku. Po prácach St. Petříka o melódii v slovenčine bola v našom bádani v tejto oblasti vlastne 20 ročná prestávka. Pochopiteľne, že sa u nás stretávame vo viacerých prípadoch s inými skutočnosťami, ale celkove Danešova práca umožňuje rýchlo napredovať aj slovenskej jazykovede v oblasti melódie a vôbec intonácie, kde je v našej literatúre veru značná časová i vecná medzera.

V. Uhlár

STUDIA SLAVICA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARIAE. tomus I, II, III,
Budapest 1955, 1956, 1957.

Slavistika v Maďarsku má už dlhšiu dobrú tradíciu. No záujem o slovanské jazyky a slovanskú kultúru vôbec osobitne vzrástol až po druhej svetovej vojne. Maďarská slavistika mala sprvu publikačné možnosti v zborníku *Études Slaves et Roumaines*. Po dvoch ročníkoch táto revue zanikla a od roku 1955 vydáva Maďarská akadémia vied za redakcie Štefana Kniezsu zborník *Studia Slavica*. V prvom ročníku vyšli dva zväzky, čísla 1—3 (310 strán) a č. 4 (165 strán). Druhý ročník (za rok 1956) vyšiel v jednom zväzku (4 čísla, 441 strán).

Zborník *Studia Slavica* sa zameriava na publikovanie slavistických štúdií z rozličných spoločenských vied, najmä však štúdií o maďarsko-slovanských vzťahoch, o slovanských jazykových pamiatkach a o slovanských jazykoch (nárečiach) v Maďarsku. Z príspevkov v prvom ročníku spomenutý cieľ sleduje predovšetkým štúdia L. Gáldiho *Sur quelques pionniers des rapprochements étymologiques slavo-hongrois* (str. 5—29), v ktorej autor kriticky rozoberá počiatočné výskumy slovansko-maďarských etymologických vzťahov, a štúdia Š. Kniezsu *Die Sprache der alten Slawen Transdanubiens* (str. 29—49).

Kniezsa sa vo svojej štúdiu zaoberá otázkou jazyka starých Slovanov v Zadunajsku. O slovanskom osídlení v Zadunajsku sú v doterajšej slavistike dve teórie: jedna slovenská, druhá slovinská. Zo skúmania mien osôb Pribinovej družiny nemožno podľa Kniezsu usudzovať už aj na západoslovanský charakter obyvateľov Zadunajska, lebo Pribina odišiel z Veľkej Moravy pravdepodobne aj so svojou družinou. Správnejší postup pri skúmaní národnosti starých Slovanov v Zadunajsku mal J. Melich, ktorý na základe prieskumu miestnych mien v Zadunajsku zistil, že severne od Blatenského jazera žili západní Slovania, konkrétne Slováci. V Melichových štúdiách pokračoval E. Moór, ktorý zisťuje, že Slovania v okolí Neziderského jazera boli Slováci. Melichovu a Moórovu teóriu ďalej rozpracoval J. Stanislav, ktorý posunul sídla Slovákov hlboko na juh, tak-

mer na celé Zadunajsko, Potisie i na severné územie Banátu, Báčky a Sedmohradska. Kniezsa popiera túto Stanislavovu teóriu vzhľadom na juhoslovanský pôvod väčšiny slovanských slov v maďarčine. V ďalšej časti svojho príspevku sa Kniezsa kriticky stavia k výsledkom Stanislavovho skúmania miestnych mien v Zadunajsku. Vyčíta Stanislavovi, že vo svojej knihe *Slovenský juh v stredoveku* nerezumuje kritériá, podľa ktorých určuje západoslovanský charakter miestnych mien v Maďarsku. Sám Kniezsa potom uvádza 8 znakov závažných pri interpretácii miestnych mien v Zadunajsku. V rámci týchto jednotlivých znakov (zväčša hláskoslovných) rozoberá, kriticky hodnotí a dopĺňa niektoré Stanislavove etymologické výklady. Prof. Kniezsa vyslovuje názor, že nemožno pochybovať o juhoslovanskom osídlení Zadunajska, no zároveň pripomína, že južní Slovania žili aj na juh od Slovenského rudohoria v údoliach riek Nitry, Hrona a Ipla, o čom svedčia aj tie isté vlastnosti pomiestnych mien na tomto území ako v Zadunajsku. Podľa Kniezsu nemožno otázku bližšieho nárečového určenia juhoslovanského obyvateľstva v Zadunajsku riešiť na základe skúmania miestnych mien.

V štúdiu E. Fügediho *K otázke užívania slovenského jazyka na panstvách v 17. stor.* je veľa nových materiálových poznatkov o tejto otázke na základe prieskumu pisárov a písomností na hospodárstvach Thurzovských panstiev, v archíve rodiny Fejérpataky, v archíve rodiny Esterházy a sčasti aj z iných rodinných archívov na západnom Slovensku. Autor zisťuje, akým jazykom sa písalo na panstvách začiatkom 17. stor., kto bol pisateľom listov a listín, aké listiny sa písali a aké knihy sa viedli systematicky.

Fügedi bližšie určuje desať pisárov a ich korešpondenciu. Zisťuje, ktorý z nich písal po slovensky, ktorý i po maďarsky alebo i po latinsky. Všima si, nakoľko pisári používali v slovenských listinách latinské úvodné a záverečné formuly. Dospieva k poznaniu, že najiniciatívnejšie a v najväčšom rozsahu uplatňoval slovenčinu Juraj Závodský ml. a Félix Sulovský.

Z hospodárskych písomností mali v tomto období najväčšiu závažnosť inštrukcie, urbáre, inventáre a účty. I do týchto písomností preniká národný jazyk. Autor konštatuje, že slovenčina preniká predovšetkým do tých písomností, ktoré písali úradníci nižších hodností, a do písomností hierarchicky nižšie postavených (napr. inventárov a účtov). Pri voľbe jazyka sa prihliadalo aj na spoločenské postavenie adresáta i pisateľa listu a taktiež aj na závažnosť obsahu listu. Napr. úradníci pokladali za správne písať zemenám po maďarsky, nie po slovensky; panstvo, ktoré používalo v korešpondencii medzi sebou maďarčinu, pozvanie na svadbu štylizuje už po latinsky.

Fügedi vo svojom príspevku zozbieral množstvo archívneho materiálu a poukázal na ňom na rozsah používania slovenčiny na panstvách v 17. stor. Žiadalo by sa ešte v budúcnosti zhodnotiť tento listinný slovenský jazykový materiál v pomere k vtedajšej spisovnej češtine na jednej strane a v pomere k slovenským nárečiam (k rodnému nárečiu pisateľa pamiatky alebo k nárečiu miesta vzniku pamiatky) na druhej strane.

Z príspevkov uverejnených v *Miscellaneách* treba spomenúť aspoň štúdiu Gy. Décsyho *Čeština v středověkých Uhrách* (str. 278—287). Pre nás je z tejto štúdie najzávažnejšia tretia kapitola, v ktorej Décsy rozvádza príčiny preniknutia češtiny na Slovensko vo funkcii spisovného jazyka. Za najdôležitejšiu príčinu pokladá autor prirodzenú príbuznosť slovenského a českého jazyka.

Ako ďalšie príčiny preniknutia češtiny na Slovensko uvádza Décsy včasnú vyspelosť spisovnej češtiny, priame politické, hospodárske a kultúrne styky a fluktuáciu obyvateľstva medzi Čechami a Uhrami, ako aj privilegované postavenie latinčiny v oblasti praktického písomníctva v Uhrách. Décsy v tejto súvislosti nespomína význačné kultúrne pôsobenie Karlovej univerzity v Prahe, ktoré zdôrazňuje vo svojich štúdiách najmä B.

Varsik, a vzájomné slovensko-moravské vzťahy pred 14. stor., ktoré v poslednom čase vyzdvihuje E. Paulíny.

V ostatnej kapitole sa Décsy zase súhrnne zmieňuje o českých pamiatkach slovenskej proveniencie. Décsy popiera slovenskú provenienciu *Viedenského evanjeliára* a neprehlasované tvary v ňom pokladá za české archaizmy, nie slovakizmy. Iný názor o tejto otázke zastáva u nás J. Stanislav.

V poznámke *K životopisu Juraja Papánka* (str. 287—288) prináša Décsy niekoľko životopisných podrobností o účinkovaní J. Papánka na farách v Tolne a v Bolyi.

Vo štvrtom zošite I. roč. zborníka *Studia slavica* je pozoruhodný príspevok Š. Kniezsa o slovanskej účasti na utváraní maďarskej štátnej a právnej terminológie (*Slawische Bestandteile der ungarischen staatlichen und juristischen Terminologie*, str. 363—371). Kniezsa v úvode štúdie vydeluje štyri zložky, z ktorých pozostáva maďarská štátna a právna terminológia. Sú to slová domáceho pôvodu, slová prebraté ešte pred príchodom Maďarov do dnešných sídel, slová slovanského pôvodu a slová z počiatkov chorvátsko-uhorskej štátnej únie. Ďalej autor podáva výklad maďarskej štátnej a právnej terminológie slovanského pôvodu (napr. *császár, király, ispán, nádorispán, vajda, baj, pécset, perel, vádol, zálog* a i.). Kniezsa prichodí k záveru, že podstatná časť maďarskej právnej terminológie je juhoslovanského, a to sčasti srbochorvátskeho, sčasti bulharského pôvodu.

Slovenských dialektológov v tomto zväzku zaujme príspevok Št. Siposa *Zo skúsenosti výskuma(!) slovenských nárečí v Maďarsku* (str. 389—409). Sipos prináša tu nové poznatky z dejín osídlenia Hút aj Hámrov v Bukovom pohorí. Všíma si najmä zápisy mien v matrikách narodených, umretých i sobášených a pokúša sa o ich interpretáciu. Prvé zápisy má z polovice 18. stor. Pri zisťovaní národnosti v spomenutých osadách pomáhal Siposovi výkaz o národnosti veriacich, ktorý napísal hámorský kňaz v r. 1815—1816. Podľa tohto záznamu 6 ľudí vedelo po latinsky, 190 po maďarsky, 360 po nemecky a 576 po slovansky. Dve tretiny obyvateľstva hovorili dvoma až troma jazykmi. Tento bilingvismus až trilingvismus sa vyvíjal smerom k jednému jazyku, k maďarčine. Vývin k maďarčine podporovala i škola, administratíva, vojsko a pracoviská, na ktorých prevládal maďarský živel. Slovenčina bola najviac vytlačená v Hámroch. Z trilingvizmu na Hútach stal sa bilingvismus (maďarsko-slovenský).

Sipos tu nepodáva nárečovú charakteristiku spomínaných osád, ale iba poznatky o národnosti ich obyvateľov. Už aj sám prehľad o rozličnom pôvode obyvateľov týchto osád, ako aj niekoľko jazykových osobitostí, ktoré spomína Sipos na str. 390, nás utvrdzuje v predpoklade, že ide o zaujímavý nárečový typ, ktorý si zaslúži osobitné monografické spracovanie. Podľa osobnej informácie Š. Siposa jeho nárečová monografia o týchto obciach je už v tlači.

Štúdia P. Királyja *Das Budapesterglagolitische Fragment* je príspevkom k poznaniu staroslovienskej hlaholskej literatúry. Király v nej podáva paleografický i jazykový rozbor najstaršieho zlomku zo šiestich hlaholských zlomkov nachodiacich sa v Széchényiho Národnej knižnici v Budapešti. Na základe svojho rozboru zisťuje, že ide o pamiatku z prvej polovice 12. stor.

Závažnou historickou otázkou zjavenia sa Slovanov v Panónsku zaoberá sa D. Simonyi v štúdiu *Die Kontinuitätsfrage und das Erscheinen der Slawen in Pannonien* (str. 333—363).

V *Miscellaneách* je pre slovenskú jazykovedu zaujímavý kratší príspevok Gy. Décsyho *Slovenský karhací spev zo 17. stor.* (str. 412—415). Décsy tu uverejňuje moralizujúcu báseň hornouhorského zemana Gašpara Madácha, napísanú v Dolnej Strehovej r. 1633, ktorej originál je v zbierke Krajinského archívu v Budapešti.

V druhom ročníku zborníka *Studia slavica* je zaujímavá štúdia E. Moóra *Die Ausbildung der Betriebsformen der ungarischen Landwirtschaft im Lichte der slawischen Lehnwörter*

(str. 31—119). Na základe poľnohospodárskej terminológie slovanského pôvodu autor skúma otázku budovania poľnohospodárstva starých Maďarov v ich dnešnej vlasti. V úvodnej časti štúdie si všima formy hospodárenia starých Maďarov pred zaujatím ich terajšej vlasti a vzájomné vzťahy medzi Maďarmi a Slovanmi po zaujatí maďarskej nížiny. Ďalšie kapitoly venuje otázkam podielu Slovákov, Bulharov (II. kapitola) a Slovincov (III. kapitola) na budovaní maďarských hospodárskych pomerov.

Slovania v Potísi boli podľa Moóra zväčša poslovančení potomkovia Avarov. Z jazykovej stránky boli najbližšie k východnej slovenčine. Okrem chovu dobytka sa zaoberali aj poľnohospodárstvom. Od týchto Slovanov prebrali Maďari vyspelejšiu poľnohospodársku techniku, a to: 1. úhorové hospodárstvo, 2. ohraničovanie polí istého druhu medzou, 3. kosenie obilia kosou, 4. používanie pluhu spolu s bránami a zlepšené jarmo, 5. kŕmenie dobytka v zime, 6. otvorené prístrešie pre dobytok, 7. byvola ako nový druh hovädzieho dobytka, 8. pestovanie vtáctva (porov. str. 113). V poľnohospodárstve sa vplyv týchto „Avaroslovanov“ — Slovákov prejavil aj v slovách prebratých do maďarčiny. Podľa E. Moóra slovanského pôvodu v maďarčine môžu byť slová *jerke*, stsl.**jarьka*, **jerka*, maď. *bárány*, slov. *baran*, maď. *csorda*, slov. *črieda*, maď. *csoroszly*, slov. *črieslo*, maď. *szalona*, slov. *slanina*, maď. *kolbás*, slov. *klobása* a i. Za nesprávne pokladáme dávať do súvislosti maďarské slovo *zsír* (= masť) so slovenským adjektívom *žirny*. Slovo *žirny* je v slovenčine novším prevzatím z ruštiny.

Začiatkom 9. stor. dostali sa na Dolnú zem aj Bulhari. Aj oni zanechali isté jazykové stopy v maďarskej poľnohospodárskej terminológii (v slovách ako maď. *lencse*, bulh. *lęsta*, maď. *gabona*, balkánskogót. *gobino*, str. 73).

Vplyv Slovincov na maďarské poľnohospodárstvo sa prejavil v Zadunajsku, ktoré malo obyvateľstvo slovinského pôvodu. Od týchto Slovincov — ako to ukazujú i zo slovinčiny do maďarčiny prebraté slová (napr. maď. *kepe* zo slovin. nom. pl. *kope*, maď. *pózna* zo slovin. *pawozina*, maď. *pajta* zo slovin. *pojata*, maď. *cirok* z jslovan. **sirьkь* a i.) — priučali sa Maďari stredoeurópskemu spôsobu poľnohospodárstva, a to pestovaniu rozmanitých okopanín, viniča, olejnatých rastlín i výrobe oleja, hnojeniu pôdy a používaniu rebrinového voza.

E. Moór vo svojej štúdií priniesol aj mnohé nové výklady o pôvode niektorých slovanských slov v maďarčine. Na viacerých slovanských slovách v maďarčine poukázal na možnosť interpretovať ich pôvod z iného hľadiska, než to robil doteraz prof. Š. Kniezsa. Napr. maď. slovo *patkó*, pochádzajúce zo slovanského základu *podkov-*, pokúša sa E. Moór vysvetľovať zo slovenčiny, nie zo slovinčiny ako Kniezsa. Podobne i slovo *kováč* (str. 51). Na rozdiel od Kniezsu nie zo slovinčiny, ale zo slovenčiny pripúšťa interpretovať i maďarské slovo *csép*, slovan. *cěpъ*. Naopak, Moór zase tvrdí, že nie zo slovenčiny, ale zo slovinčiny treba vysvetľovať maď. slovo *répa*. Moór sa usiluje i bližšie určiť pôvod viacerých slovanských slov v maďarčine. Tak slová neutrálneho slovanského pôvodu, ako napr. *szalma*, *rosta* (slovin. *solma*, *rešeto*), pokladá skôr za slová slovinského ako slovenského pôvodu. Z uvedených príkladov je zrejмый rozdiel medzi Kniezsovým a Moórovým prístupom k interpretácii slovanských (resp. slovenských) slov v maďarčine.

Pre jazykovedu v Československu je cenný aj príspevok P. Király a *Ostřihomský zlomek staročeské Alexandreidy* (str. 157—185). Királyova štúdia je dôležitým doplnkom k poznaniu kníh staročeskej Alexandreidy. Ostřihomský zlomek Alexandreidy (ďalej AlxO) je zvyškom dosiaľ chýbajúcich kníh ôsmej a desiatej. Király našiel tento zlomek v ostřihomskej seminárnej knižnici vo väzbe IV. zväzku knihy Petra Lombarda *Sententiarum libri IV* z roku 1491. Király ďalej podáva popis zlomku a znenie textu. Pre bližšie určenie pôvodu AlxO niet stóp. AlxO má 87 veršov. Prvý ústrižok AlxO je zvyškom ôsmej knihy básne o Alexandrovi Veľkom, druhý ústrižok je zase zvyškom desiatej knihy a malej

časti deviatej knihy. AlxO je v podstate nezávislá od nemeckej Alexandreidy Ulricha z Eschenbachu, viac zhodných a paralelných častí je s latinským textom Gualterový m. AlxO nie je zvyšok pôvodného diela, ale odpis staršej predlohy. Podľa celkovej paleografickej štruktúry ju Király kladie do polovice 14. stor. Potom sa Király zaoberá pravopisom, hláskoslovím a tvaroslovím pamiatky. Z hláskoslovného hľadiska je pamiatka charakterizovaná tým, že prehláska 'a' > 'ě' je dôsledne uskutočnená; popri tvaroch s prehláskou 'u' > 'i' sú aj tvary bez prehlásky, jotačia v slabikách dlhých a zväčša aj v krátkych sa zachováva, úženie 'ie' > 'i' ani diftongizácia 'o' > 'uo' > 'ú' nie sú doložené, slabičné r sa píše so sprievodným vokálom ako yr, za staré l je lu, novšie l ostáva; staročeské ř sa presne zachováva, dokladov na zmenu šč > št a t' > c niet. K tvarosloviu pamiatky treba pripomenúť, že je doložených len niekoľko tvarov staročeského imperfekta a aoristu a v prvej os. pl. ind. prez. sú slovesné tvary s príponou -my. Podľa jazykového charakteru pamiatky nemožno bližšie určiť jej provenienciu, hoci niektoré (nepočítané) jazykové prvky majú podľa Király azda charakter moravský alebo slovenský. Napokon Király pripojuje abecedný slovník zlomku.

Z príspevkov v *Miscellaneách* spomenieme iba tie, ktoré sa aspoň sčasti dotýkajú slovenskej jazykovedy alebo literatúry.

Gy. Décsy v príspevku *Slovenské preklady Blossiových náboženských spevov* (str. 395—403) upozorňuje na obsiahly rukopis (795 strán), uložený v univerzitnej knižnici v Budapešti pod signatúrou A 24. Podľa Décsyho písala, resp. prepisovala tento preklad Blossiových zobraňaných diel tá istá ruka čo aj Lechnický (Hadvabného) slovník a kamaldulský preklad písma. Décsy uvádza na ukážku aj tri veršované skladby, paralelne s latinským originálom, upraveným L. Juhászom. Škoda, že Décsy nevenoval spomenutej slovenskej jazykovej pamiatke viac pozornosti. Bolo by žiadúce podrobne sa zaoberať jazykom tohto prekladu a porovnať ho s jazykom Lechnického (Hadvabného) slovníka a kamaldulského písma.

Pre slovenskú literatúru je zaujímavý článok E. Urhegyiovej *Hviezdoslav a Spoločnosť Kisfaludyho* (Kisfaludy Társaság), ktorý je príspevkom k slovensko-maďarským literárnym vzťahom. Autorka bližšie objasňuje príčiny, pre ktoré bol Hviezdoslav prijatý za člena korešpondenta Kisfaludyho spoločnosti. V Berezikovom návrhu na zvolenie Hviezdoslava za člena korešpondenta Kisfaludyho spoločnosti (zo dňa 15. jan. 1909) zdôrazňujú sa najmä Hviezdoslavove zásluhy pri prekladaní básnickej tvorby Aranya, Petöfiho a Madácha. Vysoko sa oceňuje aj Hviezdoslavova pôvodná poézia, predovšetkým jeho lyrický román *Hájníkova žena*, ktorý je „perlou slovenskej literatúry“ (str. 404). Zaujímavé je v tomto návrhu aj to, ako Berezik vysvetľuje, prečo Hviezdoslav prestal písať po maďarsky a začal písať po slovensky — v svojej materčine. Príčinou vraj bolo to, že Hviezdoslavova pôvodná maďarská básnická tvorba sa v maďarskej tlači nestretla s porozumením. Urhegyiová pokladá túto mienku za úplne nepravdepodobnú. Hviezdoslav sa stal členom korešpondentom Kisfaludyho spoločnosti až na spoločný návrh A. Kozmu a Gy. Pekára r. 1912. Za zvolenie sa podakoval veľmi srdečným listom. No o ďalšej činnosti Hviezdoslava v Kisfaludyho spoločnosti autorka nenašla doklady.

Okrajovo sa dotýka slovenskej jazykovej problematiky aj príspevok E. Baleckého *Pamiatnik ukrajinského delovogo jazyka XVII veka* (str. 373—381), v ktorom sa autor zaoberá jazykom protokolu o dohode medzi Semanom a tvarožským knazom, napísanom r. 1666 pred zborovským starostom Palom Zalaim. Spomenutý protokol je jedinou listinou napísanou slovanským jazykom v knihe protokolov mestečka Zborova na východnom Slovensku a je uložený v Krajinskom archíve v Budapešti. Balecký sa zaoberá osobitne grafikou, pravopisom a jazykom pamiatky. Pretože ide o pamiatku z východoslovenského jazykového územia, je v nej niekoľko slovakizmov. Podľa Baleckého slovenský vplyv

treba predpokladať v striedniciach *tlat-, tret-, za toll, tert*, v príponě *-i* v nom. príd. mien (*dvorskí, svídnickí*) a *i*.

Tretí ročník (1957) zborníka *Studia Slavica* (468 strán) obsahuje veľa zaujímavých štúdií z rôznych oblastí slavistiky. Pozoruhodné sú — najmä pre nás na Slovensku — práce z oblasti slovenistiky a lexikografie, ktorým venujeme osobitnú pozornosť. Zvlášť blízke sú nám po slovensky písané štúdie P. Király a F. Gregora.

Prvé stránky zborníka (str. 1—5) sú venované spomienke 85. narodenín zaslužilého hugaristu a slavistu Jána Melicha. Zhodnotenie životného diela takého plodného vedca mohol skutočne dôstojne podať len akademik Št. Kniezsa.

Po tomto slávnostnom úvode nasleduje rozsiahla štúdia zosnulého Gejzu Fehéra st. *Okupujúci Madari a ich pomer k Slovanom stredného Podunajska* (str. 6—58). Autor na základe rozboru archeologických vykopávkov zistil možnosť presného rozlíšenia starých slovanských sídlisk a pohrebíšť od maďarských, čo sa donedávna mýlne pokladalo za nemožné. Pre jazykovedcov je pozoruhodné autorovo tvrdenie: „Údaje písomných prameňov a výsledky skúmania miestnych mien musia sa skonfrontovať s materiálom archeologických výskumov, a keď sa to ukáže potrebným, majú sa týmito nahradiť“ (str. 11). Na takom ozaj vecnom, konkrétnom materiáli, ako sú nálezy z pohrebíšť, Fehér presvedčivo dokázal z vykopávkov v okolí Székesfehérváru a iných miest, že Madari a Slovania žili pôvodne v osadách, ktoré boli od seba odlišné; podľa svedectva pohrebíšť žili Madari vo viacerých menších osadách, Slovania však žili v hustejšie obývaných dedinách. To zodpovedá ich spoločenskému zriadeniu: „Maďari žili ešte predovšetkým z extenzívneho chovu dobytka, Slovania z intenzívneho hospodárstva a intenzívneho chovu dobytka“ (str. 15. 16). G. Fehér takto výstižne charakterizoval rozdiel medzi slovanským a maďarským hrobom: „Pre maďarské pohrebíštia sú charakteristické zbrane, konský postroj a ozdobné predmety majúce orientálny charakter. Naproti tomu v slovanských hroboch niet jedinej zbrane, konského postroja ani orientálnych ozdôb, ale len také ozdobné predmety, ktoré sú od maďarských hodne odlišné a sú veľmi charakteristické pre usadlých Slovanov . . . : náušnice so zakončením v podobe S a náramok ozdobený dvoma zvieracími hlavami“ (str. 14). Ďalej píše, že starí Madari nepoužívali rôzne mince (zväčša talianske) ako platidlo, ale ako ozdobu, kým v slovanských hroboch sa nachádzajú platné mince z čias kráľov: sv. Štefana, Andreja I. a iných. G. Fehér doložil tieto svoje zistenia aj bohatým fotografickým materiálom. V závere štúdie autor na základe vykopávkov konštatuje: „Na okolí Zalaváru, kde bol domnelý Kocelov hrad, žilo slovanské obyvateľstvo v 10. stor. pomerne izolovane, nestýkalo sa s ostatnými slovanskými osadami a neskôr podľahlo vplyvu cudzieho osadenstva, ktoré tu prišlo za kráľa sv. Štefana.“

Pozoruhodná je štúdia Petra Király o slovníku *Dictionarium saec. XVIII.* (str. 59—111) od nespalského ev. farára Adama Latsného (Lačného). Toto nepublikované dielo sa síce v literatúre (Rizner, Sztripszký) spomína, ale nikto mu zatiaľ nevenoval väčšiu pozornosť. Peter Király prvý raz podrobne rozoberá v štúdiu celý rukopis (ktorý sa t. č. nachádza v budapeštianskej univerzitnej knižnici) tak po stránke jazykovej, ako aj lexikografickej. Okrem toho uverejnil aj niekoľko ukážkových strán z výňatkov. Keďže ide o silne slovakizovaný slovník slovenského autora, sme P. Királyovi za jeho objavnú prácu zvlášť vďační. Pripomíname iba, že tie partie, ktoré Király vysvetľuje ako zriedkavé západoslovenské prvky v diele folkušovského rodáka, by sme pokladali za obyčajný prepis, zavinený alebo nepozornosťou (chýbanie mäkkého na koncovom *l* v neurčitku slovíes), alebo by sme to vysvetľovali vplyvom bibličtiny, ktorú Lačný ako bohoslužobný jazyk denne používal.

Štúdia B. II u hovorí o valašskej kolonizácii na panstvách Murán, Štítunik a Krásna Hôrka (str. 113—148). Sú tu doposiaľ neznáme údaje o Valachoch žijúcich na týchto pan-

stvách. Na základe písomných záznamov B. Ila zistil, že pre privilégiá, ktoré mali valašské osady, sťahovali sa tu aj mnohí slovenskí a nemeckí roľníci. Valašské obyvateľstvo, ktoré žilo odtrhnuté od materskej krajiny, časom sa asimilovalo s domácim obyvateľstvom, zväčša slovenským. Keď zanikli valašské privilégiá, valašské obyvateľstvo sa postupne celkom prispôbilo Slovákom i po stránke národnostnej a náboženskej.

Pozoruhodná je štúdia I. Fodora o bezpodmetových vetách v modernej ruštine (str. 149—206). Na základe rozsiahlych úvah, založených na materiáli, dochádza autor k zisteniu, že vo vedeckom štýle majú bezpodmetové vety prevažnú väčšinu. Hojne sú doložené aj z krásnej literatúry, zriedkavejšie sú v ľudových rozprávkach a v ľudovej poézii. Fodor vydělil štyri významové skupiny bezpodmetových viet, ktoré sú viac-menej zastúpené v každom umeleckom štýle. Domnieva sa, že podľa jeho princípov by bolo možné klasifikovať materiál nielen v ruštine, ale aj v ostatných slovanských, ba aj indoeurópskych jazykoch.

F. Kovács sa v anglicky písanej štúdii zaoberá slovom *понимать* (*понимать*) a jeho synonymami v ruštine (str. 207—221). Ruská štúdia E. Báleckého rozoberá význam i rozšírenosť slova *d'ug*. L. Deszö z jazykovej stránky rozoberá urbáriálne zápisy z Marmarošskej vrchoviny (str. 235—260). História činiteľského sufixu *-č* v češtine (str. 261—277) podrobne rozoberá P. Kravčuk.

Štúdia B. Sulána *O niekoľkých maďarských prvkoch v českom slovníku* (str. 279—298) je písaná po francúzsky. Sú to výňatky z väčšej monografie. Autor rozoberá niekoľko českých slov (okrajovo uvádza aj ich slovenské znenie) a na základe dokladov vysvetľuje históriu ich prevzatia a hláskového pripodobnenia k češtine. Tak napr. rozobral slovo *katan*, ktoré vzniklo, z maďarského *katona* = vojak (ktorý vraždil) pripodobnením k domácejmu *kat*; slovo *katě*, sloven. *gate* je prevzaté z maďarského podstatného mena *gatya*; *palcát* je len českou obmenou maďarského slova *pálca* = palica; *sigot* i *sihot* je pôvodné maďarské *sziget* = ostrov. Maďarská proveniencia týchto podstatných mien je priehľadná a nesporná. O ostatných v štúdii uvedených pomenovaniach autor dost presvedčivo nedokázal, že sú maďarského pôvodu: *kurta* — je z nemeckého *kurz* alebo z francúzskeho *court* = krátky; *kuťa*, *kuca* je z juhoslovanského *kuća*; *korhel* z nemeckého *Chorherr*; aj *portáš* má len maďarskú koncevku, ale *porta* je latinské slovo. Tu nejde o pôvodné maďarské slová; ich prevzatie z maďarčiny je teda problematické. Pri niektorých môže ísť nanajvýš o ich prevzatie prostredníctvom maďarčiny.

J. Juhász píše v ruskej štúdii o atributívnych konštrukciách s jednoduchým komparatívom adjektív v úlohe prívlastku (str. 299—326).

Štúdia M. Pétera je venovaná rozboru teórie „moskovskej fonologickej školy“ (str. 327—348). Z. Zöldhelyiová sa zaoberá otázkou rozšírenia Petófiho básní medzi ruskými demokratmi v XIX. stor. Ďalšie dva články sú venované juhoslovanskej problematike. J. Tóth píše o Sziligetihov divadelných hrách na srbských javiskách a L. Hadrovics uverejňuje modlitby a piesne slovinského ružencového spolku zo XVII. storočia.

V Miscellaneách je niekoľko zaujímavých kratších štúdií. L. Kiss vyvracia tvrdenie, že české slovo *ulita* je juhoslovanského pôvodu (ako to tvrdia slovníky Jungmannov i Holubov-Kopečného) a vysvetľuje jeho pôvod z ruštiny, kde sa slovo *ulita* etymologicky odvodzuje od podst. mena *ul*.

Podobne odlišne od českých etymologických slovníkov vysvetľuje Kiss aj pôvod slova *pinka* (nádoba, do ktorej kartári a kolkári hádžu hostinskému poplatok). L. Kiss tvrdí, že toto slovo sa dostalo do češtiny i do maďarčiny z hovorovej reči židov, v ktorej *pinka* znamená pokladnicu. Záznamy o tomto slove sú len od roku 1880.

Zaujímavý je Gregorov príspevok o dejinách slovenskej osady Pilišántov (kde pôsobil ako farár aj slovenský lexikograf Bortnický). Gregor zistil, že slovenskí poddaní prichádzajú

li do tejto obce od roku 1700, keď sa stala majetkom grófa Zichyho. Roku 1720 je Pilišán-tov už slovenskou osadou. Jeho obyvatelia prišli zo Slovenska, ale Gregorovi sa nepodarilo vyskúmať, z ktorého kraja.

Ďalšou štúdiou je článok Št. Siposa *Nárečn1 vztahy jedné vánoční legendy* (str. 424—433). Autor sa usiluje vysvetliť pôvod predvianočnej piesne, ktorá sa spieva v slovenských baníc-kých osadách v Maďarsku, z jej rôznych verzií v iných slovanských jazykoch. Nevedno, prečo neuviedol aj tú skutočnosť, že pieseň je známa i na Slovensku (v okolí Chynorian, na okolí Žiliny, v okolí Kežmarku, Ždiaru, aj na okolí Sabinova). Slovenskí vystahovalci si ju proste priniesli z domu a na vianočné sviatky, aby si vyvolali ilúziu domova, ju spie-vali — ved na Vianoce a na Veľkú noc sa zachovávajú prastaré zvyky.

Táto skutočnosť by Siposovi spomenutú legendu postavila do iného svetla a umožnila by mu hľadať i osvetľovať novú problematiku. Jédnak by mohol hľadať podľa jednotlivých slovenských nárečových javov súvislosť tejto legendy s domácou verziou, jednak sledovať, odkiaľ prišli slovenskí vystahovalci, a tak zistiť kolísku legendy. A potom je tu ďalší problém: motivické prvky sa môžu rozpadáť, spájať i miešať, ba i obmieňať. Zostáva otáz-kou, ktorá verzia, v ktorom jazyku je pôvodná.

Medzi recenzovanými knihami sú aj Machkove *Česká a slovenská jména rostlin* a Dé-esyho práca *Slovenský lékařský rukopis z XVII. století*. Sborník slavistických štúdií uzatvára nekrológ o nebohom Júliusovi Laziciusovi od E. Baleckého.

Referovali sme len o tých štúdiách a príspevkoch, ktoré sa viac-menej dotýkajú aj slovenskej jazykovednej problematiky. Okrem spomenutých príspevkov bolo v recenzo-vaných zborníkoch uverejnených aj viacero štúdií s inoslovenskou problematikou, prís-pevkov z oblasti iných spoločenskovedných disciplín a viacero recenzií slavistických pu-blikácií.

Ako je zrejmé aj z uvedeného prehľadu obsahu zborníka *Studia Slavica*, ide o periodickú publikáciu solidnej vedeckej úrovne a závažných cieľov.

K. Habovštiaková, M. Hayeková

ROK ČINNOSTI ZDRUŽENIA SLOVENSKÝCH JAZYKOVEDCOV PRI SAV

Združenie slovenských jazykovedcov vzniklo na základe stanov celoštátnej vedeckej spoločnosti Jazykovědné sdružení při ČSAV ako samostatná odbočka pri SAV. V zmysle stanov Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV má mobilizovať všetkých sloven-ských jazykovedcov a utvoriť fórum, na ktorom by sa v rámci prednášok a diskusií osvetľovali teoretické i praktické otázky slovenskej jazykovedy. Stanovy a rámcový program schválilo zakladajúce valné zhromaždenie slovenských jazykovedcov 4. marca 1957.

Na tomto valnom zhromaždení bol zároveň na prvé obdobie zvolený výbor Združenia slovenských jazykovedcov, a to v takomto zložení: predseda: univ. prof. dr. Ján Stanislav, podpredseda: doc. dr. Jozef Ružička, tajomník: dr. Rudolf Krajčovič, hospodár: dr. Gejza Horák, členovia výboru: akademik Ján Bakoš, univ. prof. dr. Eugen Pauliny, riaditeľ Ústavu slovenského jazyka SAV dr. Štefan Peciar, doc. dr. Vincent Blanár, revízori: dr. Ján Horecký, prof. dr. Jozef Štole (náhradníci: prof. dr. Eugen Jóna, doc. dr. Lubomír Ďurovič, doc. dr. Štefan Tóbbik a dr. František Miko).

Združenie slovenských jazykovedcov od svojho založenia vyvíjalo bohatú činnosť. Od 4. marca 1957 do 1. marca 1958 usporiadalo 16 diskusných večerov, na ktorých sa prednieslo 17 prednášok s diskusiami, z toho dve prednášky mali zahraniční jazykovedci.

Prednášky odzneli v tomto poradí:

4. marca 1957: univ. prof. dr. Ján Stanislav, *Slovenské preky v staročeských pamiatkach*. Autor v prednáške vyložil hlavné tézy svojej práce uverejnenej pod názvom *Zur Frage der Slouazismen in den alttschechischen Denkmälern* v časopise *Zeitschrift für Slawistik* I, 1956, 58-70; II, 1957, 37-51.

18. marca 1957: doc. dr. Jozef Ružička, *K problému pomocných slovies*. V prednáške autor spresnil pojem „pomocné sloveso“ a stanovil kritériá, podľa ktorých sa vydeľujú tri typy pomocných slovies: modálne, fázové, sponové. Prednáška bola uverejnená v časopise *Slovenská reč* XXII, 1957, 269—281.

1. apríla 1957: univ. prof. dr. Eugen Pauliny, *Dve staročeské pamiatky slovenského pôvodu zo 11. toročia*. V prednáške autor zhrnul výsledky štúdia dvoch staročeských pamiatok z druhej polovice 14. stor. Podľa autora skúmané pamiatky obsahujú prvky, ktoré pre svoj charakter dovoľujú urobiť záver, že ide o staročeské pamiatky slovenského pôvodu. Z konfrontácie výsledkov jazykového rozboru jednotlivých javov, ktoré sú pre skúmané pamiatky charakteristické, vysvitlo, že zistené prvky majú najbližšie k nárečovým javom v trenčianskej oblasti.

15. apríla 1957: doc. dr. Vincent Blanár, *Problematika pričlenenia*. V. Blanár v tejto prednáške rozviedol problematiku pričlenenia v poňatí, ktoré už v zásade vyznačil na slovanskom materiáli v štúdiu *Príznakové a bezpríznakové pripájanie v stavbe vety*, uverejnenej v Mladenovom zborníku (*Ezikovedski izsledovanija v čest na akademik Stefan Mladenov*, Sofia 1957, 393—401).

29. apríla 1957: doc. dr. Robert Auty (Cambridge), *Niektoré problémy vývinu slovenských spisovných jazykov*. V prednáške autor podrobne rozobral podmienky raného vývinu spisovnej češtiny, slovenčiny, slovinčiny a srbochorvátčiny. Podľa neho formovanie týchto spisovných jazykov bolo podmienené najmä procesom vzniku novodobých národov v rámci Rakúsko-Uhorska, pričom rozhodná úloha pripadla vynikajúcim jazykovedne vzdelaným osobnostiam (J. Dobrovský, E. Štúr, E. Gaj, V. Karadžič). Prednáška bola publikovaná v *Slavii* XXVII, 1958, 161—170.

13. mája 1957: dr. Ján Horecký, *O systéme v slovej zásobe*. V prednáške sa zdôrazňovala téza, že systém v slovej zásobe jestvuje a že pri charakteristike tohto systému treba vychádzať z kritérií lexikálno-gramatických. Prednáška je publikovaná v *Jazykovedných štúdiách* III, 1958, 5—18.

27. mája 1957: Štefan Koperdan, *O tvorení substantív a adjektív od miestopisných názvov*. Autor v prednáške hájil tézu, že aj pri odvodzovaní od miestopisných názvov jestvuje norma, ktorú však treba spresniť zásahom jazykovedných pracovníkov. Poznámim tejto normy mohol by sa utvoriť systém spisovných prostriedkov (alebo derivačných typov), ktoré by sa v danom prípade realizovali, a to aj za takých okolností, keby tvorenie bolo v rozpore s domácim úzom. Pri odvodzovaní substantív alebo adjektív od názvov cudzieho pôvodu sa autor prihovárал za používanie domácich produktívnych prostriedkov (napr. *Baku — Bakučan — bakučanský*...). Prednáška je uverejnená v *Jazykovedných štúdiách* III, 1958, 83—106.

10. júna 1957: prof. dr. Eugen Jóna, *Predmet a metóda dejín spisovného jazyka*. Špecifickou stránkou vývinu spisovného jazyka podľa autora je skutočnosť, že spisovný jazyk sa utvára a formuje predovšetkým ako písaný jazyk, pričom v počiatočných fázach východiskom mu je predtým už utvorený spoločný jazyk hovorený, ktorý má charakter interdialektu. Preto v zásade metóda výskumu spisovného jazyka musí byť filologická. Prednáška bola uverejnená pod názvom *Spisovný jazyk a jeho dejiny* v časopise *Slovenská reč* XXII, 1957, 327—334.

24. júna 1957: dr. Ľudovít Horák, *Využitie slovesnej kategórie osoby*. Autor sa v prednáške usiloval na základe materiálu z oblasti umeleckého a vedeckého štýlu charakterizovať najmä gramatické a štylistické zvláštnosti využívania slovesnej kategórie osoby v slovenčine. Prednáška je uverejnená v *Jazykovedných štúdiách* III, 1958, 139—276.

14. októbra 1957: dr. Ján Horecký, *Otázka medzinárodnej slovanskej terminológie*. V prednáške sa rozoberali spôsoby tvorenia terminológie v jednotlivých slovanských jazykoch, pričom sa na konkrétnom materiáli poukazovalo na zhody a rozdiely týchto postupov. Podľa autora pri prípadnom zjednocovaní slovanskej terminológie bude potrebné prihliadať na štruktúru jednotlivých slovanských jazykov. Prednáška bola uverejnená v zborníku *Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů* v Moskvě, Praha 1958, 97—107.

4. novembra 1957: univ. prof. dr. Eugen Pauliny, *VIII. mezinárodní lingvistický sjezd v Oslo*. Podrobný referát o priebehu spomenutého sjazdu. Kládol sa dôraz na problematiku fonetickú a fonologickú.

11. novembra 1957: Zasadanie Združenia slovenských jazykovedcov sa konalo v rámci osláv 40. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie spolu s Krúžkom moderných filológov (odbočka v Bratislave). Odznali dve prednášky. Predseda Združenia slovenských jazykovedcov univ. prof. dr. Ján Stanislav hovoril na tému *Význam ruskej a sovietskej jazykovedy pre slovenskú slavistiku* a predseda Krúžku moderných filológov doc. dr. William Schwanzer na tému *Význam sovietskej jazykovedy pre modernú filológiu u nás*.

25. novembra 1957: akademik Witold Doroszewski (Warszawa), *Základná problematika tvorenia slov*. Autor sa v prednáške usiloval dokázať oprávnenosť používania syntaktických kritérií pri morfematickom rozboře lexikálnych jednotiek. O pobyte akademika W. Doroszewského na Slovensku, ako aj o spomenutej prednáške je reč v zpráve *Z návštev zahraničných jazykovedcov v ÚSĽ* (A. Keder), Slovenská reč XXIII, 1958, 181—182.

9. decembra 1957: univ. prof. dr. Eugen Pauliny, *Význam bilingvizmu pre dejiny slovenského jazyka*. V prednáške sa riešil vzťah spisovnej češtiny k slovenskému jazyku so zreteľom na špecifikum kultúrohistorických podmienok na Slovensku. Autor dospel k náhľadu, že spisovná čeština na Slovensku sa v 15. a 16. stor. chápala síce ako domáci jazyk spisovný, ale vzhľadom na kultúrohistorické podmienky, ktoré poskytovali predpoklady pre používanie slovenského jazyka, spisovná čeština na Slovensku sa musela chápať súčasne ako jazyk druhý. Tento pomer sa v ďalších storočiach prehlboval, až napokon vznikol samostatný slovenský spisovný jazyk. Prednáška bola publikovaná v zborníku *Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů* v Moskvě, Praha 1958, 37—45.

27. januára 1958: dr. Pavol Ondrus, *K otázke jazykového kríženia a miešania*. Autor na nárečovom materiáli z paláckého a novohradského i matranského nárečia v Maďarskej ľudovej republike sledoval zložitú problematiku vplyvov príbuzných a nepríbuzných jazykov. Prednáška bude uverejnená v zborníku FFUK X. (prípravuje sa).

17. februára 1958: doc. dr. Ján Šimko, *Materiály z VIII. mezinárodního lingvistického sjazdu v Oslo*. Referát o priebehu spomenutého sjazdu nadväzuje na referát E. Paulinyho (4. novembra 1957). Tu sa však kládol dôraz na otázky týkajúce sa všeobecnej jazykovedy.

Združenie slovenských jazykovedcov vo svojej činnosti aj naďalej plánovite pokračuje. Na začiatku roku 1958 nadviazalo užšiu spoluprácu s brnenskou odbočkou Jazykovedného sdružení pri ČSAV.

R. Krajčovič

O B S A H

František Miko, K emfaticko-emocionálnej stránke vety v spisovnej slovenčine	3
Mária Šalingová, K výstavbe kontextu v próze Mila Urbana	22
Eugen Pauliny, Klaretov Glosár a Bohemár na Slovensku	59
Katarína Habovštiaková, Niekoľko poznámok o Bernolákovej spisovnej slovenčine	70
Ján Považan, Príprava a vydanie Bernolákovho Slovára	88
Николай А. Кондрашов, Материалы для словаря наречий горных Словаков, собранные И. И. Срезневским	103
Anton Habovštiak, Diferenciácia oravských nářečí vo svetle kolonizačných prúdov	117
Ján Mišianik, Dva slovenské slovníky zo 17. a 18. storočia	139

DISKUSIE

Šimon Ondruš, Nad Etymologickým slovníkom jazyka českého a slovenského	144
--	-----

ZPRÁVY A POSUDKY

Prof. dr. Ľudovít Novák 50-ročný, E. Pauliny	163
Za Ivanom Paňkevyčom, M. Nevrlý	163
Lubomír Ďurovič, Modálnosť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine, Š. Ondruš	165
Československá logopedie, zborník statí, J. Dvončová	172
Dr. Ferdinand Buffa, Nářečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese, J. Štolc	173
František Daneš, Intonace a věta ve spisovné češtině, V. Uhlár	177
Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, tomus I, II, III, K. Habovštiaková, M. Hayeková	181
Rok činnosti Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV, R. Krajčovič	188

C O Д Е Р Ж А Н И Е

Франтишек Мико, К вопросу о эмфатическо-эмоциональной стороне предложения в словацком литературном языке	3
Мария Шалингова, О структуре контекста в прозе Мила Урбана	22
Эуген Паулины, Глосарий и Богемарий Кларета в Словакии	59
Катарина Габовштиьякова, Несколько замечаний о бернолаковщине	70
Ян Поважан, Подготовка и издание словаря Бернолака	88
Николай А. Кондрашов, Материалы для словаря наречий горных Словаков, собранные И. И. Срезневским	103
Антон Габовштиьяк, Членение оравских говоров в связи с историей колонизации Оравы	117
Ян Мишианик, Два словацких словаря 17 — 18 вв.	139

ДИСКУССИИ

Шимон Ондруш, Заметки к Этимологическому словарю чешского и словацкого языков	144
---	-----

СООБЩЕНИЯ И РЕЦЕНЗИИ

Пятьдесят лет проф. д-ра Людовита Новака, Э. Паулины	163
Иван Паňкевич, Некролог, М. Неврлы	163
Любомир Дюрович, Модальность. Лексикально-синтаксическое выражение модальных и оценочных отношений в словацком и русском языках, Ш. Ондруш	165
Чехословацкая логопедия, сборник статей, Я. Дvončová	172
Д-р Фердинанд Буффа, Говор Долгой Луки в Бардеевском округе, И. Штолц	173
Франтишек Данеш, Интонация предложения в чешском литературном языке, В. Углар	177
Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae (Славистические исследования Венгерской Академии Наук), т. I, II, III, К. Габовштиьякова, М. Гаекова	181
Деятельность Общества словацких языковедов за 1958 г., Р. Крайчович	188

CONTENTS

František Miko, On the Emphatic and Emotional Structure of the Sentence in the Slovak literary Language	3
Mária Šalingová, The Structure of the Contexts in the Prose of Milo Urban	22
Eugen Pauliny, Klaret's Glossarium and Bohemarium in Slovakia	59
Katarína Habovštiaková, Some Remarks on the Slovak literary Language used by Bernolák	70
Ján Považan, Preparation and Publication of Bernolák's Dictionary	88
Nikolaj A. Kondrašov, The Material for the Dictionary of the Dialects spoken in the Mountain regions of Slovakia, collected by I. I. Sreznevsky	103
Anton Habovštiak, The Differentiation of the Dialects of Orava in the light of the colonization	117
Ján Mišianik, Two Slovak Dictionaries from the 17 th and 18 th Century	139

DISCUSSION

Šimon Ondruš, On Etymological Dictionary of the Czech and Slovak	144
--	-----

REVIEWS AND REPORTS

The Fiftieth Birthday of Professor Ludovít Novák by E. Pauliny	163
In memory of I. Paňkevyč by M. Nevrlý	163
Eubomír Durovič, Modality. Lexico-syntactic expression of modal and evaluating relations in Slovak and Russian by Š. Ondruš	165
Czechoslovak logopedia, a volume of studies by J. Dvončová	172
Ferdinand Buffa, The Dialect of Dlhá Lúka in the District of Bardejov by J. Štöle	173
František Daneš, Intonation and the Sentence in the literary Czech by V. Uhlár	177
Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungariae, volume I, II, III by K. Habovštiaková, M. Hayeková	181
The Year of activities of the Association of the Slovak linguist at Slovak Academy of Science by R. Krajčovič	188

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Slovenskej akadémie vied
Ročník IX, 1958, číslo 1 — 2
Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor univ. prof. dr. Eugen Pauliny
Výkonný redaktor Izidor Kotulič

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, univ. prof. dr. E. Jóna, Izidor Kotulič, univ. prof. dr. M. Okál, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, univ. prof. dr. J. Štöle.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Výmer Pov. kultúry č. 959/58

Tlačia Polygrafické závody n. p. v Bratislave, závod 01, Ul. Nár. povstania 4 c

Cena tohto dvojčísła Kčs 20,—

A-554898

CONTENTS

František Miko, On the Emphatic and Emotional Structure of the Sentence in the Slovak literary Language	3
Mária Šalingová, The Structure of the Contexts in the Prose of Milo Urban	22
Eugen Pauliny, Klaret's Glossarium and Bohemarium in Slovakia	59
Katarína Habovštiaková, Some Remarks on the Slovak literary Language used by Bernolák	70
Ján Považan, Preparation and Publication of Bernolák's Dictionary	88
Nikolaj A. Kondrašov, The Material for the Dictionary of the Dialects spoken in the Mountain regions of Slovakia, collected by I. I. Sreznevsky	103
Anton Habovštiak, The Differentiation of the Dialects of Orava in the light of the colonization	117
Ján Mišianik, Two Slovak Dictionaries from the 17 th and 18 th Century	139

DISCUSSION

Šimon Ondruš, On Etymological Dictionary of the Czech and Slovak	144
--	-----

REVIEWS AND REPORTS

The Fiftieth Birthday of Professor Ludovít Novák by E. Pauliny	163
In memory of I. Paňkevyč by M. Nevrlý	163
Lubomír Durovič, Modality. Lexico-syntactic expression of modal and evaluating relations in Slovak and Russian by Š. Ondruš	165
Czechoslovak logopedia, a volume of studies by J. Dvončová	172
Ferdinand Buffa, The Dialect of Dlhá Lúka in the District of Bardejov by J. Štolc	173
František Daneš, Intonation and the Sentence in the literary Czech by V. Uhlár	177
Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungariae, volume I, II, III by K. Habovštiaková, M. Hayeková	181
The Year of activities of the Association of the Slovak linguist at Slovak Academy of Science by R. Krajčovič	188

Od 1. januára 1959 časopis doručuje a rozširuje Poštová novinová
služba

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Slovenskej akadémie vied
Ročník IX, 1958, číslo 1—2
Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor univ. prof. dr. Eugen Pauliny

Výkonný redaktor Izidor Kotulič

Redakčná rada: doc. dr. V. Blažár, univ. prof. dr. E. Jóna, Izidor Kotulič, univ. prof. dr.
M. Okál, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, univ. prof. dr. J.
Štöle.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Výmer Pov. kultúry č. 959/58

Tlačia Polygrafické závody n. p. v Bratislave, závod 01, ul. Nár. povstania 4 c

Cena tohto dvojčísła Kčs 20,—

A-554898